

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Тамара М. Матовић

ЗАВЕШТАЊА У АРХИВАМА
СВЕТОГОРСКИХ МАНАСТИРА (XIII-XV век)

Докторска дисертација

Београд, 2017

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF LAW

Tamara M. Matović

BEQUESTS IN ARCHIVES OF THE ATHONITE
MONASTERIES (XIII-XV CENTURY)

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

Подаци о коменторима и члановима комисије:

Академик др Мирјана Живојиновић, научни саветник Византолошког института САНУ у пензији

Проф. др Сима Аврамовић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

Проф. др Срђан Шаркић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Новом Саду

Захваљујем свима који су ми помогли у изради рада, нарочито менторима, проф. др Сими Аврамовићу, који ме прати и саветује још од мастер студија, и проф. др Срђану Шаркићу, под чијим менторством и са чијом великом подршком сам почела ближе да истражујем византијско право. Посебно се захваљујем проф. др Шаркићу који је одабрао ову тему за мене.

Захваљујем колегама из Византолошког института САНУ, који су ме искрено подржавали и саветовали у остварењу мојих досадашњих настојања. Посебно истичем захвалност коју дугујем колеги др Дејану Целебџићу, научном сараднику Византолошког института САНУ, на помоћи у вези са изворима и провери грчких навода. Желим да искажем нарочито поштовање према академику др Мирјани Живојиновић, научном саветнику Византолошког института САНУ у пензији, чији су коментари и примедбе у историјским и дипломатичким темама за мене имали значај суштинских усмерења.

Пуно помоћи и подршке сам увек добијала од својих родитеља, породице и пријатеља, и на томе им, и на овом месту, најтоплије захваљујем.

Београд, 19. фебруар 2017.

Наслов докторске дисертације:

Завештања у архивама светогорских манастира (XIII-XV век)

Сажетак:

У раду анализирамо 18 аката сачуваних у архивама светогорских манастира Ватопеда, Ксиропотама, Дохијара, Велике Лавре, Хиландара, Кутлумуша и Пантократора, написаних на грчком језику. Изворни документи, као и њихове оверовљене копије и доцнији преписи, садрже податке о располагањима учињеним *mortis causa*, између година 1216. и 1445.

Документи који садрже карактеристичну реч *διαθήκη* само су делимичан доказ о располагањима мотивисаним смрћу, у позној Византији. Уз таква завештања, која су на различите начине прецизирана и одређена, тако да су у појединим чињеницама у потпуности одвојена од традиције римског права, улогу завештања испуњавају и разноврсни поклони настали у вези са смрћу поклонодавца, попут посмртног поклона и поклона учињеног у очекивању смрти.

На уређивање правних послова *mortis causa* наилази се упозновизантијским збиркама законских прописа, које супретежно казуистичног карактера и неактуелизоване. Из тих разлога, потрага за објашњењима института византијског права у таквим збиркама може довести до тога да они остану до краја неразјашњени и неразумљиви. Са друге стране, подаци из докумената допуњују та сазнања, и на реалистичан начин пружају увид у завештавање. Упоредом два извора, законских прописа и докумената насталих у правној пракси, постиже се и додатни добитак, па се открива позадина појединих дипломатичких формула, које су, вероватно једном, имале истински правни смисао.

Правне установе, већином су наслеђене из римског права, међутим, мењају своју природу врло рано, под различитим утицајима. Само један од уплива, односи се на утицај канонског права. Са друге стране, римска правна традиција била је непоколебљива, те се испољавала, ако не у позитивном законодавству, онда у сазнању које су о њој носили учени људи свог времена – судије, црквени великодостојници и клирици, нотари. Тако

сена посредан начин, у времену када су античка решења неколико пута мењана и напуштана, наилази на подсетнике о некадашњим правилима и процедурама.

Извори на којима почива рад пружају грађу и за друге анализе. Просопографски подаци, топоними и релевантне историјске чињенице, проналазе се у тестаментима. Уколико се у разматрање укључе и јавне повеље, које су често на разне начине повезане саучињеним располагањима, и архивирани уз њих, перспектива постаје знатно шира.

Коначно, период од XIII века, истовремено је обнова Византијског царства после првог пада, и његово постепено коначно нестајање. Процеси који су се на спољнополитичком, као и унутарполитичком, и другом интерном плану дешавали, остављали су далекосежне последице. Њихова посредна искуства одсликавају се и на плану права. Завештања светогорских архива, од којих су многа тек у скорашње време први пут објављена и коментарисана, извор су и на којем се могу преиспитати и допунити већ образовани закључци о различитим феноменима, кроз призму особености коју даје *mortis causa* правнорасполагање.

Кључне речи: **Византијско право. – Римско право. – Завештања. – Света Гора. – Средњовековно право.**

Научна област: **Право**

Ужа научна област: **Правна историја**

Title of the doctoral dissertation:

Bequests in Archives of the Athonite Monasteries

Abstract:

This thesis consists of four parts. In the first part, we have presented sources upon which the analysis rely, subject and aim of research. The second part is dedicated to the roots of the late Byzantine bequests – wills, legacies and endowments, as well as the legal capacity of the endower or testator. Endowers are presented in the next chapter, listed by the time their bequests were given, which is followed by analysis of the each bequest *per se*. The final, fourth part deals with formal and diplomatic characteristics of documents which contain endowments as the express of the last will. Index of the legal terms is enclosed with the thesis.

In researching the late Byzantine law, one can find much data about bequests. That is attested through documents which tell about alienation of property done by the cause of death of donor. This was done through various legal instruments, among which legacies certainly are frequent, but also through different contracts, and endowments, especially where the endower is an individual, and the endowed party a monastery.

Therefore, sources relevant to our work contain the characteristic term *diatheke*, *diatypōsis* or *diataxeis*, which usually serve to mark a will, and also different types of *aphierōtērion gramma*, documents that follow endowments. Bequests that we have regarded, described in both types of those documents, were given in the time range of 1216 to 1445 A.D., and written in Medieval Greek language. They are conserved in one of the following Athonite monasteries: Vatopedi monastery, Helandariou monastery, Pantokratoros monastery, Koutloumousiou monastery, Great Lavra monastery, Docheiariou monastery and Xēropotamou monastery.

Many legal institutes in this subject were inherited directly from Roman law, and we can find regulations concerning them in the Byzantine legal codes. However, the late codes are not the most credible source to look for the actual legal institutes and their function, taking into account their compilatory nature. In that sense, documents are the perfect source to evaluate the

reception of one legal institute, especially when it comes to *testamentum*, and also *legatum*, *codicilli*, *fideicommissum*, etc.

The last centuries of the Byzantine Empire represent at the same time the era of restoration, but also its final declination. Political situations, both external and internal, left a strong mark on its legal tradition as well. The late Byzantine bequests that for are the perfect source to reassess and complement conclusions about these phenomena with specific methods of research in the field of legal history. The possible value of this endeavor is enhanced even more by the fact that some of the late Byzantine bequests were edited and commented only recently.

Key words: **Byzantine Law**. – **Roman Law**. – **Bequests**. – **Mount Athos**. – **Medieval Law**.

Field of research: **Law**

Specific field of research: **Legal history**

Садржај

Садржај	5
Скраћенице	8
1. Увод.....	1
1.1. Извори и литература.....	3
1.2. Предмет истраживања	16
1.3. Циљеви истраживања	20
2. Корени позновизантијског завештања	22
2.1. Називи докумената и правни послови са њима повезани	39
2.2. Завештајна и пословна способност у византијском праву	43
3. Завештаоци. Историјски оквир настанка завештања	49
3.0. Општа запажања	49
3.1. Митрополит Павле.....	51
3.2. Ктитор Максим	53
3.3. Теодосије Скаран (монах Теодул).....	55
3.4. Теодор Керамеа.....	55
3.5. Јован, муж Потите и зет Стасена.....	56
3.6. Протопапије Георгије.....	57
3.7. Димитрије Пехлаб.....	57
3.8. Теодор Карава	58
3.9. Јеромонах Калиник.....	59
3.10. Теодор Сарандин	61
3.11. Ктитор Матија.....	63
3.12. Игуман Нил	64
3.13. Игуман Гервасије.....	65
3.14. Игуман Харитон.....	67
3.15. Манојло Халкеопул (монах Манасије)	70
3.16. Велики примикирије Јован	71
3.17. Монахиња Нимфодора	73
3.18. Теодор Ватац.....	74
4. Располагања.....	76
4.0. Општа запажања	76
4.0.1. Ствари.....	76

4.0.2. Легати	99
4.0.3. Ктиторство	100
4.0.4. Монашки живот	104
4.0.5. Ослобађања	108
4.0.6. Психикони.....	110
4.0.7. Аделфати	112
4.0.8. Епитропи	113
4.0.9. Потраживања и дуговања завешталаца	115
4.1. Павле, митрополит градова Мелника и Сера (1216)	117
4.2. Максим, ктитор Манастира τῆς Ὁρθοῦς (1247)	119
4.3. Теодосије (Теодул) Скаран (без датума, вероватно између 1270-1274)	133
4.4. Теодор Керамеа (1284)	143
4.5. Јован, муж Потите и зет Стасена (датум настанка тестамена непознат; документ о извршењу из 1303)	145
4.6. Протопоп Георгије (датум настанка тестамена непознат; документ о извршењу из 1309)	147
4.7. Димитрије Пехлаб (без датума, вероватно око 1310).....	147
4.8. Теодор Карава (1314).....	148
4.9. Јеромонах Калиник (1323)	157
4.10. Теодор Сарандин (1325).....	158
4.11. Матија, ктитор Манастира Анапуса (1330. или 1345)	168
4.12. Нил, игуман Манастира Св. Јована Претече (1330/1331)	168
4.13. Игуман Гервасије (1335)	171
4.14. Игуман Харитон (1370;1370;1378).....	171
4.15. Манојло (Манасија) Халкеопул (1377)	172
4.16. Велики примикирије Јован (1384).....	172
4.17. Монахиња Нимфодора (1445).....	176
4.18. Теодор Ватац (1445)	177
6. Формалноправне и дипломатичке одлике	179
6.0. Општа запажања	179
6.1. Завештање митрополита Павла	188
6.2. Завештање ктитора Максима	189
6.3. Завештање Теодосија (Теодула) Скарана	190
6.4. Завештање Теодора Керамеа	192
6.5. Завештање Димитрија Пехлаба	195
6.6. Завештање Теодора Караве.....	195
6.7. Завештање јеромонаха Калиника	197

6.8. Завештање Теодора Сарандина	197
6.9. Завештање ктитора Матије	201
6.10. Завештање ктитора Манастира Светог Јована Претече	202
6.11. Завештање игумана Гервасија	202
6.12. Завештања игумана Харитона	203
6.13. Завештање Манојла Халкеопула	206
6.14. Завештање великог примикирија Јована	207
6.15. Завештање монахиње Нимфодоре.....	208
6.16. Завештање Теодора Ватаца.....	209
6.17. Документи о извршењу последње воље	210
7. Закључак	213
Извори.....	216
Литература.....	219
Списак фигура	232
Прилог 1: Кривотворено завештање “монахиње Агате” (1441).....	233
Прилог 2: Списак правнорелевантних термина	235
Summary	243
Биографија докторанда.....	245
Библиографија докторанда.....	247
Изјаве о ауторству.....	248

Скраћенице

BMFD – Byzantine Monastic Foundation Documents

BMGS – Byzantine and Modern Greek Studies

BZ – Byzantinische Zeitschrift

C. – Codex Iustinianus

CFHB – Corpus Fontium Historiae Byzantinae

D. – Digesta

EHB – The Economic History of Byzantium

FM – Fontes Minores

IJ – Justiniani Institutionem

JGR – Jus Graeco Romanum

JÖB – Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik

LBG – Lexikon zur byzantinischen Gräzität

NJ – Novella Justiniani (I)

NL – Novella Leoni (VI)

NT – Novella Theodosiani (II)

NV – Novella Valentiniani (III)

PLP – Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit

REB – Revue des études byzantines

RIDA – Revue Internationale des droits de l'antiquité

TIB – Tabula Imperii Byzantini

TM – Travaux et Mémoires

ΕΕΒΣ – Ελετηρική Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών

АналиПФБ – АналиПравногфакултетауБеограду

ВВ=VВ – Византийский времменик

ГСКА – Глас Српске Краљевске Академије

ГСНД – Гласник Скопског научног друштва

ЗРВИ – ЗборникрадоваВизантолошкогинститута

ЗФФ – Зборник Филозофског факултета

1. Увод

Византијско право је упознало тестамент из традиције римског права, попут бројних других правних установа. Међутим, у тренуцима када се завршава период западноримске историје, а започиње поглавље источноримске или византијске државе, правни систем је претрпео промене, и прошао унутрашње и спољашње утицаје у тој мери, да се готово ниједан правни институт, па ни типично римски тестамент, не налази у свом изворном облику.

У том погледу, византијска завештања представљају релевантан правноисторијски извор за проучавање византијског права. Познато је да прописи сачувани у источноримским зборницима правила углавном нису актуелизирани, или само до неке мере обухватају и касније византијске норме. Богато сачувани приватноправни документи, међу којима су и завештања, доприносе упознавању истинске природе појединачних правних послова, и њиховој еволуцији у односу на римско и античко грчко право.

Већ од IV века наше ере јављају се промене у садржини завештања, које су условљене побожношћу и жељом за спасење душе завештаоца. Та појава, карактеристична за средњовековне средине уопште, има битну улогу у тестаментарном и другом *mortis causa* располагању, а огледа се у појави легата са налозима религиозне природе. Истовремено, таква располагања, која на самом почетку историје хришћанства доприносе обиљу цркве, у периоду средње а нарочито позне Византије додатно утичу најачање моћи и повећање иметка манастира изузетих из надлежности епископа.

И поред различитих намена, тестаментом средњовековни човек, као и онај у другим епохама, ипак на првом месту жели да расподелисвоју имовину. У ту сврху, он чини све да израз последње воље буде колико је могуће прецизније и сигурније учињен: записује га на што трајнијем материјалу, односно, даје га на бележење људима ученијим од себе, чита га пред сведоцима, поставља лице које ће се побринути за његово извршење.

Један од начина за обезбеђење правне сигурности је и чување докумената који могу имати различиту важност у будућности, у могућим судским поступцима у којима се доказивање права прилажу различити документи, од приватноправних уговора, до царских даровних и даровно-потврдних аката.Из тих разлога, и манастири задржавају и архивирају документа у којима постоје сведочанства о сопственом, претходниковом или чак претходниковог претходника правном основу.

У манастирским архивима Ватопеда, Ксиропотама, Велике Лавре, Хиландара, Кутлумуша, Дохијара и Пантократора налазе се и оригинална документа и преписи који садрже изразе последње воље разних, међу савременицима познатих и непознатих лица,који су састављени на територији Свете Горе или у неком од црквених средишта, у задња три века пред османлијско освајање Цариграда.

1.1. Извори и литература

Светогорски монаси су имали приступ актима у архивама, па су их често и самостално преписивали и тумачили. Брига за чување докумената састојала се у прављењу преписа за најважније и често коришћене акте, будући да су монаси били свесни значаја документа у имовинскоправним и другим споровима. Њихови пописи настајали су на грчком или другим језицима, у зависности од потребе која би се јавила за превођењем.¹ Са дуге стране, ходочасници, љубитељи Свете Горе и њених старина, који су добијали одобрења од манастирских братстава да приступе архивама, такође почињу да прегледају документа и том приликом праве сопствене каталоге – описе, и што је најзначајније, фотографије, које се убрзо, у већој или мањој мери, користеу првим издањима и правноисторијским и дипломатичким студијама у овој области. Један од првих посетилаца Свете Горе, који је са путовања донео богат материјал о хришћанској, културној и правној баштини њених манастира, био је Порфирије Успенски. Његово прво путовање на Атос, које је било 1845-1846. године, резултирало је објавом каталога повеља које је тамо погледао.² На основу пописа Успенског бележени су први помени ових извора у литератури. Тај је случај са тестаментом великог примикирија Јована, којег помиње још Ј. Милер (Joseph Müller),³ на основу обавештења које је Успенски дао у свом каталогу. Тај податак су, доцније, употребили и отац и син Зепос, у листи извора византијског права у првом тому свог познатог издања.⁴

Године 1889. М. Геден (Μανουήλ Γεδεών) је објавио осам докумената из архиве Манастира Пантократора, који су том приликом објављени у часопису *Εκκλησιαστική Αλήθεια*.⁵ Међу њима је био и тестамент великог примикирија Јована. Много година

---

¹ Вид. рад. М. Живојиновић, „Запис о грчким повељама манастира Хиландара“, *Хиландарски зборник* 9, Београд 1997, 27-34, у коме је детаљно написано о српском попису грчких аката Манастира Хиландара, који је настао још 1299/1300. године.

² П. Успенский, „Указатель актов, хранящихся в обителях св. Горы Афонской“, *Журнал Министерства народного просвещения* 2, Петербург 1947.

³ J. Müller, *Historische Denkmäler in den Klöstern des Athos*, Mechitharisten 1850, 48.

⁴ *Jus GraecoRomanum*, I, eds. I. Zepi, P. Zepi, Athena 1931 (reprint Aalen 1961), №165.

⁵ Μ. Γεδεών, *Εκκλησιαστική Αλήθεια εκδομένη άπαξ τησ εβδομάδος*. Ετος Θ' [1888-1889], 263-266.

касније, исти истраживач објавио је у целисти,⁶ уз кратку уводну студију, већ објављивани⁷ ктиторски тестамент Максима, оснивача Манастира τῆς Βορηνῆς.

Прво систематско издање светогорских докумената приредили су француски истраживач Луји Пти (Louis Petit) и Рус Василије Корабљев (Василий Кораблёв), а које севезује за петроградски часопис „Византијски временик” (Византиский временник) у оквиру којег су као прилошци објављивани материјали из архива појединих светогорских манастира, неки од њих за ту прилику проучени, фотографисани и преписани. Међу документима у петроградској серији налазе се два тестаментата: први, тестамент великог примикирија Јована објављен је међу документима архиве Манастира Пантократора под бројем⁸; тестамент Теодора Караве може се погледати у издању грчких докумената Манастира Хиландара, као 27. документ.⁹ У Птијевом издању налазе се и дарови игумана Гервасија (№126) и јеромонаха Калиника (№ 94).¹⁰

Појединачно објављивање делова манастирских архива је настављено. Године 1922. документа Ксиропотамског манастира прекуцана су и објављена у Солуну, по каталогу којег је приредио игуман Евдоким.¹¹ Ту се нашао тестамент Теодосија (Теодула)Скарана, као 49. документ. Под бројем 44. налази се податак о тестаменту монахиње Нимфодоре, којег је 1942. године, у својој монографији о том манастиру, преузео и С. Бино (Stéphane Binon).¹²

Име Михаила Гуде (Μιχαήλ Γούδας) најчешће се везује за објављивање докумената из ватопедске архиве. Међу бројним документима јавног значаја, налазе се и делови већ поменутог ктиторског тестаментата Максима, објављени у часопису Επετηρίς Εταιρείας

⁶Μ. Γεδεών, „Διαθήκη Μαξίμου μοναχού κτίτορος της εν Λυδία Μονής Κοτινής (1247)”, *Μικρασιατικών Χρονικών* 2 (1939) 271-290.

⁷Прво издање направио је Σ. Ευστρατιάδης, „Ἡ ἐν Φιλαδελφείᾳ μονὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κοτινῆς”, *Ἑλληνικά* 3 (1930) 325-339.

⁸*Actes du Pantocrator*, ed. L. Petit (=VV10), Saint Petersburg 1903.

⁹*Actes de Chilandar: I. Actes grecs*, ed. L. Petit (=VV17), Saint Petersburg 1911.

¹⁰За сада то је једино издање. Међутим, у тренутку када ово пишем, већ је позната нумерација другог томааката Хиландара у серији Archive de l'Athos, *Actes de Chilandar II*, eds. M. Živojinović *et al.*, који ми је уступила акад. М. Живојиновић. Из тог разлога документе хиландарског архива насталенакон 1319. године цитирала сам према париској серији, а не према Птију.

¹¹Ευδοκίμου Προηγούμενου Ξηροποταμηνού, *Η ἐν Ἁγίῳ Ὄρει τοῦ Ἄθω Ἱερά Μονή τοῦ Ξηροποτάμου*, Θεσσαλονίκη 1926 (репринт 1972).

¹²S. Binon, *Les origines légendaires et l'histoire de Xéropotamou*, Louvain 1942, §5, pp. 135 (текст извора pp. 140-141).

Βυζαντινών Σπουδών.¹³ Готово истовремено, у истом часопису архимандрит Х. Ктена (ΧριστοφόροςΚτενάς) објављивао је акте Манастира Дохијара. Међу њима се нашао тестамент оснивача Манастира Св. Јована Продрома.¹⁴

Бројни истраживачи су путем познанстава и контаката чули за акта и имали прилику да их погледају пре осталих. Као резултат њихових напора настале су ретке и вредне студије из различитих поља науке. Једна од њих, студија Г. Теохаридиса (ΓεώργιοςΘεοχαρίδης) у којој је, уз неколико других докумената ватопедске архиве, први пут објављен и коментарисан тестамент Теодора Сарандина.¹⁵

Научно-критичка серије Archives de l'Athos, покренута је у Паризу 1937. године, објављивањем неколицине докумената из архива Манастира Велике Лавре, чији су потписници били Ж. Рујар (Germaine Rouillard), П. Колом (Paul Collomp) и Г. Миле (Gabriel Millet), а на основу преписа лавриотског монаха Спиридона.¹⁶ До педесетих година XX века нико од поменутих три научника није био жив; њихову делатност наставио је П.Лемерл (Paul Lemerle) са својим сарадницима. До данас је објављено 12 целокупних архива. На тај начин, бројни документи су први пут публиковани, транскриповани и коментарисани од стране стручњака различитих вокација, како је то обичај, без интегралног превода. Један од првих тестамената који је доживео издање у оквиру те серије био је тестамент ТеодосијаСкарана у архива Манастира Ксиропотама.¹⁷ Тестамент Теодора Керамеа први пут је објављен у другом тому докумената Манастира Лавре,¹⁸ а исто важи и за документ Теодора Ватаца, објављеном у трећем тому.¹⁹ Дохијар је издат 1984. године, а у њему се налази ктиторски тестамент оснивача Манастира Св. Јована Претече.²⁰ Издање и реиздање у оквиру париске серије доживљава архив Кутлумуша (1945. и 1988. године) у оквиру кога су први пут објављена три тестаментна игумана Харитона (№ 29, № 30, № 36), као и завештања ктитора Матије (№ 16) и Манојла

¹³Μ. Γοῦδας, "Βυζαντιακά έγγραφα της εν Αθω ιεράς Μονής του Βατοπεδίου", *ΕΕΒΣ* 4 (1927) 211-248.

¹⁴Χ. Κτενάς, "Ο Πρώτος του Αγίου Όρους Αθω και η "μεγάλη μέση" ή "Σύναξις"", *ΕΕΒΣ* 6 (1929)233-281, № 25.

¹⁵G. Théocharidès, "Μί αδιαθήκηκαί μί αδί κηβυζαντινή" (№ 2), *Εταιρεία μακεδονικών σπουδών*, Θεσσαλονίκη 1962.

¹⁶*Actes de Lavru*, eds.G. Rouillard, P. Collomp(*Archives de l'Athos* 1) p. 897-1178, Paris 1937.

¹⁷*Actes de Xéropotamou*, ed. J. Bompaire, Paris 1964.

¹⁸*Actes de Lavra* II, eds. P. Lemerle, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Paris 1977, № 75.

¹⁹*Actes de Lavra* III, № 170.

²⁰*Actes de Docharou*, ed. N. Oikonomides, Paris 1984, № 17.

Халкеопула (№ 35).²¹ Деведесетих година XX века представљено је издање архива Манастира Пантократора, у којем је поново издат тестамент примикирија Јована, сада са коментаром.²² Уследило је издање докумената Манастира Хиландара ограничено раздобљем до 1319. године, у којем је тестамент Теодора Караве.²³ Ватопедска архива је постепено објављивана: у првом тому налази се до тада необјављени тестамент Павла, митрополита града Мелника (№ 12), те тестаменти Максима, оснивача Манастира τῆς Βορηνῆς – пример једног „киторског“ тестаментa (№ 15); необјављена серија у којој се налази један тестамент и један документ о извршењу последње воље (№ 43), као и тестамент Теодора Сарандина (№ 64).²⁴

Од значаја за проучавање киторских докумената, међу којима се налазе и тестаменти, издања су вашингтонског центра за проучавање византијских студија, Дамбертон Окса (Dumbarton Oaks).²⁵ Петотомно издање обједињује енглеске преводе већ издатих докумената, уз научно-критички апарат и посебно вредан речник појмова, индекс и прилоге који су објављени у последњој свесци. У овој едицији проналазе се тестаменти игумана Харитона²⁶ и Нила – оснивача Манастира Св. Јована Претече,²⁷ као и тестамент китора Максима.²⁸ Максимов киторски тестамент коментарисао је и превео на француски језик П. Настурел (Petre Năsturel).²⁹

* * *

У прегледу најважније литературе у овој тематици не могу се заобићи уводне студије које су аутори монографија или приређивачи докумената давали уз своје публикације. Већ је цитирана Биноова студија о историји Ксиропотамског манастира где је приказан тестамент монахиње Нимфодоре,³⁰ а таква кратка појашњења могу се пронаћи

²¹*Actes de Kutlumus*, ed. P. Lemerle, Paris 1988.

²²*Actes du Pantocrator*, ed. V. Kravari, Paris 1991, № 10.

²³*Actes de Chilandar I*, eds. M. Živojinović, C. Giros, V. Kravari, Paris 1995.

²⁴*Actes de Vatopedi I*, eds. J. Bompaire et al., Paris 2001.

²⁵*Byzantine Monastic Foundation Documents* (Dumbarton Oaks Studies 35), I-V, eds. J. Thomas, A. C. Hero, G. Constable, Dumbarton Oaks 2000.

²⁶*Byzantine Monastic Foundation Documents*, t. IV, № 51, pp. 1408.

²⁷*Byzantine Monastic Foundation Documents*, t. IV, № 48, pp. 1389.

²⁸*Byzantine Monastic Foundation Documents*, t. III, № 35, pp. 1176.

²⁹P. Năsturel, "Recherches sur le testament de Maxime Skoteinè", *Philadelphie et autres études*, Centre de recherche d'histoire et civilisation Byzantines, Paris 1984.

³⁰Binon, *Xéropotamou*, 134-139.

и у издањима аката, попут увода у Птијево издање архива Манастира Пантократора.³¹ На исти начин је Теохаридис појаснио садржину Сарандиновог тестамена у кратким цртама.³² Исто важи за сва париска издања, која садрже богати апарат. Уз то, међу описима каталога докумената могу се пронаћи и кратки садржаји исправа, уз преглед дотадашњих издања и литературе. Тако, Игор Медведев је описао светогорска акта чији се позни преписи чувају у библиотеци Руске академије наука у Петрограду, где се налази и примерак тестамена великог примикирија Јована.³³

Није грешка ако се каже да ови извори имају спојнице са више добро истражених проблема византијских студија. Можда једно од најпознатијих истраживања у својој области, додуше ограничено на период до XI века, монографија М. Каплана (Michel Kaplan) о, најшире речено, византијском земљишту у рановизантијском и средњовизантијском периоду,³⁴ била је корисна у разумевању тестаментарних располагања. Нису у другом плану ни бројна истраживања о византијском селу, било да је реч о животу и свакодневници, или о строго друштвено-правним питањима односа међу сељацима, као и међу сељацима и властелинима. Ту улазимо у практично несагледиво подручје руских, француских, грчких, бугарских, српских, и у новије време америчких истраживања о природи византијског феудализма, нарочито у свом развијеном облику, које је због природе и оквира наше теме, немогуће исцрпно навести. Из тог разлога, ограничили смо се на огледе о византијском феудализму које је кроз неколико засебних студија извео Георгије Острогорски, не само због личне наклоности или симпатије према аутору и његовом методу, већ зато што су закључци до којих је Острогорски дошао у питањима позновизантијског друштва, у већини случајева, темељни.³⁵ Можда мало

---

³¹ *Actes du Pantocrator*, XI.

³² Théocharidès, *Μὴ διαθήκη*, 14-17.

³³ И. Медведев, „Поздние копии византийских документов в собрании Библиотеки Академии наук СССР”, *ВВ* 32 (1971), 226.

³⁴ М. Kaplan, *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle*, Paris 1992.

³⁵ Г. Острогорски, „Византийские писцовые книги“, *Byzantinoslavica* 9/2 (1948) 203—306; исти, „Елевтери. Прилог историји сељаштва у Византији”, *ЗФФ* 1 (1949) 45-62; исти, „Пронија: Прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама”, Београд 1951 (= *Посебна издања Византинолошког института* 1); (такође и *ibid.*, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Bruxelles 1954, *Corpus Bruxellense historiae Byzantinae*, Subsidia 1; такође и *ibid.*, „Die Pronoia unter den Komnenen”, *ЗВВ* 12 (1970) 41-54; такође и *ibid.*, „La Pronoia: Contribution à l'étude de la féodalité à Byzance et chez les Slaves du Sud”, *Byzantion* 22 (1952/1953) 437—517; исти, „Елевтери: Прилог историји сељаштва у Византији; К историји имунитета в Византии“, *ВВ* 13 (1958) 55-106 (такође и *ibid.*, *Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine*, Bruxelles 1956, *Corpus Bruxellense historiae Byzantinae*, Subsidia 2); Шест књига сабраних дела објавила је београдска

другачије опредељени за економске односе на селу него Острогорски, били су руски истраживачи, Александар Каждан, који је остао упамћен као изванредан проучавалац византијског села позног периода,³⁶ и Ксенија Владимировна Хвостова, унука руског романисте Бењамина Хвостова, која је у своја истраживања разних установа уносила компарације са римским приватним правом.³⁷ У новије време покретани су разни пројекти који су за циљ имали да обједине или унапреде резултате до којих су совјетска и југословенска наука дошле у тим питањима. Две серије, француска и америчка, сакупиле су на једном месту различите теме и водеће ауторе, наследнике некадашњих ауторитета. Ипак, чини се да претходни домети нису превазиђени, макар не за период позне Византије. У вези са тим пројектима, не може да се не помене плодна научна каријера А. Лају (Αγγελική Λαΐου), чије се студије на више места преклапају са нашом темом. Велики подухват о византијској привреди, последње је остварење исте ауторке, дугогодишњег предавача на Харварду и директорке центра у Дамбартон Оксу, а који је показао добропознате односе и теме из једне друге перспективе.³⁸ Са друге стране, у француској серији *Réalités byzantines* изашао је двотомни оглед о богатству у Византијском царству, под палицом великих познавалаца византијских докумената и истраживача области Македоније, В. Кравари (Βασίλική Κράβαρη) и Ж. Лефора (Jacques Lefort), као и С. Морисон (Cécile Morrisson),³⁹ чије смо појединачне радова такође користили у нашој студији.

Широка подлога у литератури ове области проналази се и у дипломатичким студијама. Проучавање византијског и српског средњовековног нотаријата даје прилог

“Просвета”, а већина оригиналних радова које смо цитирали налази се у српском преводу у књизи број 1 (*О византијском феудализму*, Београд 1969). То радови под називом „Византијски практики“ (*Сабрана дела* 1, 3-118); „Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама“ (*Сабрана дела* 1, 119-343); „Проблеми из историје византијског сељаштва“ (*Сабрана дела* 1, 345-404); „Прилог историји имунитета у Византији“ (*Сабрана дела* 1, 407-479).

³⁶ А. Каждан, *Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв.*, Москва 1952.

³⁷ К. В. Хвостова, *Особенности аграрно-правовых отношений в поздней Византии (XIV - XV вв.)*, Москва 1968.

³⁸ *The Economic history of Byzantium*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002.

³⁹ *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin*, II, eds. V. Kravari, J. Lefort, C. Morrisson, Paris 1991.

зараумевања особености докумената потеклих из окриља црквеног бележництва, те користи овој теми. Византијски нотаријат дотичу бројне студије.⁴⁰

Дипломатичке анализе ипак највише пажње посвећују јавноправним исправама, које, како ће се видети, није могуће занемарити у истраживању заоставштине. Немац Ф. Делгер (Franz Dölger), неколико је студија посветио византијској дипломатици, међутим, више је заинтересован био за јавне акте.⁴¹

Један подухват који у средишту пажње има јавноправне акте, истиче се по значају за различите анализе приватног права. Трећи и последњи део познатог коауторског издања Александра Соловјева и Владимира Мошина,⁴² садржи регистар грчких израза, који има значај тематског грчко-српског речника. Он је прилагођен за правноисторијску анализу византијских текстова, тако што чини доступним преводе појединачних грчких термина и њихова суштинска значења, која су често поређена са словенским правним кованицама.

Правна терминологија позновизантијских тестамената добија посебну димензију повезивањем са установама римског права. Прихватање грецизираних латинских термина проналази се не само међу позним збиркама прописа, већ и у дипломатичкој пракси последњих векова империје. Иако често донекле измењеног смисла и флексибилнијег значења, приватноправни термини означавају установе које имају корен у римском приватном праву, на шта упућује већ њихова семантика. Из тог разлога, романистичка литература је незаобилазна, а развој појединих установа у систему римског права даје основ за разумевање њихових модалитета у византијском праву.⁴³

---

⁴⁰ Z. von Lingenthal, „Beiträge zur Geschichte des byzantinischen Urkundenwesens”, *BZ* 2 (1893) 177-186.; И. Медведев, *Очерки византијској дипломатики*, Ленинград 1988; Н. Saradi, *Le notariat Byzantin du IXe au XVe siecles*, Athens 1991; Н. Saradi, *Notai e documenti greci dall'età di Giustiniano ad XIX secolo, I – Il sistema notarile Bizantino*, Milano 1999. Користили смо и Ђ. Бубало, *Српски номици*, Београд 2004; L. Margetić, „О јавној вјери и диспозитивности средњовјековних нотарских исправа са особитим обзиром на хрватске приморске крајево”, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 4 (1973) 5-79; G. Ferrari, *I documenti greci medioevali di diritto privato dell'Italia meridionale*, Leipzig 1910.

⁴¹F. Dölger, *Byzantinische Diplomatie: 20 Aufsätze zum Urkundwesen der Byzantiner*, Ettal 1956. Студија је настала након Делгеровог боравка на Светој гори, и издања појединих светогорских докумената, F. Dölger, *Aus Den Schatzkammern Des Heiligen Berges, 115 Urkunden Und 50 Urkundensiegel Aus 10 Jahrhunderten*, Munich 1948.

⁴² А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936.

⁴³Углавном сам користила М. Boras, L. Margetić, *Rimsko pravo*, Zagreb 1980., због посебног лепо наведених извора; међутим, консултовала сам и друге уџбенике римског права: М. Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb 1947 (reprint 2007); А. Romac, *Rimsko pravo*, Zagreb 1981.; D. Stojčević, *Rimsko privatno pravo*, Beograd 1966

Значајан број различитих правних института се проналази у редовима тестамената. Не ради се само о наследноправним чињеницама, већ и установама из домена статусног, породичног, стварног и облигационог права. Студије о византијској правној историји представљене су прегледима различитих грана права, међу којима се налази и тестаментарно располагање, а које је пружио Ц. в. Лингентал (Karl Eduard Zachariae von Lingenthal).⁴⁴ О наследноправним уговорима у византијском праву, студију је написао још 1937. године Г. Михаелидис Нуарос (ΓεώργιοςΜιχαηλίδης - Νουάρος),⁴⁵ а као својеврсни наставак те студије, може се поменути рад Д. Зимона (Dieter Simon) о односу наследноправних уговора и тестамената у византијском праву.⁴⁶ Значајне радове о преносу својине у Византији, *inter vivos* и *mortis causa*, доноси тематски зборник серије *Travaux et Mémoires* чији су уредници били Ж. Боком (Joëlle Beaucamp) и Ж. Дагрон (Gilbert Dabron).⁴⁷ Боком је и сама писала о неким питањима форме рановизантијских тестамената.⁴⁸ Преглед грчког наследног права у новије време дала је Е. Папајани (Ελευθερία Παπαγιάννη).⁴⁹ О византијском праву монографију је издала и Л. Бену (Lisa Bénou), у којој се додуше не дотиче питања тестамената, али свакако анализира друге битне чиниоце који су у вези и са нашом темом.⁵⁰

Византологија и медијевистика наших простора донеле су бројне студије које имају више заједничких чинилаца са нашим радом, попут важне теме државне организације и администрације у позној Византији.⁵¹ О правним институтима византијског наследног

(користила сам 9. издање штампано 1977. године); М. Милошевић, *Римско право*, Београд 2008; А. Маленица, *Римско право*, Нови Сад 2008; О. Станојевић, *Римско право*, Београд 2010; Ж. Бујуклић, *Римско приватно право*, Београд 2013; и иностране Е. Costa, *Storia del Diritto Romano Privato*, Milano-Torino-Roma 1911; V. Arangio-Ruiz, *Instituzioni di Diritto Romano*, Napoli 1941; М. Kaser, *Dasrömisches Privatrecht I*, München 1975.

⁴⁴ Z. v. Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, Leipzig 1864, 105-187 (допуњено издање, Weidmann 1892, 146-211).

⁴⁵ G. Michaelides Nouaros, *Contribution à l'étude des pactes successoraux en droit byzantin Justinien et post – Justinien*, Paris 1937.

⁴⁶ D. Simon, "Erbvertrag und Testament", *ЗРВИ* 24/25 (1986) 291-306. Прекасно смо, нажалост, сазнали за докторску дисертацију, коју до предаје рада нисмо стигли да погледамо, F. Kraus, *Die Formeln des griechischen Testaments*, Leipzig 1915 (необјављена докторска дисертација).

⁴⁷ J. Beaucamp, G. Dagron, *La transmission du patrimoine. Byzance et l'aire méditerranéenne*, Paris 1998.

⁴⁸ J. Beaucamp, "Tester en grec à Byzance", *Ευφυχί α: Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, Paris 1998, 97-107.

⁴⁹ Ε. Παπαγιάννη, *Η νομολογία αὐτῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς περιόδου εἰς τὴν μεταπериουσιακὴν ὕδικαί ου III. Κληρονομικὸ δὲ καὶ, Αθήνα-Κομοτηνὴ 2010.*

⁵⁰ L. Bénou, *Pour une nouvelle histoire du droit byzantin. Théorie et pratique juridiques au XIVe siècle*, Paris 2012.

⁵¹ А. Соловјев, „Судије и судови по градовима Душанове државе”, *Гласник Скопског друштва* 7-8 (1930) 147-162.; М. Живојиновић, „Судство у грчким областима српског царства”, *ЗРВИ* 10 (1967) 197-249; Љ.

праваписао је Лујо Маргетић.⁵² Неколицину драгоцених студија о различитим правним установама написао је Срђан Шаркић, које ће бити цитиране касније у тексту. О правној природи византијског тестаментa до скоро је био написан само један рад на српском језику.⁵³ Међутим, недавно је написано још неколико радова те тематике.⁵⁴

О аделфатима, документима који сведоче о посебном договору једног манастирског братства и појединца, а који имају додирних тачака са тестаментима, исцрпно је писала Мирјана Живојиновић.⁵⁵

Оснивање манастира и њихово устројство о којима се, такође, проналази у тестаментима, дају увид у питања из области ктиторског права. Једну од првих студија те теме објавио је Ј. в. Чишман (Josef von Zhishman).⁵⁶ Незаобилазна студија, која појашњава правне односе оснивача манастира, који чин и појединости оснивања може изразити као последњу вољу, рад је Сергеја Троицког.⁵⁷ О томе да оснивање манастира и располагање у његову корист, може бити водећа намера тестаментарног располагања, облицима и садржини ктиторских тестамената, сазнаје се у исцрпној студији К. Манафиса (Κωνσταντίνος Μανάφης).⁵⁸ Од новије литературе истиче се студија К. Галатариоту (Catia Galatariotou),⁵⁹ у којој су анализирани различити облици манастирских правилника, са посебном пажњом на оне који су настали као израз последње воље ктитора. Исте године као

Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, Београд 1972; М. Живојиновић, „Византијске правне нормe и судска надлежност у средњовековној Србији”, *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*, Београд 2009, 151-164.

⁵²Поред студија римског права и превода извора, Маргетић је пар радова посветио институту тестаментарног извршиоца, на чију се појаву често наилази у византијском праву. L. Margetić, „Naše najstarije oporuke i rimsko-bizantsko pravo”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 31 (1981), 424-436; *ibid.*, „L' esecutore testamentario nei piu' antichi testamenti dalmati”, *Studi in onore di Arnaldo Biscardi III*, Milano 1982, 511-534.

⁵³С. Шаркић, „Појам тестаментa у римском, византијском и српском средњовековном праву”, ур. Љ. Максимовић, Н. Радошевић, Е. Радуловић, *Трећа југословенска конференција византолога*, Крушевац 2000, 85-90, објављен и допуњен као S. Šarkić, „The concept of will in Roman, Byzantine and Serbian mediaeval law”, ed. L. Burgmann, *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte* 26 (FM 11), Frankfurt am Main 2005, 427-433.

⁵⁴Т. Матовић, „Прилог проучавању средњовековног права: ослобађање у византијским тестаментима”, *Анали ПФБ* 64/1 (2016) 238-259; *eadem.*, „Μετὰ θάνατον δῶρον у светогорским актима”, *ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ, Mélanges offerts à Mirjana Živojinović*, ур. Б. Миљковић, Д. Целебџић, Београд 2015, 427-441; *eadem.*, „Епитроп (Ἐπίτροπος) – извршилац тестаментa”, *ЗРВИ* 51(2014), 187-214.

⁵⁵М. Живојиновић, „Аделфати у Византији средњовековној Србији”, *ЗРВИ* 11 (1968) 241-270; *eadem.*, „Монашки аделфатина Светогори”, *ЗФФ* 12-1 (1974) 291-303; *eadem.*, „Акти о аделфатима. Прилог византијско-српској дипломатици”, *ЗРВИ* 50/2 (2013) 663-682.

⁵⁶J. Zhishman, *Das Strifterrecht in der morgenländischen Kirche*, Vienna 1888.

⁵⁷С. Троицки, „Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији”, *Глас СКА* 168 (1953) 81-132.

⁵⁸Κ. Μανάφης, *Μοναστηριακὰ τυπικά – Διαθήκαι*, Αθήναι 1970.

⁵⁹C. Galatariotou, „Byzantine ktetorika typika – a comparative study”, *REB* 45 (1987) 77-138.

и претходна, у оквиру Dumbarton Oaks Studies изашла је монографија посвећена различитим установама религиозног типа у Византији, коју смо обилно користили у сродним питањима.⁶⁰ Користећи исте изворе, о правној терминологији манастирских докумената додуше ранијег периода, важну студију написала је Р. Морис (Rosemary Morris).⁶¹ Коначно, за ову тему тек делимично везано, појавила се недавна монографија К. Смирлиса (Κώστας Σμυρλής) о имовини великих византијских манастира.⁶²

Црквено устројство у односу на нашу тему проучава се у смислу улоге појединих достојанственика у настанку документа, али и ширег круга њихових послова који су у вези са приватним правом.⁶³

Помоћ у разумевању терминологије тестамената пружили су поједини општи и тематски речници, као и друга литература енциклопедијског карактера. На првом месту, то је речник византијског (црквеног) права, који је приредио Е. Русос (Ευάγγελος Ρούσος),⁶⁴ у којем се налази на грчке правне термине и њихове латинске преводе. Савремени, вишетомни подухват Аустријске академије наука садржи немачке преводе и објашњења термина средњовековног грчког језика пронађених у изворном материјалу.⁶⁵ Он нема правни карактер, и поред тога што садржи многе правне термине, поређане попут осталих појмова, по словима алфабета. Консултован је и Лексикон српског средњег века, нарочито ради одабира исправног превода појединих црквених достојанстава, али и ради бољег разумевања њиховог смисла.⁶⁶ Инструментални значај имају и речници римског права, као

---

⁶⁰ J. P. Thomas, *Private religious foundations in the Byzantine empire*, Washington D.C. 1987.

⁶¹ R. Moris, "Legal terminology in monastic documents of the X and XI centuries", *JÖB* 32/2 (1982) (XVI. *Internationaler Byzantinistenkongress* II/2), 281-291.

⁶² K. Smyrlis, *La fortune des grands monastères byzantins (fin du Xe – milieu du XIVe siècle)*, Paris 2006.

⁶³ J. Zhisman, *Die Synoden und die Episkopal—Ämter in der morgenländischen Kirche*, Wien 1867; Н. Милаш, *Достојанства у православној цркви*, Панчево 1879; А. Соловјев, „Судије и судови по градовима Душанове државе”, *Гласник Скопског друштва* 7-8 (1930) 147-162; J. Darrouzès, *Recherches sur le ὄφί κια de l'église byzantine*, Paris 1970; М. Живојиновић, „Судство у грчким областима српског царства”, *ЗРВИ* 10 (1967) 197-247; Т. Матовић, „Грчки црквени достојанственици у пословима приватног права (XIV век)”, *Зборник у част 125. година од рођења А. В. Соловјева*, Београд 2017, 121-137.

⁶⁴ Ε. Ρούσος, *Λεξιλόγιον ἑκκλησιαστικοῦ ὕδικαί ου Ι. Βυζαντινῶνδὶ καιον*, Αθήναι 1948.

⁶⁵ *Lexikon zur byzantinischen gräzität besonders 9. – 12. Jahrhunderts*, 1-7, eds. E. Trapp et al., Wien 1994 – 2011.

⁶⁶ *Лексикон српског средњег века*, ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999.

што је онај који је још крајем XIX века саставио А. Бергер (Adolf Berger),⁶⁷ а у коме су прегледно наведени извори појединих института.

* * *

О просторном и временском важењу византијских закона није једноставно говорити. Правила античких законодаваца важила су *ipso iure*, док су цареви чинили тек повремене интервенције, у нарочито важним питањима. То је разлог што се у позним колекцијама прописа идаље проналазе архаични институти, често дефинисани кроз случајеве, по обрасцу класичних правника. Посебну вредност у проучавању византијског законодавства имају коментари (*scholia*) које су на преузете прописе остављали савремени изучаваоци. Такве колекције су главни извор за упознавање са грчком терминологијом појединих института, као и схватањима, што је често смерница у бољем тумачењу садржине докумената.

Бележници позновизантијских докумената често су се ослањали на савремене, поједностављене „приватне“ колекције правних прописа, чији су састављачи покушавали да их доследно римском праву објасне и олакшају њихову употребу. Познато је више таквих сачуваних рукописа, насталих у разним крајевима царства.⁶⁸ Данас су објављене четири позновизантијске приватноправне компилације. *Synopsis Minor*, приватна је компилација настала на крају XIII века,⁶⁹ претежно из „Законске поеме“ Михаила Аталијата⁷⁰ и тзв. *Synopsis Basilicorum*.⁷¹ Прописи који уређују поједине правне установе у *Synopsis Minor* проналазе се под почетним словом те установе, као и у свакој компилацији такве врсте.⁷² Тзв. Проширени Прохирон (*Prochiron Auctum*) настао је око 1300. године.⁷³ Ипак, далеко најчувенији извори позновизантијског периода су Синтагма светогорског

---

⁶⁷ А. Berger, *Encyclopedic dictionary of Roman law*, Philadelphia 1953. Поменула бих и две домаће енциклопедије, А. Ромас, *Riječnik rimskog prava*, Zagreb 1983; *Forum Romanum*, седмо издање, ур. Ж. Бујуклић, Београд 2015.

⁶⁸ О томе Ј.А.В. Mortreuil, *Histoire du droit byzantin* III, Paris 1847.

⁶⁹ *Jus Graeco Romanum VI*, eds. I. Zepi, P. Zepi, Aelen 1962, 321-547. О године састављања види: S. Perentidis, “L’empereur né le jour de Pâques: Michel IX Paléologue et la date de la *Synopsis minor*“, *FM* 7 (1986) 253-257.

⁷⁰ Издање: *Jus Graeco Romanum VII*, eds. I. Zepi, P. Zepi, Aelen 1962, 408-497 (даље: *Πόv. Ατ*).

⁷¹ Сви наведени у прегледу византијског законодавства који је дао А. Соловјев, „Значај византијског права на Балкану“, *Годишњица Николе Чуића* 37 (1928) 95-141.

⁷² Дакле, за завештање гледамо скуп Д (*διαθήκη*); за кодицил К (*κωδίκελλος*); за легат Л (*λεγάτος*), итд.

⁷³ *Jus Graeco Romanum VII. Prochiron Auctum*, eds. I. Zepi, P. Zepi, Aelen 1962. Релевантне главе су 23-25, 29; 32, и 35; глава 6 у одељку о разним насловима.

монаха Матије Властара (1335)⁷⁴ и Шестокњижје цариградског судије, посведоченог „генералног судије“, Константина Арменопула, настало 1345. године.⁷⁵ Око 1400. године настало је проширено издање Шестокњижја, у науци већ детаљно анализирано, познато као *Hexabiblos Auctum*.⁷⁶

Међутим, у покушају што студиознијег навођења појединих института у истраживање смо уврстили и пред-јустинијанске кодификације, приватне⁷⁷ и званичну,⁷⁸ као и варварске кодификације на које је утицало посткласично право, а које су имале контакт са византијским светом.⁷⁹ Исто важи и за *Corpus Iuris Civilis*, а првенствено Новеле цара Јустинијана које се баве питањима у блиској вези са тестаментарним располагањима (Нов. 1, 108, 109, 123, 131), у питањима нотаријата и форме тестаamenta (Нов. 134, 162).⁸⁰ Василике царева Македонске династије, користили смо у неколико случајева.⁸¹ За преглед установа тестаментарног наслеђивања у законодавству, од користи су били изворни прописи других зборника написаних на грчком језику: Еклога Исавријске династије (гл. 5),⁸² Прохирон Номос⁸³ (гл. 21-25; 29; 32-35) и Епанагоге⁸⁴ (гл. 29-32; 34;

---

⁷⁴Издање у оквиру *Σύνταγμα των Θεσιών και Ιερών Κανόνων*, eds. Γ. Ράλλη, Μ. Ποτλής, Αθήνησιν 1859; често смо користили ради поређења одредбе српскословенске Синтагме, у издању С. Новаковић, *Матије Властара синтагма, азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила, словенски превод времена Душанова*, Београд 1907; као и превод на савремени језик у издању: М. Властар, *Синтагма*, превод са старословенског Т. Суботин Голубовић, Београд 2013 (даље: *Матије Властара Синтагма*). Гледали смо скупове Д 4, Д 12, К 12, К 38, и Ф 1.

⁷⁵Κ. Γ. Πιτσάκης, *Κ. Αρμενοπούλου. Πρόχειρον νόμων Ἐξάβιβλος*, Αθήνα 1971. Релевантни прописи су сабрани у петој књизи. Позната је и Арменопулова компилација прописа канонског права под називом *Eritome Canonum*.

⁷⁶M.Th. Fögen, "Hexabiblos aucta (Eine Kompilation der spätbyzantinischen Rechtswissenschaft)", *FM* 7(1986), 259-333. Компилација садржи прописе *Synopsis Basilicorum*-а, Василика, Законско поеме Михаила Аталијата, Еклогеи *Eisagoge Aucta*. Према Феген, "Hexabiblos aucta", 285, и у овдесепрописи о завештајном наслеђивању у глави 5.

Феген је дала и правни речник који се базира на овој компилацији, вид.

⁷⁷У оквиру: P. Krüger, W. Studemund, T. Mommsen, *Collectio librorum iuris ante iustiniani* 3, Berolini 1890.

⁷⁸Издање: С. Pharr et al, *The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions*, Princeton 1952 (reprint 2001).

⁷⁹"Lex Romana Wisigothorum seu Breviarium Alarici regis", ed. Hänel, *Incipiunt tituli legum Novellarum divi Valentianiani*, Leipzig 1849 (reprint 2012).

⁸⁰*Codex Iustinianus*, ed. P. Krueger, Berolini 1895.

⁸¹*Basilicorum libri 60*, eds. H. J. Scheltema, D. Holwerda, N. van der Wal, Groningen 1953-1988.

⁸²Најновије издање је *Ecloga - das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos' V*, ed. L. Burgmann, Frankfurt am Main 1983. У раду смо често користили превод Ј. Маргетића, који је уз коментар објављен у чланку L. Margetić, „Ekloga iz 726. године i njezina važnost za našu pravnu povijest“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 1 (1980) 53-78.

⁸³*Jus Graeco Romanum* II. Prochiron, eds. I. Zepi, P. Zepi, Aalen 1962, 114-227.

⁸⁴*Ibid.*, 231-368.

36). Новеле цара Лава Мудрог (Нов. 42, 44, 49, 50, 67)⁸⁵ и других царева Македонске династије,⁸⁶ прегледане су на многим местима, и у њима се налазе подаци везани за многе појаве средњовизантијског права. Иако превазиђене у позновизантијској епоси другачије друштвене и државне структуре, вести које се проналазе међу овим изворима, по нашем мишљењу, дозвољавају поређење и повезивање са позним правним светом.

Извор посебног карактера представља приручник цариградског судије Евстатија Ромеја, познат под именом Пеї ра,⁸⁷ а који потиче из XI века. И поред временске дистанце, тај извор олакшава разумевање развитка појединих института, пре свега оних објашњених у главама 14 и 53, где се помиње процедура регистрације поклона и отварања тестаментa.

Из XIII века потичу одлуке охридског архиепископа Димитрија Хоматина, у различитим предметима приватног права. Неколико докумената тиче се тестаментарног наслеђивања, те облика и форме тестаментa.⁸⁸ Тај је извор сâм по себи пријемчив за наследноправне анализе, па је и веома коришћен у Папајанијиној студији о византијском и поствизантијском праву, али смо га због задржавања у оквирима теме, користили тек у пар случајева.

---

⁸⁵На првом месту то су *Les Nouvelles de Léon VI, le Sage*, eds. P. Noailles, A. Dain, Paris 1944; и претходно издање *Les Nouvelles de Léon le Sage*, ed. C. A. Spulber, Cernauti 1934., којим смо се служили само ради одређених тумачења.

⁸⁶Једна Новела цара Константина Порфиrogenита, која се бави питањима пореза у вези са тестаментима (Новела бр. 7) налази се у издању *Jus Graeco Romanum I. Novellae et Aureae Bullae imperatorem post Justinianum*, eds. I. Zepi, P. Zepi, Aelen 1962. Одабране новеле осталих македонских царева приредио је и N. Svoronos, *Les Nouvelles des empereurs macédoniens*, Athènes 1994; у преводу на енглески језик E. McGeer, *The Land Legislation of the Macedonian Emperors*, Toronto 2010.

⁸⁷*Practica ex actis Eustathii Romani*, ed. C. E. Z. a Lingenthal, Lipsiae 1856 (JGR I).

⁸⁸G. Prinzing, *Ponemata diafora*, Berlin 2002.

1.2. Предмет истраживања

Окосница овог рада су завештања написана на средњовековном грчком језику, сачувана у оригиналу или препису, која припадају епоси од XIII-XV века. Међутим, ти документи нису усамљени извор који се о неком питању случајем нашао у појединој манастирској архиви. Бројни уговори које временски претходе завештању, или настају након тог располагања, такође осветљавају природу и сврху учињеног дара. Неколицина је докумената који приказују како је обављана предаја имовине која је предмет завештања, који су званичници били укључени у то, или колика је и какава била улога лица које је задужено да изврши последњу вољу. Из тог разлога, уз тестаменте и понеке уговоре, посматрана су и јавноправна документа, хрисовуље, простагме, сигилији, у којима се налазе вести о учињеним легатима и даровима.

Извори на којима почива наша тема доносе конкретне изазове. Последња два и по века постојања Царства одликују бројне политичке и територијалне промене, па се у једном његовом делу, конкретно у првој половини XIII века, ни не може говорити о Византији, него о крсташким и грчким државама које су постојале на њеном тлу у периоду између 1204. и 1261. године, док се у неким областима западни елемент задржао и дуже. Врховни господар, барем формално и посредно, готовосвих крсташких феудалних држава био је цар Латинског царства, који је столовао у Цариграду. Света Гора је припала Солунској краљевини, а нашла се под надлежношћу латинског епископа од Севасте. За неколико година, колико се севастијски епископ задржао на Светој Гори, дошло је до пљачкања бројних манастирских посета, али и одношења исправа из манастирских архива,⁸⁹ као и скидање вредних златних печата на хрисовуљама.⁹⁰

Једина преостала грчка упоришта у том периоду, и конкуренти у будућој нови Византије, Никејско царство и Епирска деспотовина, налазили су се са супротних страна Латинског царства, прво – на истоку, у Малој Азији, и друго – на крајњем западу. У више таласа војевања и надмудривања између грчких великаша и крсташа који су желели да уђу у ту област како им је тај део царства припао по договору из 1204. године, често се уплитао страни елемент, у виду бугарског цара, и олакшавајући ситуацију са Латинима на

⁸⁹ Вид. М. Живојиновић, „Света гора у доба Латинског царства“, *ЗРВИ* 17 (1976) 77-92.

⁹⁰ Живојиновић, „Запис о грчким повељама“, 28-29.

западу, омогућио учвршћивање Грка на истоку, у малоазијском Никејском царству. Следствено томе, период привременог нестанка компактне Византије такође је и доба које су византијски суседи спремно дочекали за коришћење сопствених интереса. На тачки контакта Епирске деспотовине и Солунске краљевине налазила се тремеђа са Бугарским царством, а већ поменуто мешање бугарских царева имало је и друге последице, па су и бугарски великаши ојачавали свој положај у Епиру чинећи уступке локалној властели, међу којом су нарочито јаки били манастири. У том сукобу интереса посебно место је имала Света Гора, међутим немоћ неколицине владара да под своју власт обухвате ширу територију, укључујући и Свету Гору, додатно сведочи о приликама тога доба.⁹¹

Даљи развој догађаја ишао је на руку никејском престолу. Од 1230. године Никејско царство има фактички непрекидну превласт на територијама које су улазиле у састав Византије, и поред више непријатности са којима су се истовремено носили и након те године. Наиме, доба никејског јачања идаље је прожето борбама са западногрчким великашима, Бугарима, Монголима, латинским снагама на територији Византије и њиховим савезницима са запада, али и поред таквог стања, никејски владар тежио је за самодовољношћу своје државе. У Никеји била је забрањена куповина страних луксузних производа, односно, тежило се осамостаљивању од Млечана, који су важили за најважније посреднике у трговини.⁹² Улазак Јована III Ватаца у Солун 1246. године, и у историји Свете Горе почетак је новог периода. Долазак на власт Михаила VIII Палеолога (децембар 1258. или јануар 1259. године), покренуо је узајамну сарадњу Светогораца и новог цара, који је обновио Царство. Многим манастирима издате су повеље о потврђивању ранијих поседа, али и добијању нових.⁹³

У шездесетак година непрекидног боравка Латина на тлу Византије, дошло је до израженог и неповратног преноса неких културних и правних образаца са запада на исток (као што су поједине одлике млетачког нотаријата, установе германског права, обрасци западног ктиторског и патронатског права, и сл).⁹⁴ У литератури се обично истиче да

---

⁹¹ Вид. Живојиновић, „Света гора у доба Латинског царства“, 89.

⁹² Вид. Острогорски, *Историја Византије*, 419.

⁹³ Живојиновић, „Света гора у доба Латинског царства“ 90.

⁹⁴ Делимично о томе и код Saradi, „La ratification“, 179-180.

крташима затечени процеси у срушеној држави нису били страни, а нарочито феудализација која је захватила разне структуре.⁹⁵

Неуобичајеност у нашем истраживању односи се на питање природе самог завештања и сврхе која се његовим састављањем постиже. За историчаре права вероватно су омиљена завештања настала зарад одређивања универзалног наследника, а ако таквих нема, онда барем ради расподеле легата и образовања појединих тестаментарних налога. Ипак, нису у потпуности заступљени такви правни послови. Заправо, појављују се необични тестаменти црквених и манастирских старешина, који заправо завештавају у име правних лица, и у чијим радњамасе тек понекад може запазити непоистовећивање завештаоца и установе. Чини се да се иста та дужност примећује и код ктитора, који чином састављања тестаamenta осигуравају права својих манастира на постојећим или новолегираним добрима, те опредељују посебну намену своје имовине. Када се у обзир узме специфична политичка ситуација, разјашњава се да тестаменти који су написани у периоду до године обновеморају бити тумачени са посебном пажњом и уз свест о сплету догађаја, коначно и „јавном” чиниоцу који се, на тај начин, уткао у приватноправни посао.

То не значи да се завештања написана након 1261. године ослобађају терета спољнополитичких и унутарполитичких тежњи. Напротив, сва сложеност ситуације која наступапоготово како се иде од године Маричке битке ка години коначног османског освајања Цариграда, може се прочитати у тестаментима игумана једне од светогорских обитељи, Манастира Кутлумуша, али детаљи те слике, и извори за реконструкцију политичке историје, видљиви су и у другим документима.

Период након обнове Царства, доба је и потпуног испољавања раније започетих процеса у смислу унутардржавних питања. Некадашње теме, на челу са стратегом, па затим дуксом, битно су губиле своје особине, нарочито у европском делу Царства. Са једне стране, нестаје њихов дотадашњи територијални облик, а нове „области“ често се формирају стихијски и називају се географским терминима без или са мало техничког – управног значења.⁹⁶ Истовремено, приватизује се управа, па се јављају лица која врше власт на такорећи приватној основи и са донекле произвољним компетенцијама, а у склопу

⁹⁵ Вид. Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 398.

⁹⁶ Вид. Максимовић, *Провинцијска управа*, 61.

градова и области названих апанажама, са израженим степеном самоуправе и самовласти, која некада има и политички карактер.

У блиској вези са тим процесом, који је постао пратилац развијених феудалних односа, налазиле су се администрације господара, посебно пронијара на њиховим поседима, а како је Максимовић истакао, подела између та два чиниоца само је условна.⁹⁷ Средиште економске моћи Царства било је село а не град, по више основа, од којих су водећи привредни и војни аспект, тесно повезани са земљишним поседима.

Са друге стране, градови, и обично њихова најближа окружења, управна су језгра позне Византије.⁹⁸ При томе, права урбана средишта у позном периоду једино су Цариград и Солун, а други градови, иако означавани терминима *πόλις*, *κῆτρον*, *τοπός*, или попут Верије *θεῖο σωστός πόλις*,⁹⁹ ни издалека се не приближавају идеалу градског живота. И поред неминовне везаности великаша за село, и градови за властелу имају једнако важну и сврсисходну улогу, те су места метежа, а често и пребивања разних аристократских породица. Солун је тако описиван као *μεγαλόπολις* или *ἡ γορά*, а био је велика тржница за добра која су настала на тлу државе, која су произведена на селу или у градским радионицама, као и оних која су увезена,¹⁰⁰ а посебну важност је имао за снабдевање Свете Горе у средњем веку, као и данас. Градови имају своја „врата“, која су, попут оних у Серу, раздвајала трговачке делове града од остатка градске територије.¹⁰¹ Ту се, најпре, проналазе тековине градске трговине, чија су важна карика и аристократе којима је првенствени извор робе привреда са њихових феудална имања, а чијих је добара толико да је већина за продају.

---

⁹⁷ Максимовић, *Провинцијска управа*, 19.

⁹⁸ У изворима се та структура често назива катепаникијама; на њеном челу налази се кефалија. Ту је битно направити разлику у односу на позновизантијске теме, које свакако чине шире области и којесу у блиској вези и са сеоским поседима, како је Максимовић подвукао, тема је фискална област, чији су чиновници задужени за прописивање и сакупљање пореза, док је *катепаникиј*, одвојено од тога, строго управни, вид. Максимовић, *Провинцијска управа*, 49. На другом месту, та мисао је још уверљивије дата, вид. Максимовић, *Провинцијска управа*, 55-56. Као својеврсна допуна могла би се навести управа општег кефалије, који се више уклопио у систем апанажа, него што се против њега борио, вид. Максимовић, *Провинцијска управа*, 87-88.

⁹⁹ Епитети који носе значајнији градови, вид. Максимовић, *Провинцијска управа*, 34.

¹⁰⁰ Вид. К. Р. Matschke, "The Late Byzantine Urban Economy", *ЕНВ*, 468.

¹⁰¹ *Ibid.*, 474.

1.3. Циљеви истраживања

У раду смо покушали да очувамо метод правне науке, иако је јасно да тема прелази те границе. Међутим, управо због последње констатације, нека питања која би у правном смислу било оправдано уврстити у проучавање завештавања, морала су бити изостављена из ове анализе. Друге установе дајемо само условно, уз допуне у тексту, а општа запажања ћемо изложити кроз закључак. Једна од њих је, на пример, и установа завештајне способности, која се у светлу наших извора, посебно ктиторских и (других) монашких тестамената, више не може посматрати као уобичајна правна установа. Та подвојеност, која је образована установљавањем пре свега института ктиторског права и других правних форми средњовековља, отежавала је давање простих дефиниција као и спровођење анализе по некаквом обрасцу, па довела и до напуштања одређених строго правних тема.

Са друге стране, светогорски тестаменти су значајан извор за политичку историју, па је било упутно посветити пажњу или макар напоменути такве појединости, што је и учињено у првом, просопографском, делу нашег рада.

Византијски тестаменти дају податке и о другим појавама претежно правног карактера, које смо, на основу чињеница из сваког појединачног располагања, покушали да синтетизујемо у одељку о располагањима. Ту је пронађено место за приказ друштвених односа који се из завештања сазнају, као и права, овлашћења и обавеза њихових учесника. Нисмо сигурно колико је могуће допунити неки од ставова изнетих у погледу социјално-економске историје позног Византијског царства, али сматрамо да су завештања извор на којем се та мишљења макар могу потврдити. Са друге стране, у односима духовних власти, и питањима ктиторског права, пружа се могућност бољег сагледавања појединости. Завештања дају увид у живот монашке заједнице, и односе између братственика.

Средњовековна документа су написана по одређеним начелима, чијим проучавањем се бави помоћна историјска наука, дипломатика. Циљ нам је да дипломатичке формуле, у којима се налазе алузије на неактуелне правне институте и прописе, сагледамо са аспекта правне науке. Чин записивања документа који прати правни

посао, као и његове друге формалне карактеристике, такође су вишеструко повезане са правним питањима. Проучавању формалноправних и дипломатичких одлика наших докумената, посветили смо четврти, последњи део овог рада.

У прилогу се налазе термини који имају правно значење у документима и прописима које смо проучавали. Како се у два нама позната речника византијских правних појмова¹⁰² они углавном не могу пронаћи, наша жеља је да их на овом месту сакупимо, и потпомогнемо будућа правноисторијска истраживања у овој области. Други прилог се односи на интересантно, кривотворено тј. лажно завештање, у којем оставиља носи име монахиња Агата.

---

¹⁰²Први је већ наведени Русосов речник византијског црквеног права, са преводима на француски и латински језик, док је други пројекат који је објављен у *FM* 8, под називом *Lex Iuridica Byzantina*, eds. L. Burgmann *et al.*, Frankfurt am Main 1990 (= *Forschungen zur Byzantinische Rechtsgeschichte* 17). Њима се може придодати речник помова који је Пицакис уврстио у издању Арменопуловог Шестокњижја.

2. Корени позновизантијског завештања

Познато је да сетестамент (*testamentum*) као правни институт, строго лична, формална, једнострана и опозива изјава воље, којом је *pater familias* утицао на промену законом предвиђеног наследника, тако што је одређивао другог – једног или вишетестаментарних наследника, појавио у римском праву. Именовани наследницису оставиочеву имовину наслеђивали као целину, и сносили су одговорност за оставиочеве обавезе.¹⁰³

Као што се примети, универзална сукцесија, која је била неодвојиво повезана са римским тестаментом, онемогућавала је завештавање појединих ствари, односно, права на тим стварима. Без обзира на појаву разних облика тестамена, и развој слободе тестирања у римском праву, захтев за навођењем имена универзалног наследника остао је постојан.¹⁰⁴ Из тог разлога, сингуларне сукцесије, тј. преноси појединачних права, нису били могући по основу тестамена. Отуда је углавном прихваћен став да је легат у старијем римском праву био ништав правни посао, уколико није садржан у самом тестаменту и то након одређивања универзалног сукцесора, како *caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio*.¹⁰⁵

Ниједно друго античко право није познавало таквав правни посао. Међутим, постојали су разни други правни послови са *mortis causa* учинком. У Атини је такав исход оставилац који није имао сопствених синова постигао усвајањем неког лица, које после његове смрти бива законски наследник. Ту радњу прати настанак документа имена *διαθήκη*, који се састављао се у присуству сведока.¹⁰⁶ Са друге стране, атинско право је

---

¹⁰³ Даље о тој појави говоримо као о универзалној сукцесији.

¹⁰⁴ *Gaius* 2, 248 (вид. издање *Гай – Институције*, прир. О. Станојевић, Београд 2009); то правило објашњено је и у *IJ* 2, 20, 34.

¹⁰⁵ *Gaius* 2, 229, Boras, Margetić, *Rimsko pravo*, 192.

¹⁰⁶ Вид. С. Аврамовић, „Разлике у садржини и правној природи римског тестамена и тзв. тестаментарне адопције старог грчког права“, *Анали ПФБ* 1 (1986) 3-13.

признавало и сингуларну тестаментарну сукцесију, давање одређених ствари, са или без других налога, а такав тзв. легатски тестамент се такође називао διαθήκη.¹⁰⁷

У току историјског раздобља које називамо хеленизмом, грчки утицај у Египту учинио је да се термин διαθήκη почне употребљавати за означавање тестаментарних располагања.¹⁰⁸ Иако оригинарно египатско право није познавало тестамент у смислу универзалне сукцесије, већ само тестаментарну адопцију и одређивање имовине састављањем инвентара уз упис сингуларних сукцесора (тзв. imit-per), хеленистички διαθήκη већ се користио како за одређивање универзалних сукцесора, тако и за легате.¹⁰⁹

Легат (legatum, ληγῶ τον). У класично доба легат је постао оставиочев дар некој особи на терет универзалног наследника,¹¹⁰ наређен свечаним речима, који је стварао једно од два правна дејства: моменталну промену у својини након делације (per vindicationem), или стварање облигационог односа између наследника и легата, у којем је наследник дужник, а легатар поверилац (per damnationem).¹¹¹ Римски легат је претпостављао постојање тестаamenta, а поједина даровања могла су бити назначена тек након именованја универзалног наследника.¹¹² Од цара Августа, то је било могуће учинити и у кодицилу, засебном запису који се прилаже документу, али под условом да је поменут у тестаменту.¹¹³ Тек је цар Јустинијан одредио (528) да ће записи о испорукама дати (услед незнања писара) испред именованја универзалног наследника бити правоваљани.¹¹⁴

Поменимо и да је већ у посткласичном праву дозвољено да се и легатари оптерећују налозима (legatum sub modo).¹¹⁵ За заштиту наследника, који би у случајевима наслеђа преоптерећеног легатима можда и одбио пријем наслеђа, након више покушаја

¹⁰⁷ Вид. С. Аврамовић, „Разлике у садржини и правној природи римског тестаamenta и тзв. легатског тестаamenta старог грчког права“, *АналиПФБ* 1 (1987) 9-18; као и у С. Аврамовић, *Еволуција слободе тестирања у античком грчком праву*, Београд 1981 (необјављена докторска дисертација).

¹⁰⁸ Вид. Taubenschilag, *The Law of Greco-Roman Egypt*, 190; Аврамовић, Станимировић, *Упоредна правна традиција*, 136; Taubenschilag, *The Law of Greco-Roman Egypt*, 190.

¹⁰⁹ R. Taubenschilag, *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri (332 B.C.– 640 A.D.)*, Warszawa 1955, 190-191.

¹¹⁰ „Умањење заоставштине којим оставилац жели некоме да подари нешто од онога што би иначе припало наследнику“ (Флорентин) у D. 30, 1, 16., вид. Бујуклић, *Римско приватно*, 305.

¹¹¹ *Gaius* 2, 193, 194; *Gaius* 2, 201, Boras, Margetić, *Римско право*, 199. Постојала су још два облика легата која нећемо на овом месту наводити, које су се изгубиле већ у класичном праву.

¹¹² Вид. Бујуклић, *Римско приватно*, 306.

¹¹³ Вид. Boras, Margetić, *Римско право*, 245.

¹¹⁴ С. 6, 23, 24. (cf. *IJ*, 2, 20, 34). Вид. Costa, *Storia del diritto romano*, 482.

¹¹⁵ Станојевић, *Римско право*, 245.

ограничења легата, коначно је одређено да универзалном наследнику мора остати макар четвртина наслеђа (Lex Falcidia).¹¹⁶

У византијским зборницима такође се могу пронаћи сабрани претходни прописи о овој установи.¹¹⁷

Форма римског тестаментa. Испуњење форме је било услов за настанак римског тестаментa. Првобитна форма односила се на иступ оставиоца пред окупљеним народом (у доба мира, пред куријатском скупштином, тзв. *testamentum comitiis calatis*;¹¹⁸ или у рату, пред саборцима, тзв. *testamentum in procinctu*¹¹⁹). Као заобилазни начин, уместо редовне форме иступања пред куријатском скупштином којом је председавао *pontifex maximus*, а што се могло учинити само у два дана у години, служила је фиктивна продаја имовине у форми манципације (*mancipatio familiae*) трећем лицу, које се затим фидуцијарно обавезивало да ће је по продаваочевој смрти оставити особи коју је он назначио (*nuncupatio*).¹²⁰ У том послу, који је дакле првобитно обављан *inter vivos*, најважнију улогу задобија усмено назначивање наследника, које се назива именовањем или постављањем наследника (*heredis institutio*). Тако настаје *testamentum per aes et libram*.¹²¹ Ради одржавања тајности у вези са именом наследника, почиње да се практикује записивање (*tabulae testamenti*), а уместо усменог именовања, оставилац изјављује да је записана његова последња воља. Затворену исправу потписују и печатају сведоци, а она се могла, будући да је записана, у сваком тренутку уништити и тако опозвати.¹²²

---

¹¹⁶ *Gaius*, 2, 227. Овај институт се значајно мењао: најпре су под правило фалкидијеве четвртине дошли и фидеикомиси (*SC Pegasianum*), а затим и поклони за случај смрти (223. године, у доба цара Септимија Севера, како стоји у *C. 6, 50, 5*). Код Јустинијана нужни део се односи на трећину имовине, уколико завешталац има до четворо деце. Ако има више од четворо, фалкидије је половина имовине. Уколико завешталац има децу (родитеље и браћу и сестре) а није их поменуо у тестаменту, а није их ни разбаштинио, именовање наследника неће важити, а на снази ће остати тек допунске одредбе, кодицил, именовање татора, и манумисије (*NJ 18; NJ 542*; вид. *Boras, Margetić, Rimsko pravo, 275*; Милошевић, *Римско право, 279*). У византијским законима та установа носи исти назив *φαλκί διος*, *Шестокњ. 5,9; Proch. Auct. 32; Пóв. Ат., 26*.

¹¹⁷ На пример *Proch. Auct. 35, Пóв. Ат, 28*.

¹¹⁸ *Gaius* 2, 101. *Boras, Margetić, Rimsko pravo, 32*. О том облику тестаментa докторску дисертацију је израдио наш романиста Д. Стојчевић, *Порекло и функција тестаментa calatis comitiis*, Београд 1946.

¹¹⁹ Овде напомињемо да се војнички тестамент (*διαθήκη στρατιωτική*), ослобођен формалности, доследно јавља и у византијским зборницима, али га нећемо посебно истицати.

¹²⁰ *Gaius* 2, 103. Вид. *Boras, Margetić, Rimsko pravo, 189-190*.

¹²¹ Нећемо се задржавати на објашњавању имена овог тестаментa, које се налази у сваком уџбенику римског права.

¹²² Вид. Вујклић, *Forum Romanum, 702*.

Под утицајем преторског права, даје се пуноважност сваком писменом које садржи потписе и печате седам сведока, без обзира да ли је извршена пропратна манципација и усмена нункупација. Тако је преторски писани тестамент постао независан правни посао, међутим и даље формалан, јер се именовање наследника морало написати на одређени начин (уз употребу глагола *esse* и именице *heres*) и на одређеном месту (на почетку тестамена).¹²³ Правно лице није било *certa persona*, већ је за римске правнике представљало неодређени појам и није се могло наћи у улози наследника у тестаменту.¹²⁴

* * *

Конституције римских царева, од којих су неке наведене у Јустинијановом Кодексу, упућују у то да се су се промене у погледу римског тестамена, почеле дешавати већ у трећем веку, а природа римског тестамена значајно је другачија у четвртном и петом веку.

Из 339. године потиче конституција цара Константина Великог, према којој су проглашени пуноважним и тестаменти који не садрже формално исказано именовање наследника.¹²⁵ Из напуштања строгих правила о начину одређивања наследника, отворио се пут ка тестаментима потпуно другачије природе од некадашњег, те се омогућава расподела имовине, кроз сингуларне сукцесије и без именовања универзалог наследника.¹²⁶

Употреба грчког језика, због формалности римског тестамена, била је немогућа, осим за фидеикомисе,¹²⁷ како се сазнаје из већ поменутог Гајевог обавештења. У извору који потиче из хеленизованог Египта, такође са половине II века, то је потврђено, па се чита да римски грађанин не може писати тестамент на грчком језику.¹²⁸ Из тог разлога, након 212. године, када су грађани Царства добили статус римских грађана, *de facto* су постали ништави тестаменти написани на грчком језику, у деловима Царства у којима се

---

¹²³ *Gaius* II, 281.

¹²⁴ Осим у изузетном случају када је ослобођеник као наследника наводио градску општину, што је одобрено једним *senatus consulta* у класичном периоду, Boras, Margetić, *Rimsko pravo*, 192 (prema *Tituli ex corpore Ulpiani*, 22, 5; према *Die Epitome Ulpiani des Codex Vaticanus Reginae 1128*, ed. F. Schulz, Bonn 1926).

¹²⁵ С. 6, 23, 15 пр.

¹²⁶ Вид. Boras, Margetić, *Rimsko pravo*, 245.

¹²⁷ *Item legata Graece scripta non valent ; fideicommissa vero valent.*

¹²⁸ Beaucamp, "Tester en grec", 98.

грчки говорио. Међутим, познато је неколико грчких тестамената из III и IV века, од којих је најранији из 235. године, који садрже формулу је завештавање на грчком језику одобрио цар Александар Север (222-235).¹²⁹ Данас је, чини се, дугогодишња дилема у погледу територијалног важења Северове конституције, разрешена.¹³⁰ За време савладарства царева Теодосија II и Валентинијана III (439) донешена је конституција, која је следила ову претходну, Северову, на основу које је тестаторима било дозвољено да користе грчки језик у писању завештања и у источном и у западном делу Царства.¹³¹

Усмени, нункупациони тестамент. Пропис царева Теодосија II и Валентинијана III (439) упућује и у то да је било признато право завештаоцима да усмено и неформално изјаве своју последњу вољу.¹³² Ранији пропис, из 424. године, који такође одобрава усмени тестамент, није уврштен у Јустинијанов зборник.¹³³

Трипартитни тестамент. За цара Теодосија II (439) везује се итзв. трипартитни тестамент (*testamentum tripartitum*), назван по троструком пореклу елемената који се за његову пуноважност захтевају.¹³⁴ То је био записани тестамент, код којег је постојао захтев стављања печата и потписа седам сведока, као и самог тестатора, и чија је садржина требало да буде изложена по одређеном редоследу. Усвојен је и у Јустинијановом законодавству као један од редовних облика тестамената тог периода.¹³⁵ Потпис завештаоца је могао изостати, али само уколико је у исправи наглашено да ју је он сâм написао.¹³⁶

Прописивање таквог облика тестаamenta проналази се и у законодавству византијских царева, али донекле промењено: и даље се тражило присуство седам

¹²⁹ Вид. Beaucamp, "Tester en grec", 105.

¹³⁰ Научници седугопитали далијета,

несачуванаконституција према којој је први пут законом призната употреба грчког језика у састављању завештања, била просторно ограничена само Египатом и Источним Царством.

Публикацијом тестаmenta Георгија из Назијанза, написаног 381. године у Цариграду на грчком језику, добијен је аргумент користећи га да је поменути конституција важила на целој територији Источног дела, вид. Beaucamp, "Tester en grec", 106-107.

¹³¹ С. 6, 23, 21, 4. Одредба је даље преузета у неколико византијских зборника, вид. Beaucamp, "Tester en grec", 100.

¹³² С. 6, 23, 21, 2

¹³³ *CTh* 4,4,7, vid. Kunkel, *Römisches Privatrecht*, 320.

¹³⁴ *NT* 16, 1, 2-5.

¹³⁵ *IJ* 2, 10. 3.

¹³⁶ С. 6, 23, 28, 6. Вид. Horvat, *Rimsko pravo*, 324.

сведока,¹³⁷ који су по традицији римског права посебно замољени да присуствују том чину (testes rogati), како је то често прецизирано – пред њима је завештање потребно извршити без прекидања, у једном чину (unitas actus;¹³⁸ ἔν ἐνὶ καὶ τῶκαίρῳ;¹³⁹ μιᾷ ὁ φῆ συναπτῶς¹⁴⁰). У одређеним приликама које оправдавају тај случај (testamentum ruri conditum, тестамент састављен у слабонасељеним сеоским условима),¹⁴¹ био је дозвољен и умањени број сведока, за писани тестамент њих пет.¹⁴² Нешто касније, дозвољено је учествовање само три сведока у настанку завештања, такође усличним, оправданим ситуацијама (напоменуто је састављање тестаментa од стране сељака, ἄ γροικοί),¹⁴³ што је у животу често и приликом састављања тестаментa на “самртној постељи” (θνήσκων, умирући).¹⁴⁴ И писар је ваљани сведок, а то решење је преузимано је у познијим законцима.¹⁴⁵

Олографски тестамент цара Валентинијана III. У пети век (446) датира закон који прописује настанак олографског тестаментa (holographa manu, testamentum holographum),¹⁴⁶ којег завешталац самостално записује и потписује, без присуства сведока. Међутим, одредбе о таквом својеручном састављању завештањанису преузета у кодекс (Јустинијанов) Источног царства, што упућује на то да ово завештање није било правоваљано на истоку тог времена.¹⁴⁷ Осим несумњивог утицаја на каснији својеручни тестамент, такав олографски тестамент био је у употреби и у германском праву, међу чијим зборницима се проналазе одредбе о том питању.¹⁴⁸

Олографски тестамент цара Јустинијана. Својеручни тестамент који је прописан од стране цара Јустинијана, testamentum parentum inter liberos, уведен Новелом

¹³⁷ Екл. 5, 4; Прох. Ном. 21, 15; Ἐπαναγ. 29, 8, 16; Βασιλ. 3, 1, 35, 1, 24; 2, 22.

¹³⁸ С. 6, 23, 21.

¹³⁹ Екл. 5, 2.

¹⁴⁰ Прох. Ном. 21, 4.

¹⁴¹ Вид. Berger, *Encyclopedic dictionary*, 735; cf. testamentum tempore pestis conditum, тестамент састављен у ванредно стање епидемија, за који такође важе повлашћени услови састављања, cf. Costa, *Diritto romano*, 479; Lingenthal, *Geschichte*, 117-118.

¹⁴² С. 6, 23, 21; С. 6, 23, 31, 3; Шестокњ. 5, 1, 35; Екл. 5, 8.

¹⁴³ Βασιλ. 3, 1, 35, 25, 3.

¹⁴⁴ Cf. *Chom.*, № 104, 1. 19.

¹⁴⁵ Вид. Βασιλ. 3, 1, 1, 28.

¹⁴⁶ Новела цара Валентинијана III (446), вид. Pharr et al., *The Theodosian Code and Novels*, 533 (‘‘Posttheodosian Novellae’’, 21, 2), cf. Boras, Margetić, *Rimsko pravo*, 245.

¹⁴⁷ Cf. Kunkel, *Römisches Recht*, 320 fn 5; Costo, *Diritto romano*, 479-480.

¹⁴⁸ Cf. *Lex Romana Wisigothorum seu Breviarium Alarici regis, Incipiunt tituli legum Novellarum divi Valentiniani*, IV.

бр. 107,¹⁴⁹ по смислу и садржини је другачији од ологографског завештања цара Валентинијана III. Наиме, он се односи на расподелу имовине родитеља својој деци, која се обавља на тај начин што су се имена и делови заоставшине који припадају именованоме својеручно записивали.¹⁵⁰ Слично правило проналази се и раније, у Новели бр. 16 цара Теодосија II (439), када се правоваљаност непотписаних и непечатираних тестамената ограничава на завештања завештаочевој деци.¹⁵¹ Правила о *testamentum parentum inter liberos* наилазимо и у Шестокњижју, где је такав тестамент оцењен као *διό γραφή διαθήκη*, што може да доведе до забуне, будући да се тај термин обично уподобљава са познатијим ологографским својеручним тестаментом, а не ологографским тестаментом цара Јустинијана.¹⁵²

Јавни облици тестамена у законодавству цара Јустинијана. Већина аутора наглашава да је највећа промена у законодавству цара Јустинијана, у питањима форме тестамена, оснаживање некадашњих конституција о јавним облицима тестамената, тј. оних у чијем настанку су учествовали државни чиновници.

Поједини званични записи, или записи настали „испред“ неког званичника (тзв. *apud acta*) били су заступљени у позноримској држави. Тако настали тестаменти могли су бити ослобођени правила дотадашње (свечане) форме (*omnium testamentorum solemnitatem superare videbatur*), уколико су се тестатори определили да своју последњу вољу забележе пред (*apud*) судијама или магистрима, односно приватним лицима – уколико је касније званично региструју (*suae postremum publicavit iudicium*). Сматра се да су такве врсте страначког „изјављивања“ у записник (*allegatio*) и уписа у службене списе (*insinuatio*), настали као форма неких правних послова почетком IV столећа.¹⁵³

Apud acta conditum sive iudiciale, према пропису царева Теодосија II и Хонорија из 413. године,¹⁵⁴ било је завештање издиктирано у службене списе провинцијских или градских магистрата, а нарочито код *defensor civitatis*-а,¹⁵⁵ по неким ауторима преузето из

---

¹⁴⁹ *NJ107*, 1.

¹⁵⁰ Cf. Costa, *Diritto romano*, 480; Růfner, „Testamentary formalities”, 23.

¹⁵¹ *NT* 16, 5.

¹⁵² *Шестокњ.* 5, 1, 25.

¹⁵³ Margetić, „О јавној вјери”, 6.

¹⁵⁴ *C.6*, 23, 19.

¹⁵⁵ Вид. Arangio-Ruiz, *Diritto romano*, 525.

античког грчког права,¹⁵⁶ док се *principi oblatum* односи на тестамент похрањен на чување у царској канцеларији, до смрти оставиоца, такође прописан у истој конституцији.¹⁵⁷ Дакле, ти облици се обично наводе као „јавни” облици тестамената (*testamenta publica*),¹⁵⁸ а тестамент који би настао на такав начин имао би посебна својства. Једну од највећих „благодети” везаних за јавну форму тестамена представљала је могућност да извод из јавног регистра у потпуности замени оригиналну исправу на којој је израз последње воље записан – а која није морала бити предата ни у каквој посебној форми.¹⁵⁹ Стога, потребно је напоменути да се у јавним облицима завештања није захтевало ни потписивање ни печатирање, будући да је одговарајући доказ о постојању завештања виђен у радњи јавног органа.¹⁶⁰

Плуралитет форма и изузеци од формалних правила. Сличан резон постојао је и код других *inter vivos* и *mortis causa* даровања, где је „званичан” запис правног посла представљао услов његовог настанка. На тај начин, држава је водила рачуна и о промету добара, а често се дешавало да фингирањем *causa donandi* странке прикривају друге трансакције за које је било потребно платити другачију дажбину. Ипак, потребно је напоменути да је у сваком тренутку постојао плуралитет форма. У прилог томе, наводе се и две рановизантијске конституције везане за даривање установа милосрдне делатности и сиромаша.

Наиме, познати пропис (470) цара Лава I и Антемија доноси вест по којој даровања у религиозне сврхе могу бити учињена у било којој форми (*omnibus modis*).¹⁶¹ Друга конституција, која хронолошки претходи, потписана именима цара Валентинијана III и Маркијана, односи се на дар сиромашу, који је требао да буде правоваљани упркос формалних недостатака.¹⁶²

---

¹⁵⁶ Вид. Costa, *Diritto romano*, 479 fn 1; Упор. Margetić, „О јавној вјери”, 6.

¹⁵⁷ С.6, 23, 19.

¹⁵⁸ Вид. Costa, *Diritto romano*, 478; Künkel, *Römisches recht*, 319-320; Arangio-Ruiz, *Diritto romano*, 525; Stojčević, *Rimsko pravo*, 171-172; Horvat, *Rimsko pravo*, 324; Милошевић, *Римско право*, 268; Бујуклић, *Римско право*, 291-292.

¹⁵⁹ С.6, 23, 19.

¹⁶⁰ Упор. Stojčević, *Rimsko pravo*, 171-172.

¹⁶¹ С. 1, 2, 14, 1. Вид. Rűfner, „Testamentary Formalities”, 23.

¹⁶² С. 1, 3, 24. Вид. Rűfner, „Testamentary Formalities”, 23.

Дарове учињене цркви још је цар Константин поставио у посебан правни режим, изузимајући их од формалних правила која су тада била на снази.¹⁶³ Године 315. дозволио је завештавање цркви,¹⁶⁴ а касније, у законодавству цар Јустинијана, таква даровања су изузета од фалкидијевог нужног дела.¹⁶⁵ Цар Јустинијан је решио да правно заштити и неформално обећање дара до 500 солида, „а нарочито ако је намењено религијским обредима и свештеним лицима“.¹⁶⁶ Јустинијан је прописао и казну за оне који не поштују вољу завешталаца у овом контексту.¹⁶⁷ Код Јустинијана су наставили да важе значајни изузеци у погледу форме даровања, па и тестамената, међу којима су царски дарови (учињени цару и које чини цар), као и даровања учињена у религијске сврхе (*pius causas*), али само до износа од 500 солида. Они су могли бити учињени у било којој форми.¹⁶⁸

Врло рано су се појавили тестаменти учињени за спас душе завештаоца, а у развијеном средњем веку традиција разних *mortis causa* правних послова учињених за спас душе, врло је заступљена и у већини других средина, поред византијске. У том погледу, нису византијска творевина легати учињени за спас душе завештаоца, од којих су најчешћа два облика легати за одржавање служби за опрост грехова (у латинској традицији *pro remedio animae*) и легати у побожне сврхе (*ad pias causas*), најчешће у корист сиромаша.¹⁶⁹

Инсинуација (*insinuatio testamenti*). Већ конституција цара Аркадија и Хонорија, датована 397. годином, наводи појединости у вези са тестаментима и другим документима који су обично обнародовани пред цензуалом (*apud officium censuale publicari solent*).¹⁷⁰ Следствено, у законодавству цара Јустинијана I (529; 539) наилази се на вести о „објави“ поклона, тестамената и других даровања (*testamentorum insinuationes et donationum*), вредности испод 500 солида, врши *defensor civitatis*,¹⁷¹ чиновник разноврсних

---

¹⁶³ Маленица, *Поклон*, 294-295.

¹⁶⁴ *СТh* 16, 2, 4; Маленица, *Поклон*, 297.

¹⁶⁵ *NJ* 132, 12.

¹⁶⁶ *С.* 8, 53, 35, 5b из 530. године; поновљено *С.* 4, 29, 25, 2, 531. године; вид. Маленица, *Поклон*, 323.

¹⁶⁷ *С.* 1, 3, 45; вид. Маленица, *Поклон*, 350.

¹⁶⁸ *С.* 8, 54, 34, 1a; *NJ* 162, 1.

¹⁶⁹ Вид. Petrak, „*Rimsko-bizantsko pravo*“, 257.

¹⁷⁰ *СТh* 4, 4, 4 - *С.* 6, 23, 18. Податак да је чиновник задужен за те послове крајем IV века био цензуал *magister census* може се пронаћи на неколико места.

¹⁷¹ *NJ* 15, 3.

компетенција.¹⁷² Такво регистровање било је обавезно за даровања чија вредност прелази 300 солида.¹⁷³ Уколико би даровање било веће вредности, а не би било регистровано, важило би као правни посао само у износу до 300 солида – за који није предвиђена обавезна форма.¹⁷⁴

У тексту Јустинијанове Новеле бр. 162, која је написана 539. године на грчком језику, проналази се термин који ће означавати радњу јавног бележења учињеног правног акта и у већини правних извора из каснијих векова. Ту је направљена разлика између дела даровања којег би, по закону, требало регистровати (τὸ μὲ τροντὸ δεὸ μενονὲ μφανί σεως), а затим, како је већ поменуто, објашњено је шта се догађа у ситуацији када су дарови регистровани од почетка (εἰ μὲ νὲ μφανεῖ ζυέ νοιντοτῆ νά ρχῆ ναί δωρεαί) и када нису (εἰ δὲ ἄ νεμφά νιστοιμεῖ ναεν), који ће бити без правне снаге (μῆ τὸ ὀ ρθῶς ἔ χειδυνά μενον), односно ништави.¹⁷⁵

Званично „објављивање” тестамената прилично дуго је постојало у византијском праву.¹⁷⁶ У царској Новели из X века разјашњено је да је чиновник некадашњег имена *magister census*, а актуелног (логотет) τοῦ γενικοῦ,¹⁷⁷ стављао печат на донети тестамент и на тај начин га потврђивао (τὸ βέ βαιοναῦ τὰ ζκελεύ εἰσφραγῖ διπορί ζεσθαιτοῦ λά χοντοζτῆ ντῶνκῆ νσωνὲ πιστασί αν).¹⁷⁸ Та пракса је, ипак, замењена обичајем (συνήθεια) по којем се описана процедура одвијала пред кјестором (πρὸ ζτὸ τοῦ κοιαί στωρος).¹⁷⁹ Ова Новела је, како изгледа, озаконила тај обичај. Да означе веродостојност (τῆ ἄ ζιοπιστί α σεμνύ νεῖν) цариградских тестамената служили су и печати других достојанственика: магистрата и патрикија (μαγιτρά τοι, πατρί κιοι), градског префекта (τὸ ἔ παρχονπό λεως) и осталих лица која су

¹⁷² Дефенсори, које неки оцењују као помоћне судске органе (*ODB*, 600) били су задужени и за сакупљање пореза који је повезан са радњом регистровања, вид. *C.* 1, 55.

¹⁷³ *C.* 8, 54, 34, рг.

¹⁷⁴ *NJ* 162, 1, 2; вид. и *C.* 8, 54, 34, 1.

¹⁷⁵ *NJ* 162, 1, 2.

¹⁷⁶ О инсинуацији писала је Н. Saradi, "L'enregistrement des actes privés (*insinuatio*) et la disparition des institutions municipales au VIe siècle", *Cahiers des Etudes Anciennes* (Quebec) 21 (1988) 117-130. Нажалост, нисмо могли да дођемо до тог чланка. Врло близак по теми је и чланак *eadem*, "La ratification des actes privés byzantins par une autorité civile et ecclésiastique", *REB* 46 (1988) 167-180.

¹⁷⁷ О чиновнику логотету τοῦ γενικοῦ писао је R. Guiland, "Les Logothètes : Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin", *REB* 29 (1971) 1-115.

¹⁷⁸ *NL* 44.

¹⁷⁹ *Ibid.*

имала судске надлежности (ἐ τὶ τῶν κρή σεως καθεστῆ κασι).¹⁸⁰ У осталим крајевима Царства, за ту радњу су надлежни били стратежи и судије сваке теме (οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ καθ' ἐ κά στηνέ παρχί ανκριταί).¹⁸¹

О важности некадашње регистрације сведочи и пропис уврштен у Василике, према коме тестамент који је регистрован више не може ни на који начин бити изгубљен (μηδὲ νά δικεῖ σθωδιὰ τῆ ντυχηρὰ νά πωλειανή διαθή κηῖ παξέ μφανισθεῖ σα).¹⁸²

Ипак, познији извори потврђују сужавање и нестанак инсинуације тестамената. Наиме, Новелом бр. 50 цара Лава VI Мудрог, престао је да важи ранији обичај у погледу регистрације појединих даровања. Према тексту те Новеле, претходно правило је прописивало да поклони (δωρεά) вредности преко 500 солида, који нису регистровани (εἰ μὴ πρῶ ξιςδημό σιοξέ μφανέ ζτὸ δῶρον ποιή σι), не би могли бити потврђени (ἐ κλί πτειντοῖ βεβαί ου).¹⁸³ Став о изостанку „потврде“, као основу за ништавост правног посла, распрострањен је у другој Новели истог цара, када се прописује да поклон испод одређене вредности не мора бити учињен у писменој форми – али ће за његову потврду бити потребно присуство три сведока (τρισι μά ρτυσι κυρουμέ νη φέ ρει τὸ βέ βαιον), уз објашњење да се на тај начин проверава да ли ће правни посао имати снагу или неће (καὶ δέ οντού τωτῶτύ πωέ ξεταζομέ ναςί σχύ εινῆ ἄ κυροῖ σθαιτὰ ζδωρεά ζ).¹⁸⁴

Некадашња процедура инсинуације помиње се и у византијском приручнику Пира из XI века.¹⁸⁵ У канцеларији званичника (μά γιστρος) позивали су се кјестор, бележници докумената и „други“ сведоци (προσεκαλέ σατο τὸ ν κοιαί στωρα καὶ τοῖ ζ ἄ ντιγραφεῖ ζ πά ντας καὶ τοῖ ζ νοταρί ους καὶ ἐ τέ ρους μά ρτυρας), од којих ниједан није сведок који се потписао у тестаменту („тестаментарни сведок“). Затим су се бележили датум и место када се званиничково печатања обављало (τῆ ν ἡ μέ ραν, καθῶ ἦ ν ἐ γέ νετο ὁ ἄ νασφραγισμός ζ, καὶ τὸ ν τό πον). Одсецала се врпца са печатима и читао се текст завештања, а затим се правооверени препис (ῖ σον). Печати са тестамената су се стављали „унутар“, а споља се стављала нова врпца, која је повезана са првим печатима.

¹⁸⁰ *Ibid.*

¹⁸¹ *Ibid.*

¹⁸² *Βασιλ.* 35,3.

¹⁸³ *NL* 50.

¹⁸⁴ *NL* 50.

¹⁸⁵ *Πεῖ ρα*, 14, 11.

Сваки од тада присутних сведока је печатао препис, и записивао формулу на свом печату („ја сам печат од тог и тог“), да би било јасно да је свако уписао своје име. Кјестор је затим печатао документ,¹⁸⁶ и на тај начин се процедура инсинуације окончава.

Друго сведочанство о инсинуацији забележено је глави посвећеној даровањима.¹⁸⁷ О томе да нерегистрован поклон вредности изнад 500 номизми не може бити правоваљан (μη ἰσχύνειν), нити се по њему може исправно решавати (μηδὲ ἐνεργεῖν ἀρτίως κρήθη) у поступцима пред магистром (παρὰ τοῦ μαγίστρου) и судијама (καὶ κριτῶν), говори сâм почетак тог одељка. Међутим, за разлику од архаичног правила (τὸ παλαιόν), које се више не користи (μη ἐνεργεῖν νῦν τὸ ντοιοῦ τοννό μου), према којем поклон настаје пошто је регистрован (ἐμφανίζεσθαι) и пописан (ἀπογράφεσθαι) од стране magister census-a (μάγιστρος τῶν κήνσων), Ромеј обавештава да се у његово време потписује даровница од стране тавулара, као и самих сведока (νῦν τοῦ τοπρά ττειντὸ νσυγγράφοντα τὸ δωρεστικὸν νταβουλλάριον καὶ τοῦ ζῦ τοπρά φονταζὲν αὐτῶν μάγιστρος). Даље, архаична процедура регистрације „пред“ магистром ценсусом, односно, *геникосом*, установљена је да би се дажбина (τὰ τέλη)¹⁸⁸ плаћала на основу онога што је пријављено (ἀναγραφομένων), а не на основу тога што је дато (γενομένων), тако да предмет поклона (τὸ δωροῦ μενονκτῆμα) припада (μετέπιπτεν) дарованом (ἐπιτὸν λαβόντα). Тако, потражилац (ἀπαίτοῦντα) је могао једино да се пожали (ἔλκειν) првом власнику (τὸν πρῶτον δεσπότην), односно, дародавцу (τὸν δωρησάμενον). Онда када је званичник преузео (i.e. *геникос*) регистрацију поклона, обдаровани су били сигурни – није постојала неизвесност у погледу тога ко је био обавезан да плати порез

¹⁸⁶ Ова процедура се може прочитати у тестаменту Кали и Симвата Пакуријана, састављеним у XI столећу. У складу са правилима, Симватов и Калин тестамент потписали су и печатали сведоци, али, из редова завештања сазнаје се да је он добио и печат званичника – кјестора. Након печатања, тестамент је био похрањен у кјесторовој канцеларији. Из тестамента чита се и вест како је настала оверена копија завештања Симвата Пакуријана. У тој радњи такође је учествовао званичник кјестор, имена Георгије Никевс (κοινὸς στωρὸς Γεωργίου τοῦ Νικαῆως), који се помиње у још неким документима. Оверена копија тестамента монахиње Марије, супруге Симвата Пакуријана, настала на самом крају XI века, такође је уобличена у канцеларији кјестора. Оверена копија тестамента монахиње Марије, супруге Симвата Пакуријана, настала на самом крају XI века, такође је уобличена у канцеларији кјестора. Иако се у извору из XI века истиче да је геникос чиновник од пресудног значаја за процедуру са тестаментом, документа показују да је још увек кјестор био тај који је, барем у Цариграду, обављао то својеврсно оверовање тестамента. Вид. *Iviron II*, № 47, l. 9; № 44, l. 27-28; № 47, l. 72-73.

¹⁸⁷ *Πεῖρα*, 53, 2.

¹⁸⁸ *Ibid.*

(μὴ δυσχερῆ ρεῖαν ἔχωσιν), пошто је постојала белешка о пријави дара, учињена од стране дародавца.¹⁸⁹

Ромеј обавештава и о томе да су многа регистрована даровања или њихови преписи (ἐπέκεινα ἐνεφανίσθη δωρεὰ ἢ ἀπεγράφη) били похрањени у *геникосовој* архиви (καὶ ἡ ταύτης ἀπογραφὴ ἀπόκειται τοῖς σκρινίσις τοῦ γενικοῦ), много година уназад (πρὸ πολλῶν ἐτῶν καὶ μνήμης).¹⁹⁰ Коначно, на самом крају одељка о инсинуацији, помиње се Новела цара Лава Мудрог, и правилопо којем се поклон ниже вредности потврђује потписима сведока. Нешто другачијом правном терминологијом, описано је како поклони вредности изнад 500 номизми, који нису регистровани (ἀνεμόνιστον) – противно старом закону, јесу неважећи у потпуности изнад 500 солида, односно највише до вредности од 500 солида могу бити правоваљани (ἐρῶμένον εἶναι).¹⁹¹ Ако има остатка, он неће моћи да важи као поклон (εἰ δὲ πλεονεῖν, τὸ ὑπέπλεον μὴ ἰσχυέτω).¹⁹²

Кодицил (codicilli, κωδίκελλος)¹⁹³. Састављање завештања у римском праву могло је да прати и бележење посебног записа, преко којег је завешталац износио додатне жеље у погледу своје последње воље. Кодицили најпре нису имали правну снагу, пошто такав запис није садржао именовање универзалног наследника. Међутим, временом се даје снага таквим „мањкавим” изразима последње воље, у којима се најчешће нарочито уређује нека споредна оставиочева тежња, али под условом да је потврђена у првом документу, правоваљаном тестаменту.¹⁹⁴ Тако је у класичном праву постојала могућност за упис легата у кодицилу, али је такав кодицил поново морао бити потврђен у тестаменту (codicilli testamento confirmati).¹⁹⁵

Византијски закони по правилу садрже одредбе које се тичу кодицила у којима се сажетоговори о улози и садржини те мале белешке

---

¹⁸⁹ *Ibid.*

¹⁹⁰ *Ibid.*

¹⁹¹ *Ibid.*

¹⁹² *Ibid.*

¹⁹³ Латински облик је *pluralia tantum*, вид. Милошевић, *Римско право*, 277 фн 130. У византијском праву убичајено се налази облик у једнини.

¹⁹⁴ Вид. *Gaius II*, 270a. Код Бујуклића налази се на податак да се то десило од Августовог законодавства, Бујуклић, *Римско приватно право*, 306.

¹⁹⁵ Милошевић, *Римско право*, 277; Станојевић их зове „овереним“, Станојевић, *Римско право*, 245. То је правило и у *Шестокњ*. 5, 7, 4.

(μικρὸ νχαρτὸ πουλονῆ βιβλί διον),¹⁹⁶ односно, додатне завештаочеве жеље (κωδί κελλὸ ζέ стινέ λλιποῦ ζέ νδιαθή κη γνώμηστοῦ διατιθεμέ νουά ναπλή ρωσις).¹⁹⁷

Иако је дошло до приближавања легата и фидеикомиса, кроз бележење у кодицилу, разлике између кодицила и тестаментa биле су истрајне. Тако, у византијским прописима се још увек саопштава да у кодицилу не може бити навода „о наследницима”¹⁹⁸ или „о наслеђу” (πλή κληρονόμουκαὶ κληρονομί ας)постављању наследника(ἔ νστασις) или (тестаментарној) супституцији (ὕ ποκατá στασις).¹⁹⁹

Кодицил и према византијским прописима може да садржи израз воље завештаоца за ослобођењем робова(ἐ λευθερί α), односно, радња која је у систему римског права названа манумисијом.²⁰⁰Позната је чињеница да се ослобађање може извршити и именовањем роба за наследника, као и једноставним споменом те радње у завештању; много чешћи случај је, како приватноправни документи показују, ослобађање у кодицилу (ἐ ντῶκωδικέ λλω).²⁰¹

Кодицил уобичајено потписује пет сведока.²⁰²

Познати су случајеви у којима се завештању додавала тзв. кодициларна клаузула, којом се наглашавало да ће тестамент, уколико постоје неки правни недостаци, вредети као кодицил.²⁰³Такве клаузуле су раширене у рановизантијским тестаментима²⁰⁴, а како ће се видети, такав је случај и у позновизантијским. У погледу опозивности кодицила, цар Диоклецијан је наредио да се ранији кодицил укида само уколико је противречан накнадном, а не пуким састављањем новог кодицила, што је усвојено у Јустинијановом Законику.²⁰⁵

¹⁹⁶Шестокњ. 5, 7, 1.

¹⁹⁷Прох. Ној. 2, 1 – Шестокњ. 5, 7, 3 – Proch. Auct. 27,1.– Πόv. Ат. 24, 1.

¹⁹⁸Матије Властара Синтаγμα, К38. Можесе претпоставити да се мисли на упис универзалног наследника у кодицилу, који никада није био дозвољен.Са друге стране, у законима се каже да се у кодицилу налазе посебни наводи: то је нечије „право на добијање легата”, што у бити представља располагање усмерено на сингуларног наследника, чак и онога који је у тексту завештања разбаштињен.

¹⁹⁹Прох. Ној. 29, 2. – Шестокњ. 5, 7, 3. Нешто шире наведено у Proch. Auct. 27, 4, 5.

²⁰⁰Матије Властара Синтаγμα, К38.

²⁰¹Вид. тестамент Евстатија Воиле, P. Lemerle, *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, Paris 1977, 15-63.

²⁰²Матије Властара Синтаγμα, К 38; Д 4; Шестокњ. 5, 7, 6. Cf.Lingenthal, *Geschichte*, 119.

²⁰³Horvat, *Rimsko pravo*, 329, Kaser, *Das Privatrecht*, 580.

²⁰⁴Taubenschlag, *Greco-Roman Egypt*, 199.

²⁰⁵Конституција сачувана у С. 6, 36, 3.

Фидеикомис(fideicommissum, φιδεικό μισσον, πὶ στιςκαταλιμπανομέ νος²⁰⁶), завет или аманет, био је неформални запис, молба, којим се оптерећивао тестаментарни или законски наследник, легатар или поклонопримац код поклона за случај смрти (фидуцијар) у корист неке друге особе (фидеикомисар), најпре неутужив, а који је добио правну заштиту од доба Августа.²⁰⁷ Бележио се у тестаменту или кодицилу, или је био чак и усмен, а по свим тим карактеристикама се разликовао од легата, за којег су важила формална правила.²⁰⁸ Један облик фидеикомиса задуживао је фидуцијара да преда трећој особи целокупно наслеђе (fideicommissum hereditatis).²⁰⁹ Разлике између легата и фидеикомиса постојале су још у посткласичном праву,²¹⁰ а по општем мишљењу значајно су се приближили и на крају спојили у један институт у законодавству цара Јустинијана.²¹¹ У византијским законима јавља се термин φιδεικό μισσον, за који постоји обавештење да се може записати у кодицилу (ἐ κωδικέ λλωφιδεικό μισσονγρὰ φεται).²¹² Његов опис проналази се и у Шестокњижју, у схолији која се односи на једну Јустинијанову Новелу, где се објашњава да је фидеикомис легат (φιδεικό μισσονληγὰ τονέ στί ν), у коме се завешталац (διαθέ μένος) обраћа свом наследнику, неформално²¹³ да пода некој особи неки износ, или да учини неког слободним.²¹⁴

Поклон за случај смрти (donatio mortis causa, μετὰ θάνατον δῶρον, δῶρον ἐ ν αὶ τίῃ θανάτου). Даровање за случај смрти, вид је располагања mortis causa који су познавали многи антички правни системи, а римска правна доктрина га је примила из античког грчког права.²¹⁵ У римском праву такав поклон је настајао под модалитетом раскидног услова, обично у некој смртној опасности, при којем је власништво на предмету дара одмах прелазило са дародавца на дарованог, који му је овај морао вратити уколико отпадне смртна опасност. Код другог облика пренос власништва се одгађао до тренутка

²⁰⁶ *Πόv. Ατ.*, 28.

²⁰⁷ Boras, Margetić, *Rimsko pravo*, 199-200.

²⁰⁸ Упор. Бујуклић, *Римско приватно*, 309.

²⁰⁹ *Gaius* 2, 250. Margetić, Boras, *Rimsko pravo*, 199-200.

²¹⁰ Boras, Margetić, *Rimsko pravo*, 250.

²¹¹ С. 6,43,2; *NJ* 1, 1; Бујуклић, *Римско приватно право*, 310.

²¹² *Матије Властара Синтаγμα*, К38.

²¹³ „παρακαλῶ σε, ὦ παῖ , δὸ ζτῶδεῖ νινομί σματατό σα; ποί ησοντό νδεέ λεύ θερον“ *Шестокњ.* 5, 1, 25 (σχό λιον).

²¹⁴ *Шестокњ.* 5, 1, 25 (σχό λιον).

²¹⁵ *D.* 39, 6, 1.

смрти дародавца.²¹⁶Такав поклон је сматран двостраним правним послом, као и поклон међу живима, на њега су се примењивала правила пословне, а не тестаментарне способности. Међутим, за разлику од поклона између живих, који у класичном праву није био опозив, поклон за случај смрти могао се опозивати, попут тестаamenta.²¹⁷Цар Јустинијан донео је 530. године конституцију којом је прописана форма поклона за случај смрти, који се попут кодицила састављао у присуству пет сведока, без потребе за инсинуацијом.²¹⁸

Рановизантијски папируси садрже податке о μετὰ τῆ ντελευτήν в поклонима, код којих се пак наглашава неопозивост.²¹⁹ У византијским зборницима се даље проналази описивање таквих дарова.У Еклоги се такође познају две ситуације: прва, код које поклонопримац одмах добија право, а ствар тек након смрти поклонодавца (посмртни поклон, μετὰ θάνατον δῶρον)²²⁰ и друга, која настаје у ишчекивању смрти, некој смртној опасности, и код које се уговор перфектуира након смрти, ако до ње дође (поклон у ишчекивању смрти, δῶρον ἐν αἰτίῳ θανάτου).²²¹Такво стање је, по нашем мишљењу, описано у Прохирону²²² и Шестокњижју.²²³

Опозивост. Римски тестамент је био опозиви правни посао. То значи да је у сваком тренутку до смрти оставилац могао постојећи тестамент уништити, или учињени израз последње воље занемарити, састављањем новог тестаamenta.²²⁴ Није било могуће постојање два тестаamenta, као што је било могуће узајамно постојање два кодицила; за разлику од, на пример, античког грчког права, гдеследећи акт тестаментарног располагања није опозивао претходни, већ су коегзистирали.²²⁵

---

²¹⁶За оба облика вид. *D.* 39, 6, 2; *D.* 39, 6, 35, 4. Boras, Margetić, *Rimsko pravo*, 200. Ипак, постоје мишљења да је други облик поклона за случај смрти није још постојао у класичном праву, Пантић, *Donatio mortis causa*, 77.

²¹⁷*D.* 6, 39, 27. NJ 87,

²¹⁸*C.* 8, 56 (57) 4, вид. Пантић, *Donatio mortis causa*, 190.

²¹⁹ Taubenschlag, *Greco-Roman Law*, 206.

²²⁰ *Екл.* 4,3 (Margetić, „*Ekloga*“, 66).

²²¹ *Екл.* 4,4 (Margetić, „*Ekloga*“, 66).

²²² *Прох. Ном.* 12, 4.

²²³ *Шестокњ.* 1, 4, 1, 5. О недоследности у другим виз. прописима, вид. Матовић, „*Μετὰ θάνατον*“, 431 fn 25.,

²²⁴ Под условом да има тестаментарну способност.

²²⁵ Што је и логично, с обзиром на карактер грчког тестаamenta.

Са друге стране, код грчко-римских, рановизантијских тестамената, сматра се да је право на опозив постојало само уколико је то претходно наглашено; такође, претходни тестамент није био опозван пуким састављањем новог, већ је било потребно унети клаузулу о томе у наредни тестамент, или предузети неку другу радњу у ту сврху, нарочито уколико је документ архивиран код нотара.²²⁶

У позновизантијским зборницима прихваћено је правило о томе да састављање другог тестаmenta укида први (ὁ φανιζέσθω),²²⁷ али само уколико је други тестамент по закону сачињен, односно у њему се налазе и законски наследници (ἐξ ἑαυτοῦ) као позвани на наслеђе.²²⁸ Међутим, у Шестокњижју се проналази и значајна напомена о томе да у случају да је први тестамент рушљив, а друга „воља“ непотпуна, ни она неће настати у облику тестаmenta, већ само као кодицил (наведен као βούλησις ἀδιαθέτος).²²⁹

---

²²⁶ Таубеншлаг, *Greco-Roman Egypt*, 204.

²²⁷ Матије Властара *Синтаγμα*, Д 4, *Шестокњ.* 5, 1, 29.

²²⁸ *Шестокњ.* 5, 1, 29.

²²⁹ *Шестокњ.* 5, 1, 29. То су очигледно *codicili ab intestato*, упор. Horvat, *Rimsko pravo*, 328.

2.1. Називи докумената и правни послови са њима повезани

У тексту византијских аката налазе се карактеристичне речи које упућују у то која је врста документа састављена, али и поводом ког правног посла. Некада је назив документа у складу са терминологијом класичног римског права, која је преузимана и превођена у потоњим вековима на грчки језик. Многи од назива докумената већ су познати и у античком грчком праву, и означавају аналогне правне институције. Такав је случај са уговорима у вези са којима се, међутим, у документима који их прате појављују и нови, не безначајни описи. Када је реч о тестаментима, примећују се велике промене у односу на класично римско право, условљене пре свега изменом смисла тестаментарног располагања, али и форме тог правног посла, које нису непосредно везане за позновизантијски период.

Могло би се рећи да је византијска правна терминологија која се налази у документима, у односу на терминологију законских прописа недоследна. Међутим, далеко од тога да је и непрецизна, јер се на разне, можда не техничке начине, приближава суштина одигране трансакције, која познаваоцима дипломатике постаје логична и доследна, без обзира на знатна одступања која се у смислу правне науке могу познати. Тако, завештање, ἡ φιερωτή ριονυρία μνα,²³⁰ уопште не мора бити једнострана изјава воље чије дејство наступа смрћу завештаоца, и која се до тог тренутка може повући, што је појам римског тестаментa. Оно што одликује такве документе, који су по суштини углавном дарови јесте да се у улози поклонопримаца налазе манастири. Тако се уз ἡ φιερωτή ριον(ἡ φιερωτικὸ ν)υρία μνα, „завештајницу“, у сличном значењу проналази и и ἡ ερωή ριονυρία μνα.²³¹ Њихова правна одлика је *mortis causa* располагања, без обзира на макар теоријску билатералност, те су зато обично сврставани међу завештања, што ћемо и ми у овом раду усвојити.

Још један пример таквог располагања, ван строгог правног смисла, дар је учињен у очекивању смрти, код кога пренос својине или другог права наступа одмах, дакле, за живота дариваоца. Једно такво располагања чита се у документу који садржи

---

²³⁰ *Lavra III*, № 170.

²³¹ *Kutlumis*, № 35, l. 25.

карактеристичну реч *παράδοσις*, документ „о предаји“, који је у нашем случају настао након придруживања предмета трансакције поклонопримцу. Већ се разматрала правна природа предајних аката („*παράδοσις*“, *παραδοτικὰ γράμματα*),²³² која у неким случајевима прати установљење права, са жељом да се испита да ли се тој врсти византијских документа може приписати транслаторно дејство.²³³

Документ који је окарактерисан од стране самог аутора као завештање или тестамент, има такође различите називе, а среће се на првом месту термин познат из античког грчког права за облик располагања са *mortis causa* одликом, *διαθήκη*. Сасвим слично, синонимно значење имају називи *ἔπιτελεύτιον γράμμα*²³⁴ и *τελευταί αβούλησις*²³⁵ па су и то документи које сматрамо завештањима, са тим што последњи назив може да се односи и на усмено завештање.

Истовремено са термином *διαθήκη*, углавном уподобљено, појављују се речиди *τάξις διατύπωσις*, без посебне разлике. Како сва три термина означавају и одређено уређење (*διατίθημι*, уређујем, одређујем; *διατάσσω*, наређујем, уређујем; *διατυπώω*, обликујем, образујем)²³⁶ уобичајило се да се и таква деловања манастирских ктитора, оснивача и настојатеља монашких заједница, у погледу живота у њиховој обитељи, означавају истом речју. Та уређења често су и део последње воље тих лица, па се проналазе у њиховим тестаментима, који су, дакле, двоструки, зато што представљају и изразе последње воље, и документе о уређењу живота у манастиру, односно, *типик*.²³⁷ У вези са тим, могу се поменути и документи означени као *βρέβαια γράμματα*, тј. *βρεβαίο επιτελεύτια γράμματα*,²³⁸ што одговара документу који садржи попис манастирских добара и драгоцености, тзв. *пописну књигу* (вид. горе стр. 36) у којој се, према Троицком,

²³² *Chilandar II*, № 92, l. 33; *Chilandar II*, № 129, l. 26-27.

²³³ Bénou, *Pour une nouvelle histoire*, 248; F. Brandileone, „La “traditio per cartam” nel diritto bizantino”, *Studi di diritto romano, di diritto moderno e di storia del diritto pubblicati in onore di Vittorio Scialoja*, ed. F. Brandileone, Milano 1905, I 1–26; иП. I. Ζέπος, “Ἠπαράδοσις δι’ ἐγγράφου εν τῷ Βυζαντινῷ και Μεταβυζαντινῷ δικαίῳ”, *Τόμος Αρμενοπούλου*, Θεσσαλονίκη 1952, 199-242, испитују транслаторно дејство уговора у Византији, неконкретно документа које смо инавели. Вид. и Dölger, *Byzantinische Diplomatik*, 338 sqq.

²³⁴ *Vatopedi I*, № 15; *Chilandar I*, № 30; *Docheiariou*, № 17.

²³⁵ *Vatopedi I*, № 12.

²³⁶ Преведено према О. Gorski, N. Majnarić, *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagreb 2005.

²³⁷ τὸ ποῦσε још у хибридном хеленистичком праву користи да означи тестамент, вид. Taubenschilag, *Greco-Roman Egypt*, 190.

²³⁸ *Vatopedi I*, № 15.

коначно мења или ограничава право својине лица које своје ствари том приликом опредељује као манастирску имовину.²³⁹

Није ретко да се тестамент назива општим терминима, воља (βουλή), упут (ἔντολή) или чак наредба (διαταγή), а на многим местима се о последњој вољи говори и као једноставно о жељи (θέλησις).

Сада ћемо навести неке примере прецизирања који се проналазе у садржини аката који нас занимају, а који се односе како на природу самог документа, тако и на природу правног посла, којег документ доказује. Завештање прочитано сведоцима носи назив „откривено” или „отворено”, или јавно(ἡ διαθήκη ὡς φανερά),²⁴⁰ којег нема у византијским законима, нити, колико је нама познато, термилошки постоји у римском праву.²⁴¹ За разлику од „откривеног” завештања, у византијске законике је из римске традиције прешло завештање сакривене, тајне садржине.²⁴² Тестамент великог примикирија Јована означен је као μερικὴ διὰ ταξίς,²⁴³ чији назив већ говори о томе да је завешталац тек делимично или привремено уредио нека питања која је желео, односно, да је преузео такав правни посао, који евентуално касније може да допуни. Као занимљив пример, може се навести тестамент означен супротним називом, καθολικὴ διαθήκη, општи, или потпуни тестамент.²⁴⁴

---

²³⁹ *Vatopedi* I, № 64. Вид. *LBG*, 297.

²⁴⁰ *Vatopedi* I, № 12, *Vatopedi* I, № 15.

²⁴¹ Наиме, *testamentum mysticum* био је писани тестамент који настаје у присуству сведока. Међутим, сведоци код тог облика тестаментa нису могли да виде и прочитају његову садржину, тако што је документ њима предочен тек упућивао на други исправу (кодицил) у којој се налазило име наследника, *Norvat, Rimsko pravo*, 324 (*D.* 28, 5, 78).

²⁴² Μυστικὴ διαθήκη се у византијском законодавству везује за случајеве у којима је завешталац посебних карактеристика. У погледу слепих и неписмених лица, као и у односу на оставиље, захтевало се додатно упућивање сведока у садржину завештања да би се избегла правна несигурност коју та ситуација може да донесе. Штавише, прописима се за тестаменте потпуно неписмених лица захтевало обезбеђење потписа другог писменог лица, које заправо представља осмог сведока. Та ситуација промењена је Новелом бр. 69 цара Лава VI Мудрог, према којој се пуноважним сматрају тестаменти слепих (τυφλοί), жена (γυναῖκες), неписмених (ἀγράμματοι), као и свих осталих лица, који су састављени у таквој форми (κατὰ τὸν μυστηριώδη) да је њихова садржина остала непозната сведоцима. Такве тестаменте записивало је неко друго лице, које је изјављивало, под претњом строге казне (за имућније – конфискација имовине; за сиромаше – протеривање), да се написано поклапа са завештаоачевом вољом, односно, са оним што су они чули (ὁ ποφθευζαμένης τῆς τοῦ διαθεμένου γλώσσης), *C.6, 22, 8; Βασιλ.* 3, 1, 25, 3, 8, *NJ119; C. 5, 23, 29.* Упор. *Шестокњ.* 5, 1, 21; *C. 6, 23, 21; 22,8, NL 69.*

²⁴³ *Pantocrator*, № 10.

²⁴⁴ *Kutlumis*, № 30, 1.

Могло би се рећи усмено изнета воља о неком питању, која је затим записана у облику тестаментa, исто тако је прецизирана, па документ који се са тим повезује носи назив ἔ γγραφοςδιὰ ταξίς.²⁴⁵

Даље, ἔ νυπό γραφονγράμμα, односно ἔ νυλόγραφος,²⁴⁶ описује једну одлику документа, према којој се сазнаје да је документ потписан. Такав акт не мора бити само тестамент, већ и разни други документи и признанице појављују са истим називом. Међутим, свакако се налази на документе назване потписаним тестаментима, што је као облик тестаментa у потпуности познато и у правној сфери. Потпис завештаоца или дариваоца може бити својеручан, као и сâм текст тестаментa, када је такав документ окарактерисан и као οἱ κειόχειρον γράμμα,²⁴⁷ што може да асоцира на олографски тестамент уређен Новелем Валентинијана III, кога пише и потписује завешталац, без потребе за сведоцима.

Остало је још пар терминолошки неубичајених ознака. Један од њих је ἔ νδιὰ θετοςδιὰ ταξίς,²⁴⁸ који бимогао бити схваћен као сложени документ који садржи и завештање,²⁴⁹ али и као ”затворени” тестамент - можда неспретно описани testamentum mysticum. Ἐ νδιὰ θετος ὁ ποθήκη такође је један од спорних израза који означава једно завештање, будући да ὁ ποθήκη асоцира на грчки термин који означава врсту реалног осигурања. Међутим, сазнаје се да тај појам у средњовековном, византијском праву може да има и друга значења, међу којима је и споразум, молба, или договор²⁵⁰: у овом случају, у погледу садржине тестаментa, то се уклапа. Коначно, један тестамент је означен као κυρωτική,²⁵¹ потврдни документ,²⁵² што јесте у складу са његовом садржином, али представља врло необичну конструкцију.

---

²⁴⁵ *Kutlumus*, п. 16, l. 43. Вид. и *Lavra II*, № 75, l. 60, διαθηκῶν ἔ γγραφον.

²⁴⁶ *Lavra II*, № 75.

²⁴⁷ *Chilandar II*, № 129; *Lavra III*, № 170.

²⁴⁸ *Kutlumus*, № 29.

²⁴⁹ Вид. Ροῦ σσου, *Λεξιλόγιον*, 172 (ἔ νδιὰ θεκος).

²⁵⁰ Упор. *ibid.*, 457.

²⁵¹ *Kutlumus*, № 35.

²⁵² Вид. Медведев, *Очерки*, 207 (cf. Ροῦ σσου, *Λεξιλόγιον*, „κυρωτικό ς”, 283).

2.2. Завештајна и пословна способност у византијском праву

Правна установа пословне способности означава карактеристике које једном лицу дају могућност да актима своје правнорелевантне воље мења правне односе. Та воља може бити усмерена на питања *inter vivos* (међу живима) или *mortis causa* (поводом смрти неког лица), какав је случај у питањима тестаментa.

Претходна дефиниција одговара појму пословне способности, каквом су је описали римски правници. Пандектисти су, у проучавању појмова класичних правника, издвојили једну подкатегорију пословне способности коју су назвали тзв. активном завештајном способности. Та карактеристика даје могућност једном лицу да уређује односе који ће се десити после његове смрти.²⁵³ У уџбеницима се најчешће наводи да је таква способност названа *capacitas* или *testamentifactio*, а сложенија је од пословне способности, јер претпоставља низ засебних услова, пре свега чињеницу да лице има имовину и одређени обим пословне способности.

Током развоја римске, а затим и византијске правне науке, закључено је о томе да су различити били услови који су утицали на особине које правни систем тражи од лица да би могло да састави тестамент. Често су такви захтеви наметани од стране тренутних, пролазних тенденција. Такво је, на пример, решење рановизантијског права, према којем су отпадници од вере кажњавани, између осталог, одузимањем права на састављање тестаментa.²⁵⁴

Дакле, уређивање правних односа путем тестаментa, од тренутка самог настанка тог правног посла, представљао је посебну привилегију, коју нису уживале неке категорије становништва. Без права на састављање тестаментa била су различита лица. Првенствено, то су особе чија воља у правном смислу није била релевантна, субјекти без пословне способности, односно, лица која поседују само делимичну пословну способност. Обављање тог правног посла није могуће преко правног заступника, будући да је завештање строго лични посао.

²⁵³ Модестинова дефиниција, *D.* 28, 1, 1; cf. *Прох. Нои.* 21, 1., *Шестокњ.* 5, 1.

²⁵⁴ Разнеслучајевенаводи Станојевић, вид. Станојевић, *Римско право*, 243.

Неспособна за опоручивање била су лица испод одређеног узраста. Она се могу називати малолетним или недораслим лицима, иако су ти појмови ближи градацији која се у византијском (и римском праву) односила на стицање делимичне и потпуне пословне способности.²⁵⁵ Традиционално, премладим за састављање тестаментa, сматрало се мушко лице млађе од 14 година, и женско лице млађе од 12 година, а римски правници су оставили и прецизирања у погледу дана и часа навршења тог узраста.²⁵⁶ Јављају се и друга решења, на пример, према исавријској Еклоги за стицање активне тестаментарне способности потребно је да дечак наврши 15 година, а девојчица 13.²⁵⁷

О извесном мешању правних појмова у византијским законима сведоче одредбе у којима се поистовећује долажење у одређени узраст са статусом самовласти. Тако, правила познијих зборника, у којима је уређен тестамент самовласних лица (αὐτεξούσιοι), помињу да се састављања тестаментa може прихватити лице које је навршило 14 година – за мушки пол, и 12 година кад је реч о женском.²⁵⁸ Других, различитих вести, нема – једино су прописи сакупљени у Синтагми Матије Властара неодређени, па је у њима напоменуто да лице које саставља тестамент не сме бити малолетно (ἄνηβος), али без прецизирања о ком добу је реч.²⁵⁹

Значајан део одредаба посвећених активној тестаментарној способности тиче се лица која се налазе „под туђом власти” (alieni iuris, ὑπεξούσιοι), која изворно нису имала пословну способност те нису ни могла да завештавају. Временом, они добијају могућност да располажу одређеним имовинским јединицама, такође и да опоручују. Правила о тестаментима подвласних лица у византијским законима уобичајено су сврставана у засебне главе.²⁶⁰ Она обавештавају да се у поседу (πεκοῦλιον) синова (i. e. подвласних лица) могу наћи две врсте имовине: добра која су самостално стекли, као и добра која су затекли – односно, она која припадају породичној имовини. Првонабројана су означена као castrensia vel quasi, односно, (τὰ) ἰδιόκτητα, а недвосмислено упућују на римске

---

²⁵⁵С. Шаркић, „О стицању пословне способности у средњовековном српском праву”, *ЗРВИ* 43 (2006) 71-76.

²⁵⁶*D.* 28, 1, 5 – *Шестокњ.* 5, 1, 3.

²⁵⁷*Екл.* 5, 1. То је исти узраст који се прописује за закључење брака, cf. *Екл.* 2, 1.

²⁵⁸Вид. *Прох. Ном.* 21, 3.

²⁵⁹Упор. Шаркић, „О стицању...”, 74-75. Проф. Шаркић закључује да су ἄνηβοιу право лица до 14, односно, 12 година.

²⁶⁰*Прох. Ном.* 22; *Шестокњ.* 5, 2.

установе *peculium castrensae* и *peculium quasicastrensae*.²⁶¹ У неким прописима је назначено да се ту може радити о накнади коју је стекао клирик (ἀ πὸ ῥό ὄ γασκληρικῶ) или какав бележник (ἡ καρτουλαρί φύ πά ρχοντι) или други намештеник (ἡ καὶ ἐ ν ἄ λλωτινὶ ἰ ερατικῶ βαθμῶ ἐ πεγέ νοντο).²⁶² У ἰ διόκτητα још припадају и добра која су стечена у боравцима у удаљеним земљама (τὰ ἀ πὸ μακρῶ ζῶ ποδημί ας), на „хладним” и „врелим” путовањима (χειμερινῆ ζκαὶ καυσώδους ὀ δοιπορί ας) – вероватно у војној служби.²⁶³ Дакле, сада постаје јасно да је у византијским законима доследно спроведена подела из римског права: и док би првонаведне ставке представљале *peculium quasi castrense*, добра стечена у ратним походима би била *peculium castrense*.

Ипак, грчки појам који одговара пекулијуму *quasi castrensae* не појављује се у редакцијама византијских закона. Њега је на једном месту пронашао Алфонс Ден (А. Dain), а затим и објаснио.²⁶⁴ Пекулијум *quasi castrensae* - ὠσανεί κανστέσαι²⁶⁵ прати логику римског права, и подразумева добра стечена у заједничким пословима (ἀ πὸ συνεδρί αςκαὶ συνηγορί ας),²⁶⁶ а налази се у правном статусу самостално стечене имовине, и њиме је могуће тестаментарно располагати.

За разлику од самостално („професионално”) стечене имовине, синови уживају и породичну баштину, која је у законима названа *ragana* или (τὰ) παγαυικά.²⁶⁷ Преузимајући основне карактеристике пекулијума римског права,²⁶⁸ у византијским законима је увек

²⁶¹ Пекулијум, новчани износ или непокретност коју је отац давао сину, односно, господар робу, у циљу самосталног управљања, нешто касније и располагања подвласног лица. *Peculium castrense* иметак је који је стицао војник као подвласно лице, и могао са њим да располаже већ у првим вековима нове ере. *Peculium quasi castrense* иметак је подвласног лица зарађен у некој другој струци. Вид. Berger, *Dictionary*, 624. О томе је писао А. Dain, "Sur le "peculium castrense"", *REB* 19 (1961) 253-257, а у новије време G. Dagron, "Héritier de soi-même", *La transmission du patrimoine*, eds. J. Beaucamp, G. Dagron, Paris 1998, 81-99.

²⁶² N. Svoronos, *La Synopsis Major des Basiliques et ses appendices*, Paris 1964, 103 (*appendice B*); А. Dain, "Le second appendice de la Synopsis Basilicorum", *RIDA* 4 (1950) 303-317.

²⁶³ *Епан. Аuct. 28* (= *Прох. Νομ. 22*; = *Synopsis, appendice B*). Cf. Dain, "Peculium", 257.

²⁶⁴ Како Ден закључује, у византијским законима термин пекулијум *кастрензе* има шире значење, те обухвата и накнаде царским и црквеним чиновницима, вид. Dain, "Peculium", 257.

²⁶⁵ Svoronos, *La Synopsis*, 103.

²⁶⁶ *Ibid.* ("reunions et missions communes"); συνηγορί α упућује на послове одбране (вид. *LBG*, 1702).

²⁶⁷ Вид. Dain, "Peculium", 256. Бергер је тај термин схватио као облик пекулијума који није обухваћен дефиницијама *пекулијума кастрензе* и *пекулијума квазикастрензе*, а води порекло из законодавства цара Јустинијана. У византијским законима има очигледно измењен смисао. Berger, *Dictionary*, 624.

²⁶⁸ Пре свега у погледу намирена кредитора.

наглашена и суштинска разлика између две врсте имовине: син може опоручивати јединој δί οκτῆτα, односно самостално стеченом имовином.²⁶⁹

И поред ових правила, у неким збиркама закона из позног периода, понављано је да подвласни не могу завештавати.²⁷⁰

Често се напомиње да лица „помућеног разума”²⁷¹ не могу завештавати, у дословном наводу из Еклоге „ἐ κνοσὴ ματιό στινος ἐ νπαραφορῆ ὄ ντες”,²⁷² што би могло да подсети на трајну душевну болест као последицу физичког обољења.²⁷³ Насупрот њима, помало неспретно у преводу Л. Маргетића помињу се „посве луда лица”²⁷⁴, οἱ διὰ παντὸ σμαινόμενοι,²⁷⁵ у другим изворима μαινό μενοι,²⁷⁶ у преводу Т. Суботин Голубовић „поседнута лица”.²⁷⁷ Познато је стање тих лица током тзв. lucida intervalla, у којем могу обављати различите правне послове.²⁷⁸ То правило би требало да важи и за завештање.²⁷⁹

Интересантно је да се у завештањима традиционално истиче ментално и духовно здравље завештаоца, обично насупрот његовом крхком физичком стању.

Почев од правила усвојених у Дигестама, као неспособно за састављање завештања врло често се помиње глувонемо лице (surdus mutus),²⁸⁰ у чијем случају су некад наведени и устаљени изузеци.²⁸¹ У грчким прописима на тај начин се означава лице „од рођења глуво и немо” (ὁ ἐ κγεννητῆ σκωφὸ σκαὶ ἄ λαλος).²⁸²

²⁶⁹ (Проχ. Νομ. 22, 1; Шестокњ. 5, 2, 2). Вид. Dain, „Peculium”, 256. Маргетић термин преводи као „властите ствари”. Упор. Margetić, „Ekloga”, 5, 1.

²⁷⁰ Σύνταγμα, Δ4 (=Матије Властара Синтаγμα, Д4).

²⁷¹ Српскохрватски термин одабрао Margetić, „Ekloga”, 5, 1.

²⁷² Екл. 5, 1; вид. Шестокњ. 5, 1, 1. 10.

²⁷³ Вид. Т. Матовић, „Μαρί α као основ за развод бракау Новелама СХI и СХII Лава VI Мудрог”, ЗРВИ 50: Mélanges Ljubomir Maksimović(2013)269-282. Упор. мишљење римског правника о том питању у D. 28, 1, 17.

²⁷⁴ Margetić, „Ekloga”, 5, 1.

²⁷⁵ Екл. 5, 1.

²⁷⁶ Σύνταγμα, Δ4 (=Матије Властара Синтаγμα, Д4).

²⁷⁷ Превод са српскословенског, Матије Властара Синтаγμα, Д4.

²⁷⁸ Вид. Матовић, „Μαρί α”, 269-282.

²⁷⁹ Вид. Проχ. Νομ. 21, 8.

²⁸⁰ D. 28, 1, 6, 1. У Јустинијановим институцијама постоје објашњења о томе који степен оштећења треба да постоји, cf. II. 2, 11, 3.

²⁸¹ Вид. D. 28, 1, 6, 1; D. 28, 1, 7. Уколико је оштећење настало као последица болести, односно, уколико глувонемо лице за ту радњу набави посебну диспензацију од цара. Чак и у Синтагми Матије Властара

Наводи из Дигеста о другим категоријама лица која не могу завештавати задржана су у некој мери и међу византијским зборницима. Не могу опоручивати (*intestabiles*, οἱ οὐ διατί θεται) ни расипници (ἄσωτοι).²⁸³ У литератури се у вези са њиховим правним пословима често помиње Новела бр. 39 цара Лава VI Мудрог, према којој су расипникови правни послови правоваљани уколико он не показује даље знаке расипништва.²⁸⁴

Заробљеници (ἐναὶ χμαλωσί ρ)²⁸⁵ такође неће моћи да опоручују, као ни преваранти (πλανώμενοι)²⁸⁶ ни осумњичени (ἄμφιβάλλοντες).²⁸⁷ Цар Лав VI Мудри уводи новине у прописе који се баве активном тестаментарном способношћу заробљеника, којима се омогућава опоручивање,²⁸⁸ за разлику од правне регулације тог питања из претходних векова.

На женски пол односе се посебна правила. Као што је уочљиво из прописа, жене су могле да састављају тестаменте, али под одређеним условима. Наиме, жена је имала само делимичну пословну способност у римском праву, а за радње које су прелазиле њене оквира, било је потребно суделовање старатеља. Још једна интервенција цара Лава Мудрог, Новела под бројем 69, донела је новине у погледу тестамената које су саставиле жене, уз неписмена (ἄγράματα) и слепа лица (τυφλοί). Наиме, поред правила које важи за друге две категорије лица, и жене ће такође моћи да саставе записани тестамент који неће бити читан пред сведоцима, његова садржина ће остати непозната, али ће свакако бити пуноважан.²⁸⁹ Наиме, у ранијим прописима није било спорно да неписмена лица могу опоручивати, но сведоци су морали бити упућени у садржину њихове последње воље, као и за тестаменте које су саставиле жене.²⁹⁰ Након решења цара Лава Мудрог, неписменост

напоменуто је да постоје одступања, вид. *Матеје Властара Синтаγμα*, Д4 (=Βασιλικ. 15, 1). Такође, могу се пронаћи одредбе у којима се наводи да ова правила не важе за војнике, вид. *И*. 2, 11, 2.

²⁸² *Екл.* 5, 1. Уп. *Шестокњ.* 5, 1, 12, *Матије Властара Синтаγμα*, Д4.

²⁸³ *Шестокњ.* 5, 1. (1. 15).

²⁸⁴ *NL* 39, 20-23.

²⁸⁵ *Екл.* 5, 1; *Шестокњ.* 5, 1, 1. 16.

²⁸⁶ *Шестокњ.* 5, 1, 1. 13. Вид. Ροῦ σσοϋ, *Λεξί λογιον*, „πλανά ω”, 353.

²⁸⁷ *Шестокњ.* 5, 1, 1. 13. Вид. Ροῦ σσοϋ, *Λεξί λογιον*, „ἄμφιβά λλω”, 34.

²⁸⁸ *NL* 40.

²⁸⁹ *NL* 69.

²⁹⁰ *С.* 6, 22, 8 (*Βασιλ.* 25, 3, 8).

није утицала на активну тестаментарну способност, на њу се није односила ни повреда шаке или руке, па је и тако повређеним лицима било дозвољено састављање тестаamenta.²⁹¹

Ипак, сматрамо да истраживање на правним изворима овог типа треба прилагодити стању које се затиче у документима из правне праксе позног периода, какви су и тестаменти. У том смислу дајемонапомену у погледу правне и пословне способности замонашених лица.

Само монашко устројство у свом корену подразумевао је три елемента, својевољно подчињавање духовном поглавару, целибат и сиромаштво, које се огледало у одрицања од предмета који имају карактер економског добра.²⁹² Последње се ипак примењивало у ограниченом обиму – па и сами монаси не само да су могли да имају неке ствари у свом власништву,²⁹³ већ су се појављивали и у улози завешталаца, а у случају да нису оставили тестамент као ни законске наследнике, њихова заоставштина припала би манастиру.²⁹⁴ Уобичајено је било да се пре облачења монашке ризе лица определе да своју имовину расподеле, било на тај начин што ће саставити тестамент, било *inter vivos*, поклоном. У супротном, долазе у опасност да својој деци окрње законски део наслеђа, на уштрб манастира.²⁹⁵ Цар Лав Мудри је направио једну интервенцију у том питању, па је активна тестаментарна способност монаха озакоњена, са једном оградом.²⁹⁶ Уколико лице при ступању у манастир није учинило уобичајени гест, да део своје имовине пренесе у заједничку манастирску имовину, право тестаментарног располагања ограничава се на две трећине имовине, док преостала трећина припада манастиру *ipso facto*.²⁹⁷

---

²⁹¹*NL* 69.

²⁹²Ф. Гранић, „Приватноправни положај монаха у грчким областима позноримске империје у V и VI веку“, *ГСКД* 5 (1928) 131-135, 133.

²⁹³Ради о монасима који су „с обзиром на аскетску усавршеност, способни да живе индивидуалним животом“, Гранић, „Приватноправни положај монаха“, 135.

²⁹⁴*Ibid.*, 135.

²⁹⁵То питање регулисано је у *NJ* 13, 5, *NJ* 95, као и *NJ* 155, 38. По тим прописима деца искушеника у сваком случају имају право на $\frac{1}{4}$ заоставштине. По последњој измени, родитељ монах може и након замонашења тестирати, међутим и себе мора рачунати у децу, тако да део који би њему припао завештава манастиру, вид. Гранић, „Приватноправни положај монаха“, 135. На супружнике се односи повраћај брачноимовинских даровања, попут мираза и предбрачног дара, вид. *ibid.*, 134.

²⁹⁶*NL* 5 – *Шестокњ*. 5, 4, 3.

²⁹⁷Вид. Гранић, „Новеларно законодавство“, 75-76.

3.Завештаоци. Историјски оквир настанка завештања

3.0. Општа запажања

Завештаоци светогорских архива потичу из различитих средина, међу њима има и мушкараца и жена, који се разликују по пореклу, угледу и иметку.

Грубо говоривши, може се начинити почетна подела у основу на тестаменте који настају на Светој Гори, и на оне који настају ван тог подручја. У складу са тим се разликују и мотивација за саставље тестаamenta, али и садржина последње воље, и коначно личности завештаоца. Осим игумана, на Светој Гори изразе последње воље чине и друга истакнута духовна лица, и монаси који су имали за то нарочите интересе.

Са друге стране, један број тестамената написан је ван Свете Горе, а посебно су занимљиви они који су настали у градским и црквеним средиштима Солуна и Верије. Њих састављају врло угледна и имућна лица. Међу тестаторима се проналазеноносиоци световних титула (ἄξιωματῶν βραβεῖ ου), о којима обавештава Псеудо-Кодинов спис.²⁹⁸ У позној Византији уочавају се две истовремене појаве. У неколико случајева проналазе се некадашње функције, које су у међувремену прерасле у почасна звања. Са друге стране, будући да долази до девалоризација титула, није неуобичајена појава да неко лице носи набројане две или више титула, које доприносе његовом истицању. Осим тога, угледна лица се често именују и као цареви људи (δοῦλοι, οἱ κοῖοι).

Завештаоце чија смо документа посматрали повезује природа њихових располагања и донекле, време у којем су живели. Не садрже сви документи податке о времену настанка, које је из тог разлога утврђивано посредним путем. У сваком случају, настарији релевантни тестамент из XIII века написан је 1216. године, а најмлађи 1445. године. У периоду између те две године, настала су остала завештања, у XIII веку још три (~1270, 1247. и 1284. године), неколико у првој половини XIV века (1314, 1323, 1325, 1330. и 1335. године) а велики је број и оних који су датирани у другој половини XIV века (1370, 1377,

---

²⁹⁸J. Verpeaux, *Le traité des officies du Pseudo-Kodinos*, Paris 1966., и ново издање *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, eds. R. Macrides, J. A. Munitiz, D. Angelov, Routledge 2013.

1378. и 1384. године). Из XV века су документи Тедора Ватаца и монахиње Нимфодоре (1445).

Два текста која сведоче о извршењу последње воље настала су у првој деценији XIV века, 1303. и 1309. године. На основу тих чињеница можемо закључити да ни сами тестаменти са њима повезани нису настали много раније. И док се у односу на први тестамент, Јована, мужа Потите и зета Стасена, не може дати даље прецизирање, уочава се да је тестамент протопопа Јована морао настати и пре 1308. године, из које потиче документ о купопродаји једног поседа, коју су обавиле његове ћерке, уз сагласност његовог зета, а у којем је он наведен као покојни.

3.1. Митрополит Павле

Почетак XIII века, када је настао овај тестамент, одликују специфичне политичке прилике. Подручје Струме, где се и налази град Мелник чији је митрополит био Павле, био је под управом крсташа. У документу Павле је потписан као митрополит Мелника и Сера, што указује на то да је митрополија Сера у том тренутку била упражњена, односно, да латински прелат није био признат. Из документа се такође сазнаје да је Павле био монах, архимандрит, а затим и игуман манастира Богородице Спелеотисе(μονή τῆς ὑπεραγίας αἰδεσποίας νησῆς μὲν Θεοτόκου τῆς Σπληλαιωτίσσης),²⁹⁹ којег је основао деспот Алексеј Слав у Мелнику.³⁰⁰ Међутим, Павлово порекло сазнаје се из једног другог акта (κυρῶ Παύλω τῶν Κλαυδιουπολίτην)³⁰¹: он потиче из места Клаудиопоља³⁰² у Пафлагонији.

Осим несумњиве присности Павла са деспотом Славом, која се огледа и у тестаментарним одредбама у којима је исказана жеља да Павлови нећаци, Константин и Георгије буду под некаквим депотовим патронатом,³⁰³ о Павлу нема много података.

Са друге стране, позната је и довољно истражена историјска улога деспота Слава. Политичке прилике тог периода, додатно су закомпликоване претензијама бугарског цара Калојана. Након Калојанове смрти 1207. године, претендента на трновски престо било је више, међу њима је био управо и Алексеј Слав, један од Калојанових сестрића, који се осамосталио вероватно као намесник цара у стратешки важној тврђави Цепини.³⁰⁴ Слав се у жељу борби између Бугара и крсташа приклонио латинском цару Хенрику I, и оженио његовом ванбрачном ћерком. Том приликом добио је титулу деспота.³⁰⁵ Уследило је преношење Славових посела из Цепине у Мелник, којег је начинио својом престоницом (πολιτείαν),³⁰⁶ а то се вероватно догодило крајем 1211. године.³⁰⁷

²⁹⁹ *Vatopedi* I, № 13, l. 7-8; № 12, l. 6.

³⁰⁰ *Vatopedi* I, № 12, l. 6; вид. Острогорски, *Серска област*, 23.

³⁰¹ *Cf. Vatopedi*, № 13, l. 8.

³⁰² Вид. *TIB9: Paphlagonien und Honorias*, ed. K. Belke, Wien 1996, 235-236.

³⁰³ *Ibid.*, l. 21.

³⁰⁴ Вид. Р. Радић, „Обласни господари у Византији“, *ЗРВИ* 24-25(1986), 152-289.

³⁰⁵ Радић, „Обласни господари“, 237.

³⁰⁶ Вид. *Vatopedi* I, № 13, l. 4-5.

³⁰⁷ Радић, „Обласни господари“, 240.

Међутим, обрт је настао након Хенрикове смрти, када Слав више није био везан заклетвеним обавезама према латинској држави, што се десило након 11. јуна 1216. године, када је латински цар убијен.³⁰⁸ О његовој самосталности и у односу са епирским владаром, коме се Слав почев од 1216. године приклонио, сведочи сигилион издат Манастиру Спелеотисе 1220. године, који је заједно са тестаментом игумана Павла, важан извор за историјске прилике тога времена.³⁰⁹

---

³⁰⁸Радић, „Обласни господари“, 242-243.

³⁰⁹*Ibid.*

3.2. Ктитор Максим

Максимово световно име се не може прочитати из тестаента, а био је син неког занатлије Григорија (”τῆ βαναυστικῆ ντέ χνηνμετιό ντος”),³¹⁰ који је пре Максима имао женско дете (παιδί ονό πατή ρά πογεννή σας).³¹¹ Међутим, девојчица је умрла, као и Максимова мајка (τετοκυῖ αμου).³¹² Максима је подигла бака (μά μημου), која га је, како каже, отхранила (γαλακτοτροφηθεί ς) и васпитала (εἰ ςφῶςπροαχθεί ς),³¹³ а када је стасао (πρώτονή λικί ανά μειψαμέ νου), Максим је почео да се писмењује (έ ντῆ τῶνγραμμά τωνσχολῆ διατρή βοντος)³¹⁴ свакодневно, изузев једног слободног дана који је имао у недељи.³¹⁵ Отац је за то време отишао у планину и изградио келију,³¹⁶ да би му се тамо ускоро придружили Максимов деда – монах Нифон (μετὰ πά πλουμουτοῖ μοναχοῖ Νή φωνος)³¹⁷ и стриц, очев брат (πατρὸ ςθεῖ οςμου),³¹⁸ а затим и други људи који су желели да се посвете таквом начину живота.

Како ће касније бити речи, Максимов отац Григорије је пронашао неког врло ученог човека, који је становао у области Самсон (οἱ кеῖ έ νтῆ χῶρατοῖ Σαμψών), а који је дошао да живи са монасима.³¹⁹ Он је припремао Максима за монашки живот, и замонашио га на празник Успења Часног Крста (тῆ έ ортῆ тῆ ςῶ ψώσεωςτοῖ τιμί ουσταυροῖ).³²⁰ Коначно, учени човек је отишао у Манастир Кунион (τοῖ Κουνί ου), одредивши Максима као настојатеља међу окупљеним монасима (έ νтῆ μονῆ έ με тоῖ проῖ στασθαι).³²¹ Максимов Манастир у новијој литератури најчешће се означава према топониму области у

---

³¹⁰ *Vatopedi* I, № 15, l. 14-15. Приређивач париског издања је оценио да је у питању уметност, очигледно, вештина или техника. У *BMFD* наилазимо на прецизнији превод, “charcoal burner“, дакле Максимов отац је био занатлија, који је радио на поступку припреме угља, вид. *BMFD*, 1176.

³¹¹ *Vatopedi* I, № 15, l. 22-23.

³¹² *Ibid.*

³¹³ *Ibid.*, l. 24-25.

³¹⁴ *Ibid.*, l. 29-30.

³¹⁵ *Ibid.*, l. 37-38.

³¹⁶ *Ibid.*, l. 22-23.

³¹⁷ *Ibid.*, l. 33-34.

³¹⁸ *Ibid.*, l. 34.

³¹⁹ *Ibid.*, l. 38-39.

³²⁰ *Ibid.*, l. 58-59.

³²¹ *Ibid.*, l. 63.

којој се храм налазио (Βορηνή).³²² Међутим, већ у првим редовима тестамена, Максим је потписан као јеромонахи ктитор (ιερομόναχος καὶ κτήτωρ)³²³ Манастира Богородице τῆς Κοτεινῆς, односно, τῆς Κοτινῆς.³²⁴ Аутори су углавном у томе препознавали епитет σκοτεινῆ, и преузимали уз име Манастира назив Богородица τῆς Σκοτεινῆς, који је Арвелер превела као „тамна“, „мрачна“.³²⁵ Настурел је понудио ново тумачење: по његовом мишљењу, не сме се занемарити да κότινος означава дрво дивље самоникле маслине, односно, мастринке, чији се маслињаци вероватно налазе и међу поседима Максимовог манастира, што може оправдати ту тврдњу.³²⁶

Настурел је пружио и занимљиву теорију о позадини оснивања манастира. Наиме, он је оценио да се Максимово рођење и настанак његовог Манастира поклапају са периодом владавине Исака II Анђела или његовог брата Алексија III Анђела.³²⁷ Како је познато, то је време у којем су цареви наметали прекомерне дажбине становништву, што је изазвало бројне злоупотребе пореских чиновника.³²⁸ Настурел на тај начин тумачи и Григоријево повлачење у планину, као покушај избегавања таквих намета.³²⁹ Григорије, и остатак Максимове породице очигледно су били против тадашње власти,³³⁰ што и није била неуобичајена појава међу становништвом у Филаделфији. Један од локалних феудалних магната, и узурпатор Исаковог трона на крају девете деценије XII века, био је Теодор Манкафа.³³¹ Уколико се презиме Манкафа, које се проналази у Максимовом тестаменту, и које носи брачни пар који је вишеструко обдаровао Максимов манастир, доведе у везу са породицом Манкафа којој је припадао и Теодор, Григоријев однос са централном власти, и теза о његовом повлачењу, постају још убедљивије.³³²

³²² Евстратијадис је прочитао τῆς Κοτεινῆς, а Геденон τῆς Κοτινῆς. Тачан положај Манастира у граду није у потпуности утврђен, премда су се издавачи ватопедског архива определили да топоним Βορηνῆ сместе на југу града, тачније 1 километар јужно од Филаделфије. вид. *Actes de Vatopedi*, pp. 142.

³²³ Настурел наводи да је ово из разлога понизности, међутим, оставља место сумњи да се Максим можда планирао да се повуче са места настојатеља пре смрти, *Nästurel*, "Recherches", 74.

³²⁴ *Ibid.*, 1. 1.

³²⁵ Вид. Н. Ahrweiler, "La région de Smyrne : villes et campagne", *TM* 1 (1965) 1-74, 71.

³²⁶ *Nästurel*, "Recherches", 72.

³²⁷ *Nästurel*, "Recherches", 86.

³²⁸ Вид. Острогорски, *Историја Византије*, 377.

³²⁹ *Nästurel*, "Recherches", 86.

³³⁰ *Nästurel*, "Recherches", 86; *BMFD*, 1176.

³³¹ Вид. Радић, „Обласни господари“, 265-269.

³³² *Nästurel*, "Recherches", 86.

3.3. Теодосије Скаран (монах Теодул)

Теодосије Скаран, у монаштву Теодул, припада осмој деценији XIII века. Иако је породица Скаран позната још из извора који припадају XI веку,³³³ о Теодору се не зна много, нити његов тестамент пружа претерано података о његовом световном животу. Једно од ретких места које дозвољава тумачење, односи се на чињеницу да је Теодосије своју келију, заједно поседима и покретним стварима (κτῆματα καὶ πράγματα) и паричкомикономијом (παροὶ κωνῆ κωνομί α) добио од цара и царевог брата, деспота.³³⁴ На основу језичког тумачења и уз помоћ других извора, приређивачи су установили оквирно време настанка тог недатованог тестаментa, а лик поменутог цара и деспота повезали са Михаилом VIII и његовим братом, деспотом Јованом Палеологом.³³⁵ Међутим, блиску везу са царском породицом, а нарочито са деспотом Јованом, показује и чињеница да је деспот именован као својеврсни епитроп овог тестаментa, задужен да надзире испуњење Теодосијевих тестаментарних одредаба. Управо у периоду када Теодосије, монах Теодул, пише свој тестамент, деспот Јован је веома присутан на историјској позорници. Међутим, поред бројних војних задатака које је обављао приликом боравка у Тесалији,³³⁶ Јована извори помињу као великодушног дариваоца Манастира Ксиропотама, па ни не чуди што га Скаран у свом тестаменту назива оснивачем и градитељем (πολιστῆ καὶ δομί τοῦ).³³⁷ Једна ставка, ипак, није реконструисана приликом истраживања живота деспота Јована, а он њој се не говори ни у тестаменту монаха Теодула. Којом приликом је Теодул дошао у везу са царем и његовим братом, није познато.

3.4. Теодор Керамеа

Теодор Керамеа саставио је тестамент 1284. године. Керамеа је био архиепископ (ἀρχιεπισκοπῆς) града Солуна, међутим, из непознатог разлога је рашчињен.³³⁸ Његове

³³³ *Xéropotamou*, pp. 75.

³³⁴ *Xéropotamou*, № 9, A: 1. 63-64; B: 1. 91-92.

³³⁵ *Xéropotamou*, pp. 74-75. Деспот Јован је рестаурирао Манастир.

³³⁶ Вид. М. Живојиновић, „О Јовану Палеологу, брату Михаила VIII“, *ЗФФ* 14-1 (1979) 103-122.

³³⁷ *Xéropotamou*, № 9, A: 1. 75.

³³⁸ Каже τῆς γλαχού σημεῖ ξωσθεῖς, *Lavra II*, № 75, 1. 3.

тестаментарне одредбе се односе на Манастир Христа Спаситеља, са чијом је изградњом почео, али га је из разлога „своје болести, искушења и осиромашења“ морао да напусти.³³⁹

Међутим, како су приређивачи аката Манастира Лавре приметили, о Керамеи готово да и нема других података у изворима.³⁴⁰ Ипак, сасвим је извесно да Керамеина породица потиче из Солуна, како је у тестаменту у неколико наврата наведен положај његових баштинских добара.³⁴¹ Сазнаје се и да је Теодор имао брата, Николу Керамеу, који је биодоместик источне теме (δομέ στικός τῶν δυτικῶν θεμελίων),³⁴² међутим, и то је једно од усамљених места о том достојанственику. Међу сведоцима налазе се још нека лица окарактерисана као завештаочева рођена браћа (αὐτῶν δὲ δελφοί), имена Константин и Василије.³⁴³ Нићифор Ставровонарије, који је наведен као зет, тако што је ожењен са Керамеином нећаком (τοῦ ἀνεψιῶ γαμβροῦ μου),³⁴⁴ такође је био међу сведоцима.³⁴⁵ Очигледно у крвном сродству са завештаоцем, међу потписницима тестаментације је и *ἱακόν* и *κλιрик* Теодор Кермеа,³⁴⁶ без прецизирања о томе у каквој је вези са Теодором – завештаоцем.

3.5. Јован, муж Потите и зет Стасена

Јован је био муж (σύμβιος) Потите Кулинине, и зет (γαμβρός) њеном брату (αὐτῆς ἀδελφοῦ τῆς) Стасену Курили,³⁴⁷ који су именовани као извршиоци Јованове последње воље. Документ о извршењу упућује и у то да је завешталац имао дете.³⁴⁸

---

³³⁹ *Ibid.*, № 75, 1. 17-18.

³⁴⁰ *Lavra II*, pp. 29.

³⁴¹ *Ibid.*, 1. 33.

³⁴² *Lavra II*, № 75, 1. 23-24. Ради се вероватно о достојанству, мада је доментик тема био војни командант у ранијим вековима, вид. N. Oikonomides, *Les Listes de Préséance Byzantines Des IXe et Xe Siècles*, Paris 1972, 148-149.

³⁴³ *Lavra II*, № 75, 1. 10-11.

³⁴⁴ *Ibid.*, 1. 12.

³⁴⁵ *Ibid.*, 1. 13.

³⁴⁶ *Ibid.*, 1. 10, 58.

³⁴⁷ *Vatopedi I*, № 35, 1. 6. Cf. *Vatopedi I*, № 42, 1. 11-12, у којем се налази податак о Стасеновом оцу и другој сестри, Ирени Курили.

³⁴⁸ *Ibid.*, 1. 10. Чини се да се инсистира на томе да је дете „од покојника“ (τὸ παῖδί οὐ ἐκεῖ νοῦ), а не заједничко. Вид. *Vatopedi I*, № 35, 1. 9-10.

3.6. Протопапије Георгије

Георгије, протопапије у епископији Јерисо, оставио је завештање чији су извршиоци његов зет (γαβρό ς) свештеник Георгије – хартофилакс у епископији Јериса³⁴⁹ и његове ћерке (θυγατέρες),³⁵⁰ назване и нећакама (ἀνεψιάι) хартофилакса Георгија.³⁵¹ Хартофилакс Георгије је очигледно муж завештаоачеве сестре, а не једне од ћерки, што би, по природи ствари, вероватно било наведено.

Добра око потока Мелисина (τοῦ Μελησσινοῦ), спомињу се у неколико наших докумената.³⁵² У једном акту сачуваном у архиви Манастира Ватопеда налази се периор области Еладијаве (Ἐλαδιά βα),³⁵³ у оквиру кога се налази и место (τοποθεσία) τοῦ Λινοβροχί ουτοῦ Μελησσινοῦ, које је и добило име по претходно наведеној речици. Манастир Ватопед је постао власник бројних добара у овој области, укључујући добра протопопа Георгија, који је на почетку XIV века завештао Манастиру један баштински посед.³⁵⁴ Са друге стране, добра Димитрија Пехлабе, у овој области, такође су припала Манастиру Ватопеду по истом основу.

3.7. Димитрије Пехлаб

Димитрије Пехлаб, син (υἱὸς) неког Николе Пехлаба,³⁵⁵ постао је у позним данима живота монах у Манастиру Ватопеду,³⁵⁶ међутим, његов тестамент не даје никакве друге податке о његовој личности или породици, осим чињенице да није био примљен (οὐ κέ δέ ξαντό με) од стране монаха манастира Алипијског манастира, које назива својим господарима (αὐθὲς ντασμου), након чега је отишао у Ватопед и постао ту монах.³⁵⁷

³⁴⁹ *Vatopedi I*, № 43 (V), 1. 29-30. Црквена достојанствена су објашњена у поглављу о тестаментарним сведоцима.

³⁵⁰ *Ibid.*, 1. 30.

³⁵¹ *Ibid.*, 1. 29.

³⁵² *Vatopedi I*, № 35; *Vatopedi I*, № 43 (V); *Vatopedi I*, № 43 (XXI).

³⁵³ *Vatopedi I*, № 14.

³⁵⁴ Место Стари пирг (τοῦ Παλαιοῦ Πύργου), такође повезано са подацима из једног од тестамената, такође се налази у опису области Еладијаве, постало је добро Манастира Ватопеда 1308. године, вид. *Vatopedi I*, № 43 (IV).

³⁵⁵ *Vatopedi I*, № 43 (XXI), 1. 109.

³⁵⁶ *Ibid.*, 1. 111-112.

³⁵⁷ *Ibid.*, 1. 109-110.

3.8. Теодор Карава

Теодор Карава је написао завештање 1314. године, усред болести. Тестамент тог богатог земљопоседника не садржи податке о томе да је он био достојанственик или можда дворанин, међутим, вредност и разноликост његове заоставштине указује на то да је тај Солуњанин био један од најимућнијих људи у свом граду. У којој прилици је породица Карава стекла иметак, не може се тачно дознати, међутим, тестамент садржи вести које напомињу да су и завештаочеве родитељи били врло имућни.³⁵⁸ Карава је имао и бројну фамилију: од првобитне породице помиње се рођена сестра (αὐτῆς ἀδελφῆ), која је имала барем једног сина, Јована Аталијата,³⁵⁹ док је неки Димитрија Малакис такође нећак (ἡμεῖς ἀδελφῆς μου),³⁶⁰ али без даљег прецизирања у погледу тога од кога потиче.

Карава се два пута женио, и из првог брака имао је двоје деце: сина Јована³⁶¹ и кћи, за чије име нема података, већ се она наводи као супруга неког Колокинта.³⁶² Јован је нешто касније, после очеве смрти, постао монах у Манастиру Хиландару, монашког имена Јов, али је убрзо напустио монашку заједницу.³⁶³ Њерка му је родила двоје унука, унука Манојла и унуку Марију, која је у време настанка тестаamenta удата за неког Николу Агулакија.³⁶⁴

Каравина прва супруга је почивајућа (ἡ κεῖνη),³⁶⁵ али се њено име не налази у тестаменту. Друга супруга била је госпођа Ана, вероватно пореклом и сама из Солуна,³⁶⁶ од које се деца не помињу³⁶⁷, изгледа да је жива још 1322. године.³⁶⁸ У завештању се, пак, још наилази на вести о четири Каравина кумчета (πνευματικῶν μου ὄντων): Никола, Атонијат,

---

³⁵⁸Ради се о неколико породичних сусвојинских односа, о којима ће касније бити речи. Вид. *Chilandar*, pp. 211.

³⁵⁹*Chilandar*, № 30, l. 24.

³⁶⁰*Ibid.*, l. 28, 62, 66.

³⁶¹*Ibid.*, l. 35, 49, 61. Јован је познат и из документа из 1317. године, две повеље Андроника II Палеолога (вид. *Chilandar* I, № 34, l. 167-168 и, № 35, l. 56-57), као и у документу из 1322. године [вид. *Chilandar* II, № 81 (= *Petit*, № 85)].

³⁶²Вид. *Chilandar*, № 30, l. 39-40.

³⁶³Вид. *Chilandar* II, № 81, l. 3.

³⁶⁴*Chilandar*, № 30, l. 63.

³⁶⁵*Chilandar*, № 30, l. 48.

³⁶⁶Cf. *Chilandar*, № 30, l. 57.

³⁶⁷*Ibid.*, l. 55.

³⁶⁸На једном месту је Јован у свом документу помиње, али не каже да је покојна, што за оца каже, вид. *Chilandar* II, № 81, l. 4.

Димитрије,и Ана³⁶⁹ чија се кћи Ирина такође наводи (τῆ θυγατρὶ τῆ πνευματικῆ ζμουλαιδό ς).³⁷⁰

Изгледа да је Карава умро још исте године у којој је саставио тестамент, како је 1314. године Јован завештао Манастиру Хиландару поседе које је добио од оца, за његов спомен.³⁷¹

3.9. Јеромонах Калиник

Јеромонах Калиник примећен је у неколико различитих извора, и добро познат и у литератури, као врло значајан братственик Манастира Хиландара.³⁷² Мошин је, упоређујући једну хрисовуљу у којој се истичу заслуге Калиникове на двору у Цариграду, и конфликт који је око 1318. године постојао између српске и византијске стране, закључио о његовој улози у разрешењу те ситуације.³⁷³ Наиме, након тог неуобичајеног дипломатског успеха 1321. године, на сопствени захтев (παρεκλή τευθεν; αἴ τῆσινκαὶ παρὰ κλησιναύ τοῦ),³⁷⁴ јеромонах Калиник је од цара Андроника II добио да има и поседује (ἐ πλά βηταικαὶ κατέ χη), као свој (ἔ χηώζῃ διον) мали манастир (μονύ δριον) посвећен Светом јерарху и чудотворцу Николи, Каменикијског (εἰ ςτῆ ντοποθεσί αντῆ ςΚαμενικεί ας)³⁷⁵ који се налази у околини града Сера. Калиник је стекао право да улаже у њега и да га унапређује (ἐ πιμεληθῆ καὶ συστή σηκαὶ βελτιώσηαύ τό), поседује као сопственик (ἔ χηώζῃ διοναύ τοῦ), да га има неотуђиво (ἀ ναφαιρέ τως) и неузнемиравано (ἀ νενοχλή τως) и располаже након смрти (μετὰ τῆ νά ποβί ωσιν) оном манастиру којем одлучи.³⁷⁶

³⁶⁹ *Ibid.*, 1. 65, 67, 70-71. Помен кумића налазимо у хрисовуљама Андроника II Палеолога (*Chilandar* I, № 34, 1. 168 и № 35, 1. 56), као „Јованово братство“ (ἀ δελφó τηςαῦ τοῦ).

³⁷⁰ *Ibid.*, 1. 71.

³⁷¹ Вид. *Chilandar* II, № 81, 1. 2.

³⁷² V. Mošin, „Hilandarac Kalinik srpski diplomata XIV veka“, *Istorijsko-pravni zbornik* 1 (1949) 117-132; Живојиновић, *Хиландар*, 176-178.

³⁷³ Наиме, након смрти мајке, краљице Ирине 1317. године, српска краљица Симонида се задржала у Византији, што је потакло љутњу њеног мужа, краља Милутина, а што византијски историчар Григора приповеда у свом делу.

³⁷⁴ *Chilandar* II, № 72, 1. 4, 13.

³⁷⁵ *Chilandar* II, № 72, 1. 6.

³⁷⁶ *Chilandar* II, № 72, 1. 6.

Даровна повеља Андроника II потврђује да се Калиник показао као “племенит човек, који гаји најчистију оданост према царству ми и стара се у служби његовој”,³⁷⁷ међутим Мошин је поменуо податак цара писца Јована Кантакузуна, у којем се Калиник помиње као близак пријатељ млађег Андроника. Међутим, временски размак између та два момента је кратак али довољан да се не посумња у истинитост тврдње старијег цара.³⁷⁸

Манастир је Калиникуприпао са свим припацама (μετὰ τὰ νῦν ὑπάρχοντα τῶν αὐτῶν), овлашћењима (τὰς ἐκείνου ἐπιτοκίας καὶ νομῆς) и иметком (καὶ τῶν δίκαια ὠναῦ τῶν).³⁷⁹ Положај манастира се установљава и кроз уобичајену забрану потраживања државних чиновника (ἀπατήσεως καὶ δόσεως), али и митрополита Сера, коме се неће исплаћивати каноникон, а чија су једина права везана за молитвене помене (ἀναφορά).³⁸⁰

Из истог месеца, новембра 1321. године, потиче друга хрисовуља, Андрониковог унука и савладара,³⁸¹ Андроника III, такође издата по молби јеромонаха Калиника, али о потврди преласка малог манастира посвећеног Светом Николи Каменикијском код Сера, којег је добио у својину хрисовуљом цара Андроника II, у посед Манастира Хиландара,³⁸² под истим условима као и у претходној повељи.³⁸³

О посебном угледу, али и утицају који је Калиник имао, говори и други лични дар који је од цара добио, а то је трећина села Мамицоне, које је доносио добар приход.³⁸⁴

Калиник више није жив 1327. године, из које потиче хрисовуља цара Андроника II, донешена по молби игумана Гервасија да цар потврди право на Манастиру Светог Николе Манастира Хиландара.³⁸⁵

---

³⁷⁷Према Мошин, „Kalinik“, 122. *Chilandar* II, № 72, I. 1-3,

³⁷⁸Мошин, „Kalinik“, 123.

³⁷⁹*Chilandar* II, № 72, I. 19-20.

³⁸⁰*Chilandar* II, № 72, I. 35-37.

³⁸¹Андроник III се од јуна 1321. године потписује као „аутократор“ те је усаглашен став да је због тога у том периоду он de facto са цар, иако је савладарске инсигније примио тек вид. Б. Ферјанчић, „Савладарство у доба Палеолога“, *ЗРВИ* 24-25 (1986) 307-383.

³⁸²*Chilandar* II, № 73, I. 4-12.

³⁸³*Chilandar* II, № 72, I. 15-24.

³⁸⁴Мошин, „Kalinik“, 126. (*Petit*, № 82)

³⁸⁵*Chilandar* II, № 111, I. 3-4. Из те хрисовуље виде се неке промене у положају малог Манастира Светог Николе у односу на митрополију, које овде нећемо наводити.

3.10. Теодор Сарандин

Теодор Сарандин, који је живео у другој половини XIII и првој половини XIV века, написао је завештање 1325. године. Сарандин је био човек цара Андроника II (ὁ δοῦλος τοῦ κραταίου καὶ ἀγὶ οὐὴ μῶναῦ θεῦ ντουκαὶ βασιλέως)³⁸⁶, и као царев штитоноша (скутерије)³⁸⁷ служио му је у Цариграду. За добру службу, цар га је наградио имањима.³⁸⁸

Теодор Сарандин је и натписан у свом тестаменту као скутерије (σκούτῆριος)³⁸⁹. Достојанство (великог) скутерија једно је од највиших, изворно повезано са радњом ношења царевог штита.³⁹⁰ Међутим, додатни подаци из извора показују да је он у ранијем периоду носио и ниже титуле, севаста (σεβαστός) и пансеваста (πανσέβαστος),³⁹¹ што верно осликава његов лични и имовински напредак.

Око 1279. године оженио се Евдокијом (ἑὺζυγοῦσα),³⁹² која је по њему била Ангелина Дукена,³⁹³ са којом је имао бројну децу (παῖδες πολλὰς),³⁹⁴ која су, међутим, поумирала, изузев једне ћерке. Ћерка се удала за Михаила Дуку Аријанита,³⁹⁵ и имала много деце, али је и сама умрла док је још Евдокија била жива. За утеху, Теодор и Евдокија су наумили да подигну цркву посвећену Продрому, у Верији, у дворишту које је Теодоров покојни брат Јована имао као мираз своје жене, и да је претворе у манастир. Тиме је Теодор испунио завет свог покојног брата Јована, који је пре погибије оставио тестамент,³⁹⁶ чији је извршилац био Теодор.³⁹⁷

³⁸⁶ *Vatopedi*, № 64, 1. 1.

³⁸⁷ *Vatopedi* I, № 62, 1. 16-17, 38-39; *Vatopedi*, № 64, 1. 2. Cf. *PLP*, № 24906.

³⁸⁸ *Vatopedi* I, № 62, 1. 22-27.

³⁸⁹ *Vatopedi*, № 64, 1. 2.

³⁹⁰ R. Guiland, "Préteur du peuple, skoutérios, protokomès", *Revue des Etudes Sud-Est Européennes* 7 (Bucarest) 1969, 81-89 (= *Titres et fonctions de l'Empire byzantine*, London 1976).

³⁹¹ *Vatopedi*, № 62, 1. 16-17; 38-39. О тој титули вид. код Ј. Максимовић, "Севасти у средњовековној Србији", *ЗРВИ* 32 (1993) 137-147, 139 sqq. Вид. и новију студију Д. Целебцић, „Провинцијски севасти од краја XII до средине XIII века“, *ЗРВИ* 50 (2013): *Mélange Ljubomir Maksimović*, 537-548.

³⁹² *Ibid.*, 1. 22-23; 141. Cf. *Vatopedi*, № 64, 1. 67.

³⁹³ *PLP*, № 151. Да ли је Ангелина била Комнина по мајци?, вид. D. Polemis, *The Doukai: a contribution to Byzantine prosopography*, London 1968, 164, који не даје одговор о пореклу тог презимена које се налази уз њено име.

³⁹⁴ *Vatopedi*, № 64, 1. 23.

³⁹⁵ Polemis, *The Doukai*, 164.

³⁹⁶ *Vatopedi*, № 64, 1. 175.

Јован је био војник³⁹⁸, пре него што јепогинуо у бици.³⁹⁹ Осим брата Јована, о породици Сарандина у Теодоровом завештању дати су још неки подаци. Герасим Сарандин био му је такође брат (αὐτὸ δελφὸς μου), монах у Манастирукῶ ρ Максима у Солуну.⁴⁰⁰

Међутим, чини се да нико од њих није жив у тренутку када Теодор пише тестамент: од његове породице живи су само унуци – Константин, Нићифор и Теодор,⁴⁰¹ и брат Герасим.⁴⁰² Герасимов син је Луврос⁴⁰³ Сарандин (ὁ νεψιός),⁴⁰⁴ а велики хетаријарх (μέ γασέ ταπειά ρηης; μέ γασαί τεριά ρηης) Георгиос Сарандин,⁴⁰⁵ такође је жив – назван је нећаком (ὁ νεψιός)⁴⁰⁶ по мишљењу издавача могао би бити Јованов син, али није искључено ни да је Герасимов син.⁴⁰⁷

Разумевање садржине и природе Сарандиновог тестаментa употпуњује сазнања о породици његове пок. супруге Евдокије, која је преминула пре него што је он извршио жељу из тестаментa свог брата Јована, што је било годину дана пре него што је написао своје завештање.⁴⁰⁸ Евдокијин отац био је Атанасије Султан,⁴⁰⁹ претпостављени потомак селџучког султана, који је дошао на цариградски двор цара Михаила VIII Палеолога, по обнављању Царства 1261. године.⁴¹⁰ Са женине стране, у тестаменту се помиње још Алексије Султан Палеолог, братанац тестатора (ὁ νεψιός),⁴¹¹ вероватно син неког од Евдокијине браће.⁴¹² Теодор Капантритис, који носи достојанство пансеваста и скутерија

---

³⁹⁷ *Ibid.*, 175.

³⁹⁸ *PLP*, № 24910.

³⁹⁹ *Vatopedi*, № 64, l. 32; 175; 176.

⁴⁰⁰ *Vatopedi*, № 64, l. 117-118.

⁴⁰¹ *Ibid.*, l. 147-185. Теодор је називан „сином“ (ἡ τὸ νυί ὀ νμου), што може да значи да га је тестатор и усвојио или се неформално бринуо о њему, вид, Théocharidès, *Μιὰ διαθήκη*, 56.

⁴⁰² *PLP*, № 24900.

⁴⁰³ *PLP*, № 24900.

⁴⁰⁴ *Ibid.*, l. 153; 188 (*PLP*, № 24912).

⁴⁰⁵ *PLP*, № 24901.

⁴⁰⁶ *Ibid.*, l. 147; 185.

⁴⁰⁷ *Vatopedi* I, pp. 348.

⁴⁰⁸ *Ibid.*, l. 36-39.

⁴⁰⁹ *Ibid.*, l. 66; *PLP*, № 26337.

⁴¹⁰ *Vatopedi*, pp. 349.

⁴¹¹ *Vatopedi*, № 64, l. 186-187; *PLP*, № 26338.

⁴¹² Вид. Théocharidès, *Μιὰ διαθήκη*, 57.

као и сâм завешталац, такође је описан као нећак завештаоца, а процена је издавача да је он могао бити син сестре Евдокије или Теодора.⁴¹³

3.11. Ктитор Матија

У страху за опстанак малог манастира Анапавс (Ἀναποῦ ντος), коме је претила судбина коју су доживели бројни други мањи светогорски манастири у времену турских гусарских напада,⁴¹⁴ светогорски прот Исак био је нарочито заинтересован за његов опстанак. Чини се да су његова страховања била оправдана, јер се Анапуса у изворима већ јавља као руинирани манастир који је претрпео нападе Турака пирата, према извору из средине XIII века.⁴¹⁵ Манастир је тада поседовао само виноград,⁴¹⁶ и био је предат игуману Алипијском манастиру, на период од 50 година, да га у току свог живота доведе у стање слободног манастира.⁴¹⁷ Међутим, Манастир је опустео попут неких других манастира, због пиратских напада и других невоља, и запао у бедно стање, када га је јеромонах Исак, рекло би се као игуман (τὸ τοιοῦ τὸνὰ νελά βετοφροντιστή ριον),⁴¹⁸ са својим “многовољеним сином” кир Матијом, обновио и подигао на ноге. Осећајући према њему очинску наклоност, узео га је за свог сарадника (ὁ πουρῶ σκαί σὺ ντρό φος)⁴¹⁹ и заједно су бринући за његово уздизање, побољшање, прављење новина (засадиле винограде и маслињаке, воћњаке, подигли зграде, итд), потрошили огромна средства.⁴²⁰ Одлучили су обојица, не само за његово уздизање, него да би се и њима (Исаку и Матији) чинио вечни помен у молитвама, да га предају Кутлумушу (τὸ τοιοῦ τὸνὲ κδοῦ ναιφροντιστή ριον), са којим су увек делили духовне везе.⁴²¹ Међутим, очигледно је иницијатива о присаједињењу Анапавса Кутлумушу дошла од монаха Кутлумуша, најпре њиховог покојног игумана (ὁ ...Κουτλουμοῦ σηςῆ κεῖ νος...ἰ δέ αις)⁴²², а сада од Кутлумушана, који су Исака подсетили на обећање.⁴²³ Имајући у виду да ће после њиховог “одласка”

⁴¹³ *Vatopedi*, № 64, 1. 186-187 (pp. 349).

⁴¹⁴ *Kutlumis*, № 15, 1. 40-41.

⁴¹⁵ *Kutlumis*, № 2, 1. 22-24.

⁴¹⁶ *Kutlumis*, № 2, 1. 23.

⁴¹⁷ *Kutlumis*, № 2, 1. 26-28. Вид. Живојиновић, *Келије и тргови*, 38.

⁴¹⁸ *Kutlumis*, № 16, 1.12.

⁴¹⁹ *Kutlumis*, № 16, 1. 13.

⁴²⁰ *Kutlumis*, № 15, 1.47-52,

⁴²¹ *Kutlumis*, № 16, 1.16-19.

⁴²² *Kutlumis*, № 15, 1. 60-61.

⁴²³ *Kutlumis*, № 15, 1. 60-67.

Манастиру Анапавс поново запрети опасност од пропадања, а Кутлумуш је у могућности да збрине њихове монахе, Исак сједињује (ἃ διαστά τωσταύ τας συνά πτομεν) Анапавс са целом територијом, са три молчалнице (ἡ συχαστή ρια) и свим осталим, са светим Манастиром Кутлумушом.⁴²⁴ Анапавс ће годишње давати уља и вина протату, а предаће и келију Филадита, која је отприлике једнака по величини Анапавсу.⁴²⁵ Исаков акт је акт протата.

3.12. Игуман Нил

Оснивач малог манастира (μονύ δριον) Јована Претече, чије име је непознато, саставио је тестамент који се односи на монахе који ће боравити у његовом манастиру, и одредио однос своје задужбине према Манастиру Дохијару. Он је био духовни син исихасте аве (ἃ ββᾶ)Јована,⁴²⁶ са којим је боравио у импровизованим келијама на дивљем (σκληρός) подручју Манастира Дохијара. Ава Јован је умро у Солуну, након чега је наш завешталац, поштујући авин налог (ἔ ντολή), али не без пристанка и одобрења (οὐ κᾶ πὸ γνώμησκαὶ νεύ ματος) игумана и општежића (τοῦ κοινοβί ου) Дохијара,⁴²⁷ на месту на коме су живели изградио цркву, посвећену Св. Јовану Претечи, келије, ископао бунар (ἃ νώρυξα φρέ αρ μετᾶ πλεί στου τοῦ κό που), посадио виноград и маслињак (κατεφύ τευσα ἃ πλελῶνα καὶ ἔ λαῶνα), и нашао иконе и књиге за Цркву.⁴²⁸ Завешталац издваја два монаха, које назива својим духовним (синовима) (πνευματικῶςμου),⁴²⁹ који су предвиђени за будуће настојатеље манастира.

Николаос Икономидис, приређивач аката Манастира Дохијара, податке из овог документа сучелио је са једним истовременим актом из архиве Манастира Ксенофонта, који припада светогорском проту Исаку. У том документу, који се тиче одлуке у вези са поседима Манастира Ксенофонта, налази се велики број потписника. Међу њима је и потпис извесног Нила, наведеног као јеромонах Манастира Јована Претече, Манастира

---

⁴²⁴ *Kutlumis*, № 15, l. 67-73.

⁴²⁵ *Kutlumis*, № 15, l. 85-86.

⁴²⁶ *Docheiariou*, № 17, l. 3-4.

⁴²⁷ *Ibid.*, l. 9.

⁴²⁸ *Ibid.*, l. 10-12.

⁴²⁹ *Ibid.*, l. 17-18.

Дохијара (Νί λοςί ερομό ναχοσοεντημονή [sic] τοῦ τιμί ου Προδρό μουτοῦ Δοχειαρί ου).⁴³⁰
Из тих података, Икономидис је закључио да и тестамент који објашњава настанак Манастира Јована Претече у области Манастира Дохијара, који није сачуван у потпуности, али чије се датирање заснива на податку из каснијег преписа, припада управо Нилу потписаном на протином документу.⁴³¹

Положај Ниловог манастира је утврђен, те се његови остаци и данас налазе на Светој Гори, на раздаљини од око сат времена путовања из Манастира Дохијара ка Кареји.⁴³²

3.13. Игуман Гервасије

Игуман Хиландара, Србин Гервасије, врло је познат из извора, и посвећено му је значано место и у литератури.⁴³³

Гервасије је по сопственом захтеву (παρά κλησις, παρεκά λεσεν) добио право на 40 перпера (πισό τητα)⁴³⁴ из села Худине, на основу хрисовуље цара Андроника III, издате јула 1334. године. У хрисовуљи се наводи да ће Гервасије посед држати неузнемиравано и неоптерећено, те ће моћи да у њега улаже (συνιστῆν καὶ βελτιοῦν), и да га остави коме буде желео.⁴³⁵

Сачувана је и простаγμα цара Андроника II, упућена доместику теме Константину Макрину, којом се наређује да рента од 40 перпера прелази на јеромонаха кир Гервасија (παραδώσεις), која је до тада припадаланеком Лепендриносу, и чија је она била пронија,⁴³⁶ којем ће пак прећи друго село са идентичном рентом.⁴³⁷ Коначно, трећи документ у овом низу, који носи исту годину 1334. годину, акт је о предаји

---

⁴³⁰ *Xénophon*, № 18. l. 57.

⁴³¹ Вид. *Docheiariou*, pp. 134.

⁴³² *BMGD*, 1389.

⁴³³ Вид. Живојиновић, *Хиландар*, 168-175.

⁴³⁴ *Chilandar II*, № 125, l. 5, 12.

⁴³⁵ *Chilandar II*, № 125, l. 19-20.

⁴³⁶ Вид. *Chilandar II*, № 127, l. 3.

⁴³⁷ *Chilandar II*, № 126, l. 1-9.

(παραδώσει γράμμα) поседа Гервасију, донет од стране доместика теме Константина
Макрина.⁴³⁸

---

⁴³⁸ *Chilandar II*, № 125.

3.14. Игуман Харитон

Харитон је био игуман Манастира Кутлумуша, који је све до средине XIV века био релативно мала и сиромашна заједница. Харитона су на чело Манастира поставили (ἔνεχεῖ ρησά νμοι) монаси одлуком са којом су се сложили (συναινέσει) светогорски прот Теодосије и митрополит Јериса, Јаков.⁴³⁹ То је вероватно између 1356. и 1362. године.⁴⁴⁰ Први тестамент обавештава да је том приликом Харитону издата и повеља (ἔκδοτικὸν γυράμμα).⁴⁴¹

О Харитону није познато много чињеница, његово порекло и живот пре уласка у монашку заједницу не наводе се у тестаментима. Он је свакако био Грк, па осим тога што су његови тестаменти написани на грчком језику (од којих се у сва три проналазе својеручни потписи), то се може закључити и из редова у којима налаже влашким монасима поступање према грчким монасима са пажњом и поштовањем.⁴⁴²

Познат је акт патријарха Филотеја из 1372. године, на основу кога се види да је Харитон био изабран од стране патријарха и патријаршијског синода за митрополита Угровлахије,⁴⁴³ након смрти старог митрополита Хијацинта. То не чуди, будући да је и сама Митрополија основана 1359. године, посредством влашког војводе Александра Бесараба.⁴⁴⁴ Из тог документа се сазнаје и да је Харитон врло млад изразио жељу за монашким животом, што је и Настурел према Лемерлу подвукао.⁴⁴⁵

Међутим, у разматрању докумената у којима се помиње игуман Кутлумуша у периоду када су настали Харитонове тестаменти, не може а да се не примети акт прота Герасима из 1375. године, у којем се међу потписницима проналази „игуман Кутлумуша“, јеромонах Мелхиседек (Μελχισεδέκ).⁴⁴⁶ Као што се види, то је било три године након Харитоновог постављања за митрополита дела Угровлахије, и пет година после настанка

---

⁴³⁹ *Kutlumis*, № 29, I. 9-12.

⁴⁴⁰ Вид. *Kutlumis*, pp. 13; P. Năsturel, *Le mont Athos et les roumains: recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma 1986, 42.

⁴⁴¹ *Kutlumis*, № 29, I. 10. Cf. *Kutlumis*, № 30, I. 20.

⁴⁴² Вид. Năsturel, *Le Mont Athos et les roumains*, 40.

⁴⁴³ Năsturel, *Le mont Athos et les roumains*, 40. Настурел наводи и издање тог акта.

⁴⁴⁴ Вид. Năsturel, *Le mont Athos et les roumains*, 42, 49.

⁴⁴⁵ Năsturel, *Le mont Athos et les roumains*, 40-41.

⁴⁴⁶ *Kutlumis*, № 31, I. 36.

првог и другог тестаментa. Подаци из трећег тестаментa не доказују да је место манастирског игумана у међувремену припало некоме другом, за време Харитоновог могућег одсуства. У литератури овај документ свакако није прошао незапажено, те је већ приређивач архиве Кутлумуша, П. Лемерл, био зачуђен појавом таквог документа. Он је у Мелхизедеку пронашао кутлумушког монаха световног имена Михаило, чији се помен, као протопопа, јавља у првом Харитоновом тестаменту. Мелхизедек је био један од најоштријих противника општежића,⁴⁴⁷ али због својих контаката са влашким великашима врло моћан, па не би чудило да је по положају био одмах испод Харитона.⁴⁴⁸ Годину дана касније, 1376. године, Харитон је постао прот Свете Горе, што је посведочено и у његовом натписаном својеручном потпису из трећег тестаментa.⁴⁴⁹ Ту чињеницу потврђује и податак из Халкеопуловог тестаментa.⁴⁵⁰ Још се мора напоменути да је Харитон у то време очигледно постао и представник области Амасије (τὸ πονεὶ πὲ χωντοῦ Ἰμασειας), што је такође написао уз своје име, приликом потписа у трећем тестаменту.⁴⁵¹ Таква интитулација појављује се у последњем познатом документу који садржи помен игумана Харитона, патријаршијском акту из маја 1380. године.⁴⁵²

Податке о историји Манастира, као и односу са влашким представницима, Харитон даје у свом првом и другом тестаменту. Сазнаје се о развоју Манастира, од времена када је Харитон постао настојатељ, и када је он биосасвим мали, а живот у њему се одвијао у великој оскудици.⁴⁵³ Како је већ познато у науци, Харитон је покушао да удовољи жељи Влаха да дођу на Свету Гору, који су за узврат давали потребна средства за унапређивање и обнову Харитоновог манастира.⁴⁵⁴ Тако, прво се војвода Александар Бесараб (у документу као Никола Александар)⁴⁵⁵ ангажовао око изградње великог пирга, што није довршено за време трајања његовог живота (преминуо 1364. године). Харитон је затим као задужене за тај посао видео Александровог сина и наследника Јована Владислава и

⁴⁴⁷ *Kutlumis*, № 29, l. 47; у № 30, l. 96 је наведен као Мелхисдек.

⁴⁴⁸ *Kutlumis*, pp. 11 fn 60; Nästurel, *Le mont Athos et les roumains*, 50.

⁴⁴⁹ *Kutlumis*, № 36, l. 3. И тај податак се тумачи као резултат јачања влашких великаша на Светој гори, вид. Nästurel, *Le mont Athos et les roumains*, 50.

⁴⁵⁰ Вид. *Kutlumis*, № 35, l. 15; вид. код нас стр. 93.

⁴⁵¹ *Kutlumis*, № 36, l. 1-2.

⁴⁵² *Kutlumis*, № 37, l. 1-2.

⁴⁵³ *Kutlumis*, № 36.

⁴⁵⁴ Вид. Живојиновић, „Атон – појава општежића и почеци особеножића“, 42-44.

⁴⁵⁵ *Kutlumis*, № 29, l. 17-18; *Kutlumis*, № 30, l. 36-38.

његовусупругу Ану,⁴⁵⁶ који су изградили кастрон. Том приликом је манастирски дуг значајно порастао, али је Харитон одолевао тежњама Влаха за променом киновијског начина живота у идиоритмију, која је њима одговарала. Први влашки изасланик, који је директно заговарао ту промену био је војвода Јован Неанко, међутим, игуман Харитон је остао доследан дотадашњем поретку.⁴⁵⁷ Исту одлуку је донео и приликом посете Влашкој, пре новембра 1369. године.⁴⁵⁸ Коначно, притиснут дугом од 1200 перпера и саветовањем својих старешина, и очигледном немогућношћу прилагођавања Влаха чак ни на услове ослабљене киновије, Харитон је одлучио да им учини уступак. Наиме, они су од тада могли да живе независно, али да не потражују од Манастира, нити да буду привилеговани у односу на Грке, без обзира на чињеницу да је њихов војвода помогао изградњу кастрона.⁴⁵⁹ За такав уступак Харитон је од војводе тражио утврђивање манастира одбрамбеним зидом и пирговима, као и обнову манастирских здања – цркве, трпезарије и келија, и прибављање свега што је потребно за братственике, попут имања и стоке.⁴⁶⁰

Извори показују да је споразум Владислава и Харитона био двостран у погледу обавеза. Подаци из документа којег је о споразуму написао Јован Владислав, а који је такође сачуван у кутлумушкој архиви, допуњују информације које Харитон наводи у свом првом и другом тестаменту. На првом месту, поводом дате новчане помоћи, односно, враћања манастирског дуга и изградње и обнове манастирских просторија, као и помагања монаха, Владислав се сматра поседником и ктитором Манастира (οἱ κοκὺ ριοσκαὶ κτήτωρ).⁴⁶¹ Он наводи један додатни чинилац у постављању манастирског игумана, који Харитон у свом тестаменту понавља. Наиме, предвиђено је да ће нови игуман ићи у Влашку,⁴⁶² пре него што се врати на Свету Гору и од прота добије инсигнију (δεκαμί κιον).⁴⁶³

За време Харитоновог поглаварства, Манастир је напредовао захваљујући и даровима Словена. У том послу веома су се истакли српски великаши, Јован

---

⁴⁵⁶ *Kutlumis*, № 29, l. 25-26; *Kutlumis*, № 30, l. 36-38.

⁴⁵⁷ *Kutlumis*, № 29, l. 27-29; *Kutlumis*, № 30, l. 56-60.

⁴⁵⁸ *Kutlumis*, № 26, l. 24-15.

⁴⁵⁹ *Kutlumis*, № 30, l. 119-126.

⁴⁶⁰ *Kutlumis*, № 30, l. 115-119.

⁴⁶¹ *Kutlumis*, № 26, l. 54.

⁴⁶² *Kutlumis*, № 26, l. 51-52.

⁴⁶³ *Kutlumis*, № 26, l. 52.

Угљеша(Ἰὼά ννουτοῦ Οὐ γκλεση)⁴⁶⁴ његов отац, кесар –
Војна(τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τοῦ καὶ σσαρος)⁴⁶⁵ царица Јелена, у монаштву Јелисавета
(Ἐλισάβετ),⁴⁶⁶ Вук Бранковић (Βούλκ),⁴⁶⁷ Никола Радоња, *Радохна*, Бранковић
(Ῥαδόχνα),⁴⁶⁸ поименце наведени у Харитоновом тестаментима.⁴⁶⁹

3.15. Манојло Халкеопул (монах Манасије)

Манојло Халкеопул такође је био замонашен у моменту када је написао тестамент (1377), под именом Манасије. Из тестамента се сазнаје више података о његовом животу. На почетку, видљив је његов близак однос са тадашњим митрополитом Солуна, којег назива својим господаром (δεσπότη μου).⁴⁷⁰ Касније, сазнаје се и о поштовању према игуману Харитону, који је за њега такође господар (αὐθὲν τῆς καὶ δεσπότη τῆς μου),⁴⁷¹ а који је у том тренутку већ светогорски прот и митрополит Угровлахије.⁴⁷² Халкеопул је имао проблема, па је у тестаменту укратко испричана прича о његовим дужницима (χρεοφειλέτες), за којима је неколико пута ишао у град Солун (κἀστρον),⁴⁷³ када му је манастирско братство давало средства за трошкове пута (ἔξοδος) и једног човека који га је пратио (ἀδελφός).⁴⁷⁴ Тестамент даје инеке, врло штуре податке о породици овог човека – он је имао посестриму (συναδελφῆ μου) и духовну ћерку (πνευματικὴ μου θυγατρί), са намером чијег намирења је и кретао на пут ка дужницима, да би посестрими основао аделфат (ἀδελφός τον), а ћерку омиразио (ὁ πανδρεύσω),⁴⁷⁵ док је остатак од тог потраживања желео он да ужива (εἰς κλοπὴν νὲ μὴ κνυβέρην).⁴⁷⁶ У сваком случају, чини

⁴⁶⁴ *Kutlumis*, № 29, l. 54. Острогорски, *Серска област*, 113; cf. В. Bošković, *Chilandar et les pays roumains (XVe-XVIIe siècles)*, Paris 2010, 29.

⁴⁶⁵ *Ibid.*

⁴⁶⁶ *Kutlumis*, № 36, l. 28.

⁴⁶⁷ *Ibid.* l. 29.

⁴⁶⁸ *Kutlumis*, № 30, l. 110.

⁴⁶⁹ Наклоњеност српских великаша Харитоновом манастирс објашњава се родбинским односима цара Уроша и влашке династије. Наиме, 1360. године, Урош је оженио Александрову ћерку Анку.

⁴⁷⁰ *Kutlumis*, № 35, l. 9-10.

⁴⁷¹ *Kutlumis*, № 35, l. 13-14.

⁴⁷² Харитон га и помиње у свом другом тестаменту, као поклонодавца неког манастира у Солуну, вид. *Kutlumis*, № 30, l. 111.

⁴⁷³ *Kutlumis*, № 35, l. 17.

⁴⁷⁴ *Kutlumis*, № 35, l. 18-19; 24-25.

⁴⁷⁵ *Kutlumis*, № 35, l. 18.

⁴⁷⁶ *Kutlumis*, № 35, l. 23-24.

се да је Манасије имао и других живих сродника (συγγενεῖς), у вези са којима гласи санкција овог тестаментa.⁴⁷⁷

3.16. Велики примикирије Јован

Тестамент из 1384. године оставио је велики примикирије (ὁ μὲν γασπρικόκυριος[*sic*]) Јован, у корист Манастира Пантократора, који је основао са својим братом Алексијем.⁴⁷⁸ Они су и судеоници византијске контраофанзиве против Срба, после смрти цара Душана,⁴⁷⁹ али и Турака, када је старији брат Алексије носио титулу примикирија, а млађи Јован пансеваста. Оно што се сазнаје из докумената сачуваних у Манастиру Пантократору, јесте да се Јован борио на Тасосу против Турака гусара.⁴⁸⁰ Међутим, „офанзива“ браће Јована и Алексија била је шира. Познато је да су освојили Хрисопољ, Анакторопољ и острво Тасос.⁴⁸¹ Марта 1357. године, на њихов захтев, цар им је ослобођена места хрисовуљом предао у баштину.⁴⁸² Браћа су у тим градовима остали дугорочно – Алексије до смрти, а Јован до турског освајања.⁴⁸³ По вестима из извора, то је период у коме су почели са оснивањем Манастира Пантократора, који је 1358. године већ постојао.⁴⁸⁴ Један од првих докумената који се тичу овог Манастира, акт је цара Јована V из 1357. године, којим је потврђено да ће браћа уживати ктиторско право (τέλειοιόκοκύριοςκαὶ κτήτορες)⁴⁸⁵ на келији Радух, једном од најстаријих добара њиховог Манастира, а што је вероватно било повезано са оснивањем Манастира, који је тек 1384. године називан патријаршијским (βασιλική καὶ πατριαρχική μονή).⁴⁸⁶ Јованов тестамент нема карактеристике типика, а манастирски типик који је постојао, данас је изгубљен.⁴⁸⁷

---

⁴⁷⁷*Ibid.* 1. 28.

⁴⁷⁸*Pantocrator*, № 10, 1. 8-9.

⁴⁷⁹Острогорски, *Серска област*, 147.

⁴⁸⁰*Pantocrator*, № 11, 1. 41.

⁴⁸¹Вид. *Pantocrator*, pp. 8; Сва три града у области Тракије, вид. *TIB 6: Thracien*, ed. P. Soustal, Wien 1991.

⁴⁸²P. Lemerle, *Phillipes et la Macédoine orientale*, Paris 1945, 206. Упор. Острогорски, *Серска област*, 147; *Pantocrator*, pp. 8; cf. *Pantocrator*, № 11, 1. 41.

⁴⁸³Вид. Острогорски, *Серска област*, 147.

⁴⁸⁴*Pantocrator*, pp. 13.

⁴⁸⁵*Pantocrator*, № 4, 1. 20.

⁴⁸⁶*Pantocrator*, № 11, 1. 3.

⁴⁸⁷Вид. *Pantocrator*, pp. 13.

Након освајања града Христовуља, Јован је постао велики примикирије, а Алексије велики стратопедарх⁴⁸⁸ – по Псеудо Кодиновом спису међу највишим достојанствима тога доба.⁴⁸⁹

Из Јовановог тестаментa сазнаје се да је он учинио много за острво Тасос. Осим тога што је по целом “благородном” острву помагао, подигао је и пирг у близини Мармареолимена, утврђење (φρούριον) са кућама у унутрашњости и луком, као и Цркву Јована Претече.⁴⁹⁰ Браћа се јављају у више извора тог периода, као истакнути људи, чак и “господари” становништва у градовима који су им поверени, и у суседству, а у пар аката обојица браће се појављују и као архонти (ἄρχοντες) Христопоља.⁴⁹¹

О Јовановој породици, осим о брату Алексију, не може се сазнати из тестаментa. У литератури је обично наведено да је реч о „мистичном пореклу“, те да се у повељама истиче њихова блискост са царем (били су дворани), коришћењем познатих термина γαμβρός⁴⁹² и συμπλένθερος, или како је случај у Јовановом тестаменту, терминаδοῦλος,⁴⁹³ а види се и да је Јован био духовни син патријарха Нила.⁴⁹⁴ Његови родитељи су били велики доместик Димитрије Палеолог и Ана Кантакузина Палеологина. О томе обавештава документ којим је госпођа Ана, велика доместикиса, продала посед – село Маријане на Каламарији, монасима Дохијара.⁴⁹⁵ У том документу Ана је означена као царичина рођака (ἑξάδελφη),⁴⁹⁶ вероватно кћи једног од шурака Јована Кантакузина, деспота Манојла или деспота Јована Асена.⁴⁹⁷ Уговор је специфичан, с обзиром на то да је посед Марјане био део њеног мираза, а у њему се јавља и Димитрије као сагласан (συναίνων)са продајом,⁴⁹⁸

---

⁴⁸⁸ Цар их је титулисао простагмом од 1358. године. Острогорски наводи и да је пре освајања Тасоса Јован био протосеваст, док је старији брат Алексије носио титулу великог примикирија, вид. Острогорски, *Серска област*, 147. Код В. Кравари може се прочитати 1357. година, *Pantocrator*, pp. 8.

⁴⁸⁹ Verreaux, *Le traité des officies du Pseudo-Kodinos*, 137.

⁴⁹⁰ *Pantocrator*, № 10, l. 16 sqq; № 11, l. 16 sqq; l. 4 sqq.

⁴⁹¹ *ММ*, № 4; *Pantocrator*, pp. 9.

⁴⁹² Вид. *Pantocrator*, № 11, l. 2.

⁴⁹³ *Pantocrator*, № 10, l. 49.

⁴⁹⁴ *Pantocrator*, № 11, l. 2.

⁴⁹⁵ *Dochiarou*, №42.

⁴⁹⁶ *Pantocrator*, № 9, l. 43.

⁴⁹⁷ Вид. Острогорски, *Серска област*, 149; *Pantocrator*, pp. 12.

⁴⁹⁸ *Dochiarou*, №42, l. 1.

као и деца, примикирије Јован и његова сестра „Кантакузина госпођа Евдокија“.⁴⁹⁹ Дакле, брат Алексије је већ био покојни.

То је само један од бројних докумената који садрже помен Јовановог оца. Вероватно је његово високо достојанство било заслужно за то што је у неким актима означаван као царев брат од стрица (ἑ ξά δελφος),⁵⁰⁰ док је у последњем документу у коме се помиње, означен као царев стриц, односно, ујак (θεῖ ος).⁵⁰¹ Међутим, један уговор сачуван на латинском језику, Димитрија карактерише као царевог ујака (avunculus), што, чини се, указује да је он био са Палеолозима у сродству по царичиној, женској линији, односно да и није био Палеолог.⁵⁰² Из тих премиса Острогорски је извео закључак о томе зашто се Димитријеви синови никада не потписују као Палеолози, о чему сведочи и завештаочев – Јованов потпис у тестаменту.⁵⁰³

ОЈовановој сестри Евдокији нема података у тестаменту. Са друге стране, наводе серасполагања у корист Јованове двоје деце (δύ ομοπλαδί ων).⁵⁰⁴ То су Палеогопулос и Дука, које је Острогорски назвао Јовановим синовима, уз коментар о имену старијег сина, које је по дедином „усвојеном” презимену.⁵⁰⁵ Међутим, данас је ова терија већином превазиђена, па бисмо се држали мишљења које је дала В. Кравари, приређивачката Манастира Пантократора, која их без сумње сврстава међу Јованове блиске и одане људе, који су се на неки начин истакли, односно, приближили завештаоцу,⁵⁰⁶ што у осталом доказује документ патријарха Нила који потврђује Јованова располагања, а који Острогорском није био предочен.

Опширније је дато у одељку о тестаментарним одредбама.

3.17. Монахиња Нимфодора

---

⁴⁹⁹ *Dochiarou*, №42, l. 55-57.

⁵⁰⁰ *Acta Diplomata Graeca Medii Aevs sacra et profana collecta*, eds. F. Miklosich, J. Müller, t. III, Vindobonae 1865, 126 (даље: *MM*).

⁵⁰¹ *Dochiarou*, № 44, l. 1.

⁵⁰² Острогорски, *Серска област*, 152.

⁵⁰³ Ипак, Кравари остаје ближа ставу да су Јован и Алексије припадали Контостефанинима, вид. *Pantocrator*, 12.

⁵⁰⁴ *Pantocrator*, № 10, l. 54-55.

⁵⁰⁵ Вид. Острогорски, *Серска област*, 151.

⁵⁰⁶ *Pantocrator*, pp. 98; cf. *Pantocrator*, № 11, l. 54. На том становиштву стајао је и Л. Пти, вид. *Actes du Pantocrator*, XII. Медведев се није изјашњавао у овом питању, вид. Медведев, „Поздне копије”, 226.

Нимфодора, како гласи њено монашко име, завештава своја имања Манастиру Ксиропотаму, који ће је издржавати до смрти. Нимфодорин супруг Маркел (σὺ ζυγοςκαὶ σὺ μβιος), описан као покојни, помагао је Манастир, те је у њеном тестаменту назван другимктиторем Манастира Ксиропотама (δεύ τεροζκτῆ τορος).⁵⁰⁷ Према претпоставци изнетој у литератури, Маркел је обновио или на други начин значајно потпомогао Манастир, на основу чега јестекао такав епитет.⁵⁰⁸ Након његове смрти, Нимфодора је остала сама у Сидерокапси, како је Света Гора недоступна женама, осим Богородици.⁵⁰⁹ У тренутку сачињавања завештања она је болесна и има 84 године.⁵¹⁰

У тестаменту монахиња Нимфодоре помињу се два топонима: место Изворо (Εἶ ζβωρος)које се по прихваћеном мишљењу Биноа налази близу данашњег града Стратонија, на североистоку Халкидике,⁵¹¹ и Сидерокавзија/Сидерокапса (Συδεροκαύ σια), у истој области,⁵¹² која је била богата рудом гвожђа, на шта може да укаже име овог места⁵¹³ али већ и поједини подаци из Нимфодориног тестаментa.

3.18. Теодор Ватац

О личности Теодора Ватаца не зна се много, осим да је живео средином XV века. Предмет његовог располагања указује на то да је живео у Цариграду. Теодор завештава Манастиру Свих Светихна Светој Гори⁵¹⁴, којег представља игуман Мелетије,⁵¹⁵ а за помен својих родитеља (γονεῖς), Евдокије и Теодора, у монаштву Теодоре и Макарија.⁵¹⁶ У тренутку када врши своје располагање о којем је остао доказ у архиву Манастира Лавра, Теодор је вероватно позних година, те је наведено да има ћерку и унучиће, док су у документу Б, наведени само његови наследници (κληρονόμοι καὶ διάδοχοι), који не смеју

---

⁵⁰⁷ *Xéropotamou*, № 30, l. 14-15.

⁵⁰⁸ *Ibid.*, 136.

⁵⁰⁹ О локацији, вид. расправу Биноа, Binon, *Xéropotamou*, 136-138.

⁵¹⁰ *Xéropotamou*, № 30, l. 50, 59.

⁵¹¹ Binon, *Xéropotamou*, 136.

⁵¹² *Ibid.*, 137.

⁵¹³ То објашњава Папахрисанту, *Атоско монаштво*, 82-83.

⁵¹⁴ О оснивању и даровању овог Манастира, подигнутог уз обећање о одражавању служби за Јелену Драгаш, мајку последњег византијског цара, сведочи неколико аката из архиве Манастира Велике Лавре, у чијем саставу се и манастир и нашао након 1525. године, Вид. *Lavra III*, pp. 186-187.

⁵¹⁵ *Lavra III*, A: l. 1; B: l. 2,

⁵¹⁶ *Lavra III*, A: l. 8-9; B: l. 14-15.

да се успротиве уговореном.⁵¹⁷ О томе да је Теодор био угледан човек, сведочи епитет који се проналази у допису на документу уз његово име, он је архонт (ἄρχων).⁵¹⁸

---

⁵¹⁷*Lavra III*, A: l. 5; cf. *Lavra III*, B: l. 14.

⁵¹⁸*Lavra III*, № 170, A: l. 5, 8-9, 10; B: l. 7, 14-15.

4. Располагања

4.0. Општа запажања

4.0.1. Ствари

Непокретности.Набројније ствари у власништву или сувласништву завешталаца и дародаваца су земљишни поседи (χωρά φιον, αὐλή, γῆ). Премда се сваки од тих термина користи у означавању земљишта, у науци су се обликовали ставови о врсти тла на које се они претежно односе. Χωρά φιον је појам на који се често наилази, па се стиче слика о томе да тај термин има различито значење у документима. По подацима из извора, χωρά φιον је мање или веће поље, на којем се могу наћи разне културе (на пример, винове лозе, маслина, житарица или слично).⁵¹⁹ Са други стране, αὐλή се проналази повезан са сеоским домаћинствима, али и са градским кућама, па се може пронаћи у очекиваном значењу дворишта, окућнице, или, ако се односи на село, поља.⁵²⁰ Γῆ делује као неодређен појам, он означава земљу. Ипак, по једном мишљењу таква земља је обично територија пашњака.⁵²¹ Међутим, познато је да се у документима пашњаци обично називају νομαδιαί α (γῆ), а да се уз γῆ могу пронаћи и епитети који дају и другачије значење том термину.⁵²²

Величине тих земљишта изражавају се у модијима, најчешће без додатног прецизирања. Посебну важност за разумевање византијских мера земље има сазнање о томе да су оне обично везане за очекивани принос са једног земљишта. Тако, један тзв. морски модиј површина је земљишта која даје 40 литри пшенице; односно, прикладније данашњем рачунању, један модиј површине обухвата 888,73 метара квадратних; уз неке изузетке.⁵²³ Уз такав морски модиј, у документима означен само као модиј, наилази се и на

---

⁵¹⁹ Cf. A. Laiou, *Peasant Society in the Late Byzantine Empire. A Social and Demographic Study*, Princeton 1977, 185. Лају тим термином означава обрадиво земљиште ("arable land").

⁵²⁰ Вид. G. Rouillard, *La vie rurale dans l'empire byzantin*, Paris 1953, 194; cf. J. Lefort, "Les villages de Macédoine orientale au Moyen âge", *Les villages dans l'Empire byzantin (IVe- XVe siècle)*, eds. J. Lefort, C. Morrisson, J.P. Sodini, Paris 2005, 289-299, 291.

⁵²¹ К. В. Хвостова, *Особенности аграрно-правовых отношений*, 83; cf. Laiou, *Peasant Society*, 59-61.

⁵²² Вид. J. Lefort, J.M. Martin, "Organisation de l'espace rural: Macédoine et Italie du sud", *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin*, II, eds. V. Kravari, J. Lefort, C. Morrisson, Paris 1991, 23.

⁵²³ E. Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, München 1970, 59; *ODB*, 1388; cf. C. Entwistle, "Byzantine Weights", *ЕНВ*, 611.

појам „царског“ модија, који је исте вредности као и морски.⁵²⁴ Најбројнија су земљишта површине испод 100 модија.⁵²⁵ На неким од њих налазе се засади винове лозе (ἄ μπελοχώραφα, ἄ μπελῶν(ες)), али и, дудињаци (σुकάμινα), маслињаци (ἔλαιῶνες), ружичњаци (ῥόδεα). Виногради су свакако најзаступљенији, и најуноснији. Њихове површине су различите, ипак, сасвим су изузетни виногради велике површине, а виноград који припада сељаку обично је површине око 5 модија.⁵²⁶ Првенствена намена засада винове лозе је у производњи вина, па набрајања винограда често садрже и помене буради за гњечење грожђа (ληνός). Дудињаци такође расту у вегетацији Македоније, а бели дуд се садио како због плода, тако и због узгоја свилене бубе која се храни његовим листовима, обично на истом поднебљу као и винова лоза.⁵²⁷ Маслињаци расту у областима близу мора, а њихова вредност била је промењива.⁵²⁸ Маслиново уље користило се, као и данас, за припрему хране.

У нижим крајевима посебно су заступљени засади разних житарица: пшенице (σιτάριν), ражи (βρίζα), јечма (κριθάριν), проса (κεχρίν), грахорице (ῥόβιν) и хељде (μαυραγάριν), појединачно или понекад у уобичајеној мешавини, какав је био мештовити засад пшенице и јечма (μυγάδιν),⁵²⁹ који је био посебно карактеристичан за поднебље Македоније и Тракије.⁵³⁰ У средњовековној Србији таква мешавина називала се „сумјесица“.⁵³¹ Пшеница се сејала обично у пролеће, али ипак на једном месту налазимо податак о озимој пшеници. Под појмом црне пшенице, наилази се на вести о засадима хељде. Јечам се користио за мешање хлеба, и био је веома распрострањен, за разлику од проса који није имао велику вредност.⁵³² Раж је на просторе Византије дошла тек у средњем веку, са запада, а њена намена је такође била за прављење хлеба, у који се

⁵²⁴Schilbach, *Metrologie*, 59; *ODB*, 1388.

⁵²⁵Повлашћени поседи су и 2000 модија, вид. тестамент Теодора Сарандина; вид. земљиште од 400 модија дато у залогу, тестамент Теодра Керамеа.

⁵²⁶J. Lefort, "The Rural Economy, Seventh–Twelfth Century", *EHB*, 254.

⁵²⁷Cf. Lefort, "The Rural Economy", *EHB*, 249.

⁵²⁸A. Laiou, "The Agrarian Economy", *EHB*, 359.

⁵²⁹О томе cf. податке детаљно наведене код Lefort, "The Rural Economy", 250-251.

⁵³⁰Cf. Laiou, *Peasant Society*, 28-29; A. Laiou, "The Agrarian Economy", 326.

⁵³¹ М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973, 100. Са друге стране, мешавина пшенице и ражи називана је „суражица“, види *ibid.*

⁵³² Lefort, "The Rural Economy", 251.

стављала и нека врста врења.⁵³³ Претпоставља се да се грахорица употребљавала у исхрани домаћих животиња, младунаца и одраслих животиња у време зиме, као што је случај и за просо, којег су међутим у исхрани употребљавали и сиромашни сељаци.⁵³⁴ Примети се да се као мера за све засаде чешће употребљава *стрема*, која је од XIII века коришћена као синоним за модиј.⁵³⁵ Док се виногради такође наводе према површини у модијима, мерено за одређену парцелу или комад земљишта (τμήμα, στίχος, некада и као κομμάτια⁵³⁶), засадима житарица површина се мери у стремама, али, означавани су и преко *тетартијона*, који износи једну четвртину модија.⁵³⁷ На једном месту наилази се на појам κοκκίον, који се осим у очекиваном значењу новчане вредности, налази да пружи опис величине земљишног поседа.⁵³⁸

Земљишта са „плодоносним дрвећем“ (ξύλεα καρποφόρα; ὄπωροφόρα δένδρα), односно, воћњаци, служила су за исхрану али и као извор дрвета.⁵³⁹ Чести су помени башти, унутарњих и спољњих вртова, повртњака (κήπος, περίβολος, ἔσωκήπιον, ἔξωκήπιον, κηποτερίβολος). Наводе се багремова стабла, и већ поменути дудињаци – без прецизирања о томе да ли је у питању црни или бели дуд. Са друге стране, о осталим сортама воћа, може се тек нагађати, јер у тестаментима нема прецизирања: претпоставка је да се ту налазе уобичајене врсте за тај период, вишња, дуња, крушка, трешња, јабука, шљива, и слично.⁵⁴⁰ Засади воћа некада се налазе и на самим виноградима, и служе као потпора стабљикама винове лозе.⁵⁴¹

Величина набројаних земљишта је разнолика, а неретко се наводи њихова цена, изражена кроз новчани износ за који је земљиште купљено, или другу противвредност. Група истраживача С. Морисон, Е. Малами (Elisabeth Malamut) и Ж.К. Шене (Jean-Claude

---

⁵³³ *Ibid.* Свакако да је у Византији било познато кисело тесто, које цар Душан наводи у оснивачкој повељи Манастиру Светог Арханђела код Призрена, вид. С. Новаковић, *Законски споменици*, Београд 1912, pp. 682 (§166).

⁵³⁴ Вид. Laiou, "Agrarian Economy", 326.

⁵³⁵ *ODB*, 1388; вид. и *Géométries du fisc byzantin*, éd., trad, et commentaire J. Lefort et al. Paris 1991, 262.

⁵³⁶ Вид. Каждан, *Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв.*, 60.

⁵³⁷ Schilbach, *Metrologie*, 102.

⁵³⁸ О томе да *кок(и)он* означава очекивани принос житарица са земљишта писао је већ Schilbach, *Metrologie*, 186; међутим, у нашем примеру површина коју кокион означава очигледно је много већа од оне коју је нашао Шилбах. Cf. *BMFD*, 1684.

⁵³⁹ Cf. Lefort, "The Rural Economy", 248.

⁵⁴⁰ Cf. *ibid.*

⁵⁴¹ О томе вид. Lefort, "The Rural Economy", 256; cf Kaplan, *Les hommes et la terre*, 71.

Cheynet), аутори су исцрпне студије у којој се могу наћи анализе у питању цене земљишта у Византији.⁵⁴² Тако се цена модија земљишта у последњим вековима обично кретала око 1 перпера,⁵⁴³ са великим изузецима примећеним у доба кризе, као и оним „искакањима“ које диктира лошији или бољи квалитет земље. Виногради су били знатно скупљи, па се њима цена кретала између 5 и 10 перпера, по модију.⁵⁴⁴ Цена модија пшенице у последња два века постојања царства расте, па се почетком XIV века установљава на четвртини перпера, да би, како се приближава освајање, досезала чак и пун перпер.⁵⁴⁵

Гломазни поседи, површине и преко 1000 модија, у суштини представљају засебна села (χωρίον)⁵⁴⁶ или неке друге повлашћене поседе (ζευγηλατεῖον),⁵⁴⁷ какве су често поседовали и световни феудалци и манастири, а која су доносила различита овлашћења и разноврсне приносе, претежно новчане. У сваком случају, видљива је нарочита пажња коју завешталац посвећује што прецизнијим описима квалитета свог земљишта, нарочито када се ради о пашњацима за напасање стоке. То је земљиште „првог квалитета“ и, као што је већ речено, обично се налази у склопу властелинске земље.⁵⁴⁸ На њему расту неке културе, од којих смо већ поменули грахорицу. Блиско пашњацима је земљиште названо λιβάδιον, ливада, које у средњовековој Србији није могло да служи за напасање стоке, већ се на њима припремало сено за зиму.⁵⁴⁹ Сено се током зиме чувало у шталама, посебно у местима где нема зимске испаше. Квалитет земљишта се карактерише и кроз описе о наводњености (ὑπαδρος, наводњен, влажан) или сувоћи (ἄνυδρος, сув), док се виногради лошег квалитета описују као стари, запуштени, или истрошени (χερσάμελον, ἀμελῶνακαματηρόν). Слично томе, налази се на податке о незасађеној, некултивисаној земљи (χερσαῖα, χωράφιον ἢ φύτευτον).

⁵⁴² J.C. Cheynet, E. Malamut, C. Morisson, "Prix et salaires à Byzance (X^e-XVe siècle)", *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin*, II, eds. V. Kravari, J. Lefort, C. Morisson, Paris 1991, 344-347. Вид. и C. Morisson, J.C. Cheynet, "Prices and Wages in the Byzantine World", *EHB*, 815-878.

⁵⁴³ Morisson, Cheynet, "Prices and Wages in the Byzantine World", 821.

⁵⁴⁴ Cheynet, Malamut, Morisson, "Prix et salaires", 348.

⁵⁴⁵ *Ibid.*, 365.

⁵⁴⁶ Cf. Каждан, *Аграрные отношения*, 54-55.

⁵⁴⁷ За тај појам најбоље консултовати Каждан, *Аграрные отношения*, 67. Икономидис посматра позновизантијске царске зевгилатионе, вид. Oikonomides, "The Role of Byzantine State in the Economy", *EHB*, 1049.

⁵⁴⁸ Cf. Lefort, "The Rural Economy", 254.

⁵⁴⁹ М. Благојевић, „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII–XV век), *Историјски гласник* 2/3 (1966) 1-95.

У описима одлика земљишта, наилази се и на слана земљишта, слатине (ἄ λμυκὸ ν), које некада могу служити као оскудни пашњаци. Међу земљиштима такође се налазе и камењари (κεραμαρεῖ α).

Сви набројани поседи називају се именом поседника, некада описно, са или без навођења његових домета и оближњих поседа. С друге стране, често се земљиште убицира по топониму уз који се налазе термини χωρί ον, χώρα, μετό χιον, ζευγηλατεῖ ον, νῆ σος, κά στρον, τό пос, γῆ, περιοχῆ, τοποθεσί α, који понекад, у неуједначеним канцеларијским списима и царским указима, имају амбивалентно значење, па могу представљати и ознаке управних области.⁵⁵⁰ Није неуобичајено ни да се у тестаментима наводи описграница земљишног поседа (περιορισμός ς, *периор*). Виногради су вероватно били ограђивани, каменом, трњем или ровом, какав је био случај у српским селима.⁵⁵¹

Κά στρον је вишезначан термин. Осим очигледног значења, које подразумева некакво утврђење, исти појам користи се и за означавање (утврђених) градова.⁵⁵² За подручје града постојање тврђаве је свакако веома важно, међутим, куће за становање се редовно проналазе и изван града, у подграђу.⁵⁵³ Одбрамбени зидови, бедеми (φρού ριον), могу обухватити саму насеобину, али и друге важне објекте у близини ње, попут луке, какав је био случај на острву Тасосу, о чему обавештава тестамент великог примикирија Јована. Од сличног значаја је и подизање утврђења у светогорским манастирима.⁵⁵⁴ Изградња манастирских утврђења, за коју су средства манастири често добијали од световних лица, описује се у тестаментима, а људи који су давали средства за такве подухвате, и други обновитељи често су се сматрали ктиторима. На тим местима у тестаментима, реч κá στρον и φρού ριον се проналазе у значењу манастирског утврђења, чији је саставни део и пирг.⁵⁵⁵ Описана ситуација је нарочито била присутна још од XIII века, када се у изворима наводе учестали турски напади, гусарски и копнени, на мање и

---

⁵⁵⁰ Наравно, техничко значење имају само неки од горенаведених појмова. Вид. Максимовић, *Провинцијска управа*, 44.

⁵⁵¹ Вид. Благојевић, *Земљорадња*, 131.

⁵⁵² Вид. J. Lefort, *Société rurale et histoire du paysage à Byzance*, Paris 2006, 65. У документима насталим на Светој гори уобичајено је да се тим именом назове Солун, вид. *Kutlumus*, № 35.

⁵⁵³ Cf. Laiou, *Peasant Society*, 37.

⁵⁵⁴ О томе, Живојиновић, *Келије и пиргови*, 103 и даље.

⁵⁵⁵ Вид. Lefort, *Société rurale*, 156-157.

неутврђене манастире, као и појединачне келије на обалском делу Свете Горе,⁵⁵⁶ У таквим неприликама су често били отимани и заробљивани монаси,⁵⁵⁷ о чему се може прочитати и у Харитоновом тестаменту.

Међу бројним непокретним стварима, јављају се појединачни објекти за становање куће, сеоске и градске (οἷ κημα), конаци и преноћишта (ὁ σπήτια, од латинског hospitium).⁵⁵⁸ За разлику од градских кућа, за које прегршт података даје и један наш извор, сеоске куће нису најбоље познате научницима.⁵⁵⁹ За градске стамбене куће наводе се подаци у погледу места, дела града, односно, трга на којем се налазе, а обично се описује и њихова величина и изглед, чак и распоред соба. Тако, наилази се на појам куће на спрат (οἷ κημαῖ νωγεωκατώγεων), док су у литератури већ наведени термини који означавају зграде двоспратнице (κατώγεων), вишеспратнице (ἄ νώγεων), и приземне куће (χαμαί γεων).⁵⁶⁰ Познате су тзв. куће са једносливним кровом (μονό ρруτη). Као супротност њима, извори помињу и тзв. градске куће са нагибним кровом (δί ρруτη), код којих је кровсастављен из два дела, те је двосливни.⁵⁶¹ Помињу се куће саграђене од камена, међутим, као грађевински везивни елемент у изградњи различитих објеката користила се земља али и креч (ἄ σβέ στιον),⁵⁶² што се јавља и у тестаментима. Неке куће су имале посебан истурени затворени простор, код нас називан доксат (τοξατό ν),⁵⁶³ различит од трема (простώος), који је по правилу отворен. Уз куће се некада наводе и пратећи објекти – бунар (φρέ ατος), «канал» (κανά λος), ложионица (φουρνारी ον), као и земљиште које је уз кућу, тј. окућница. Улаз у двориште је могао бити заједнички

---

⁵⁵⁶О томе вид. М. Živojinović, „O napadima Turaka na Svetu Goru na osnovu vizantijskih izvora“, *Jugoslovenski istorijski časopis* 1-2 (1979) 5-19, као и М. Živojinović, „Concerning Turkish assaults on Mount Athos in the 14th century, based on Byzantine sources“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 30 (1980) 501-516.

⁵⁵⁷*Ibid.*

⁵⁵⁸О византијским кућама исцрпну студију је написао Ф. Κουκουλέ, „Περὶ τῆ νΒυζαντινῆ νοί κί αν“, *ΕΕΒΣ* 12 (1936) 76-139.

⁵⁵⁹Lefort, „Les villages de Macédoine orientale au Moyen âge“, 292.

⁵⁶⁰Вид. Κουκουλέ, „Περὶ τῆ νΒυζαντινῆ νοί κί αν“, 87.

⁵⁶¹Вид. М. Živojinović, „The Houses of Hilandar Monastery in Thessalonike during the Fourteen Century“, *To Ellēnikon – Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr.*, eds. J Langdon et al., New York 1993, 465-474; може од користи да буде и студија С. Giros, „Remarques sur l'architecture monastique en Macédoine orientale“, *Bulletin de correspondance hellénique* 116 (1992) 409-443. Кукуле је дао илустрацију, вид. Κουκουλέ, „Περὶ τῆ νΒυζαντινῆ νοί κί αν“, 94.

⁵⁶²Вид. Κουκουλέ, „Περὶ τῆ νΒυζαντινῆ νοί κί αν“, 84.

⁵⁶³Вид. код. Κουκουλέ, „Περὶ τῆ νΒυζαντινῆ νοί κί αν“, 115-116.

(ἔ πί κοινοεεί σοδοέ ζοδος),⁵⁶⁴ а тада је најчешће и реч о заједничком, неподељеном дворишту, у којем се налазе и други, поменути, објекти намењени заједничком коришћењу. Цена зграда у XIV кретала се између 15 и 35 перпера, како су истраживачи прорачунали на основу извора насталих у Солуну и Серу.⁵⁶⁵

Фигура 1: Илустрација коју је направио Кукуле у свом раду о византијској кући, у којој се види разлика између једносливног и двосливног крова. Према томе се може замислити конструкција

Фигура 2: Старе охридске куће са доксом, извор интернет. Упор. тестаментарне одредбе Теодора Караве

Уз земљишта и куће наведе се и млинови, односно „млинарске радионице“ (μυλωνικὸν ἢ ῥυαστήριον). Из других извора су познати и ручни млинови тј., жрвњеви, затим, млинови које су покретале различите домаће животиње, као и ветрењаче, заступљене у документима из позног периода.⁵⁶⁶ Примети се на неколико места навођење

⁵⁶⁴Слично томе је и πολύ κοινοεεί σοδοέ ζοδος, који се такође среће у актима који потичу из сличног периода, вид. *Χένορρον*, № 10, l. 17. Cf. D. Papachryssanthou, “Maisons modestes à Thessalonique au XIVe siècle“, *ΑΜΗΤΟΣ στὴ μνήμη Φ. Αποστολοπούλου*, Αθήνα 1984, 254-268.

⁵⁶⁵Cheynet, Malamut, Morrisson, ”Prix et salaires“, 356.

⁵⁶⁶Вид. *ODB*, 1374.

„старих“ млинова (παλαιού λωνι), што може да упути на то да је механизам млевења на њима чињен радњом људске или животињске снаге,⁵⁶⁷ за разлику од воденица (ὁ δρομυλικὰ ἔ ργαστή ρια), где је обртање млинских плоча постизано путем снаге воде; са друге стране, могуће је да су они само времешни. Постоје и друга прецизирања при навођењу млинова. Понекад су то млинови са две камене плоче (δί φθαλμονμυλωνικό ν), а на једно месту камен је нешто вреднији, и наводи се да је од мермера (μαρμὰ ρινον). Млинови су и без обзира на ова прецизирања били врло вредни, на шта указује приход који је власник млина по правилу плаћао централној власти, а који је еквивалентан порезу који се плаћао за 100 модија земље најбољег квалитета.⁵⁶⁸

Име ”радионица” носи и скуп опреме за друге занате. На једном месту чита се о ковачници (ἔ ργαστή ριονκωμοδρομικό ν), у којој се наводе наковањи, и остали предмети за обављање тог заната. По једном мишљењу, то може да говори боравку колоније занатлија обучених за рад са гвожђем.⁵⁶⁹ У сваком случају, и тај податак употпуњују вести о појединачним комадима гвожђа и калаја који се проналазе у другим случајевима. Подаци о земљиштима из рудних подручја садрже такође назнаке о радионицама или механизмима за експлоатацију тих руда.⁵⁷⁰

Како су бројна располагања усмерена на манастире, завештаоци често за живота подижу цркве и капеле посвећене одређеном свецу, а њих често са свим припацама – покретним стварима, међу којима су драгоцености и књиге, набрајају у инвентару заоставштине и легирају. У саставу осниваних манастира, налазе се поред цркава, односно, капела – параклиса, и други објекти, о којима ће бити више речи у појединим случајевима.

У изворима се на више места помињу келије (κελλι α), испоснице и исихасичке молчалнице (ή συχαστή ρια). Познато је да су први манастири настали у напуштеним и забаченим подручјима, образовањем једне или више келија, које су једна од друге биле на мањој или већој раздаљини. Групе монашких келија које се налазе у непосредној близини

---

⁵⁶⁷Познати су млинови за које је директно речено да раде на основу животнињске снаге; вид. млинови који раде захваљујући магарцима, као онај у тестаменту Михаила Аталијата, вид. *ODB*, 1374. Cf. Каждан, *Аграрные отношения*, 46.

⁵⁶⁸Laiou, ”Agrarian Economy”, 360.

⁵⁶⁹Вид. В. Pitarakis, ”Objects métalliques dans le village médiéval”, 260.

⁵⁷⁰Вид. тестамент монахиње Нимфодоре.

једна од друге, називају се скитови. Од скитова најчешће и постају мањи манастири (μονύδριον, φροντιστήριον) на чији се помен често у изворима наилази.

Покретне ствари. Покретне ствари су набрајане веома детаљно, често у погледу броја, материјала и стања у којем се налазе. Могу се грубо разврстати у неколико група. У првој групи су ствари које се подједнако проналазе и у ктиторским завештањима и у другим, а имају употребу у домаћинству. То су предмети за чување вина, жита и других намирница наведени најчешће према ономе колика је мера која у њих стаје. Запремина вина изражава се најчешће у метронима, који износи 10,25 литара.⁵⁷¹ Друга јединица у којој се мери вино и жито је литра, јединица за тежину, која износи око 320 грама.⁵⁷² Врло су распрострањени предмети за одлагање и преношење, затим, посуде за спремање хране и пића (са специфичностима у погледу неких црквених посуда), фењери, одевни предмети, постељина. У тој групи може се навести и ретко појединачно описивани намештај, столице, треношци и столови.⁵⁷³ Многе ствари у домаћинству су бакарне (χαλκός), неке су гвоздене (σίδηρος)⁵⁷⁴ или калајне (κασσίτερος),⁵⁷⁵ и дрвене (ξύλινος),⁵⁷⁶ док се међу тканим предметима углавном налазе памучне (βαμβάκωνος, βελεστικόν⁵⁷⁷), а ређе свилене (μεταξωτός) ствари.⁵⁷⁸

Дрво је било вишеструко коришћено, па осим за израду бројних предмета, користило се за изградњу чамаца потребних у риболову. Уз то, дрво је служило за огрев, а од њега је настајао и дрвени угаљ,⁵⁷⁹ жиреви су служили за исхрану стоке, а од њих се правила и боја за бојење тканина.⁵⁸⁰ Процес бојења тканине био је сложен, те су се ствари обојене у одређене боје цениле и из тог разлога се њихова боја наглашава.⁵⁸¹ У погледу

---

⁵⁷¹ ODB, 1359.

⁵⁷² ODB, 1238.

⁵⁷³ За податке о покућству исцрпно смо користили студију М. Parani, *Reconstructing the Reality of Images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography 11th-15th Centuries*, Leiden-Boston 2003.

⁵⁷⁴ Вид. В. Pitarakis, "Objects métalliques dans le village médiéval", *Les villages dans l'Empire byzantin (IVe- XVe siècle)*, eds. J. Lefort, C. Morrisson, J.P. Sodini, Paris 2005, 247-265.

⁵⁷⁵ Отомевид. А. Cutler, "The Industries of Arts", *EHB*, ed. А. Laiou, Washington D.C. 2002, 578-579.

⁵⁷⁶ О употреби дрвета у Византији, вид. А. Dunn, "The exploitation and control of woodland and scrubland in the Byzantine world", *BMGS* 16 (1992) 235-298.

⁵⁷⁷ Позајмљеница, млет. valessio (βελέσιον), вид. *LBG*, 272.

⁵⁷⁸ О производњи и употреби свиле у Византији, вид. А. Muthesius, "Production of Silk Textiles", *EHB*, ed. А. Laiou, Washington D. C., 2002.

⁵⁷⁹ Вид. Lefort, "The Rural Economy", 262.

⁵⁸⁰ Cf. Laiou, "Agrarian Economy", 323.

⁵⁸¹ О поступку бојењу тканина вид. Laiou, "The Agrarian Economy", 323.

одевних предмета наведено је да ли су нове, некоришћене или ношене (καίνου ῥυιον, ὁ σурτος, πεφορημέ νος).

Посебно су особени наводи о резервама житарица и вина које завешталац поседује. Оне се такође објашњавају по запремини (у “четвртинама”, *тетартијама*, синониму за πινά κιον, чија је вредност 76,878 данашњих литара),⁵⁸² а чувају у већ наведеним предметима. Такође, појављују се залихе папира и гвожђа.

У другој групи су ствари које имају црквену намену. То су свети сасуди, делови свештеничке и ђаконске одежде, иконе, Свете, литургијске и теолошке књиге, и други црквени предмети. Такви предмети проналазе се и као приватно власништво монаха-завешталаца, и као део инвентара манастирских добара. Књиге су писане на пергаменту и папиру, и могу бити посматране као својеврсне драгоцености.⁵⁸³ О томе колико је новца, сировина и труда потребно уложити у настанак једне свеске нарочито говори рад В. Кравари, из кога се стиче представа о правој вредности књиге у позној Византији.⁵⁸⁴ Новчану вредност, пак, тешко је утврдити с обзиром на велике разлике у изворима, познати су случајеви у којима књига замењује новчани износ у некој трансакцији, даје се у залогу⁵⁸⁵ или служи као основ за формирање аделфата (ἀ δελφῶ τον).⁵⁸⁶

Од црквених књига помињу се четворојеванђења, шестодневи и седмодневи, богослужења чији су аутори различити хришћански учитељи, минеји, списи који садрже животописе, теолошко-философске расправе, збирке црквених песама, апостоли.⁵⁸⁷ Посебно се напомиње вредност сваке појединачне књиге, у погледу материјала и илустрација.

---

⁵⁸²Schilbach, *Metrologie*, 108.

⁵⁸³О томе нарочито вид. N. Oikonomides, "Writing Materials, Documents, and Books", *EHB*, 589-592.

⁵⁸⁴V. Kravari, "Note sur le prix des manuscrits (IXe-XVe siècle)", *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin*, II, eds. V. Kravari, J. Lefort, C. Morrisson, Paris 1991.

⁵⁸⁵Вид. тестамент Теодора Керамеа.

⁵⁸⁶Kravari, "Note sur le prix des manuscrits (IXe-XVe siècle)", 382.

⁵⁸⁷ За њихово детаљно разумевање препоручујемо сродну литературу, будући да их нисмо појединачно појашњавали. Ми смо користили: *Енциклопедија православља*, 1-3, прир. група аутора, Београд 2002; као и Л. Мирковић, *Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве* I, Сремски Карловци 1918.

Трећу групу чине драгоцености и новац. Драгоцености су предмети од сребра, или сребрни позлаћени предмети (ἄργυροδίχ χρυσόν),⁵⁸⁸ а посебно предмети од злата, мереног по тежини у *хексагијама*, која је износила 1/72 вредности старе римске либре, односно, византијске литре.⁵⁸⁹ Ту се такође налазе врло често свечани појасеви украшени племенитим металима, драгим камењем, затим помињу се и прстење и огрлице.⁵⁹⁰ Ређе се проналази златно и сребрно посуђе, а својеврсне вредности су и ствари које су донешене у земљу, а чије се порекло обично напомиње епитетима словенски (σθλαβονικό ς), српски (σέρβικος), источњачки (ἄνατολικό ς), и сл.

На неколико места говори се о новчаним сумама које завешталац има, односно, легира.⁵⁹¹ Новац је наведен у валути номизми, познатог и угледног византијског златника, чија вредност почиње драстично да опада почетком XIII века, додавањем метала мање вредности. Перпер је само други назив за византијску златну кованицу, у употреби од XI века, почетне тежине 4,3 грама 20,5 каратног злата,⁵⁹² чији су се квалитет и тежина знатно мењали током времена.⁵⁹³ На једном месту наилазимо на појам „15 златних перпера, номизми, *хексагија*”, где се последње вероватно односи на синоним претходна два термина, а не ознаку тежине злата.⁵⁹⁴ У истом примеру направљена је паралела између перпера и дуката, млетачког златног новца идеалне тежине 3,56 грама и чистоће злата 997%⁵⁹⁵ где се каже да је једна перпера дата за 12 дуката.⁵⁹⁶ Посебна напомена мора се направити у односу на номизме са угравираним ликом Богородице, Христа и цара,

---

⁵⁸⁸О томе вид. А. Cutler, „The Industries of Arts”, 574.

⁵⁸⁹Schilbach, *Metrologie*, 183; *ODB*, 776.

⁵⁹⁰О накиту напомињемо студију М. Parani, „Byzantine Jewellery: The Evidence from Byzantine Legal Documents”, *Intelligible Beauty: Recent Research on Byzantine Jewellery*, eds. С. Entwistle, А. Adams, London 2010, 186-192. Иста ауторка потписница је студије о страним елементима у византијској културној баштини, о којима на више места има доказа у тестаментима које смо ми гледали, *eadem*, „Intercultural exchange in the field of material culture in the Eastern Mediterranean: the evidence of Byzantine legal documents (11th to 15th centuries)”, *Diplomatics in the Eastern Mediterranean, 1000-1500: Aspects of Cross-Cultural Communication*, eds. А. D. Beihammer et al., Leiden and Boston 2008, 349-371. Од домаћих аутора вид. В. Бикић, *Византијски накит у Србији. Модели и наслеђе*, Београд 2010, коју смо користили у више наврата.

⁵⁹¹У нашем случају нема пуно података о новцу „у готовини“, односно уштеђевини. Упор. податке које је изложио Д. Целебцић, везано за тестаменте из XI века, Д. Целебцић, *Друштво у епирској држави прве половине XIII века*, Београд 2013 (необјављена докторска дисертација), 42-43.

⁵⁹²С. Morrison, G. Schaaf, *Byzance et sa monnaie (IVe-XVe siècle). Précis de numismatique byzantine*, Paris 2015, 196.

⁵⁹³Cf. M. Handy, *Studies in Byzantine monetary policy*, Cambridge 1985, 526-536. Cf. С. Morrison, „Byzantine Money: Its Production and Circulation”, *EHB*, 928.

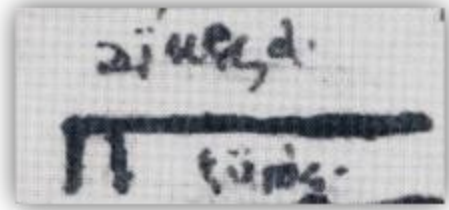
⁵⁹⁴Schilbach, *Metrologie*, 62; Morrison, Schaaf, *Byzance et sa monnaie*, 195; *ODB*, 776.

⁵⁹⁵Morrison, Schaaf, *Byzance et sa monnaie*, 195.

⁵⁹⁶Вид. Schilbach, *Metrologie*, 62; 183.

називаним *трикефала*,⁵⁹⁷ које се јављају у једном тестаменту. Вредност „троглаве” номизме кретала се од $\frac{1}{4}$ до $\frac{1}{6}$ вредности перпера.⁵⁹⁸

Оруђе, а поготово оружје, не јавља се тако често. Само на једном месту завештава се сабља (σπαθίον) и штит(ἄσπίς). Посебну важност за пољопривредна добра имају оруђа за обраду земље, па није чудо што о њима постоје бројни наводи.⁵⁹⁹ Каждан их наводи у својој студији о пољопривредним односима у позној Византији: на првом месту то су плуг (ἄρσεν) и срп (δρέπανον),⁶⁰⁰ којима се жању житарице, да би се након жетве обављала вршидба на гувну (ἄλωνα). У другим пословима користе се други особени алати који се налазе у инвентару заоставштине, неколико места помињу се δικέλλα, *дикеле*, алатке које су коришћене приликом уређивања винограда.⁶⁰¹

Фигура 3: Дикέλλα уређивање винограда. Представа са Paris Gr. 2786, fol 140R (друга половина XIV века).

Постоји још неколико напомена које дотичу покретне ствари. Упућује се налог лицу код којег су нађене (ἄναφανῆ πρὸς γμα) оставиочеве ствари да их врати. О поступку у којем су пописиване покретне ствари једног лица које су код другог (ἐν τῆ προεγρονί α), такође обавештава један тестамент. Држање туђих покретних ствари датих у оставу (εἰς παρακαταθήκην) негира се. Покретне ствари завештаоца, предате другоме као ручна залога (ручна залога), такође се наводе.

Стока. Како је у једном случају названо, домаће животиње сматране су „самопокретним”, а у тестаментима се обично наводе након непокретности.⁶⁰² На

⁵⁹⁷ Вид. Morrison, Schaaf, *Byzance et sa monnaie*, 198.

⁵⁹⁸ *Ibid.*, 25.

⁵⁹⁹ За податке о оруђу такође Parani, *Reconstructing*, 199 sqq.

⁶⁰⁰ Каждан, *Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв.*, 44; Pitarakis B., „Objects métalliques”, 248.

⁶⁰¹ Matschke, „Urban Economy”, 489. Pitarakis B., „Objects métalliques”, 248; Kaplan, *Les hommes et la terre*, 48.

⁶⁰² О самопокретним стварима вид. S. Šarkić, „A “Thing“ – The Concept and Division in Serbian Mediaeval Law”, апстракт са 23. међународног конгреса византијских студија (Београд, 21-27. август 2016), *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies: Thematic Sessions of Free Communications*, eds. D. Dželebdžić, S. Bojanin, Belgrade 2016, 715.

набројаним поседима завешталаца и манастира налазе се бројне домаће животиње које су имале разноврсну употребу, у радним задацима, тегљењу, али и у исхрани.⁶⁰³ Ту би се могла набројати ситна стока, овце (πρό βατα) и свиње (μοχθηρά) – тек на једном месту, а од крупне стоке говеда (βουβάλια), краве (ἀ γελά δια) и волови (βοί δια). Нема навода о живини.⁶⁰⁴ Посебно су заступљени пчеларници (μελί σσια), а даривање воска могло је бити у дужности парика. Најчешће је прецизиран узраст животиње, понекад и пол, као и пратећи предмети, попут посуда за напајање стоке. На једном месту уз ове животиње наводе се и штале.⁶⁰⁵

Најзначајнија је била употреба крупне стоке у радне сврхе – теглеће и запрежне. На првом месту може се поменути употреба волова у сеоском домаћинству за потребе обраде земље. Такав пар стоке који вуче јарам назива се *зевгар* (ζεργά ρια) и он је предвиђен за обраду земљишта одређене површине. Даље, постоје земљишта такве површине да је потребно присуство два пара запрежних волова за њихово орање. Сељаци који су имали такав дупли пар, називали су се дизевгаритни, док су, коначно, они који немају пар волова, већ само једног вола, називани војидатним.⁶⁰⁶ Аналогно са називима два пара крупне стоке налазе се и оранице двоструке површине. Уз такав један пар радне стоке или више, везиване су и друге покретне ствари које омогућавају животињи да обрађује земљу, попут јарма и улара, које се уобичајено наводе уз ову стоку.

За ношење терета поред волова оспособљава се и коњ (ἄ λογακαματηρά),⁶⁰⁷ па међу неколико термина који означавају ове животиње, наилази се на товарне односно теретне коње (ἄ λογαφορβά δια), затим коњ спреmlен за вучу (παρί πλιον),⁶⁰⁸ коначно, на усамљеном месту, помиње се борбени коњ. Коњ, са или без прецизирања његове намене, неретко се оставља у легат, а уз њега иде и опрема, седло, узде и јахачке панталоне. Сличне намене као коњ је и магарац (ὀ νικό ν), једноставнији за одржавање и погодан за тешке терене, који се редовно јавља у списковима заоставштине, у оба пола. Стока се налази у својини, ређе у сусвојини.

⁶⁰³О употреби меса у исхрани вид. А. Laiou, "The Human Resources", *EHV*, ed. А. Laiou, Washington 2002, 53.

⁶⁰⁴Премда навода о живини нема ни у практицима, што не значи да их сељаци нису имали, вид. Б. Ферјанчић, „Сточарство на поседима светогорских манастира у средњем веку”, *ЗРВИ* 32 (1993) 35-127.

⁶⁰⁵Вид. тестамент Теодора Караве.

⁶⁰⁶Вид. Острогорски, „Практици”, 48-49.

⁶⁰⁷Каждан, *Аграрные отношения*, 48.

⁶⁰⁸Вид. Ферјанчић, „Сточарство”, 114.

Основ стицања и права на стварима. Уз сваку наведену непокретност у тестаментима се обично наводи правни основ стицања – најчешћи су приватноправни уговори (συμφωνί α). Таква прецизирања уобичајно се не наводе уз покретности, осим уколико су оне веће вредности.

Тако, познати су нам поседи које су завештаоци добијали по основу брачног уговора – односно, које је жена као мираз (προι ξ, προί κα) унела у брак,⁶⁰⁹ из имовине свог оца, брата, деде, или самостално стечених добара.⁶¹⁰ Муж је током брака управљао имовином датом у мираз, а није га отуђивао осим у изузетним случајевима, па су поводом тога коришћени различити правни инструменти, рецимо, жена је могла да има заложно право на свом миразу. Након женине смрти, предмети из њеног мираза враћали би се њеним родитељима, односно, деци. На тај начин је и у нашем примеру мираз дат деци, на име “мајчиног дела” (bona maternas, κλη̅ ρομητρικό υ).⁶¹¹ Даље, познато је да је мираз могао бити одређене и неодређене вредности: уколико је први случај, муж је по завршетку брака морао вратити ту исту вредност. Мираз неодређене вредности чиниле су тачно одређене ствари, које су се након брака враћале. Дакле, у случају мираза одређене вредности, може се претпоставити могућност мужевљевог отуђивања ствари из мираза, без потребе за жениним пристанком у том случају,⁶¹² након чега је, по завршетку брака, муж требало да надокнади његову вредност на други начин.⁶¹³ Наш извор потврђује такву ситуацију, те доноси податак о томе да је муж потрошио мираз, а затим супругу легирао (наравно својим добрима), да би јој надокнадио износ мираза. Институт мираза се помиње у два наша извора, а он се у оба случајева састојао од вреднијих непокретности. У једном

---

⁶⁰⁹ Занимљиво запажање о разликама у античким грчким правним системима и римском приватном праву у питањима мираза дала је D. White, "Property Rights of Women: The Changes in the Justinian Legislation Regarding the Dowry and the Parapherna", *JÖB* 32/2 (1982) (XVI. *Internationaler Byzantinistenkongress* II/2), 540.

⁶¹⁰ Вид. D. Simon, "Das Ehegüterrecht der Pira. Ein systematischer Versuch", *FM7*, ed. D. Simon, Frankfurt am Main 1986, 193-239. О византијском брачно-имовинских односима писао је и Л. Маргетић, L. Margetić, „Bizantsko брачно имовинско право”, *ЗРВИ* 18 (1978) 19-50.

⁶¹¹ За односа имовине стечене кроз мираз и наследноправних питања, предлагемо студију J. Beaucamp, "Les filles et la transmission du patrimoine à Byzance : dot et part successorale", *La transmission du patrimoine*, eds. J. Beaucamp, G. Dagron, Paris 1998, 11-34. Студија је рађена на рановизантијским изворима.

⁶¹² Вид. о томе V. Kravari, "Les acts privés des Monastères de l'Athos et l'unité du patrimoine familial", *Eherecht und Familiengut in Antike und Mittelalter*, hg. D. Simon, Oldenbourg 1992, 77-88, 79.

⁶¹³ О садржини мираза у XIII веку писала је A. Laiou, "Marriage prohibitions, marriage strategies and the dowry in the thirteenth-century Byzantium", *La transmission du patrimoine*, eds. J. Beaucamp, G. Dagron, Paris 1998, 129-160.

случају је преко мираза добијен и један “повлашћени” посед, чији је статус касније потврђен хрисовуљом.

Чини се да су све појединости око вредности мираза, а затим и вредности имовине супружника, уношене у брачне уговоре – како експлицитно казује тај усамљени извор из XIV века. Са друге стране, *odonatio propter nuptias* (προγαμιαί αἰσωρεά, ὁ πό βολον), за којег је у каснијем законодавству установљено да треба да буде мање вредности од мираза, нема података ни у тестаментима мушкараца, а ни у усамљеном завештању монахиње Нимфодоре.⁶¹⁴ Међутим, имовина коју мушкарац добија на основу очевог дела (*bona paternas*, πατριὸ κληῖρον) може бити удео који он уноси у брак као „предбрачни поклон“.⁶¹⁵ С обзиром на однос вредности предбрачног поклона и вредности мираза, јасно је да само младожење јачег имовинског стања и вреднијег предбрачног дара, могу рачунати на младу чији је мираз знатнији. Изгледа да се на отуђење предбрачног поклона односило и правило о сагласности супруге. Дакле, истраживања на актима су показала да добра која потичу из предбрачног поклона, а којима управља и даље муж, не могу бити отуђена без жениног сагласја (дакле, жене се јављају у улози συναίνετης).⁶¹⁶ Даљих сведочанстава о располагању тим добрима на основу наших извора нема.

За највећи број добара каже се да су “купљени”, “откупљени” или добијени “преко” или “из” продаје. Уз такве наводе, обавезно се налази информација о томе ко је био претходни власник, а некада чак и његов претходник. Даље, код купљених добара наводи се и новчана противвредност, изражена у перперама, и на једном месту номизмама *трикефалама*. Значајан је број добара добијених у размени – трампи, директно наглашено, или имплицирано када се као противвредност поседу јави одређени број грла стоке. За нека добра наводи се да су замењена са неким другим добрима.⁶¹⁷

---

⁶¹⁴Отомесf. A. Laiou, *Mariage, amour et parenté à Byzance aux XIe - XIIIe siècles*, Paris 1992, 11. У већ цитираном издању *FM 7*, налазе се расправа Евстатија Ромеја о хипоболону, вид. D. R. Reinsch, “Über das Hypobolon”, *FM7*, ed. D. Simon, Frankfurt am Main 1986, 239-252. О тој теми писала је и J. Beaucamp, “Proikoïpobolon, hypobolon, hupoballô”, *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο I*, Rethymno 1986, 153-161.

⁶¹⁵ Вид. Simon, “Das Eheguterrecht”, 225.

⁶¹⁶ Вид. Kravari, “Les acts privés des Monastères de l’Athos”, 79-80.

⁶¹⁷ Вид. рад X. Саради о новчаном купопродајном уговору са противвредношћу предмета фигурира делимично или у целини натурално давање. Међутим, Саради је анализирао и друге уговоре у којима једна страна даје у природи, попут уговора о аделфатима. H. Saradi, “Evidence of Barter Economy in the Documents of Private Transactions”, *BZ 88* (1995) 405- 418.

Византијски поседник, било да је световно лице или да је у питању манастир, као што ће се видети, може имати у својини бројна имања и земљишта. Такви поседи могу бити читава села, насељена парицима у сопственим појединачним домаћинствима, односно, настањена на господаревој земљи коју су закупили и на којој привређују. Господарева посебна власт на једној земљи одликује се правом на убирање различитих дажбина, које му је уступила држава тј. цар, у форми имунитета.⁶¹⁸ Уживалац имунитета, у том смислу, посед може да уживанеометано (ἄνεμλοδί στως) и неузнемиравано (ἄνεμπερά στως). Штавише, сељаци који живе у својим домаћинствима на тој земљи, приносе, и господару одвајају одређену ренту, уместо таквог оптерећења према централној власти. Господар на својим имунитетним поседима може организовати и управну и судску власт. Када располаже таквом земљом, он заправо располаже приносима и овлашћењима које има, а чији је најважнији моменат рента зависних сељака, првенствено новчана,⁶¹⁹ као и други приноси које је завредео својим имунитетом. Поседи сељачких породица често нису били интегрални, као ни господарева земља, па је, дакле, на територији једног села могла постојати права мешавина различитих власништва. Пашњаци, шуме и рибњаци који би се нашли у таквом поседу, обично су припадали господару – властелину, а сељаци су и за то морали одвајати средства, уколико би имали потребу да их користе.⁶²⁰

Међу нашим примерима наилазимо на једно упечатљиво давање у корист властелина у натури, које обавезује парика да даје годишње три корпе (καὶ σκία; срп. поклони⁶²¹) производа свом господару. Проучавајући средњовизантијске практике, Г. Острогорски је изнео податак да се таква даривања дају обично на три велика празника – Божић, Беле Покладе и Ускрс, а да су обухватала углавном векну хлеба, кокошку, модиј јечма и пола мере вина.⁶²² Код истог аутора напомиње се да је то једино натурално давање на које се наилази у позном периоду,⁶²³ и најчешће везано за ситуације у којима је у улози властелина заправо манастир, што такође наилазимо посведочено. Познато је да су парици

⁶¹⁸Имунитета разних врста, не помињемо даље, јер о томе и нема података у тестаментима; ту мислимо на судске имунитете, делимична или ређе потпуна овлашћења на прикупљање глобе за кривична дела, као и случај проналаска блага, вид. Острогорски, „Византијски практици”, 112, 113.

⁶¹⁹ Вид. Острогорски, „Византијски практици”, 36-37.

⁶²⁰ Вид. Острогорски, „Византијски практици”, 48.

⁶²¹ Вид. тестамент Теодора Скарана. Cf. *Chilandar I, Appendix II*.

⁶²² Острогорски, „Византијски практици”, 109; Cf. N. Oikonomides, „The Role of the Byzantine State in the Economy”, 998.

⁶²³ Острогорски, „Византијски практици”, 110; Острогорски, „Пронија”, 221. Упор. Острогорски, „Прилог историји имунитета”, 428 фн 64.

поред претходно наведених обавеза, обично били дужни да одређени број дана кулуче на властелинској земљи, што је такође показало тенденцију претварања у додатну новчану обавезу.⁶²⁴

Парик је могао бити кмет више властелина; односно, да изван поседа једног властелина има своја земљишта под парикијом другог господара. Није неуобичајено да парик има сопствено занимање, попут свештеника и занатлија који се такође проналазе у том слоју. Чак и да добије дозволу да се удаљи са свог имања, парик је и даље у односу са господаром – мора му плаћати дажбине.⁶²⁵ У вези са тим, постоје случајеви у којима су господари поједине парике желели у личној служби, и удаљили са земљишта, вероватно под условом да је имао ко из те паричке породице да остане и обрађује земљу, што је у интересу властелина.⁶²⁶

Стасе јављау значењу зависног сељачког домаћинства (заправо *dominium utile*) у склопу властелинског поседа,⁶²⁷ на ком, наравно, завешталац-властелин не живи, нити га у ту сврху легира, већ преноси право на део његовог приноса, односно, ренту. Зато властелина не занимају промене власништва над појединачним стасом, па сељачко домаћинство не одликује ограничено право својине, већ напротив, њиме сељак једнако може располагати – завештавати га, продавати, мењати. Стас се пописује под именом мушке главе, међутим након смрти мужа као глава куће појављује се најчешће удовица.⁶²⁸ Лају је објаснила да интестатско наслеђивање паричких стасова не одступа од правила римског права, барем у регији Македоније.⁶²⁹ Међутим, још у позновизантијском периоду једнако су заступљени и неподељени стасови у којима живе две генерације.⁶³⁰ Поседи зависних сељака такође су могли бити знатни, те су и они, без обзира на свој зависни положај, који се огледа у обавези давања одређеног намета властелину, могли бити врло имућни.⁶³¹ С обзиром на то да су поседом могли да располажу, и сами су се налазили у улози завешталаца. То је био нарочито случај када је парик без деце. Наиме, у том случају

⁶²⁴ Вид. Острогорски, „Византијски практики”, 115-116.

⁶²⁵ Вид. Острогорски, „Проблеми”, 398.

⁶²⁶ Вид. исти, 399. Cf. Lefort, „The Rural Economy”, 239. За такве примере у нашим документима, погледати тестаменте Теодора Сарандина и примичкија Јована.

⁶²⁷ Cf. Laiou, *Peasant society*, 158-160.

⁶²⁸ Вид. Острогорски, „Проблеми”, 380.

⁶²⁹ Вид. Laiou, *Peasant Society*, 187.

⁶³⁰ Вид. Laiou, *Peasant Society*, 72- 107; Laiou, „Agrarian Economy”, 319.

⁶³¹ Вид. Острогорски, „Византијски практики”, 60.

трећину поседа добијао је надживели супружник, трећина је припадала властелину, а трећина се давала за потребе сахране и помена,⁶³² и таква расподела је вероватно наглашавана и потврђивана тестаментом.

Дакле, зависност сељака везана је за поменути пореску зависност и друге обавезе према господару, и он може располагати својим поседом. У том односу, према Острогорском, види се само посредно окрњење права својине зависног сељака, које се испољава јасније тек у одређеним ситуацијама.⁶³³ Једно од карактеристичних ограничења у располагању сељака право је прече куповине у корист (углавном сељака) суседа (προτί μῆσις), које води порекло од рановизантијске *протимезе*.⁶³⁴ Како је Острогорски истакао, с обзиром на то да су сељачки поседи најчешће били испреплетени са властелинским, често су се и властелини користили правом прече куповине, користећи тако и ову установу за повећање својих поседа.⁶³⁵ Такође, посведочени су различити правни послови између властелина и његових парика. Они су му понекад продавали своја имања, додуше са минорном накнадом, односно, предавали без накнаде – на пример, завештавали. Коначно, властелин има право на захтев који се односи на порезе од угашених паричких домаћинства у неком властелинству (ἔ ξαλεί μματα), баш као и држава на поседе својих парика.⁶³⁶ Веома је разматрано питање ко плаћа дажбину од угашеног домаћинства – сеоска општина колективно или новораспоређени парик на том стасу.⁶³⁷

Са друге стране, о појави слободних сељака такође је у науци много дискутовано. И то питање је заокружио Г. Острогорски, објашњавајући природу правне, пословне и процесне способности зависних сељака – парика, и демистификујући слободне сељаке који се, по неким ауторима, крију у њима. По његовом мишљењу, то су државни парици, тј. су они који нису договали ренту властелину, међутим, договали су је централној власти.⁶³⁸ Њихов положај бивао је све тежи, па се у изворима срећу као продавци својих скромних

⁶³²Правило установљено Новелом патријарха Атанасија I (крај XIII и почетак XIV века), вид. Laiou, *Peasant Society*, 187.

⁶³³Острогорски, *Византијски „Практици”*, 72-73.

⁶³⁴Студија Е. Папајани бави се правним аспектима протимезе у средњовизантијском периоду, у вези са којом још постоје двоумљења да ли представља стварно право суседа или ограничење права својине власника. У истој студији наведена је детаљно литература о притимези, вид. Е. Paragianni, "Protimesis (Preemption) in Byzantium", *ЕНВ*, ed. А. Laiou, 1071-1083.

⁶³⁵Острогорски, „Проблеми”, 379.

⁶³⁶*Ibid.*

⁶³⁷Вид. Laiou, *Peasant Society*, 55-56.

⁶³⁸Вид. Острогорски, „Проблеми”, 375 и даље.

поседа. За ту радњу ни они нису били ускраћени, међутим, купац њихове земље био је, осим за цену, оптерећен и за једну додатну обавезу – пореску обавезу коју су они плаћали држави (*епителија*).⁶³⁹ Тако су и државни парици били привољени на имања богатих велепоседника, којима није био проблем да сnose ту обавезу.

За сељаке који су изгубили своје поседе, а у међувремену нису постали парици ниједног властелина, обично се каже да су „слободни” (*ἔλευθεροι*). Та слобода није социјална категорија, већ чињеница да нису оптерећени наметом господара, пошто тај намет нема чему да се припише. Елевтери најчешће закупљују господареву земљу, као и раније поменути “беземљаши”. Са тим повезано, могу се истаћи подаци о томе на који начин је земља закупљивана – на једном месту у нашим изворима налази се помен тзв. обновивог или дугорочног (*ἡ βακαμλτικῶς*)закупа, о чијим карактеристикама је тешко говорити само на основу једног примера.⁶⁴⁰ Питање је да ли се у византијском праву тај уговор схватао као такав да образује стварно право, попут емфитевзе.⁶⁴¹ Из примера сведочимо о томе да је у закуп дат млин, за одређени новчани износ и принос у натури.⁶⁴²

* * *

Потребно је напоменути да парички стас може бити поседован као баштина, као што је случај и са властелинским поседима.⁶⁴³ Ту се истиче не нужно његова одлика да је наслеђен од родитеља (јер и манастир може држати посед у баштини), колико да је у питању посед у пуној својини. То је шири појам баштине.⁶⁴⁴ То не значи да се на та добра држави, или властелину у случају зависних сељачких баштина, никако не плаћа данак. Наиме, тек неки поседи – свакако економски најважнији за поседника, ослобођени су фискалних намета од стране централне власти. За остале баштине господар, уколико није уживалац имунитета, плаћа и сâм порез; слободни сељак је такође плаћао порез централној власти; парик – зависни сељак плаћао је намет властелину. У тестаментима се наилази само на посредне податке о стицању имунитета, који је за поседника значао,

---

⁶³⁹Острогорски, „Проблеми”, 383.

⁶⁴⁰У сваком случају може се напоменути да једна одредба цара Лава Мудрог садржи ограничење у погледу трајања таквог уговора, па закуп не може трајати дуже од 30 година, вид. E. Paragianni, „Legal Institutions and Practice in Matters of Ecclesiastical Propriety”, *ЕНВ*, 1059-1069, 1061.

⁶⁴¹Вид. Paragianni, „Legal Institutions and Practice”, 1061; cf. Kaplan, *Les hommes et la terre*, 164-166.

⁶⁴²Вид. тестамент Теодора Керамеа.

⁶⁴³Вид. Острогорски, „Проблеми”, 394.

⁶⁴⁴Cf. Laiou, *Peasant Society*, 217.

очигледно, велику привилегију. Тако, у документима се често наилази на податак да је одређени посед неоптерећен, и да је његова државина несметана. То значи да централна власт не може сакупљати порез, као и да чиновници централне власти не могу ступати на тај посед. Такве привилегије, обично су биле неодвојиве од имања на које се односе, и преносиле су се *mortis causa* на манастире.

У тестаментима се не налазе вести о појединачним паричким домаћинствима и рентама које завешталац на име њих добија. Дакле, завештања нису попут византијских практика, иако се у њима наводе завештана земљишта са бројним карактеристикама. То је необично, јер уколико о тим питањима нема речи у тестаменту, мора бити да су она решена негде другде; ипак ни на практике нема директног упућивања.

Да је ипак такав случај, може се уверити из једне царске хрисовуље, која потврђује дарове Манастира Св. Јована Прече у Верији, у којој су поменути практики нашег завештаоца,⁶⁴⁵ на које пак нема никаквог упућивања у његовом тестаменту. Можда се може претпоставити да је сваки имућнији завешталац-властелин имао сопствену књигу у којој су били пописани парици (као што се види из бројих извора који се односе на велепоседнике) и у којој би се могли наћи директни подаци о њиховим рентама. Ту чињеницу потврђује и патријаршијски акт у коме су потврђена располагања другог завештаоца, и у којем се наводи постојање додатног документа о ренти завештаоца према његовим парцима, а који је такође патријарх потврдио.⁶⁴⁶

Када се све то узме у обзир, постају јасне одредбе у којима се завештаоци ограничавају у завештавању неких поседа: јављају се одредбе у којима се остављају приноси за (трајања) живота, односно, наглашава се да су приноса са поседа или од стоке и даље завештаочеве, односно, да ће користити њему до краја његовог живота, поред жеље да се тај посед завешта.⁶⁴⁷ Такво решење је донекле и за очекивати, и делује као сувишно, јер се промене и дешавају од смрти завештаоца. Међутим, потребно је нотирати да се у тестаментима врши и попис манастирске имовине, са променом намене завештаочеве својине, а који делује од тренутка састављања тестаментa, а не од тренутка

---

⁶⁴⁵ *Vatopedi I*, № 62.

⁶⁴⁶ Вид. тестамент великог примикирија Јована.

⁶⁴⁷ Вид. на пример, тестамент Теодора Сарандина.

делације. Истоветно, у том смислу се напомиње да ће и уз промену карактера имовине, одређени предмети бити изузети од режима манастирске својине, и остати у личном поседу завештаоца.

Очито, када се “баштина” посматра у ширем смислу, она се осим наслеђивањем (што би била баштина у строгом, ужем смислу) може и купити, затим може се добити на поклон.⁶⁴⁸ Тако, бројне баштине, чији власници јесу или нису уживаоци имунитета, манастири су добијали даровима од својих зависних сељака, које се, како је било речи, понекад сматрало за моралну, али и правну обавезу.

На другом месту може се наћи на вести о поседима које су завештаоци стицали даровним хрисовуљама. О различитим предметима таквих даровања писала је Х. Арвелер (Hélène Ahrweiler, Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ) као о „условним” даровањима.⁶⁴⁹ Први облик карактеристичан је за средњовизантијски период и у нашим тестаментима се не среће; то су *харистикије*. Уступање “царских” манастира световним или духовним лицима на управу, без друге обавезе осим држања и унапређивања, одлика је била царске политике XI века. Такви поседи ипак, не постају својина држаоца, нити се у њима јављају односи ктиторског права који се срећу од XIII века надаље.⁶⁵⁰

Проније, такође поседи са приносом, даване за личне заслуге истакнутих лица или за мотивацију војника – стратиота,⁶⁵¹ обично су дефинисане обавезом војне службе њиховог држаоца. Пронија територија или вода (попут рибњака), доносила је добит преко намета које су сељаци у пронији били дужни да плаћају пронијару уместо држави. Такав властелин – пронијар такође може уживати потпуни имунитет на својој пронији – називаној у изворима *икономијом*,⁶⁵² и може организовати и свој управни и судски апарат,⁶⁵³ опет постојали су и значајни и познати изузеци.

---

⁶⁴⁸О томе, *La transmission du patrimoine. Byzance et l'aire méditerranéenne*, eds. J. Beaucamp, G. Dagron (TM, monogr. 11), Paris 1998.

⁶⁴⁹H. Glykatzī Ahrweiler, "La concession des droits incorporels. Donations conditionnelles", *Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines*, Ochride 1961, 103-114.

⁶⁵⁰Cf. Paragianni, "Legal Institutions and Practice", 1063-1064. Упор. поднаслов „Ктиторство“.

⁶⁵¹ Овде Острогорски говори о пронијама у позновизантијско доба, тј. о потпуно развијеном облику те појаве, вид. Острогорски, „Пронија”, 210. О пронији и праву својине вид и cf. Bénou, *Pour une nouvelle histoire*, 269-272; Хвостова, *Особенности аграрно-правовых отношений*, 209-210; 213-214.

⁶⁵²У више наврата у својој познатој студији Острогорски прихвата оригинално мишљење Успенског, о томе да су термини пронија и икономија синоними, вид. Острогорски, „Пронија”, 196; 206; 213; Каждан,

Ипак, државна земља која се даје у пронију, а која је драгоцен принос за који су се многи борили, по завршетку живота пронијара предвиђена је за враћање држави и прераспоређивање на новоодабраног пронијара. Време након обнове Царства, Михаила VIII Палеолога (1261–1282) и његових наследника, донело је значају промену у том погледу. Остала су бројна сведочанства о молбама за останак проније у породици пронијара и након његове смрти, и царским потврдама тих молби. Острогорски је анализирао такве захтеве, и уочио све већу тенденцију „присвајања“ тих поседа, која је била страна у претходном периоду. У томе се не мисли само на правну радњу, него пре свега на промењени однос пронијара према земљишту у пронији, који се сада огледао кроз његова додатна улагања и изградње на том земљишту, којим „обични“ држаоци нису склони, не зато што на то немају права, него зато што за то немају интерес. Наиме, у молбама се види да је један од најчешћих аргумената за останак проније у рукама породице, управо унапређивање земљишта датог у пронију.⁶⁵⁴ Такве молбе се, ипак, проналазе и у царским одлукама које потврђују уживање имунитета баштинама.⁶⁵⁵

Унапређивање земљишта или мелиоризација (βελτί ωσις) често се среће као термин међу византијским изворима,⁶⁵⁶ и са њим је повезано овлашћење или право на ову радњу. Може се сматрати да се тај појам односи на уређивање некултивисане или истрошене земље или винограда. Неколико пута се наилази на вест о томе ко је посадио неку културу, те завештаоци истичу да су одређено земљиште сами култивисали или су га таквог откупили.⁶⁵⁷ Коначно, у једном примеру чита се о споразуму између завештаоца и другог лица, који је подразумевао унапређивање земљишта које је наш завешталац обавио за то лице.⁶⁵⁸ Потребно је напоменути да је свака промена те врсте учињена на земљишту подразумевала измену вредности тог земљишта, која је била подложна пријави код централне власти; у имунитетним повељама се, са друге стране, као једна од „слобода“

Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв., 213; Oikonomides, "The Role", 1042. Cf. Glykatzī Ahrweiler, "La concession", 112.

⁶⁵³Упор. Острогорски, „Пронија”, 189.

⁶⁵⁴Вид. Острогорски, „Пронија”, 216-217.

⁶⁵⁵Вид. у одељку о тестаментарним одредбама великог примикирија Јована.

⁶⁵⁶Cf. Laiou, "Agrarian History", 352-353.

⁶⁵⁷Cf. *ibid.*, 360.

⁶⁵⁸Вид. тестамент Теодора Керамеа.

њихових адресата, помиње право на унапређивање земљишта, без пријаве централној власти и других последица које то повлачи.⁶⁵⁹

Сусвојина. Што се тиче даљих одлика права својине, на непокретностима се често среће и сусвојина. За разлику од ситуације када само завешталац има права над неким поседом, често над истом кућом или окућницом између кућа, млином, односно, земљиштем на којем је неки засад, права има и неко други, како се то наглашава, те особе “држе” посед заједнички (ἐ πικοινῶς, κοινῶς). Као сувласници јављају се најчешће рођаци, комшије, али и насумичне личности, монаси. Идеални сувласнички делови се углавном не наводе, а на неколико места има речи о раскиду сувласничке заједнице, споразумно. И ту постоји подвајање: проније, као и њихове претходнице, харистикије, могле су бити дате у корист два лица – и тада се говори о сусвојини (уколико у позној Византији о уживању проније говори као о својини), као и друга властелинска имања; зависни сељак, као и онај „државни”, такође може држати земљишне поседе и млинове у сусвојини, штавише, та ситуација је честа.

У супротном, поседник је само један. Обим његових овлашћења је различит и, како је већ било речи, одговара природи тог поседа. Земљишта којима завештаоци најчешће располажу, односно, земљишта којима су манастири најчешће обдаривани, обично су завештавана „са свим правима и повластицама” (μετὰ πᾶν τῶν τῶν δικαίῶν καὶ πρῶν οἰων). Такође, природа њихових права уобичајено се изражава констатацијама да је посед „у пуној својини”, да над њим постоје „сва овлашћења” и „потпуна”, „неометана” власт, „права која закони предвиђају”.

У духу извесног разграничења од претходног, треба поменути извор који обавештава о купопродаји коју је закључио један од наших завешталаца. Предмет тог уговора, а касније предмет и његовог тестаментарног располагања, био је виноград и суседно земљиште без култура. Међутим, из текста уговора сазнаје се да се винова лоза, односно, земљиште које још увек није култивисано, налазе на туђем тлу, те се ради о случају јасног одступања од начела *superficiis solo cedit*. Власник винограда располагао је

---

⁶⁵⁹ Упор. *ibid.*

уз пристанак власника тла, односно, његовог изасланика. Земљиште је прешло у власништво купца и његових сродника, па је с њим било могуће даље располагати.⁶⁶⁰

Дакле, у свим овим питањима постоји шири оквир који је потребно напоменути. Право располагања, као суштинско овлашћење власника, овде није довољно за разумевање ни правног ни социјално-економског положаја поседника.

4.0.2. Легати

У тестаментима обично постоје врло богата сведочанства о легатима (ληγάτων). Завештаоци „завештавају”, „посвећују”, или „дарују” (ἀφίνω, ἀφίημι, προσάφιερῶ) одређене ствари кроз појединачна располагања. Ради се о сингуларним сукцесијама, најчешће покретних ствари, алинекада и непокретнина, које су већ поменуте у имовинском извештају уколико је он део тестаментa.

Широк је списак ствари које се легирају. Ту се налази и на непокретности, често у комбинацији са новчаним сумама. Легирају се и поља са различитим засадима. Површина легираних земљишних поседа је различита: варира од десетак модија, до најчешћих двадо три модија земље, док су засади у једноцифреним тетартијама. Врло честе су испоруке новца и покретних ствари, попут драгоцености, од којих је нарочито заступљено прстење. Новчане испоруке се крећу од једноцифреног износа перпера до стотину перпера. Из Сарандиновог тестаментa такође се сазнаје о многобројним испорукама различитим лицима, које се углавном састоје од новца и домаћих животиња, као и комада одеће, вероватно посебне намене.

Као легатари се на првом месту јављају завештаочеви сродници, а ту припадају чланови породице – супруга, синови, нећаци и сестрићи, унуци и други чланови породице. Са њима су поистовећене и друге блиске особе, попут духовних сродника. Вредности њихових испорука су очекивано више. Прецизирања о другим легатарима саопштена су тек у неколико случајева: то су подаци о неком лекару, рукоположеним лицима, члановима црквеног клира. Чести су и случајеви у којима су легатари наведени именом и

---

⁶⁶⁰ Вид. тестамент Теодора Караве.

презименом, или само именом, без посебног објашњења о њиховој личности или блискости са завештаоцем.

4.0.3. Ктиторство

Семантички, ктиторство је у неодвојивој вези са правом својине, а његов субјекат-ктитор, приватно је лице које је власник установе црквене или сличне намене. При томе, како је Троицки подвукао, ктитор (κτῆτωρ) може бити и оснивач, али се у суштини ради о ширем појму; то је лице које је својој имовини дало црквену намену, те је на тај начин својевољни субјекат извесних ограничења и терета.⁶⁶¹ У изворима се јасно види да се ктитором не сматра само оснивач. Ктитором се сматра и обновитељ, дародавац, односно, лице које потпомогне манастир на неки начин, па се у изворима често среће на термин „други ктитор“ или „нови ктитор“,⁶⁶² или само „ктитор“.⁶⁶³

Оснивање манастира као правног лица први пут је регулисано на Четвртом васељенском сабору, у Халкедону 451. године, а прве потврде о томе налазе се међу Јустинијановим избором римских прописа, као и у његовом актуелном законодавству.⁶⁶⁴ Да би манастир био основан, потребна су средства за издржавање и живот најмање три монаха или монахиње. Уколико таква установа не буде завршена за живота ктитора, епископ црквене општине на којој је манастир планиран за изградњу и његови органи, као и органи световне власти, имају право и дужност да лице које је започело градњу принуде да је доврши; уколико предвиђени ктитор више није жив, одредба се односи на његове

---

⁶⁶¹ Упор. Ф. Гранић, „Акт оснивања манастира у грчим областима позноримског царства у V и VI веку“, *ГСНД* 7/8 (1929/1930) 77-81 (= *Филарет Гранић—Зборник радова, Богословље* 42 (1998)), 122.

⁶⁶² Упор. Троицки, „Ктиторско право“, 97. Вид. нарочито завештања ктитора Матије и монахиње Нимфодоре.

⁶⁶³ Често се дешавало да неки од највиших црквених достојанственика буду у изворима називани ктиторима појединих манастира и цркава. Исто се дешавало и са утицајним световним људима. Троицки је у тим тенденцијама препознао почаст, па је о њима говорио као о почасним ктиторима, без правог опсега права и овлашћења која би ктитору иначе припала. Јасно је, свакако, да није лако утврдити границе између фактичког и почасног, ипак, мора се сматрати да су и почасни ктитори очекивали стварне користи од залагања које их је и утврдило ктиторима. Слично томе, може се поменути установа ефора или епитропа (не у смислу тестаментарних извршилаца), који су се појављивали у ктиторским храмовима, као чланови управе и својеврсни заштитници, којих, међутим, нема у нашим изворима. Ктитор може бити и из редова мирјанина, када манастиру којег је основао треба да обезбеди управу. Чланови те управе такође се „крију“ под претходно поменути терминима. Троицки, „Ктиторско право“, 98; cf. Morris, „Legal terminology“, 284-285.

⁶⁶⁴ *NJ* 13, 1, 87; *NJ* 151, 7.

наследнике.⁶⁶⁵ Међутим, кроз пар векова други законодавац се поново осврнуо на иста питања: у сврху осигурања изградње већ подигнутог манастира, доцнија Новела цара Лава Мудрог уређује расподелу заоставштине ктитора недовршеног манастира, који је преминуо неоставивши тестамент.⁶⁶⁶ Тада се на заоставштину ктитора односе следећа оптерећења: уколико ктитор има троје деце, заоставштина се дели на четири дела, па осим на децу, један део одлази на довршавање изградње манастира; уколико нема деце, али има крвних сродника у правој линији (родитељи), половина одлази њима, а половина заоставштине користи се за даљу изградњу; уколико постоје само побочни сродници, њима без обзира на број припада једна трећина заоставштине, док се две трећине приписују изградњи манастира.⁶⁶⁷ Исти *ratio legis* имале су и Јустинијанове одредбе о трогодишњем року за извршење ктиторских тестамената,⁶⁶⁸ као и томе слична конституција из XI века, цара Манојла I Комнина, о средствима принуде несавесних извршилаца ктиторских тестамената. По том решењу, цар је лично именовао лица која надзиру поступке таквих епитропа, а у одсуству или немогућности цара, градски епарх и патријаршијски економ, и који су подносили о томе извештаје цару или патријарху.⁶⁶⁹

Као објекти ктиторског права често се поред цркава и манастира наводе и друге установе за помоћ и збрињавање. О њима Џ. Ф. Томас (John Philip Thomas) говори као о “the other religious foundations“, а Гранић их описује као одразе хришћанске милосрдне делатности. То су болнице, сиротишта и установе за негу нађене деце, домови за старе и немоћне, сиромаше, странце, и слично.⁶⁷⁰ Неке од тих усанова повезиване су са манастирима, или су се налазиле у склопу манастирских здања. Гранић је нешто детаљније одабрао да истакне тзв. странопријемнице, које су ницале уз манастире нарочито у ранијем средњем веку, о чему сведоче прописи који се о њима налазе у Јустинијановом законодавству.⁶⁷¹ Ипак, гостопримство те врсте, отвореност манастирских врата за све

---

⁶⁶⁵ *NJ* 151, 7.

⁶⁶⁶ Ради се о Новели бр. 14 цара Лава VI Мудрог (866-912), вид. Троицки, „Ктиторско право“, 96; Вид. Ф. Гранић, „Новеларно законодавство цара Лава VI у ствари манастира и монаха“, *ГСФФ* 1 (1930) 71-76.

⁶⁶⁷ Вид. Гранић, „Новеларно законодавство“, 72.

⁶⁶⁸ С. 1, 3, 45; Троицки, „Ктиторско право“, 96.

⁶⁶⁹ Вид. Троицки, „Ктиторско право“, 96.

⁶⁷⁰ О тим установама писао је нарочито Милер, вид. Т. Miller, *The Birth of Hospitals in Byzantine Empire*, London 1997; Т. Miller, *The Orphans of Byzantium: Child Welfare in the Christian Empire*, Baltimore 1985.

⁶⁷¹ Вид. Гранић, „Одредбе Хиландарског типика Св. Саве о харитативној делатности манастира“, *ГСКА* 179 (1938) 165-176, 168.

људе у незгоди, нужди, односно потреби, одликује манастирску харитативну делатност и у каснијим вековима.⁶⁷²

Ктиторство је, дакле, шири појам од осниватељства у лаичком смислу. Наиме, ктитор није само онај ко оснива установу, већ ко добија и одобрење за њену црквену делатност, које уобичајено долази као последица дискреционе оцене надлежног епископа, након испитивања моралних квалификација подносиоца молбе, као и материјалне обезбеђености новооснованог објекта.⁶⁷³ Након литије до места намењеном изградњи храма, симболичног постављања крста и других сакралних радњи, сматра се да је власник добио епископов или патријархов благослов за подизање храма. И неколико векова доцније, на тај чин упућује назив оснивачке повеље коју ктитор добија од црквеног лица за подизање храма, тзв. *ставропигијон*.⁶⁷⁴ Историјске околности довеле су до тога да се ставропигијалним манастирима уобичајено називају они храмови који су подигнути на основу патријаршијског одобрења, те изузети од надлежности епископа на чијој се општини налазе.⁶⁷⁵ Најбољи показатељи њиховог положаја јесу искључивање епископија из њихових послова и изузеће од пореза који му се, по устаљеном обичају, у неким случајевима још увек плаћао (тзв. *каноникон*, *каноникіо v*).

Коначно, у вези са тим, треба поменути и феномен манастирског самозакоња и самоуправе, која се често среће у позним изворима. Аутономију једног манастира одликује постојање потпуне правне и пословне способности тог правног лица, као и административне самосталности која се спроводи без укључивања органа црквене или државне власти.⁶⁷⁶

Штавише, епископ обично није ни имао приступ слободним и самоуправним манастирима, изузев у строго одређеним, оправданим случајевима.⁶⁷⁷

Из наших извора сведочимо постављању игумана, односно, настојатеља манастира, од стране самог ктитора, тако да је игуман најчешће или сâм завешталац, или неко од

---

⁶⁷² Упор. у тестаменту ктитора Максима.

⁶⁷³ Вид. Гранић, „Акт оснивања манастира“; упор. Ф. Гранић, „Правни положај и организација грчких манастира по Јустинијановом праву“, *Богословље* 3 (1928) 269-278, 271.

⁶⁷⁴ Упор. *ibid.*

⁶⁷⁵ Cf. Thomas, *Private foundations*, 139. Види код нас следећи поднаслов.

⁶⁷⁶ Гранић, „Црквеноправне одредбе“, 70.

⁶⁷⁷ О томе нарочито обавештавају тестаменти ктитора Максима и митрополита Павла.

њему блиских лица. Таква делатност ктитора, која се састоји у именовању манастирског настојатеља, или истоветна радња цара у случају харистикија, није сагласна са црквеним канонима, премда је често уврштана како у типике, тако и у зборнике закона.⁶⁷⁸

Није киторско право само право на допринос од такве установе, већ низ других важних овлашћења, које су у пуном обиму могли имати само првобитни ктитори – оснивачи, а сви који су накнадно добијали тај епитет, поседовали су га само донекле.⁶⁷⁹ Првенствено, напомиње право ктитора да уреди живот у свом манастиру издавши типик (τυλικό ν), документ сличан тестаменту, а како је познато, тим именом се често и означава у изворима (διαθήκη, διατύλωσις, διὰ ταξίς). Њиме китор уређује бројне ставке у будућем животу своје установе, па га и сâм може више пута писати (по правилу које важи и при писању сваког наредног тестаментa, односно накнадни типик укида претходни), односно, мењати. Ограничење у том праву ктитора представљају црквени канони, према којима је епископ постављен као лице које има одређену управу над киторским манастирима у смислу следећа четири права – права да суди монасима, права да врши надзор над настојатељима манастира, права да буде помињан за време манастирских богослужења, и коначно, права да потврди избор игумана.⁶⁸⁰

У канонима познијих сабора, какав је био онај одржан у Цариграду 861. године, налазе се прописи о стварању инвентара за новоосновани манастир, у који се бележи свака покретна и непокретна ствар манастирског иметка, а која неће моћи касније да стекне секуларни карактер.⁶⁸¹ То је још један документ који китор саставља, а који се у изворима назива бревијар (βρέβιον) или *потписна књига*,⁶⁸² независно или у склопу типика, у којој су набројане ствари које служе установи која је основана. Отоме је већ делимично било речи. У тренутку њиховог «завођења» у инвентар, Троицки види моменат промене природе права својине, које је од тада под налогом (*sub modo*), па се претвара из неограниченог у наменско.⁶⁸³ Штавише, упис у инвентарску књигу служи да означене покретне и непокретне ствари стави под нови режим, да буду изузете од дажбина

⁶⁷⁸Троицки, „Киторско право“, 111.

⁶⁷⁹Троицки, „Киторско право“, 104.

⁶⁸⁰ Вид. Троицки, „Киторско право“, 106-107.

⁶⁸¹ Вид. Ф. Гранић, „Црквеноправне одредбе Хиландарског типика Св. Саве“, *Светосавски зборник (Посебна издања СКА)*, Београд 1936, 65-128. Cf. Thomas, *Private foundations*, 135.

⁶⁸² Упор. Троицки, „Киторско право“, 114.

⁶⁸³ *Ibid.*, 114.

централној власти уколико је њихов власник уживалац имунитета, односно, од намета епископу из епархије на чијој се територији налазе. Често је ктитор у тестаменту задржавао за себе или своје наследнике део завештане имовине, исписане у инвентару, те претпостављено промењене намене.⁶⁸⁴ И томе је јако лепо служио тестамент ктитора као правни посао у којем би се осигурало разјашњавање тога који део имовине се не ставља у црквену намену.

Коначно, ктитори су имали права симболичног, ритуалног значаја. Прво од тих права је право молитвеног помена у богослужењима у његовој ктиторији, за спас душе ктитора (и његове породице), како је то и првенствена сврха оснивања манастира, а уподобљено је истом праву епископа у храмовима епархије. То је било најважније право ктитора,⁶⁸⁵ које су имали и ктитори-харистикари, почасни ктитори, као и ктитори-наследници.⁶⁸⁶ Затим, ктитор има право да очекује сахрану у храму који је основао, а за то често и задужује одређена лица својим тестаментом. Ктитори су, даље, имали знаменито право осликавања својих портрета на зидовима храмова које су оснивали.⁶⁸⁷

4.0.4. Монашки живот

Живот у манастирима на Светој Гори одвијао се током средњег века и организовано у обитељи – општежићно или киновијски; али и у облику засебног монашког живота, у особеношићу (идиоритмији) уз сакупљање на заједничким богослужењима и прославама или без тога.⁶⁸⁸ Иако су први атонски монаси били пустињаци, већ се у генерацији њихових ученика препознају елементи живота у заједници, која се није разликовала од малог општежића.⁶⁸⁹ Међутим, оснивањем Манастира Велике Лавре 963. године на Светој Гори прихваћен је киновијски начин живота, који се убрзо проширио на друге монашке заједнице и поред противљења традиционалиста.⁶⁹⁰

---

⁶⁸⁴ Вид. *ibid.*, 120.

⁶⁸⁵ *Ibid.*, 121.

⁶⁸⁶ *Ibid.*, 122.

⁶⁸⁷ Cf. Thomas, *Private foundations*, 253 sqq.

⁶⁸⁸ Детаљно код М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови у средњем веку*, Београд 1972,

⁶⁸⁹ Вид. М. Живојиновић, „Атон – појава општежића и почеци особеножића“, *Седма казивања о Светој гори*, Београд 2011, 31-53.

⁶⁹⁰ О историји монаштва на Атосу, вид. Д. Папахрисанту, *Атонско монаштво*, Београд 2003.

Општежиће⁶⁹¹ подразумева игумана као централну манастирску личност, са одређеним обимом права, али и са ограничењима у тим правима, коме свакако монаси дугују послушност. Међутим, у прво време монаштва, правни оквири живота у монашким заједницама нису били постављени, па је однос монаха отшелника према својим узорима, духовним очевима, учитељима и *авама*, зависио од конкретне ситуације; прва обавезујућа правила о томе доношена су на васељенским и помесним саборима, а затим су потврђивана или мењана регулативом световних законодавца. У тим правилима налазе се, као што је већ речено, оквири, који су понекад даље разрађивани у појединачним уставима монашких заједница, односно, области на којима се налазе манастири (попут типика цара Јована I Цимискија, Константина IX Мономаха и Михаила VIII Палеолога за целу светогорску област).⁶⁹² Најважније од тих регулатива, односе се на овлашћења и одговорности настојатеља монашке заједнице – игумана, који уобичајено делује као заступник заједнице у правним пословима,⁶⁹³ али и других делатника, попут архимандрита (егзарха), канонарха, економа, и сл; коначно, бројна питања односе се на саме монахе. У току монашког живота, од монаха се захтевало поштовање и других правила и принципа, коју су понекад условљени организацијом монашке заједнице. Средишње место у киновији има трпеза, за којом се монаси окупљају. У таквој заједници влада сагласје, хармонија и једнакост. У манастирским типцима проналазе се и друга правила за чије поштовање је углавном задужен игуман, ако и мере којима се исправљају (опомене, епитимије, физичке казне, одлучења) или отклањају (искључење из манастира, потпуно искључење из црквене заједнице) монашки преступи непослушности.⁶⁹⁴

Први манастирски настојатељ обично је ктитор, који понекад врши и избор следећег игумана. Са друге стране, братство може да предложи лице које по својим

---

⁶⁹¹У документима се ретко истиче да је у питању управо такав начин живота, јер се он у позном периоду претпоставља, барем до XIV века, када почињу елементи идиоритмније да продиру у светогорске манастире. То је подвукла Живојиновић, „Атон – појава општежића и почеци особеножића“, 37. Наши позни документи садрже такве назнаке, вид. *Kutlumis*, №16,

⁶⁹²На овом месту бих истакла да је на Правном факултету Унив. у Београду недавно одбрањена дисертација блиске тематике, у којој се аутор осврће и на средњовековни период, вид. Д. Ђукић, *Правноисторијска анализа статуса и организације светогорске монашке заједнице*, Београд 2016 (необјављена докторска дисертација).

⁶⁹³О томе вид. S. Šarkić, “Natural persons (individuals) and legal persons (entities) in Serbian medieval law“, *ЗПВИ* 45 (2008) 223-229. Ипак, игуман се у доношењу одлука обично усаглашава са другим органима братства, или барем тражи њихову потврду, вид. тестамент ктитора Максима.

⁶⁹⁴О томе вид. Ф. Гранић, „Прилози правној историји манастира у грчким областима позноримског царства у IV-VI веку“, *Богословљеб* (1931) 191-200.

особинама одговара задацима које игумани треба испуне, а уколико такве особе нема у братству, може се пронаћи ван манастирске заједнице (ξενοκούριτης). Тај избор пре 1312. године потврђивао је епископ епархије у којој се манастир налазио.⁶⁹⁵ Са друге стране, има и изузетака.⁶⁹⁶ Међутим, од 1312. године, када су издати хрисовуља цара Андроника II и сигилиј патријарха Нифона, одлучено је да прот прима инсигније и од патријарха и од цара, као и светогорски игумани, о чему су се по правилу доносили потврдни документу.⁶⁹⁷

Позната су настојања за задржавањем режима општежића у манастирским братствима, захтевнијег и тежег начина монашког живота. Тестаменти игумана Харитона одличан су извор за сазнање о покушајима промене таквог манастирског устројства, доласком Влаха.⁶⁹⁸ Важност задржавања општежића видљива је и из документа ктитора Матије, и претходне одлуке прота Исака на основу којег је завештање и начињено, у којој се гарантује да ће и након спајања два манастира у њима живот тећи киновијски.⁶⁹⁹

Преовладавањем великих манастира, престала је пракса стварања малих монашких заједница. Нарочито од XIII века наилази се на келије које су настале опадањем од појединих манастира. Уобичајено је било да их протат као пропале и запуштене, често уништене у нападима, уступи економски јачим великим манастирима.⁷⁰⁰ Сличан подухват осликава и спајање малог манастира Анапусе са Кутлумушом, спроведено у тестаменту, на основу претходно дате одлуке прота.⁷⁰¹

---

⁶⁹⁵ Вид. тестамент ктитора Максима.

⁶⁹⁶ Вид. тестамент митрополита Павла.г

⁶⁹⁷ Вид. Д. Папахрисанту, *Атоско монаштво*, 235.

⁶⁹⁸ Вид. нарочито Харитонов први и други тестамент.

⁶⁹⁹ Вид. завештање ктитора Матије.

⁷⁰⁰ Живојиновић, *Келије и тргови*, 29.

⁷⁰¹ Вид. завештање ктитора Матије.

Фигура 4: Мапа на којој је приказан положај великих светогорских манастира. Извор интернет: <http://tadic.education/vizantijsko-vreme/>

Једно од незаобиланих питања је и ко се и како може одредити за аскетски начин живота, односно, које су апсолутне препреке томе да се преузме монашки обет, или, које су релативне препреке томе да се обет преузме одмах по појави жеље за монашким животом. У доменима канонског права и паралелног световног законодавства у тој области, установљене су забране уласка у монашку заједницу одређеним друштвеним групама, припадницима професионалних удружења, робљу, и коначно лицима испод одређеног узраста.⁷⁰² Најспорније и највише расправљане теме везане су за пријем и припрему недораслих, младих лица у редове монаха,⁷⁰³ као и евнуха.⁷⁰⁴ Разуме се да се опис следа и тачног састава тих радњи разликује од типика до типика, док се у неким и не

⁷⁰²Управо један наш тестамент садржи податке о тонзури недораслог лица, cf. *BMFD*, 177. О тој теми за литературу вид. Ф. Гранић, „Прилози правној историји манастира у грчким областима позноримског царства у IV-VI веку“, *Богословље* 7 (1932) 1-22; Упор. Ф. Гранић, „Новеларно законодавство цара Лава VI у ствари манастира и монаха“, *ГСФФ* 1 (1930) 73-76. Наше саопштење под називом “Monasteries In Everyday And Extraordinary Risks: The Case of the Byzantine Law“, садржи питања ове теме, а прочитано је на 70. форуму SIHDA (Париз, 13-17. септембар 2016).

⁷⁰³Упор. тестамент ктитора Максима.

⁷⁰⁴Истраживање појединачних монашких типика, изузев два ктиторска тестамена—типика о којима ће бити речи, прелази оквире овог рада. Напомињање ове тематике врши се ради стицања тачне представе о детаљности и адекватности садржине тих ктиторских тестамената. Бројна питања су, у том смислу, прескочена не само у ктиторским тестаментима, већ и у другим типцима појединих манастира, како је потреба за специјалним прописом изостала, те се одговори на та питања проналазе у општим типцима која су издала два византијска цара. О томе, вид. Ф. Гранић, „Одредбе Хиландарског типика Св. Саве о ступању у манастирску заједницу и о делокругу братског сабора“, *ГСНД* 15-16 (1935/36) 53-60, 54.

наилази на прецизирања. Акт замонашења требало је да буде извршен у присуству настојатеља манастира, те обично није предвиђена могућност делегације тог права.⁷⁰⁵

На послетку, посебну пажњу захтева обичај уношења извесног приноса при ступању у монашку заједницу. Такав „дар“ у изворима се обично назива *ἡ ποταγή*, и за њега се везују различити прекори и осуде, међутим, то је био згодан извор прихода за манастире, и понекад је бивао замењен другачијим материјалним захтевима од новопримљених монаха. Отаквим, у начелу добровољним, али у бити обавезним даровањима при ступању у монашку заједницу, обавештава и тестамент ктитора Максима, у којем се може прочитати о високим вредностима дарованих непокретности, али и завештање оснивача Манастира Јована Претече.

4.0.5. Ослобађања

Тестаментарне манумисије – ослобађања византијских робова путем тестаментa, карактеристична су за период у којем још увек постоји таква форма зависности у Византији.⁷⁰⁶ Аграрних робова у позној Византији више нема, што је и јасно посведочено у појединим практицима, у којима се каже да су они (из)умрли.⁷⁰⁷ Земљорадничке послове на својој и властелиновој земљи обављају сами парици, најчешће они без поседа, као и неубележени елевтери, неки од њих именују се једноставно најамницима (*μί σθιοι*);⁷⁰⁸ понекад се међу радницима у пословима на пољу јављају лица имена *δουλευταί* и *δουλοτά* роикoi. И поред непостојања довољно података за прецизирање њиховог положаја, П. Харанис (Peter Charanis; *Παναγιώτης Χαράνης*) је истакао да су они били у непосредној служби властелина и могли да обрађују његову земљу.⁷⁰⁹ Ипак, и Харанис и Острогорски слажу се да њихово име не треба да упути на ропски положај, већ да се *δουλεί* ау византијско доба односи првенствено на службу, односно, рад.⁷¹⁰ Заиста, на неколико места се наилази на термине који имају у свом саставу ту реч, а они најчешће означавају

⁷⁰⁵ Вид. Гранић, „Одредбе Хиландарског типика“, 59.

⁷⁰⁶ О томе, вид. А. Hadjinicolaou Marava, *Recherches sur la vie des esclaves dans le Monde Byzantin*, Athènes 1950, 109-110; О. Станојевић, „О карактеру државе и права Византије од VII до XI века“ *Анали ПФБ* 15/2-3 (1967) 219-234, о робљу нарочито 223-228.

⁷⁰⁷ Вид. Острогорски, „Практици“, 43.

⁷⁰⁸ Кратко о уговору о најму вид. Каждан, *Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв.*, 162.

⁷⁰⁹ Вид. Р. Charanis, „On the social structure and economic organization of the Byzantine Empire in the thirteenth century and later“, *Byzantinoslavica* 12 (1951) 94-154.

⁷¹⁰ Вид. Острогорски, „Проблеми“, 400; 401.

кућну послугу, слушкиње и слуге. Исти слој означавају у неком случају и лица означена као властелинови «људи», λαοί , ἢ ὑθρολοι, или једноставно, πᾶ ροικοί.⁷¹¹ Ипак, видљиво је да се уз њих се и даље имплицира то да су „другог реда“, као и да се они „ослобађају“,⁷¹² док тестаменти из позне Византије не познају такву врсту ослобођења.

У позновизантијским тестаментима, постоје облици, условно речено, ослобађања, који ће овде бити набројани. Ипак, та ослобађања нису усмерена у правцу остваривања личне слободе, већ независности,⁷¹³ међутим, чини се, поново личне и економске независности, пре свега. Питање односа слободе и независности, поготово у средњем веку, комплексно је и свакако излази из оквира ове студије.

Први тестамент у којем има говора о „ослобођенику“ (ἐ λεύ θερος) тестамент је ТеодосијаСкарана. Ту се помиње неки Михаило Параскева, са женом и децом. Према тестаменту, он ће добити трећину неког поседа. Као елевтер, Параскева није лично „слободан“ нити „ослобођен парикије“, већ очигледно нема сопствени земљишни посед, него закупљује и обрађује завештаочев, а сада му Скаран даје у својину трећину тог поседа. Његове обавезе, које је имао и као елевтер, не престају, него се сигурно чак и увећавају, као и приходи. Он ће, у складу са Скарановим другим располагањима, постати манастирски парик, па је сасвим разумљива одредба по којој му се налаже даму даје одређена годишња давања у натури, од којих је једно давање три корпе производа; обавезапарикијеобухвата и његову браћу, који очигледно и претходно имају земљу.⁷¹⁴

Други је тестамент чије одредбе овде наводимо укратко, а касније у детаље, тестамент је примикирија Јована, у којем се изражава посебна наклоност према једној групи људи, очигледно врло блиској завештаоцу, али на неки начин потчињеној. О детаљима њиховог социјалног и економског положаја не говори се директно, али индикативне су одредбе којима им Јован обезбеђује склониште и пребивалиште у Манастиру Пантократора, односно *αδελφат* (ἃ δελφῶ τον) у Манастиру или на његовим метосима. О природи њихове зависности могу на посредан начин говорити детаљи

---

⁷¹¹ Вид. тестамент Теодора Сарандина и великог примикирија Јована. Ф. Папазоглу је анализирао правни положај лица тако названих у антици, вид. F. Papazoglou, *Laoi et paroikoi*, Beograd 1997.

⁷¹² Матовић, „Прилог проучавању”, 244-245; упор. Острогорски, „Проблеми”, 403-404.

⁷¹³ Вид. Острогорски, „Проблеми”, 404.

⁷¹⁴ Вид. Теодосије Скаран.

њиховог (будућег) манастирског боравка, одакле ће имати право, у сваком тренутку, отићи. Парици, по правилу, немају слободу да напусте парикију (παροικία) по жељи,⁷¹⁵ што заиста показује нови ниво њихове независности, у ком год положају да су до тада били. Јован „ослобађа“ њих као и њихове потомке, а тај однос биће шири од њега самога, па ће они бити потпуно слободни и према свим његовим рођацима, којима су можда некада служили.⁷¹⁶

У већини тестамената не наводи се кућна послуга, премда је сасвим за очекивање њихова појава, и то у већем броју, код имућних завешталаца попут Теодора Караве. Па ипак, често се ни покретне ствари пронађене у кући или другој стамбеној згради не наводе у потпуности, већ се гарантује пренос свега што се пронађе у таквом објекту, па се у склопу тога, то могућно односи и на кућну послугу. Послуга није навођена у описима заоставштине, али је, чини се, ипак посматрана предметом располагања, како је то, на пример, за Сарандинове слушкиње одређено да ће после његове смрти прећи у службу његовом брату. Уосталом, већ је било речи о томе да су велики властелини често изузимали поједине парике из њихове (редовне) службе, и узимали их за личне потребе. Како ће се видети, у тестаментима се у опису властелинстава не наводе ни парици на њима, па нема разлога да се на тај начин поступа према послузи, која, тако посматрајући, такође долази из њихових редова.

На имањима и у селима завешталаца, као и манастирским поседима, сасвим сигурно живе (и) зависни сељаци, који дугују господару одређену накнаду. О посебним изузимањима од тог положаја и посла путем тестаментата, осим у примеру Михаила Паракеве, нема посебних вести.

4.0.6. Психикони

Попут других средњовековних права, византијско право такође познаје разне правне послове учињене за спас душе (ψυχικῆ σωτηρίας), за душу (ὁ πρὸς τῆ ψυχῆς), за спас и помоћ (ὁ πρὸς ρσυχωρή σεωσκαὶ σωτηρί αςκαὶ βοηθεί ας).⁷¹⁷ То су најчешће дарови

⁷¹⁵Cf. Laiou, *Peasant Society*, 6.

⁷¹⁶Вид. располагања великог примикирија Јована.

⁷¹⁷О истом обичају у западној традицији вид. Z. Ladić, *Last Will: Passport to Heaven – Urban Wills from Late Medieval Dalmatia*, Zagreb 2012, 34-35.

одређеној религијској установи, али и други правни послови,⁷¹⁸ међу којима су и они теретни. Категорија „мешовитих аката“,⁷¹⁹ подразумева доказе о правном послу купопродаје – обично некретнине, која је обављена са неком доброчином „компонентом“, а где се као једна уговорна страна појављује манастир. Наиме, у случајевима када цена за коју се продаје имаће није реална, но је умањена толико да се може сматрати даром, у документима позне Византије обично има речи о томе да је такав уступак учињен за спас душе продавца/дародавца, као и њему блиских лица.⁷²⁰

Таквих случајева има и у завештањима. И ту су „дарови“ учињени уз својеврсан налог, који обухвата разнолике радње духовног карактера, које ће, по мишљењу завештаоца, осигурати спас његове душе, или оних особа за које он моли. За разлику од психикона, који је усмерен на радње духовне сатисфакције покојника, под именом *литургикона* налазе се многобројна даровања завештаоца лицима која ће обавити техничке послове након његове смрти, попут сахране, обезбеђења гробног места, и слично.⁷²¹

Тако, за спас душе најчешће се легирају непокретности, куће, имања, на једном месту паричка икономија, келије и земљишта са засадима. Наилази се на такве испоруке „духовној деци“, кумовима, односно, чак и деци њихове деце. Тестамент Теодора Сарандина карактеристичан је по томе што је наглашено да се целокупно основно тестаментарно располагање – основање и обдаривање Манастира, чини за опрост грехова и спас душе завештаоца и његових сродника, што је и иначе сврха ктиторства.

О томе да су имања којима је располагано у тестаменту, била намењена за “продају и дар” за спас душе, такође има података у завештању. Легат који је поводом истог поседа завешталац упутио монасима новооснованог Манастира, подразумевао је и својеврсни налог у погледу приноса вина и пшенице који ће се давати за спас душе завештаоца угроженима. Даровања за спас душе су, тако, и у тестаменту везана за помоћ лицима у недаћи. Филантропија је била изузетно распрострањена у позној Византији, па и неки подаци из тестамената говоре у прилог обичаја обдаривања сиромаша на велике празнике.

⁷¹⁸ Cf. Матовић, „Μετὰ τὰ νατονδῶρον”, 427-441.

⁷¹⁹ Bénou, *Pour une nouvelle histoire*, 263-267.

⁷²⁰ Cf. Каждан, *Аграрные отношения*, 156.

⁷²¹ О томе вид. Dagron, „Hèriter de soi-même”, 85.

Једна од улога тестаментарних извршилаца односи се на старање о испуњењу завештаочевих налога у погледу даривања сиромашних, такође учињених за спас душе.⁷²²

Блиске даровима за спас душе су и радње и молбе „за помен“ (μνημό συνων, μνή μη), одржавање служби за име и опрост грехова, као и упис у црквене књиге, сви са наменом да обезбеде „вечно памћење“ завешталаца, њихових сродника, цара и његове породице. Бројни су и легати који се дају за те намене, као и налози за продају покретних и непокретних предмета, одакле би новац био искоришћен за потребе сахране завештаоца или одражавања помена.

4.0.7. Аделфати

Позновизантијски аделфати доживљавају се из посебног угла уколико се узме у обзир да је то доба немира и ратовања. Жеља завештаоца да и након своје смрти осигура одређена лица физички и материјално, може да се оствари и кроз аделфат.

То се обавља преко својеврсног налога упућеног манастиру, који се састојао од неколико радњи које је требало испунити за треће лице, а којима је противтежа био завештани легат или завештаочев претходно дати дар за манастир. Поред издржавања које има материјалну природу (храна, оброк), које се, како је примећено, у документима означава као *ситиресион* (σιτηρέσιον), за лице које је користник аделфата, уобичајено се обављају радње духовног карактера, као што је и уобичајено помињање након смрти (μνημό συνων, μνή μη).⁷²³

У литератури се често говори о тзв. спољашњем и унутрашњем аделфату, према томе да ли је аделфатор ушао у монашку заједницу или не; познато је ипак да замонашавање није услов настанка ниједног аделфата.⁷²⁴

Тако, монахиња Нимфодора као жена дефинитивно није могла доћи на Свету Гору и хранити се у Манастиру Ксиропотаму, коме легира добра уз налог да је до смрти издржава. Очигледно је то чињено наманастирским метосима, где су обавезе из тог спољашњег аделфата – премда није тако назван, испуњиване. У позновизантијским

⁷²² Вид. тестамент Теодора Караве.

⁷²³ Упор. Живојиновић, „Аделфати”, 241.

⁷²⁴ Живојиновић, „Аделфати”, 263.

тестаментима светогорских архива, наилази се на још два налога упућена манастирима, али у циљу обезбеђивања аделфата за неко треће лице. Манојло Халкедопул је ишао у Солун, не би ли повратио новац од својих дужника, чији је део желео да искористи да аделфат своје посестрима.⁷²⁵ Додатна одредба у тестаменту примикирија Јована, односи се на аделфат који установљава за блиске две особе, његове одане људе, Палеогопула и Дуку, у Манастиру Пантократора или на његовим метосима.⁷²⁶

О једном аделфату може се сазнати и у одлуци прота Исака поводом присаједињења Матијиног Манастира Анапуса Кутлумушу, која је постала део Матијиног завештања. Наиме, један од монаха Анапуса уживаће аделфат у Манастиру Кутлумушу. Речено је да ће то бити или неки јеромонах Карпос, који ће моћи да од тог тренутка да оствари аделфат у две келије Кутлумуша, и ради на винограду уколико то и монаси одобре, или неки други монах кога прот изабере, на кога се не односе претходно поменуте келије.⁷²⁷ Део протове одлуке који се тиче аделфата, Матија није унео у тестамент.

4.0.8. *Епитропи*

Иза назива *επιτροπ*(ἔπι τροπος), у византијском праву налази се лице са различитим дужностима и компетенцијама.⁷²⁸

У већини садржајних тестамената, именован је епитроп, било да је то неко од сродника, односно, легатара, или неко друго лице од поверења за самог завештаоца. То је најчешће неко коме је и самом у интересу да тестаментарне одредбе буде испуњене, или се ради о лицу посебног утицаја. Често их има и више. Када се погледа тестамент Теодосија Скарана, види се да су разна задужења подељена групи људи, од којих свако на неки начин треба да допринесе да се воља завештаоца сачува и обистини. Скаран се није презао да, везано за ту улогу, наведе и људе блиске цару, са којим је очигледно био близак, па се

⁷²⁵ Вид. одредбе завештања Манојла Халкеопула.

⁷²⁶ Вид. одредбе тестаментa великог примикирија Јована.

⁷²⁷ *Kutlumis*, № 15.

⁷²⁸ Вид. Троицки, „Ктиторско право“, 118; Матовић, „ἔπι τροπος“, 187 sqq. У том раду смо навели малобројну али вредну литературу о овој установи, коју нећемо наводити на овом месту.

као посебан надзорник извршења тестаментa јавља и царев брат; сличан резон се уочава и код митрополита Павла.⁷²⁹

На основу документације о извршавању последњих воља разних лица, као и на основу самих тестамената, види се да је именовање извршиоца био веома заступљено. Па ипак, извршилац у позновизантијским тестаментима више има улогу надзорника, покровитеља, који треба на једном духовном нивоу да се стара да последња воља буде извршена, више него у правном или судском смислу. Томе у прилог могу да служе и бројне претње и анатеме које завештаоци, у недостатку другог, конкретнијег средства, упућују онима који прекрше њихову вољу поред живих епитропа, али и самим епитропима у случају небриге. Од епитропа се очекује брига о испуњењу свих налога оставиоца, а нарочито оних учињених „за спас душе“, попут дарова сиромашнима и људима у неприлици. Ипак је другачији случај, или се макар добија другачија слика, са епитропима тестамената XI века, где је процедура постављања и деловања извршиоца у кјесторовој канцеларији на нешто одређенијим, бирократским ногама.⁷³⁰

О слободи која се оставља извршиоцу у испуњавају завештаочеве воље, може да покаже документ о извршавању последње воље неког Јована.⁷³¹ Но, без увида у тестамент, који нажалост није сачуван, не може се са сигурношћу говорити о детаљности саме последње воље. И ту се види да извршилац „гарантује“ за вољу – међутим, и само наглашавање те чињенице, говори у прилог томе да је она написана само хипотетички. Други документ о извршењу воље који нам је предочен, сасвим је кратак и једноставан, какве су вероватно биле и тестаментарне одредбе. Питање је да ли се у такве кратке тестаментарне форме и уносио извршилац, или је он одређиван у неком претходном договору са завештаоцем.⁷³²

Налози и правила за поштовање последње воље настојатеља манастирског братства, упућују се свим монасима, или посебно, будућем настојатељу, који треба у извесном смислу да извршава вољу ктитора. Занимљив је случај код Нила, где су раме уз

---

⁷²⁹ Вид. одредбе тестамената Теодорија Скарана и митрополита Павла.

⁷³⁰ Упор. Матовић, „Еπί τρολος“, 195-196.

⁷³¹ Вид. о располагањима Јована, мужа Потите и зета Стасена.

⁷³² Вид. располагања протопопа Георгија.

раме стављена два „духовна сина“, предвиђена за настојатељство, а која су ту да један другог контролишу и проверавају у испуњавању завештаочеве воље.⁷³³

4.0.9. Потраживања и дуговања завешталаца

Осим обавеза које завештаоци сматрају дуговањима (према жени – износ мираза, према деци – законски наследни део, и слично), у два тестаментата постоје одељци у којима су наведени детаљи уговора које су завештаоци током живота закључили, а чије обавезе у моменту настанка тестаментата нису испуњене.

Свакако су најзанимљивија дуговања и потраживања чији је предмет новац. За неке од њих може се само претпоставити да потичу из уговора о зајму.⁷³⁴ Једно такво новчано дуговање у износу од 10 перпера било је осигурано ручном залогом, чији је предмет, разумљиво, завешталац морао да преда повериоцу.⁷³⁵ Друго дуговање изражено у новцу, суме великих, заокружујемо, 160 перпера, такође је признато у тестаменту, а дата су упутства за његово намирење.⁷³⁶

О реалном осигурању налазе се подаци и у погледу потраживања завештаоца, вредности 60 перпера. У том случају реч је о залози непокретности, односно хипотеци над неколико непокретности.⁷³⁷

Неколико потраживања имају за предмет потрошне ствари, попут намирница, које вероватно потичу из уговора о купопродаји, мада о томе нема навода. Подаци из извора буде сумњу и у то да је реч о ненамиреним обавезама.⁷³⁸ Посебно новчано потраживање завештаоца на једном месту настало је на основу спроведеног усавршавања земљишта које је за неко лице обавило, а што је већ претходно поменуто.⁷³⁹

---

⁷³³ Вид. располагања Нила, игумана Манастира Јована Претече.

⁷³⁴ Једна од ретких студија која директно дотиче питање зајма и камате проналази се у *ЕНВ*, а аутор и наслов су D. Gofas, „The Byzantine Law of Interest“, *ЕНВ*, ed. A. Laiou, 1095-1104; вид. и O. Maridaki-Karatzas, Legal Aspects of the Financing of Trade, *ЕНВ*, ed. A. Laiou, 1105-1120.

⁷³⁵ Вид. располагање Теодосија Скарана.

⁷³⁶ Вид. располагање Теодора Керамеа.

⁷³⁷ Вид. располагање Теодора Керамеа.

⁷³⁸ Вид. располагања Теодора Караве.

⁷³⁹ Вид. располагања Теодора Керамеа.

Наводи о позајмици који заслужују засебно место у анализи, могу се наћи у тестаментима игумана Харитона. Ради се о зајму који је предузео Манастир Кутлумуш, односно, игуман као његов заступник, за изградњу утврђења и друге обнове манастирских просторија. У тестаменту су описани разни чиниоци тог подухвата, али мало њих је правног карактера и подобно за једну такву анализу. Из тог разлога, задржаћемо се само на помену те новчане позајмице.

4.1. Павле, митрополит градова Мелника и Сера (1216)

Павлова тестаментарна располагања упућена су Манастиру Богородице Спелеотисе(τῆς Σπηλαιωτί σης), којег је основао деспот Алексије Слав. Тестамент почиње историјом тог Манастира, као и делимичним пописом добара која му припадају. Деспот Слав је изградио Манастир из темеља, сакупио монахе и поставио игумана (ἐ σφρά γισα), и поклонио му село (χωρί ον) Катуницу(τὸ Κατοῦ νιτζαν), које се налазило у поседу (εἰ ζτη νέ ξουσί αν) деспота.⁷⁴⁰ Деспот је изградио и Цркву посвећену Св. Николи, која постаје саборна црква митрополије (καθολικὴ ἐ κκλησί α), и још једно неименовано село (χωρί ον), које је депот претходно држао.⁷⁴¹ Та два села имају 9 волова (βοί δια) са опремом (μετὰ τῆς κατασκευῆ σαύ τῶν), као и теле(ἄ γελά δινσυμά μουσκον), а о њиховом будућем положају донеће одлуку деспот.⁷⁴²

Иако је један део одредаба нечитљив, може се видети да је Павле Манастиру и сâм претходно поклонио неке поседе: млин са два камена (δί φθαλμονμυλωνικὸ νέ ργαστή ριον), који ће користити заједно са Манастиром τοῦ Ἀ σωμά του, који је одређен као метох (ἐ θέ μησεῖ ζμετό χιν); два винограда (ἄ μπέ λιον), од којих је једану месту τὸ νΚλειού τζιτον.⁷⁴³

У Манастиру остају све ствари које се налазе у њему, укључујући шкрињу (σκεύ η), књиге (βιβλί α) и иконе (εἰ κονί σματα), осим књига које ће клирици однети у саборну цркву.⁷⁴⁴

Павле поседује и више драгоцених предмета, као што је сребрно кандило (κατζί ον)које му је поклонио (μοιέ χαρί σато) Десанос, сребрна рипида (ῥ υλί διαsic) и платно(ἐ γχει ριον) са златним концемизвезеним ликом Богородице (χρυσокέ ντητοντῆ νΘεοτό κον).⁷⁴⁵ Вероватно су набројани још неки предмети, али текст садржи лакуне. Легат који се на том месту описује, усмерен је на Манастир, за нечији

---

⁷⁴⁰ *Vatopedi I*, № 12, l. 5-8.

⁷⁴¹ *Ibid.*, l. 9-10.

⁷⁴² *Ibid.*, l. 10-11.

⁷⁴³ *Ibid.*, l. 8-9.

⁷⁴⁴ *Ibid.*, l. 11-12.

⁷⁴⁵ *Ibid.*, l. 16-17.

спомен, εἰς μνήμη μηντῶν(даље нечитљиво).⁷⁴⁶ Није у потпуности читљив ни легат који за предмет има комад одеће(ἡλλαγή μου) порфирне боје.⁷⁴⁷ Даље је поменута Павлова епископска мантија (μανδύον μου τὸ ἀρχιερατικόν) која је купљена (ὁ περὶ γόρρα), затим χρῶσθαι, такође купљена у селу где се налази Павлова црква.⁷⁴⁸ Манастиру даје и велики млинтоῦ Βαβυλαρίου, као и једно магаре (ὁ νεϊκόν).⁷⁴⁹ Са борбеним коњем (ἰππάρια πιντὸ δάον), којег му је поклонио (μοῖα πεχαρίσάτο) деспот *хоризмом* (ἐνὸ ρισμῶ), деспот може да поступи како жели.⁷⁵⁰ Што се тиче млина којег му је поклонио (ἡ πεχαρίσάτο) Грилос, Павле одређује да он буде продат (πωληθῆναι), и половина вредности (τιμῆ) буде дата Манастиру, а друга половина да се одреди за помене и сахрану (τῶν μνημοσύνων καὶ τῆς κηδείας αὐτοῦ).⁷⁵¹ Истоветно да се уради са сребрним фењером (λαμπάδοῦ χον), а половина новца да се да нећацима, Константину и Георгију, а половина да се упути за завештаоачеве помене.⁷⁵² Нећак пак препоручује деспоту цару.⁷⁵³ Особу коју назива њиховим рођаком (πατριός) жели да види пред лицем правде, да би нећаци на тај начин повратили ствари које им он дугује.⁷⁵⁴ Радионицу (ἐργαστήριον) и млин (μύλων), са прецизирањима која се не могу прочитати, оставља Манастиру.⁷⁵⁵

Последња тестаментарна одредба односи се на деспота Алексеја Слава, који ће настојати да сва тестаментарна располагања буду извршена.⁷⁵⁶ Тестамент се завршава одредбама о опросту верницима.⁷⁵⁷

Други документ, сигилион који је издао деспот Алексеј Слав као обласни господар 1220. године, даје бољи увид у правни положај тог Манастира Богородице Спелеотисе. Наиме, деспот решава, на захтев монаха, да ће Манастир бити изузет из митрополије (ἡ μὲ τοχον) и независан (ἡ δέσποτον), као и да неће плаћати каноникон (κανονικῶς sic). Државни чиновници ни митрополит неће моћи да ступају у Манастир ни на манастирски

⁷⁴⁶ *Ibid.*, 1. 16.

⁷⁴⁷ *Ibid.*, 1. 17.

⁷⁴⁸ *Ibid.*, 1. 17-18.

⁷⁴⁹ *Ibid.*, 1. 18-19.

⁷⁵⁰ *Ibid.*, 1. 19.

⁷⁵¹ *Ibid.*, 1. 20.

⁷⁵² *Ibid.*, 1. 21.

⁷⁵³ *Ibid.*, 1. 21-22.

⁷⁵⁴ *Ibid.*, 1. 22-23.

⁷⁵⁵ *Ibid.*, 1. 23-24.

⁷⁵⁶ *Ibid.*, 1. 24-25.

⁷⁵⁷ *Ibid.*, 1. 25-26.

посед.⁷⁵⁸ Митрополит може доћи само на позив монаха, у случају њиховог огрешења. Једина друга митрополитова права односе се на право молитвеног помена и постављања игумана.⁷⁵⁹ Након Славове смрти, наглашено је да ће манастир остати у положају баштенског (παρέ λευσινπαρὰ ἀνακτορικῆς χειρὸς), иако терминологија којом је та жеља изражена може да унесе забуну (βασιλικὴ νμονὴ νόνομά ζεσθαι).⁷⁶⁰

4.2. Максим, ктитор Манастира τῆς Βορηνῆς (1247)

Пре детаљног инвентара добара у Манастиру чији је ктитор, Максим објашњава настанак и развој свог манастира. По завету, његов отац је на једном брду посадио виноград и саградио богомољу (εὐκτῆριον) посвећену Богородици.⁷⁶¹ Постојала је жеља да се стекну непокретности (ἀκίνητα) и самопокретне ствари (αὐτοκίνητα) – животиње – за потребе прехране (τροφὴ) и опремања (ἐνδύμενα).⁷⁶²

Примањем монаха, црква коју је његов отац саградио, постала је мала, па је Максим сâм саградио нову, већу.⁷⁶³ Упућени смо да је *алагатор*, господин Фока, из породице Манкафа, помогао осликавање.⁷⁶⁴ Исти човек помогао је Манастир новцем за изградњу трпезарије (τραπέζην), кухиње (μαγειρεῖον) и пекаре (μαγειρεῖον).⁷⁶⁵

Манастир није имао метохе на којима би боравили монаси, па је Максим најпре саградио капелу (εὐκτῆριον) посвећену Св. Николи, док је супруга неког покојног Вергиса помогла даровањем кућа (ἐπι τοῖς σοῖς κήμασιν ἐξέδοτο).⁷⁶⁶ Куће је поклонила и монахиња, госпођа Атанасија Манкафина, заједно са црквом коју је сама основала, посвећеном Св. Јовану Милостивом (Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος), као и разне друге непокретности: виноград у месту τῶν Ἀγριδίων, други виноград у τοῖς Κοβένοισι дрвећем дуда посађеним на њему (ἐναὐτῶν συκαμινέων δένδρων) и воденицом

---

⁷⁵⁸ *Vatopedi I*, № 13, l. 15-16.

⁷⁵⁹ *Ibid.*, l. 23-24.

⁷⁶⁰ *Ibid.*, l. 14.

⁷⁶¹ *Vatopedi I*, № 15, l. 18-22.

⁷⁶² *Ibid.*, l. 65-67.

⁷⁶³ *Ibid.*, l. 67-68.

⁷⁶⁴ *Ibid.*, l. 71-72.

⁷⁶⁵ *Ibid.*, l. 74-75.

⁷⁶⁶ *Ibid.*, l. 78-80.

(καὶ μετὰ ὑδρομυλικοῦ ἔργαστηρίου) добијених на основу „куповине“ (ἔξ ἑώρασί ας).⁷⁶⁷ Она и њен муж, Манкафа, треба вечно да се помињу.⁷⁶⁸

Код реке (ἐν τῇ ποταμῷ α) τοῦ Αὔλακος налази се још један манастирски метох, добијен захваљујући неком Илариону, тј. Исаку.⁷⁶⁹ Исти човек обдарио је Манастир од своје баштине (ἐκ γονικόθεν χωραφίων) у месту τὰ Ἐπίζυγα, прецизно, дао је половину поседа (μερίδος τῆς μίση), са појашњењем да је то једна четвртина парцеле (ὑποστῆσεν).⁷⁷⁰

Први део тестаментарних одредаба овог ктиторског тестаментарног чине упутства о животу у Манастиру након смрти његовог оснивача. Прописан је начин одржавања богослужења. Вечерња служба (ἐσπερινή δοξολογία),⁷⁷¹ не одржава се пре него што се позове еклезијарх од стране настојатеља, и он узме у руке типик, означи почетак службе, прочита га и делује према њему у целини.⁷⁷² Исто је прописано и за јутрење (ἑωθινή δοξολογία).⁷⁷³

Једно од правила које се оставља монасима на поштовање односи се на обавезан киновийски начин живота, тј. општежиће (εἰς τὸ κοινοβιακῶς συζῆν),⁷⁷⁴ те нико од монаха неће моћи да се осамљује нити држи нешто само за себе, а оброке ће добијати заједно, на заједничкој трпези.⁷⁷⁵ Монасима се дају савети у погледу заједничког живота.⁷⁷⁶ Са друге стране, настојатељ треба да има погодне особине, којима ће обезбедити мир и хармонију са и међу монасима.⁷⁷⁷

---

⁷⁶⁷ *Ibid.*, 1. 81-85.

⁷⁶⁸ *Ibid.*, 1. 86-87.

⁷⁶⁹ *Ibid.*, 1. 88.

⁷⁷⁰ *Ibid.*, 1. 89-90.

⁷⁷¹ *Ibid.*, 1. 94.

⁷⁷² *Ibid.*, 1. 95-97.

⁷⁷³ *Ibid.*, 1. 97.

⁷⁷⁴ *Ibid.*, 1. 99.

⁷⁷⁵ *Ibid.*, 1. 100.

⁷⁷⁶ *Ibid.*, 1. 104-107.

⁷⁷⁷ *Ibid.*, 1. 107-112.

Сваки монах који се супротстави настојатељу, биће опоменут (νουθετικῶς γέσθαι), након треће опомене, биће истеран (ἐκδιώκεσθαι), као одговоран за прекршај (ὡς σκὰ νδαλου [sic] αἴτιος).⁷⁷⁸

Настојатељ је дужан да поступа са пажњом (μετὰ πᾶν ντωννηφά λεονςic) у односу на манастирске предмете (πράγματα), а не непажљиво (μὴ νωθρῶς) и на штету (ἐπὶ λύμῃ καὶ ἀφανισμῶ).⁷⁷⁹ Уколико се деси последње, монаси треба да оду до црквеног средишта у Филадельфији, и прикажу истину о тој ствари. Настојатељ се у тој ситуацији може покајати и остати на „челу“ братства (μενέτω ἡ οὐ κεῖα), у супротном, поставља се нови настојатељ, према правилима.⁷⁸⁰

Сукобе (συντυχία) између монаха и настојатеља решавају „духовни оци“ коју су ван братства (παρὰ τῶν ἔξωθεν), док је за веће сукобе компетента митрополија.⁷⁸¹

Посебно је описан избор настојатеља. Уколико постоји подобна личност, по заједничком предлогу монаха, биће рукоположена од стране митрополије.⁷⁸² Ако пак такве особе нема у братству, изабраће се друга особа која води „безгрешан“ живот (ἀνεπίληπτονβίον ἔχοντα).⁷⁸³ Изабрани настојатељ има сва овлашћења (πᾶσαν ἐξουσίαν).⁷⁸⁴

Манастирска врата (πύλη) биће увек отворена, те ће они који долазе бити дочекивани од стране монаха, а нико неће попреко гледати странце нити људе у нужди, већ ће и њима бити једноставан приступ храни и пићу у манастиру.⁷⁸⁵

Светковина (ἑορτή), манастирска слава посвећена Богородици, прослављаће се сваког 21. новембра у години, са објашњењем о декорацији и трпези, а напомиње се и да ће тај догађај бити одржаван (и) у спомен ктитора и других добротинитеља.⁷⁸⁶

---

⁷⁷⁸ *Ibid.*, I. 112-114

⁷⁷⁹ *Ibid.*, I. 115-116.

⁷⁸⁰ *Ibid.*, I. 118-119.

⁷⁸¹ *Ibid.*, I. 119-121.

⁷⁸² *Ibid.*, I. 122-124.

⁷⁸³ *Ibid.*, I. 124-125.

⁷⁸⁴ *Ibid.*, I. 125.

⁷⁸⁵ *Ibid.*, I. 128-129.

⁷⁸⁶ *Ibid.*, I. 129-132.

Манастир који је основао Максим оставља потпуно „слободним“ (ἐλευθέραν πύλην) и без обавеза према било којој особи (καὶ ἀκαταδούλωτον), духовној или световној, као и независим (αὐτοδέσποτον) и самовласним (ἰδιοδέσποτον),⁷⁸⁷ таквог га прима настојатељ, и таквог има обавезу да га преда будућем игуману, а исто важи и за њега и за сваког будућег.⁷⁸⁸ Манастир не може бити у власти (μὴ δεσπόμενος) никог од “световњака” (κοσμικοῦ προσώπου) унутар или ван Максимове породице.⁷⁸⁹ Извесна овлашћења има само митрополит филиделфијски, а нека од њих су и већ поменута: у погледу постављања новог настојатеља (σφραγίσει δακτυλῶσθε), уобичајеног споменана службама и богослужењима (τῆν συνήθη ναφορὰν), и помоћи душама „у нужди“.⁷⁹⁰

Иако настојатељ треба да буде ослобођен од сваке сумње (ὑποψίας), његово настојатељство неће бити без провере (ἀμεταμέτρητον).⁷⁹¹ Заправо, монаси који поседују потребно знање водиће рачуна о разним стварима. Тако, о црквеним добрима водиће рачуна (εἰς ναυμεμαρτυρημένα) еклезијарх, о намирницама подрумар (κελλάριος), а ризничар (δοχειαριος) о манастирским приходима (προσόδα) и приносима (συνεισφορά).⁷⁹²

Посебна наредба односи се на монашке одоре (ἐνδύματα), које се не могу продавати (διαπωλεῖν) нити размењивати (ἢ ἀνταλλάττειν) без настојатељевог знања.⁷⁹³ Истоветно, не треба да се тка било шта више од онога за чим постоји потреба.⁷⁹⁴

У другом делу тестаментa наводи се детаљан инвентар добара. На неколико места помињу се јеванђеља (εὐαγγέλια),⁷⁹⁵ у облику седмоднева (καθημερινόν),⁷⁹⁶ четворојеванђеља (тетраευάγγελα),⁷⁹⁷ списи из јеванђеља намењени за читање недељом (κυριακοδρόμιν),⁷⁹⁸ коментари Јеванђеља по Матеји у два тома, изводи (ἐκλογὰς) Јеванђеља по Јовану,⁷⁹⁹ коментар Јеванђеља Теофилакта

⁷⁸⁷ *Ibid.*, 1. 132-134.

⁷⁸⁸ *Ibid.*, 1. 134-135.

⁷⁸⁹ *Ibid.*, 1. 135-136.

⁷⁹⁰ *Ibid.*, 1. 136-138.

⁷⁹¹ *Ibid.*, 1. 139-140.

⁷⁹² *Ibid.*, 1. 140-143.

⁷⁹³ *Ibid.*, 1. 144-146.

⁷⁹⁴ *Ibid.*, 1. 146-147.

⁷⁹⁵ *Ibid.*, 1. 149-152.

⁷⁹⁶ *Ibid.*, 1. 149.

⁷⁹⁷ *Ibid.*, 1. 150.

⁷⁹⁸ *Ibid.*

⁷⁹⁹ *Ibid.*, 1. 151.

Охридског⁸⁰⁰(διὰ τοῦ Βουλγαρί ας),⁸⁰¹ шестоднев (ἑ ξαή μερος) Јована Златоустог – Омилије на Књигу Постања,⁸⁰² шестоднев (омилије) Василија Великог, апостол (ἄ ποστολικό ν) у облику седмоднева.⁸⁰³Старозаветна пророчанства (προφητεί α),⁸⁰⁴ стихире (στιχερά ριν),⁸⁰⁵осмогласник (ὀ κτώηχος),⁸⁰⁶Велики осмогласник – Параклитике (παρακλητική),⁸⁰⁷ синаксар (συναξά ριον),⁸⁰⁸ирмологион (εἰ ρμολό γιν),⁸⁰⁹кондакарин (κονδακά ριν),⁸¹⁰ексапостилариони (ἑ ξαποστειλά ρια),⁸¹¹Посни триод (τριώδιον),⁸¹²Пентикостар – Цветни триод (πεντηκοστά ριον),⁸¹³типици (τυπικά),⁸¹⁴σχηματολό γιν, минеји 12 месеци (μηνεί α),⁸¹⁵ новембарски са житијем Св. Јована Милостивог, књига Јована Златоустог (χρυσοστομικὸ νβιβλί ον) – οἱ Маргарί τες („Маргарити“),⁸¹⁶различита дела Василија Великог, од којих се наводе „Беседе на Псалме“ – (ἔ χονψαλμοῦ ζέ ρμηνευμέ νους);⁸¹⁷ теолошке књиге, Катихизис (κτηγή σεις)ТеодораСтудита,⁸¹⁸ „ἡ Κλί μαξ“ („Лествица“) Јована Лествичника;⁸¹⁹ посланице (ἑ πιστολαί) Светог апостола Павла са тумачењима,Посланица Ефесцима, дела апостолска (πρά ξεις).⁸²⁰У инвентару налазе се и друге књиге: „Доротејева“ књига – „Поуке аве Доротеја“ (Св. Доротеј из Газе) са појединим поглављима „Марковим“ (монах Марко),⁸²¹ „οἱ Ἀνδριά ντες“,Омилија Јована Златоустог „О статуама“, са коментаром Григорија Богослова (τοῦ Θεολό γου),⁸²²друге књиге које обухватаЛествичник: „Παντέ κτη“

⁸⁰⁰*Vatopedi I*, pp. 146.

⁸⁰¹*Vatopedi I*, № 15, l. 151-152.

⁸⁰²*Ibid.*, l. 152; *Vatopedi I*, pp. 146.

⁸⁰³*Vatopedi I*, № 15, l.152-153.

⁸⁰⁴*Ibid.*, l. 153.

⁸⁰⁵*Ibid.*

⁸⁰⁶*Ibid.*

⁸⁰⁷*Ibid.*

⁸⁰⁸*Ibid.*, l. 154.

⁸⁰⁹*Ibid.*

⁸¹⁰*Ibid.*

⁸¹¹*Ibid.*

⁸¹²*Ibid.*

⁸¹³*Ibid.*

⁸¹⁴*Ibid.*

⁸¹⁵*Ibid.*, l. 155.

⁸¹⁶*Ibid.*, l. 158.

⁸¹⁷*Ibid.*, l. 158-159.

⁸¹⁸*Ibid.*, l. 159.

⁸¹⁹*Ibid.*, l. 160.

⁸²⁰*Ibid.*, l. 160-161.

⁸²¹*Vatopedi I*, pp. 147.

⁸²²*Vatopedi I*, № 15, l. 162.

монаха Антиоха Афродисија,⁸²³ „Велика и мала монашка правила“ – „τὰ Ἀσκητικά“ Василија Великога,⁸²⁴ друга Лествичникова дела, житије (βιβλίον περὶ ἐχόντων βίοντων ...) Јована Златоустог,⁸²⁵ његова друга различита дела, књига о Варламу (и Јоасафу?) (βιβλίον ὁ Βαρλαάμ),⁸²⁶ књиге преподобног Јефрема (Сирина), прва и друга,⁸²⁷ књига преподобне Марије (Египћанке) са житијем и другим разним “стварима”,⁸²⁸ геронтикон (γεροντικόν) написан на папиру,⁸²⁹ псалтири (ψαλτήρια),⁸³⁰ друге књиге написане на папиру „о седам икона“,⁸³¹ псалтир μονομάχων, књиге са службама на празнике (ἀκολουθία αἰτῆς ὀρθῆς),⁸³² књиге о Светим канонима,⁸³³ житије Св. Јефтимија (Великог) и других светаца,⁸³⁴ кондакиони Јована Златоустога,⁸³⁵ кондакиони Василија Великога,⁸³⁶ литургија Пређеосвећених дарова (προηγιασμένα).⁸³⁷

Међу стварима налазе се одоре (ἀλλαγαί), беле (λευκαί) и порфирне,⁸³⁸ више епитрахиља (ἐπιτραχήλια),⁸³⁹ χρυσοκλαβαρικόν, зарукавље (ἐπιμάνικα) са представама Похвале Богородици (Χαιρετισμός) и Васкрсења (Ἀνάστασις).⁸⁴⁰

Помињу се паровималих покриваца (ποτηροκαλύμματα),⁸⁴¹ златни покривач, „воздух“ (ἀήρ),⁸⁴² драгоцену тканину (βλαττίνα),⁸⁴³ χρυσοκόκκινον, ἀσπρόχρυσον, олтарски прекривач (σαρκεσίον),⁸⁴⁴ олтарски стољњаци (ἐνδυτάια).⁸⁴⁵

⁸²³ *Ibid.*

⁸²⁴ *Ibid.*, l. 162-163.

⁸²⁵ *Ibid.*, l. 163-164.

⁸²⁶ *Ibid.*, l. 164.

⁸²⁷ *Ibid.*, l. 164-164.

⁸²⁸ *Ibid.*, l. 165.

⁸²⁹ *Ibid.*, l. 165-166.

⁸³⁰ *Ibid.*, l. 166-167.

⁸³¹ *Ibid.*

⁸³² *Ibid.*, l. 167.

⁸³³ *Ibid.*, l. 168.

⁸³⁴ *Ibid.*, l. *Ibid.*

⁸³⁵ *Ibid.*, l. 169.

⁸³⁶ *Ibid.*

⁸³⁷ *Ibid.*, l. 169.

⁸³⁸ *Ibid.*, l. 169-170.

⁸³⁹ *Ibid.*, l. 170.

⁸⁴⁰ *Ibid.*, l. 170-171.

⁸⁴¹ *Ibid.*, l. 171.

⁸⁴² *Ibid.*

⁸⁴³ *Ibid.*, l. 171.

⁸⁴⁴ *Ibid.*, l. 173.

⁸⁴⁵ *Ibid.*

Свећњаци (μανουάλια),⁸⁴⁶ један мали за улаз (τῆς εἰσόδου),⁸⁴⁷ седмоструки (κόσκηνα),⁸⁴⁸ тањирићи (λάμναι) τοῦ πέντε πλου,⁸⁴⁹ изливени крстови са посудом за тамјан, изливени тањири (ἀπαλλαρέαι),⁸⁵⁰ црквени котао (ἀνεμομιλιάριον).⁸⁵¹

Иконе су набрајане према њиховом положају у цркви. Помињу се оне на трону (εἰκόνι σματάτης προσκυμένης),⁸⁵² затим, иконе на олтару (ἐν τῷ τέμνω),⁸⁵³ и слично, иконе са представама Христа и Св. Георгија, представе Успења (Κοίμησις) и Рођења (Γέννησις),⁸⁵⁴ једна икона Арханђела (Ἀρχιστράτηγος), израђена у бакру (ἐκ χαλκοῦ).⁸⁵⁵

Издвојене су књиге које се налазе на манастирском метоху. То су понеки минеји, неки на папиру, јеванђеља предвиђена за читање недељом, старозаветна пророчанства, стихирар, типик, евхологион, псалтир, синаксар за шест месеци, триод, кондакион, Богородичан (Θεοτόκια),⁸⁵⁶ одоре и епитрахил.⁸⁵⁷

На метоху τοῦ Αὔγουσθанази се еортологион (ἑορτολόγιον) за шест месеци, од којих је један на пергаменту, типик, псалтир, осмогласник, Параклетике, једна на папиру, са различитим канонима, старозаветна пророчанства, кондакион Јована Златоустог.⁸⁵⁸ Ту је и једна одора, тканине, олтарске простирке, метални тањирићи (λάμναι).⁸⁵⁹

Од покретних ствари на истом метоху даље се набрајају: бакарне посуде и лонци (χαλκοματικά καὶ χαλκοτζύκια), велики и мали,⁸⁶⁰ бурад (κακάβια),⁸⁶¹ трonoшци (πυρροῖστιά),⁸⁶² исто посуде (λεκάναι),⁸⁶³ κεραστικά, метални лонац (κουκούμιον),⁸⁶⁴ када

---

⁸⁴⁶ *Ibid.*, 1. 173.

⁸⁴⁷ *Ibid.*

⁸⁴⁸ *Ibid.*

⁸⁴⁹ *Ibid.*, 1. 174.

⁸⁵⁰ *Ibid.*, 1. 175.

⁸⁵¹ *Ibid.*

⁸⁵² *Ibid.*, 1. 175-176.

⁸⁵³ *Ibid.*; *Vatopedi I*, pp. 148.

⁸⁵⁴ *Ibid.*, 1. 177-178.

⁸⁵⁵ *Ibid.*, 1. 178.

⁸⁵⁶ *Ibid.*, 1. 179-182.

⁸⁵⁷ *Ibid.*, 1. 183.

⁸⁵⁸ *Ibid.*, 1. 183-186.

⁸⁵⁹ *Ibid.*, 1. 186-187.

⁸⁶⁰ *Ibid.*

⁸⁶¹ *Ibid.*, 1. 187.

⁸⁶² *Ibid.*

⁸⁶³ *Ibid.*, 1. 187-188.

⁸⁶⁴ *Ibid.*, 1. 188.

(καδδά ριν),⁸⁶⁵ друга бакарна посуда (χαλκοστά μιν),⁸⁶⁶ фењери (λυχνί αι),⁸⁶⁷ други лонци (μαστραπά δες),⁸⁶⁸ ἄ νεμομιλιά ρια – ветрењаче, трпезаријска звона (κονδί α),⁸⁶⁹ жарач за ватру (πυρρομά χος),⁸⁷⁰ ковачница (ἔ ργαστή ριονκωμοδρομικό ν),⁸⁷¹ наковањи (ἄ κμό νια)⁸⁷² и све остало у радионици за ковање, ашови (λίσκά ρια),⁸⁷³ плугови (ἄ ξινά ρια),⁸⁷⁴ секире (τζικού ρια),⁸⁷⁵ раоници (ὕ νί α sic),⁸⁷⁶ маказе (κλαδεπτή ρια sic),⁸⁷⁷ појилице (πιθά ρια),⁸⁷⁸ τζυκαλικά , ἄ ρκλαι (сандуци),⁸⁷⁹ различити столови (τραπέ ζια).⁸⁸⁰ Помињу се и различити други предмети, одевни (ῥ ουχικά),⁸⁸¹ памучне јастучнице (πηλωτοπροσκέ φαλαβαμβакό γομα),⁸⁸² ἔ ρια, памучне навлаке (ἔ φαπλώματαβαμβакερά)⁸⁸³ неке су „словенске“ (σθλαβονικά),⁸⁸⁴ прекривачи (ἔ νά πλια),⁸⁸⁵ тепих (ἔ πεύ χιν),⁸⁸⁶ пешкири (σά βана, προσό ψιν),⁸⁸⁷ постељина (συνδό νιον).⁸⁸⁸

Помињу се њиве (χωρά φια) у месту тоῦ Αὔ λακος:један назван τῆ ζῖ Ρ ὀ μης, добијен на основу купопродаје (ἔ ξαγορασί ας)од неког Стратигиса у месту тоῦ Κυαμί του за тринаест оваца (εἰ ζпрό βαταδεκατρί α),⁸⁸⁹ други тоῦ Φραντά ληкупљен за 10 оваца,⁸⁹⁰ трећи тоῦ Πελεκά νου, у истом месту.⁸⁹¹ Један купљени посед је на „царском путу“

⁸⁶⁵ *Ibid.*

⁸⁶⁶ *Ibid.*

⁸⁶⁷ *Ibid.*

⁸⁶⁸ *Ibid.*, l. 189.

⁸⁶⁹ *Ibid.*

⁸⁷⁰ *Ibid.*

⁸⁷¹ *Ibid.*

⁸⁷² *Ibid.*

⁸⁷³ *Ibid.*, l. 190.

⁸⁷⁴ *Ibid.*

⁸⁷⁵ *Ibid.*, l. 190-191.

⁸⁷⁶ *Ibid.*, l. 191.

⁸⁷⁷ *Ibid.*

⁸⁷⁸ *Ibid.*

⁸⁷⁹ *Ibid.*, l. 192.

⁸⁸⁰ *Ibid.*

⁸⁸¹ *Ibid.*

⁸⁸² *Ibid.*

⁸⁸³ *Ibid.*, l. 193.

⁸⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁸⁹ *Ibid.*, l.195.

⁸⁹⁰ *Ibid.*, l. 196.

⁸⁹¹ *Ibid.*, l. 196-197.

(τοῦ βασιλικοῦ δρόμου ἀ γορασθῆ ν).⁸⁹² Земљиште τοῦ Λεντιανοῦ , површине 20 модија, које се налази у истом месту, купљено је за четири перпера,⁸⁹³ земљиште τῆς Μαζαρί ναςиспод је (κά τωθεν) царског пута,⁸⁹⁴ други део од истог земљиште τῆς Μαζαρί ναςје уτῆ νΛί μιν,⁸⁹⁵ још једно земљиште је уτῆ νΒελανί δα.⁸⁹⁶ У месту τοῦ Κυαμί τουземљиште је завештаоцу даровао (ἀ πὸ χαριστικῆς) отац Агапит,⁸⁹⁷ а у истом месту налазе се земљишта која су купљена од неких свештених лица,⁸⁹⁸ једно земљиште је купљено од неког Каломодиса и његовог зета за четири перпера,⁸⁹⁹ земљиште у месту τοῦ Ἀ ρβανιτηνοῦ , изнад (ἀ νωθεν) τῶν Ρ ά μων, завешталац једобио за два перпера.⁹⁰⁰ Нека земљишта налазе се преко (τὰ πέ ρα) реке Авлакос, а претходни власник им је био неки покојни Хамилос, анагност, и зет неког Проксимоса, и зове се ὁ Χηνό λακκος,⁹⁰¹ а други посед назван је τοῦ Ἀ γί ουΕὐ σταθί ου, који се простире „од старог аквадукта“ (ἀ πὸ τοῦ παλαιοῦ ὀ χετοῦ) и води до његовог ослонца (ступба).⁹⁰² Следећа се наводи земља Μακρέ ςΜοῖ ρες, следећа у месту τοῦ Φιλί πλου, следећа τῶν Ἀ λωνί ων, једно земљиштеу близини манастирског метоха,⁹⁰³ једно земљиште испод (κά τωθεν) τοῦ Ἀ γί ουΠροκολί ου,⁹⁰⁴ земљиште које се налази у Филипију добијено купопродајом од Калоидиса, зета.⁹⁰⁵ Посед у Μακρέ ςΜοῖ ρες испод и изнад аквадукта, такође Максим је купио од свештеника Алексија,⁹⁰⁶ више поседа јетоῦ Σταυρί ου, добијено куповином од Политове жене, затим неког Комодромосаи Евфимиса.⁹⁰⁷ Један посед налази се код „бразде“ (εἰ στὸ ναῦ λακα) аквадукта, којег је завешталац добио куповином од Потоса.⁹⁰⁸ У

⁸⁹² *Ibid.*, 1.197.

⁸⁹³ *Ibid.*, 1.197-198,

⁸⁹⁴ *Ibid.*, 1.198-199.

⁸⁹⁵ *Ibid.*, 1.199.

⁸⁹⁶ *Ibid.*

⁸⁹⁷ *Ibid.*, 1.200.

⁸⁹⁸ *Ibid.*, 1.201.

⁸⁹⁹ *Ibid.*, 1.201-202.

⁹⁰⁰ *Ibid.*, 1.202-203.

⁹⁰¹ *Ibid.*, 1. 203-204.

⁹⁰² *Ibid.*, 1.204-205.

⁹⁰³ *Ibid.*, 1. 206-207.

⁹⁰⁴ *Ibid.*, 1.207-208.

⁹⁰⁵ *Ibid.*, 1.208.

⁹⁰⁶ *Ibid.*, 1.209-210.

⁹⁰⁷ *Ibid.*, 1.210-211.

⁹⁰⁸ *Ibid.*, 1.211.

истом месту земљиште је добијено од неке Модокликине, а у истом месту други посед је од неког Модиниса, као и други поседи који потичу од истог човека.⁹⁰⁹

Посебно се наводе поседи у селу (χωρίον) τὰ Ἐπί ζυγα, које је завешталац стекао од монаха Исака, давно, такође и од његовог зета монаха Григорија.⁹¹⁰ У истом селу Максим је откупио (ἐξωνησάμην) наводњену (ἄπαρδα) земљу површине 100 модија и од неког Николе Казаниса, који је зет неког Амирасаниса, за двадесет перпера.⁹¹¹ Купљено је и имање τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, од Магулиса, за 18 трикефала (τρικέφαλα),⁹¹² и земља површине 18 модија од зета неког Хрисохоса.⁹¹³ Путем размене (ἀπ' ἀνταλλαγῆς) са зетом неког Амурасаниса Вуриса, Максим је добио различиту земљу у наведеном селу, и наводњену (ἄπαρδα) и исушену (ἄνυδρα), а добијен је и виноград у месту τῶν Γαζηνῶν.⁹¹⁴ Из уговора о размени са Јованом Хараконитосом добијен је и посед са млином (χωρὰ φιοντοῦ μύλου).⁹¹⁵ Од истога потиче и мали посед (χωρὰ φιονὸ λίγιστόν), који је иза метоха, са старим млиновима (παλαιομύλωνι).⁹¹⁶ Купљен је и други стари млин τῶν Καζάνη, са његовим периором (μετὰ τοῦ περιόρου αὐτοῦ).⁹¹⁷

Поседи који се налазе око реке Авлакос добијени су од попа Агапита Цердопулоса, Георгија Тривијаса и Евфимиса;⁹¹⁸ други посед τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου купљен је од Калиергиса;⁹¹⁹ неки други посед купљен је од неког Мосхане, са земљом која је настала спајањем (τῆς συῆρας) са земљом од Вране.⁹²⁰ Земљиште са старим млином, добијено је из купопродаје, по цени од шест перпера.⁹²¹ Од деце неког покојног Мономаха Максим је откупио (ἐξωνησάμην) изграђене куће (ἀνὴ γειρενοὶ κήμα) на реци Авлакос, са оближњом земљом, по цени од 30 перпера.⁹²² Максим је изградио из темеља (ἐκ βάθρων) манастирски

---

⁹⁰⁹ *Ibid.*, 1.212-213.

⁹¹⁰ *Ibid.*, 1. 213-214.

⁹¹¹ *Ibid.*, 1. 214-215.

⁹¹² *Ibid.*, 1. 216.

⁹¹³ *Ibid.*, 1. 216-217.

⁹¹⁴ *Ibid.*, 1.217-219. О размени у византијском праву писао је С. Шаркић, „Уговор о размени (permutatio) у римском, византијском и српском средњовековном праву”, *ЗРВИ* 52 (2015) 331-342.

⁹¹⁵ *Ibid.*, 1.219-220.

⁹¹⁶ *Ibid.*, 1.220.

⁹¹⁷ *Ibid.*, 1.221.

⁹¹⁸ *Ibid.*, 1.222-223.

⁹¹⁹ *Ibid.*, 1.223.

⁹²⁰ *Ibid.*, 1. 224.

⁹²¹ *Ibid.*, 1.225.

⁹²² *Ibid.*, 1.226.

метох и Цркву Св. Прокопија.⁹²³ На истој реци изградио је три воденице (ὁ δρομυλικὰ ἔργαστήρια), још једну у месту τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίου.⁹²⁴ Метох Св. Константин граничи се са виноградом који му такође припада, као и свим другим што је у његовом саставу (καὶ τῆς ἀλληπεριοχῆς καὶ διακρατήσαι).⁹²⁵ Од исушеног земљишта у близини Епизиге, место τῶν Καστελλίων, Манастир има једну трећину,⁹²⁶ а добијено је од неког Казаниса за три перпера.⁹²⁷ Од истог човека, затим неког Хараконитиса и његовог брата купио је, у близини, друге поседе испред метоха Καστέλλα.⁹²⁸ У месту τῶν Δομενακίων, Максим има разну земљу (γῆν), добијену на основу размене са баштиницима (γονικαρίων προσώπων),⁹²⁹ пет парцела, од којих је лично његова једна (ἂν τὸ τῶν πέντε στίχων τὸ νῦν ἀλόκληρον).⁹³⁰ Од неког Тривидиса откупио је посед у близини (иза) Св. Константина, у чијем саставу је разбој за ткање (ἡ φαντωμένοσμουλινος),⁹³¹ по цени од четири перпера.⁹³² У истом месту Максим је добио посед од неког Мацицаниса.⁹³³ Одређена величина (ἔνδον στίχου) повезана је са местом Δομενάκιν, где се за два κοκκία дало 18 перпера.⁹³⁴ Од Алексеја Амирасаниса купио је један и по κοκκίον за девет перпера.⁹³⁵ Од зета неког Лаврентија Цикандилиса два повртњака (κηποροτόπια) у близини пашњака (πλησίον τοῦ λιβαδίου), за 10 перпера.⁹³⁶ Воденицу која се налази на реци τῶν Κοβέων, Манастир је добио од госпође Манкафине.⁹³⁷ За млин који користи неки Мелакринос Манастиру се дугује годишња дажбина од осам *трикефала* (τρικέφαλα) (τρικέφαλοποιημένα) и услуга млевења

⁹²³ *Ibid.*, 1.227.

⁹²⁴ *Ibid.*, 1.227-228.

⁹²⁵ *Ibid.*, 1.228-229.

⁹²⁶ *Ibid.*, 1.229-230.

⁹²⁷ *Ibid.*, 1.230-231.

⁹²⁸ *Ibid.*, 1.231-232.

⁹²⁹ *Ibid.*, 1.233.

⁹³⁰ *Ibid.*, 1.233.

⁹³¹ Cf. *BMFD*, 1188, у коме је тај објекат схваћен као нефункционални млин (“theruinsofamill”).

⁹³² *Vatopedi* I, № 15, 1. 234-235.

⁹³³ *Ibid.*, 1.235.

⁹³⁴ *Ibid.*, 1.235-236.

⁹³⁵ *Ibid.*, 1.237.

⁹³⁶ *Ibid.*, 1.238.

⁹³⁷ *Ibid.*, 1.238-239.

(ἡ λεστικὴ ποιεῖν), онолико колико је Манастиру потребно.⁹³⁸ Друга воденица налази се иза Манастира.⁹³⁹

У селу τὰ Ῥάου налазе се маслињаци (ἐλαῖκὰ δένδρα), 11 дрва, купљени за Максима од неког Манојла Аксиоса.⁹⁴⁰ Други маслињак је од 11 дрва, потекао од Евдокије, жене неког Кимине, остављен Манастиру за залогу (ἐνεχυρικῶς τρόπον) за износ од седам перпера.⁹⁴¹ Од Пирусиса Комнина такође маслињаци, наводе се затим и други, купљени од стране Максима од Манојла Василикоса, други купљен од Хазариса, συγγάμβρου τοῦ Туртуроса.⁹⁴² За 28 перпера купљено је 15 стабала маслиновог дрвета од неког Пасиналиса.⁹⁴³ Истоветно, у τῆς Ῥάου, купљена су 22 дрвета.⁹⁴⁴

Максиму је остављен посед τοῦ Ἀγίου Πέτρου, а посед му је оставио и Катара у месту τοῦ Γεράνη.⁹⁴⁵ По основу купопродаје стекао је различита друга земљишта, чија се имена и претходни власници марљиво набрајају.⁹⁴⁶ „На“ реци поседује 20 модија земље, поклоњених (ἡ φιερώθη) Манастиру од стране госпође Ирине, окружена слатином (τὰ πέρα ἰμυκόν).⁹⁴⁷ Набрајају се и поседи τοῦ Ἀγίου Θεολόγου τοῦ Ἀγίου Ἀκινδύου.⁹⁴⁸ Посед τῆς Ἐμβολῆς поклоњен је (ἡ φιερωθήν) од неког Скримнаса, а у истом месту су и други поседи.⁹⁴⁹ Од деце неког Авитијаноса Максим је „добрио“ осамдесет модија земље, као дар при ступању у манастир.⁹⁵⁰ У месту τὸ Μεσογλώσσιον земљу је добио на основу купопродаје, од неког Розелиса, а међу земљом налазе се и поседи у местима τοῦ Δρυατοῦ уτὰ Πάτριζα.⁹⁵¹ Земљу је купио и од монаха Карсериса.⁹⁵²

---

⁹³⁸ *Ibid.*, 1.239-240.

⁹³⁹ *Ibid.*, 1.241.

⁹⁴⁰ *Ibid.*, 1.241-242.

⁹⁴¹ *Ibid.*, 1.242-243.

⁹⁴² *Ibid.*, 1.243-244.

⁹⁴³ *Ibid.*, 1.245.

⁹⁴⁴ *Ibid.*, 1.245-246.

⁹⁴⁵ *Ibid.*, 1.246-247.

⁹⁴⁶ *Ibid.*, 1.246-251.

⁹⁴⁷ *Ibid.*, 1.251-252. Вид. *BMFD*, 1188.

⁹⁴⁸ *Ibid.*, 1.252.

⁹⁴⁹ *Ibid.*, 1.252-253.

⁹⁵⁰ *Ibid.*, 1.253; вид. *BMFD*, 1188.

⁹⁵¹ *Ibid.*, 1.254-255.

⁹⁵² *Ibid.*, 1.256.

Даље, на планини (ἐν ὄρει) имена τοῦ Κισσοῦ налази се више земљишних поседа, која воде до „царског пута“ и места τοῦ Λιβιδί τζια, са леве стране (τὰ ἄριστερά).⁹⁵³ Са ње се долази и на стазу (μονοπάτιον) који долази од утврђења (τὸ ἐρχόμενον πρὸ τοῦ κάστρου), и даље ка Манастиру τῆς Βορεινῆς, док је други пут ка гувну (πρὸς τὸ ἄλώνιον), док су на десно (τὰ δεξιὰ) земљишни поседи који припадају Манастиру.⁹⁵⁴ Када се иде у другом смеру „царског пута“, долази се до потока, а све лево и десно од тог места припада Манастиру, од пешачког пута све до поседа Касилокомитоса.⁹⁵⁵ Лево иза Манастира налазе се поседи τοῦ Βουκολικῆς, којег је Максим давно добио од монаха Нифона Касилокомитоса (поново као дар за улазак у манастир);⁹⁵⁶ у месту τοῦ Μελικοῦ ρηземља коју је Манастир добио од деце покојног Комнина, површине 10 модија.⁹⁵⁷ Наведене су границе монашких винограда инекултивисане земље (χερσαῖ α): почевши од винограда τοῦ Φαγομόδη додељених (προωληθῆντος) протоалагатору, покојном Вардахласу, силази се (κατέρχεται) до «левог» пута, где се такође налазе горњи делови монашких винограда.⁹⁵⁸ Одатле се долази на иметак (τὰ δίκα) покојног Хонијата, који је у нивоу каменог венца (τῆς στεφανῆς ἀσπῆρας), и који почиње у месту τοῦ Σαρῆ τζη, и који се завршава на граници са τῶν Κοβέων.⁹⁵⁹ Са њега се пење јужно (κατὰ νότον) на винограде и некултивисану земљу (χερσαῖ α) који су у близини рекеа који воде ка виноградима неког Карандиниса, свештеника Флатумиса и неког Акандопатоса, Вотаниота и Сурмиса, и простире се до имања госпође Манкафина.⁹⁶⁰ Са источне стране, простиру се до винограда неког Фагомодиса, где почиње манастирски посед.⁹⁶¹

Виноград у месту τῶν Κοβέων, са дудињаком (μετὰ τῶν σκαμνέων) оставила је Манастиру монахиња Манкафина.⁹⁶² Земљу је дао Марзандис, а на њој су виноград посадили сами монаси.⁹⁶³ Набраја се и виноград који се налази иза Св. Димитрија, са свим

⁹⁵³ *Ibid.*, 1.255-256.

⁹⁵⁴ *Ibid.*, 1.257-258.

⁹⁵⁵ *Ibid.*, 1.259-260.

⁹⁵⁶ *Ibid.*, 1. 261; вид. *BMFD*, 1189.

⁹⁵⁷ *Ibid.*, 1.262.

⁹⁵⁸ *Ibid.*, 1.265.

⁹⁵⁹ *Ibid.*, 1.265-267.

⁹⁶⁰ *Ibid.*, 1.267-269.

⁹⁶¹ *Ibid.*, 1.269-270.

⁹⁶² *Ibid.*, 1.271-272.

⁹⁶³ *Ibid.*, 1.272-273.

припацама – кућама и стварима које иду уз (πά σητῆ περιοχῆ καὶ δικρατή σι).⁹⁶⁴ Виноград се налази и у месту τῶν Ἰαμάτων, добијен од неке Тиранинисе,⁹⁶⁵ још један виноград, код реке Авлакос, засађен од стране Максима и монаха,⁹⁶⁶ док је виноград у месту τῶν Προοίκων, добијен од τῆς Μεσοποταμίας, цео, тј. четири коккија, а код њега се налазе и манастирска добра.⁹⁶⁷ У местима τὸ Κεραμαρεῖον и τὰ Τρίαβουνία налази се земља коју је даровала госпођа Ирина.⁹⁶⁸

На „Светом“ метоху, Манастир је добио земљу са виноградом од „блаженог“ Калабакиса.⁹⁶⁹ Ту се налазе и неке покретне ствари. Набројане су најпре књиге: јеванђеља за читање недељом, апостол, евхологин, осмогласик, Параклитике, псалтир, триод, пророчанства, старозвучни (παλαιό φωνον) стихир, минеји за различите месеце, στιχεροκαθίστάριον, кондакин Јована Златоустог и Василија Великог, типик, хирмологион, кондакарин, σχηματολόγιον, књига οἱ Μαργαρίτες („Маргарити“).⁹⁷⁰ Ту се налази и осам икона, свештеничке одежде, и сребрна кашичица (λαβίς), нафорњак и друго.⁹⁷¹

Даље се помиње повлашћени посед (ζευγηλατεῖον) у месту τὸν Μόδιον, којег је Манастир добио од покојног севаста Митаса, површине 2000 модија, након поделе (καθὼς ἐπέμερίσθησαν) са монасима Манастира τῶν Νεαμονιτῶν.⁹⁷² Земља у месту τὰ Ἡλιοτότου, коју је Манастиру оставила госпођа Манкафина, треба бити дељена са неком протовестаритисом.⁹⁷³ Манастиру припадају и покретне ствари: ἄμαξια, нека врста запрежних колица;⁹⁷⁴ 15 пари радних, запрежних волова и говеда (ζευγάρια βοεῖκα καὶ βουβαλικά),⁹⁷⁵ коњи (ἄλογα φορβάδες),⁹⁷⁶ мушки и женски магарци (ὀνικά ἄρρενα καὶ θήλεια),⁹⁷⁷ седла (ὑπόσελα),⁹⁷⁸ свиње (μοχθηρά),⁹⁷⁹ краве и телад

⁹⁶⁴ *Ibid.*, 1.273-274.

⁹⁶⁵ *Ibid.*, 1.275.

⁹⁶⁶ *Ibid.*, 1.275-276.

⁹⁶⁷ *Ibid.*, 1.276-277.

⁹⁶⁸ *Ibid.*, 1.277-278.

⁹⁶⁹ *Ibid.*, 1.278-279.

⁹⁷⁰ *Ibid.*, 1.279-283.

⁹⁷¹ *Ibid.*, 1.283-284.

⁹⁷² *Ibid.*, 1.284-285.

⁹⁷³ *Ibid.*, 1.285-287.

⁹⁷⁴ *Ibid.*, 1.287.

⁹⁷⁵ *Ibid.*, 1.287-288.

⁹⁷⁶ *Ibid.*, 1.288.

⁹⁷⁷ *Ibid.*, 1.288.

⁹⁷⁸ *Ibid.*, 1.288.

(ἡ γελᾶ διαμικρὰ μεγὰ λα),⁹⁸⁰ радна говеда (βουβά λια ῥγά),⁹⁸¹ оседлани товарни коњи (ἡ λογασαγμὰ ριαβορδό νια),⁹⁸² овце (πρό βατα).⁹⁸³ Помињу се и пчелињаци (μελί σσια) у разним местима;⁹⁸⁴ друге материјалне ствари (ὕ λικᾶ).⁹⁸⁵

Госпођа Ирина је након смрти свог мужа, алагатора Фоке, Манастиру оставила многобројне покретне и непокретне ствари, међу којима су три пара запрежних животиња (ζεγγᾶ ρια)⁹⁸⁶ – пар бивола и два пара волова, запрежна кола са металним точковима (ἡ μὰ ξιασιδηροκᾶ νθωτα),⁹⁸⁷ цркву на метоху Авлакос посвећену Св. Прокопију, воденица на реци Авлакос и засађени виноград у истом месту. У Цркви су даље детаљно набројани: тканине, фењери, келије.⁹⁸⁸ Од непокретности помињу се и две купљене парцеле земље (τμή ματα),⁹⁸⁹ још једно земљиште такође откупљено, виноград иза Св. Димитрија са зевгилатионом (μετὰ ζευγηλατεί ου).⁹⁹⁰ Коначно, Ирина је даровала додатне тканине, јеванђеља која су монаси украсили, чираке, воденицу иза Манастира, и новчани дар од 144 перпера.⁹⁹¹

4.3. Теодосије (Теодул) Скаран (без датума, вероватно између 1270-1274)

Тестамент Теодосија Скарана такође почиње инвентаром добара. Првопоменућа је Црква (ναὸ ς)⁹⁹² Пресвете Богородице, са две капеле (παρεκκλησια, παρρεκλή σια)⁹⁹³, Светог Димитрија и Светог Николе, са разним иконама (ἡ κωνή ματα, εἰ κονί σματα): Христа Спаситеља и Пресвете Богородице и Јована Претече, Светог Николе, велике и мале.⁹⁹⁴ Набројана су три гвоздена крста (σταυροὶ συδηρί /σιδροῖ),⁹⁹⁵ сребрни ?

---

⁹⁷⁹ *Ibid.*, 1.288.

⁹⁸⁰ *Ibid.*, 1.289.

⁹⁸¹ *Ibid.*, 1.289.

⁹⁸² *Ibid.*, 1.289.

⁹⁸³ *Ibid.*, 1.289-290.

⁹⁸⁴ *Ibid.*, 1.290-291.

⁹⁸⁵ *Ibid.*, 1.291.

⁹⁸⁶ *Ibid.*, 1.293.

⁹⁸⁷ *Ibid.*, 1.293.

⁹⁸⁸ *Ibid.*, 1.298.

⁹⁸⁹ *Ibid.*, 1.298-299.

⁹⁹⁰ *Ibid.*, 1.300-301.

⁹⁹¹ *Ibid.*, 1.302-303.

⁹⁹² *Xéropotamou*, № 9, A: 1. 8; B: 1. 8.

⁹⁹³ *Ibid.*

⁹⁹⁴ *Ibid.*, A: 1. 8-9; B: 1. 9-10.

⁹⁹⁵ *Ibid.*, A: 1. 9; B: 1. 10.

(περιηγυρωμέ νος, περιηγυρωμέ νος),⁹⁹⁶гвоздени свећњак (μανουά λιον, μανουά λιον),⁹⁹⁷ други изливени (χυτό ν)⁹⁹⁸, кадионица(θυμιατό ν),⁹⁹⁹ анап (κατζή ν, κά τζιν),¹⁰⁰⁰ калајни дископутир (δησχωποτί ρην/δισκοποτή ριον), дарци (ποτιροκαλί ματα, ποτηροκαλλύ ματα),¹⁰⁰¹ четири посуде од дрвета, за нафору (ἀ παλαρέ εξζηληνες, ἀ παλλερεαιξύ λιναι),¹⁰⁰² ἀ ναλώγιων/ἀ ναλό γεων, изливени олтарски крстови, свештеничке одежде (ἀ κολουθί α/ἀ κολουθί ατò νί ερέ ων), свештеничке одоре (ἀ λλαγί ί ερατικοῖσπρι/ἀ λλαγί η ερατικῆσπρι), књиге (βιβλιά ,¹⁰⁰³ βηλβηδά ρια¹⁰⁰⁴). Затим се наводе различити седмодневи (Εὐ αγγέ λιονκαθημερινό ν, Ἀπό στολοςκαθημερινό ς)¹⁰⁰⁵ написани на пергаменту (βέ βρανον),¹⁰⁰⁶ литургијеЈована Златоустог (Χρισό στομος), Василија Великог (μέ γαςΒασί λειος),и литургија Преосвећених Дарова (πρωγιασμέ νη, προγιασμέ νη),¹⁰⁰⁷Параклитике – Октоих(παρακλητικῆ ν),¹⁰⁰⁸ псалтир (ψαλτή ριν, ψαλτή ριον),¹⁰⁰⁹ три минеја (μινέ ων/μνηαῖ ον), Богослов ? (Θεολό γος), типик Светог Саве (τιπικò ν/τυπικò ντοῦ ἁ γί ουΣά ββα/Σά βα),¹⁰¹⁰ написан на папиру (βανββή κηνον),¹⁰¹¹ Богородичан (Θεοτοκά ρην, Θεοτοκά ριον),¹⁰¹² панегирик (ἀ ναγνωστικò ν/πανηγυρικò ν/πανηγυρκò νμετὰ έ νδή ματος/έ νδύ ματοςμαύ ρου).

Наводи се 12 малих и великих кућа (ὀ σπί τια/ὀ σπή τια),¹⁰¹³ неколико различите буради (βαγέ νια) од којих су највећа за 600 мера, бурад (χριαστί ρηων/χρειαστή ρια; кароу тιον/καρού τιν),¹⁰¹⁴ шест лонаца пуних вина (ὄ λλαγέ μοντα/

⁹⁹⁶ *Ibid.* A: 1. 9; B: 1. 11.

⁹⁹⁷ *Ibid.*, A: 1. 9-10; B: 1. 11.

⁹⁹⁸ *Ibid.*, A: 1. 10; B: 1. 11. Cf. E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of Roman and Byzantine Periodes*, New York 1900, 1176.

⁹⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰⁰¹ *Ibid.*, A: 1. 10; B: 1. 12.

¹⁰⁰² *Ibid.*

¹⁰⁰³ *Ibid.*, B: 1. 13.

¹⁰⁰⁴ *Ibid.*, A: 1. 10-11.

¹⁰⁰⁵ *Ibid.*, A: 1. 11; B: 1. 13-14.

¹⁰⁰⁶ *Ibid.*, A: 1. 11; B: 1. 14.

¹⁰⁰⁷ *Ibid.*, A: 1. 11; B: 1. 15.

¹⁰⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁰⁹ *Ibid.*, A: 1. 12; B: 1. 15.

¹⁰¹⁰ *Ibid.*, A: 1. 12; B: 1. 16.

¹⁰¹¹ *Ibid.*

¹⁰¹² *Ibid.*

¹⁰¹³ *Ibid.*, A: 1. 12; B: 1. 17.

¹⁰¹⁴ *Ibid.*, A: 1. 12-13; B: 1. 17-19.

ὄλαμεστὰ οἷ νου),¹⁰¹⁵ „исправна“ појилица (πί νομενά ρτί ως),¹⁰¹⁶ предмет од бабра (χά λκομα, χά λκωμα),¹⁰¹⁷ котлићи (κακαβό πουλα, κακκαβό πουλα),¹⁰¹⁸ посуде за воду (σταγονικά /σταγωνικά ἔ πιβαλτά ριαέ κκλησί ας),¹⁰¹⁹ мања посуда за воду (χρηρδῶξεστον/χειρξιδό ξεστονσταγωνικό ν/σταγωνέ ννον),¹⁰²⁰ κγνασταγωνέ νια/σταγωνική ,¹⁰²¹ лонци (μαστραπῶ ς),¹⁰²² два χαλκωτζού кала/χαλκοτζού кια,¹⁰²³ некакав нож (βατοκό πιν, βατοκό πιον),¹⁰²⁴ секирица (κλαдеυτή ριν, κλαυдеυτή ριον),¹⁰²⁵ српови (δρεпá νηα, δρεпá νια),¹⁰²⁶ трonoшци (πρωστιά, πpосτιά),¹⁰²⁷ „решетка“ (σκά ρα),¹⁰²⁸ тигањ (τί γανον),¹⁰²⁹ оруђе, врста мотике (τζапí α), такође врста мотике за виноград (δηкé λια, δικé λλια),¹⁰³⁰ српови са појасевима (í ννί αμετá куспí ων), секира, вероватно већа, за рад у шуми (πελέ κην/πελέ кун)¹⁰³¹, секире (τζηκού ρια, τζυκού ρια),¹⁰³² тζό κοι, пијук (σκεпá ρνην, σκεпá ρнин),¹⁰³³ мали чекићи (σφηρέ α, σφυρέ α),¹⁰³⁴ комади гвожђа (σύ δηρονкωμά тиа, sí δηρονкoмá тиа)¹⁰³⁵, пиле (πρίwнeta, πpиó νια),¹⁰³⁶ српови (δρεпá νια),¹⁰³⁷ оруђе или материјал за заптивање (καлаφατικό ν),¹⁰³⁸ па поново некаква бурад (πιθó πουла),¹⁰³⁹ гредице (μαδαρηкá, медаpикá),¹⁰⁴⁰ дрвена „преса“ за гpожђе(ληνóςξú λινος,¹⁰⁴¹ кpεββá тиа/кpαμβá тиаé ξηλωμέ να¹⁰⁴²) сандуци

¹⁰¹⁵ *Ibid.*, A: 1. 13; B: 1. 18.

¹⁰¹⁶ *Ibid.*

¹⁰¹⁷ *Ibid.*, A: 1. 13; B: 1. 19.

¹⁰¹⁸ *Ibid.*

¹⁰¹⁹ *Ibid.*, A: 1. 13-14; B: 1. 19.

¹⁰²⁰ *Ibid.* према B: 1. 19; A: 1. 14.

¹⁰²¹ *Ibid.*, A: 1. 14; B: 1. 20.

¹⁰²² *Ibid.*

¹⁰²³ *Ibid.*, A: 1. 14; B: 1. 20.

¹⁰²⁴ *Ibid.*

¹⁰²⁵ *Ibid.*; вид. Pitarakis, „Objects métalliques“, 249.

¹⁰²⁶ *Ibid.*; вид. Pitarakis, „Objects métalliques“, 249.

¹⁰²⁷ *Ibid.* A: 1. 14; B: 1. 21.

¹⁰²⁸ *Ibid.*

¹⁰²⁹ *Ibid.*, A: 1. 15; B: 1. 21.

¹⁰³⁰ *Ibid.*

¹⁰³¹ Cf. <https://elearning.unifr.ch/apb/typika/synthese/455>

¹⁰³² *Ibid.*

¹⁰³³ *Ibid.*, A: 1. 15; B: 1. 22; Pitarakis, „Objects métalliques“, 249.

¹⁰³⁴ *Ibid.*

¹⁰³⁵ *Ibid.*

¹⁰³⁶ *Ibid.*

¹⁰³⁷ *Ibid.*

¹⁰³⁸ Cf. <https://elearning.unifr.ch/apb/typika/synthese/229/1>.

¹⁰³⁹ *Ibid.*, A: 1. 16; B: 1. 23.

¹⁰⁴⁰ *Ibid.*

¹⁰⁴¹ *Ibid.*

¹⁰⁴² *Ibid.* Cf. <https://elearning.unifr.ch/apb/typika/artefact/2526>.

(ἄρκλαι),¹⁰⁴³столице (θρωνί α/θρονεῖ α¹⁰⁴⁴σελί α¹⁰⁴⁵), одећа од ткане свиле (ποδεαί κατεξαμί του, ποδέ αικατ' ἔ ξαμί του),¹⁰⁴⁶ шалови (μαγνά δια),¹⁰⁴⁷ мала и велика корита (σκαφίδια,¹⁰⁴⁸σκαφηδό πουλα¹⁰⁴⁹)сточићи (τρά πεζην/τραπέ ζιν, τετραπό δια),¹⁰⁵⁰јастуци за седење (σκαμνί α, μακρισκαμνί α/μακρισκά μνια),¹⁰⁵¹тањирићи (πηνακοπουλα, πινακοσκοῦ τελα),¹⁰⁵²велики дрвени пладњи (ξηλωπινά κια, ξιλοπί νακα),¹⁰⁵³тањири од земље (ὀ στρά κηνα,ὀ στρά κια),¹⁰⁵⁴вероватно источњачки (ανατολικά),¹⁰⁵⁵фењери (φανά ρια),¹⁰⁵⁶вршалице (δουκά νε, δοκά ναι),¹⁰⁵⁷врпце (σπαρτινε, σπαρτιναί),¹⁰⁵⁸вреће велике и мале (σακί α, σακκια),¹⁰⁵⁹говеђа кожа (βουή ка/βοί ка)¹⁰⁶⁰καὶ ἡ ργασμέ νον/εἰ ργασμέ νον, папир (βανβακην, βαμβά κιν),¹⁰⁶¹канап (κανά βην/κανά βιν),огртачи (ἄ πες/κά πα),¹⁰⁶²нобабарка за рибарење (σαντά λην/σανδά λιντοῦ γρίπου),¹⁰⁶³мрежа (γριπό στρατα), пратећи конопци (σχυνί α/σχοινί аτουγρίπου)¹⁰⁶⁴.

И у Скарановом тестаменту наводи се стока: два теглећа говеда (βουβά λιακαμα(ρ)τερά), од којих је једно женско (θηληκό ν, θηλυκό ν)¹⁰⁶⁵ а једно мушко (ἄ ρσυνηκό ν, ἄ ρσενικό ν),¹⁰⁶⁶ и младо женско (μικρὼν θηλικὸ ν), два теглећа вола (βώιδια,

¹⁰⁴³*Ibid.*

¹⁰⁴⁴*Ibid.*, A: 1. 16; B: 1. 24;cf. Parani, *Reconstructing*, 167.

¹⁰⁴⁵*Ibid.*

¹⁰⁴⁶*Ibid.* Cf. *LBG*, 727.

¹⁰⁴⁷*Ibid.*

¹⁰⁴⁸*Ibid.*

¹⁰⁴⁹*Ibid.*, A: 1. 17.

¹⁰⁵⁰*Ibid.*, A: 1. 17; B: 1. 24-25;

¹⁰⁵¹*Ibid.*

¹⁰⁵²*Ibid.*

¹⁰⁵³*Ibid.*, A: 1. 17; B: 1. 26.

¹⁰⁵⁴*Ibid.*

¹⁰⁵⁵Вид. Parani, "Intercultural exchange", 355-356. Ауторка је становишта да се епитет може односити и на византијске источне радионице, попут оне у Пергамону, а не нужно на муслиманске.

¹⁰⁵⁶*Ibid.* A: 1. 18; B: 1. 26.

¹⁰⁵⁷*Ibid.*

¹⁰⁵⁸*Ibid.*

¹⁰⁵⁹*Ibid.*, A: 1. 18; B: 1. 27.

¹⁰⁶⁰*Ibid.* Cf. *LBG*, 284.

¹⁰⁶¹*Ibid.*

¹⁰⁶²*Ibid.*, A: 1. 19; B: 1. 28; cf. *LBG*, 763.

¹⁰⁶³*Ibid.*

¹⁰⁶⁴*Ibid.*

¹⁰⁶⁵*Ibid.*, A: 1. 20; B: 1. 29.

¹⁰⁶⁶*Ibid.*

βοί δια),¹⁰⁶⁷ мушко магаре (ονικὸν νά ρσυνικὸν ν/ἀ ρσενικό ν),¹⁰⁶⁸ два коња, мула (βορδοιον, βορδό νιν),¹⁰⁶⁹ опрема (ὕ πό σελες/ὕ πό σελονκαί σέλες/σέ λλαι),¹⁰⁷⁰ панталоне (σαληβά ρην/σαλιβά ριν),¹⁰⁷¹ и узда (χαληνά ρν/χαλινά ριν; χαληναρωκαλί τζαλον/χαλιναροκαλί τζαλον).¹⁰⁷²

Списак се наставља вестима о Скарановој земљи. Он има заседе житарица, и то εἰ ζμουρσί α¹⁰⁷³: пшенице (συτά ριν, σί του)¹⁰⁷⁴ тридест модија, ражи (βρίζα),¹⁰⁷⁵ „сумешице“ (μί γαδην, μιγά διν) пшенице и јечма (κριθά ρι, κριθῆ ζ)¹⁰⁷⁶ проса (κεχρῆ ν/κεχρί ου)¹⁰⁷⁷ и грахорице (ρό βην, ρό βι).¹⁰⁷⁸ Отаквим засадима писао је Каплан, користећи управо Скаранов тестамент као пример за разне заседе жита, који се саде истовремено, за случај пропасти једног засада. Такође, Каплан је истакао да је део тих засада Скаран сигурно користио за исхрану стоке, која је имала употребу у каменолому,¹⁰⁷⁹ о којем наилазе вести касније у тестаменту. Анализу Скаранових прихода урадила је и А. Лају у студији о позновизантијској пољопривреди.¹⁰⁸⁰ По њеном закључку, Скаран није имао нарочите приходе од својих поседа, које су по свему судећи, обрађивали монаси, а које је вероватно плаћао као најамну радну снагу.

Осим тога, у тестаменту се помињу пчеларници (μελήσια, μελί σσια),¹⁰⁸¹ као и виногради (ἀ μπέ λι, ἀ μπέ λιον)¹⁰⁸², један у месту τὸ νΒαρέων, где је осам модија сâм Скаран посадио (ἐ φήτευσα/ἐ φυτευσαῒ γώ)¹⁰⁸³ док је ресто купио (ἡ γώρασα, ἡ γό ρασα)¹⁰⁸⁴, а други виноград са „плодоносним“ дрвећем – воћем

¹⁰⁶⁷*Ibid.*

¹⁰⁶⁸*Ibid.*

¹⁰⁶⁹*Ibid.*, A: l. 20; B: l. 30.

¹⁰⁷⁰*Ibid.*

¹⁰⁷¹*Ibid.*, A: l. 21; B: l. 30.

¹⁰⁷²*Ibid.*, A: l. 21; B: l. 31.

¹⁰⁷³*Ibid.*

¹⁰⁷⁴*Ibid.*

¹⁰⁷⁵*Ibid.*, A: l. 21; B: l. 32.

¹⁰⁷⁶*Ibid.*, A: l. 22; B: l. 32. Cf. Lefort, "Rural Economy", 250 fn 111.

¹⁰⁷⁷*Ibid.*

¹⁰⁷⁸*Ibid.*

¹⁰⁷⁹Kaplan, *Les hommes et la terre*, 29.

¹⁰⁸⁰Laiou, "Agrarian Economy", 356-357.

¹⁰⁸¹*Ibid.*, A: l. 22; B: l. 33.

¹⁰⁸²*Ibid.*

¹⁰⁸³*Ibid.*, A: l. 22-23; B: l. 33-34.

¹⁰⁸⁴*Ibid.*, A: l. 23; B: l. 34.

(ὁ πορωφόρων/ὁ ποροφόρωνδένδρον/δέ νδρων)¹⁰⁸⁵, у месту τῆς Τραχάλης, као и неколико других мањих винограда, величине 1-2 модија, заменио је (εκατιλαξα/κατήλλαξα)¹⁰⁸⁶ сакумом (σύντεκνον) Михаилом, тако што му је завешталац од винограда у τὸν Βαρέων дао (ἕδωκα, ἔδωκά)¹⁰⁸⁷ један модиј, и два модија другог засада у τῆς Τραχάλης, као и другу незасађену земљу (χωράφιοναφήτευτον/ἄφύτευτον)¹⁰⁸⁸ површине два модија, четири модија купљена од Петроманолиса,¹⁰⁸⁹ који их је заменио са Музалоном, а остатак површине винограда је од Параскеве, Панкалоса и Πετρονάσα. Скаран има и малу мочвару (βάλτα)¹⁰⁹⁰ са камењаром (μετὰ κεραμαρείων, κεραμαρίων)¹⁰⁹¹, који се налазе у близини села Св. Илије, од два модија земље, а које је купио од сина неког Георгија Калимериса. Други посед (χωράφιν)¹⁰⁹², површине пет модија, у месту τῆς Παληρέων, а у близини тоῦ Πετεάκα и тоῦ Τονάρη, купљен је од Теодора Калимериса и његове снаје (νηφην/νύμφην)¹⁰⁹³ Марије. Од истог Теодора купљени су и други мањи поседи у τὸν Βαρέων.

Наводи се земља мале површине у Ликоматосу, у близини тоῦ Πετεάκα, површине један модиј, даје „за спас душе” (ψυχικῆς σωτηρίας)¹⁰⁹⁴ и посед површине два модија ружичњака (ρωιδέα, ῥοδέα)¹⁰⁹⁵ купљен од Мотонеона, Παλεῶ Αμπέλια, а као царев психикон добио јестас (στάσις)¹⁰⁹⁶ тоῦ Πετεάκα којег чине виноградска поља (ἄμπελοχώραφα)¹⁰⁹⁷ и засади дуда (συκάμινα)¹⁰⁹⁸ површине 10 модија. Дакле, то би могло бити сељачко имање, чији се приноси легирају.

¹⁰⁸⁵ *Ibid.*, A: l. 23; B: l. 34-35.

¹⁰⁸⁶ *Ibid.*, A: l. 24; B: l. 35 (καταλλάσσω).

¹⁰⁸⁷ *Ibid.*, A: l. 24; B: l. 36.

¹⁰⁸⁸ *Ibid.*, A: l. 25; B: l. 37.

¹⁰⁸⁹ *Ibid.*, A: l. 25; B: l. 38.

¹⁰⁹⁰ *Ibid.*, A: l. 26; B: l. 39.

¹⁰⁹¹ *Ibid.*, A: l. 26-27; B: l. 40.

¹⁰⁹² *Ibid.*

¹⁰⁹³ Приређивач је одабрао значење шриложнице, ванбрачне жене; *Ibid.*, A: l. 28; B: l. 42.

¹⁰⁹⁴ *Ibid.*, A: l. 29; B: l. 44.

¹⁰⁹⁵ *Ibid.*, A: l. 29; B: l. 45.

¹⁰⁹⁶ *Ibid.*, A: l. 30; B: l. 45.

¹⁰⁹⁷ *Ibid.*; cf. Kaplan, *Les hommes et la terre*, 73.

¹⁰⁹⁸ *Ibid.*, A: l. 30; B: l. 46.

Издвојен је и други од царапоклоњени посед (χωραφιαταῖ πεχαρίσατω, ἄ περμεῖ χαρί σατο)¹⁰⁹⁹ имена Παλεῖ Ἀμπέλια и Ἀνδελιάριν, од дванаест модија површинеса некаквом пресом или млином од мермера (ἀ πὸ γαλιά γραμμαρμά ρηνον/μαρμά ρινον).¹¹⁰⁰

Скаран је купио (ἀ γωρανσις, ἀ γορά ν)¹¹⁰¹ трећину Калимерисовог млина (τὸ τρί τωντοῦ μί λου),¹¹⁰² неоптерећеног наметима (ἀ τελεῖ ζ/ἀ τελεῖ ζκαὶ ἀ διμοσή ευτον/ἀ δημοσί ευτον),¹¹⁰³ док у местутῆ ζΚαπρениκῆ ζ,има“ половину млина, а у окружењу τῆ ζαγί азῆHerουσαλή мима виноград од једног модија са воћем, којег је „добрио“ од пријатеља Арклиса, а он га је добио (ἐ δώθην, ἐ δόθη)¹¹⁰⁴ од неког Теодосија Паплиноса. Тај је посед Скаран заменио (ἐ κακατί λαξα, κατή λαξα)¹¹⁰⁵ засредства која је утрошио на изградњу утврђења (κἀ στρον). Обавештени смо да завешталац уговоре (σηνφωνί α, συμφωνιαν)¹¹⁰⁶ као и исправе (δικεώματα, δικαίώματα)¹¹⁰⁷ о том питању чува у два сандука унутар утврђења (κἀ στρον).

Од испорука најпре се наводи комад одеће (ἐ σοκουρτζоу бака, ἐ σοκουρτζоу бака)¹¹⁰⁸ којег завештава свом пашеногу (συγά μβρος).¹¹⁰⁹ Мали сандук завештава лекару (ιατρό ζ), господину Манојлу.¹¹¹⁰ Магарцанаπουληθί, опрему за рибилов и половину барке, затим, двадесет модија пшенице, два велика лонца запремине 600 метри, даје за уређење и осликавање Цркве.¹¹¹¹ Један лонац запремине 200 метри, и 20 модија пшенице завештава „за душу“.¹¹¹² Манастиру испоручује мешовити засад 20 модија ражи и проса, 50 модија пшенице посађене и преоране (δική σεως, διοική σεως),¹¹¹³ други засад ражи, јечма и пшенице, са прецизирањем да је реч о пшеници засађеној на Св.

¹⁰⁹⁹*Ibid.*, A: 1. 30; B: 1. 46.

¹¹⁰⁰*Ibid.*, A: 1. 31; B: 1. 47. Ово је тумачење појма γαλιάγρα које су далиистраживачи са Универзитета у Фрибургу, вид. <https://elearning.unifr.ch/apb/typika/synthese/123/1>

¹¹⁰¹*Ibid.*, A: 1. 32; B: 1. 49.

¹¹⁰²*Ibid.*

¹¹⁰³*Ibid.*, A: 1. 32-33; B: 1. 49.

¹¹⁰⁴*Ibid.*, A: 1. 33; B: 1. 49.

¹¹⁰⁵*Ibid.*, A: 1. 34; B: 1. 51-52.

¹¹⁰⁶*Ibid.*, A: 1. 35; B: 1. 52.

¹¹⁰⁷*Ibid.*, A: 1. 36; B: 1. 53.

¹¹⁰⁸*Ibid.*, A: 1. 36; B: 1. 54.

¹¹⁰⁹*Ibid.*, A: 1. 36-37; B: 1. 55.

¹¹¹⁰*Ibid.*, A: 1. 37; B: 1. 55-56.

¹¹¹¹*Ibid.*, A: 1. 37-39.; B: 1. 56-57.

¹¹¹²*Ibid.*, A: 1. 42-43; B: 1. 62-63.

¹¹¹³*Ibid.*, A: 1. 43; B: 1. 64-65. Cf. Sophocles, *Greek lexicon*, 665.

Андреју (Првозваног),¹¹¹⁴ дакле озимој. Помиње се још један засад, који припада тзв. црној пшеници, односно, хељди (μαυραγά νη), 5 модија.¹¹¹⁵ Неком Димитрију легира црног коња, опремљеног σελωχαλινωμέ νον/σελοχαλινωμέ νον,¹¹¹⁶ а господина Арсена Акапнијотиса, којег Скаран назива πατέ ραμου, завешталац упућује цару и деспоту (νὰ ὀ πά γει).¹¹¹⁷ Мешовитог засада 12 модијау селу ἄ γί ανἈ ναστασί αν и „пехар“ (κρῖ σις) вина запремине 24 мера, као имлин легира Манастиру, са упутима (μετὰ ἐ ντολῆ ς).¹¹¹⁸ Легира Михаилу Молохатису, у истом Манастиру (εἰ ζαὺ τῆ νμονῆ ν), креч (ἄ σβέ στιον) да сазида цркву.¹¹¹⁹ За метохе Манастира Ивирона даје 12 модија мешовитог засада и пехар запремине 24 мера по години (κατέ τως, κατ' ἔ τος).¹¹²⁰ Некој Евгенији легира такође годишње, пшенице са 12 модија поља и по пехар вина запремине 24 мера, као и једну перперу,¹¹²¹ уз налог да нико не улази у Манастир на празнике Благовести (Εὐ αγγελισμός ς) и Успење Пресвете Богородице - Велику Госпојину (Κοιμή σεως), нити прима схиму.¹¹²² Новчану испоруку од једног перпера добија и неки Јован.¹¹²³ Скаран упућује налоге у погледу своје сахране, покрова, помена и слично.¹¹²⁴

Седморици свештеника легира жита у вредности две перпере, да би му сваки од њих читао 40 служби (λειτουργίῳ ν, λειτουργί α), и да би обављали друге радње духовног значаја, за његово име.¹¹²⁵

Једна одредба тиче се Јована, канунарха у Манастиру, за којег се посебно налаже да остане да живи и храни се у Манастиру.¹¹²⁶ За Димитрија Скаран жели да отвори пут до цара.¹¹²⁷ Протопопу Манастира припада легат у износу од две перпере.¹¹²⁸

¹¹¹⁴*Ibid.*, A: l. 44; B: l. 65-66.

¹¹¹⁵*Ibid.*, A: l. 44-45; B: l. 66-67.

¹¹¹⁶*Ibid.*, A: l. 45-46; B: l. 68.

¹¹¹⁷*Ibid.*, A: l. 46-47; B: l. 68-70.

¹¹¹⁸*Ibid.*, A: l. 49-51; B: l. 71.

¹¹¹⁹*Ibid.*, A: l. 48-49; B: l. 72.

¹¹²⁰*Ibid.*, A: l. 49-50; B: l. 73.

¹¹²¹*Ibid.*, A: l. 50; B: l. 74.

¹¹²²*Ibid.*, A: l. 51-52; B: l. 75-76.

¹¹²³*Ibid.*, A: l. 52; B: l. 76.

¹¹²⁴*Ibid.*, A: l. 51-52; B: l. 75-76.

¹¹²⁵*Ibid.*, A: l. 55-56; B: l. 81-82.

¹¹²⁶*Ibid.*, A: l. 57-58; B: l. 83-84.

¹¹²⁷*Ibid.*, A: l. 58; B: l. 84-85.

¹¹²⁸*Ibid.*, A: l. 59; B: l. 85-86.

Скаран дугује (χρεοστω)господину Исаку 10 перпера, а за залог (ἔ νωχηρον, ἐ νέ χυρον)¹¹²⁹ је дао разне црквене књиге и предмете у том износу.¹¹³⁰ Дуг има и према Солуњанину Лагеросу у износу од три перпера, са напоменом која вероватно значи да је половину целокупног дуга већ исплатио.¹¹³¹ Русосу дугује једну перперу.¹¹³²

Попу Кератинотису „чини“ (ποιῶδιᾷ)¹¹³³ за две перпере, поново са напоменом у загради да се ради о половини. Ми то тумачимо као позајмицу.¹¹³⁴ Елевтеру Михаилу Параскеви, са женом и децом, даје трећину поседа (τὸ τρίτοντοῦ μερί δι/μεριδί ου), са новостеченом паричком обавезом да Манастиру годишње дају три литре воска (κερί ν/κηρί ου)и три корпе производа (κανή σχια/κανί σκια).¹¹³⁵Остатак паричке обавезе „допуниће“ његова браћа, која су вероватно већ и раније били у положају парика.¹¹³⁶

Скаран своју келију (κελλιῶν), са свим стварима (μεθὸ ν/μεθ' ὧνκτημά τωνκαὶ πραγμά των), као и паричку икономију (δηὰ /διὰ παροί κωνή κωνομί ας/οί κωνομί ας) коју је добио (ἔ χη/ἔ χωά πό) од цара, легира као пуно својину (ἀ φημεν/ἀ φί ημικατὰ τελί α/τελεί ανδεσποτί α/δεσποτεί ανκαὶ κυριό τητα/κυριό τιτα) за своју душу и успомену, Манаситиру Ксиропотаму.⁸⁵⁷

Као што је већ било речи, икономија по општем научном мишљењу означава посед дат у пронију, посед на којем су настањени парици од којих феудалац има одређени допринос, под условом војне службе. За разлику од тога, у Скарановом тестаменту се ниједном речју не помиње његова војна каријера. Тачно је, као што је познато, да су од 1261. године све чешће проније постајаленаследне, па та чињеница доводи до могућности да је пронију држао Скаранов отац, или други сродник, или да је Скарану цар признао то имање, које је можда било и део неког већег пронијарског имања, као баштину. Познато је и да се при преласку проније у баштину извесан период о њој још увек говори као о

¹¹²⁹*Ibid.*, A: 1. 59; B: 1. 86.

¹¹³⁰*Ibid.*, A: 1. 59-60; B: 1. 87-88.

¹¹³¹*Ibid.*, A: 1. 61; B: 1. 89. Напомена „ἢ μισυ“ овде, и у наредним случајевима, налази се у препису А.

¹¹³²*Ibid.*, A: 1. 61; B: 1. 88.

¹¹³³*Ibid.*, A: 1. 61; B: 1. 89.

¹¹³⁴ Приређивач тумачи као дуг, вид. *Xéropotamou*, pp. 73.

¹¹³⁵*Ibid.*, A: 1. 62-63; B: 1. 90-91. Вид. Матовић, „Прилог проучавању”, 247. Није јасна веза Михаила Параскеве са Параскевом који се помиње претходно у тексту. Можда бити да је то један од браће парика.

¹¹³⁶B: 1. 91. У документу А се наводи да је у питању сестра, вид. *ibid.*, A: 1. 63.

икономији.¹¹³⁷ Дакле, само је питање је да ли је промена статуса поменутог имања, које је очигледно било дато у пронију и под условом војне службе, била извршена код Скарана или претходно. Скаран ни чим не раздваја тренутак добијања *своје* келије (τὸ κελλί ονμου) и паричке икономије, нити наглашава да је последња стечена раније.¹¹³⁸ Подесно је видети и да је термин употребљен за добијање икономије „ἔ χη“, скраћени од ἔ χει,¹¹³⁹ који у повељама обично означава пронијарско власништво,¹¹⁴⁰ за разлику од претходног описа келије са κτηνὰ τωνκαὶ πρανὰ των. Посебна напомена је у односу на то да претварање проније у својину не значи нужно ослобађање од војне службе,¹¹⁴¹ што се овде свакако догодило. Ближи смо гледишту да је то ипак било код Скарана, јер он истиче да је *имао* тј. добиотај посед од цара. Не може бити говора да је посед предао њему у пронију, већ да је поменути икономију њему дао као „наследну“. Скаран не да је само има као „наследну“, већ и њоме слободно располаже Манастиру, и ако је ствар заиста у томе да је посед који Скаран назива икономијом пронија, то је врло изузетно и вероватно условљено царским одобрењем.¹¹⁴² Штавише, чини се да је свако другачије давање пронијарске земље манастирима сматрано незаконитим,¹¹⁴³ што само може да говори у прилог томе да је ово земљиште морало престати да буде сматрано пронијом, у неком тренутку пре Скарановог располагања. Коначно, остаје да се помене да ни у овом случају није наведена годишња рента коју је властелин имао од своје икономије.

Братственици и достојанственици монашке заједнице, са издвојеним јеромонахом Макаријем, помоћи ће у чувању документа, по обичајима.¹¹⁴⁴ Монах Данијел Скутариот настојаће да изврши оно што је Скаран завештао¹¹⁴⁵ док ће *десном* (i.e. Јован Палеолог),

---

¹¹³⁷Упор. Острогорски, „Пронија“, 214; 214 фн 216. Изгледа да их тог угла и Арвелер тумачи називање проније икономијом, онда кад је већ постала наследна, вид. Glykatzi Ahrweiler, „La concession“, 112.

¹¹³⁸*Xéropotamou*, n. 9, A: l. 63-64; B: l. 91-92.

¹¹³⁹*Ibid.*

¹¹⁴⁰Острогорски, *Пронија (Сабрана дела II)* 207.

¹¹⁴¹ Острогорски, „Пронија“, 229.

¹¹⁴² Да овај случај не би представљао потпуно усамљену, ванредну ситуацију у позној Византији, видети и друге сличне случајеве, о томе посебно Острогорски, „Пронија“, 234-235; 237-238; вид. и 240. Ванредност је једино у времену, јер како су издавачи нашили, Скаранов тестамент потиче из друге половине XIII века, док су два случаја на која смо упутили код Острогорског, већ дубоко у XIV веку.

¹¹⁴³Острогорски, „Пронија“, 240-241. Аутор говори о разним земљиштима која су очигледно прешла на манастире из бивших пронија, али их нису преносили пронијари, него уобичајено, државна власт, којој је земља и припала по гашењу тих пронија.

¹¹⁴⁴*Ibid.*, A: l. 67-68; B: l. 97-98.

¹¹⁴⁵*Ibid.*, A: l. 71-72; B: l. 99-100.

царев (*i.e.* Михаило VIII Палеолог) брат, надзирати (ἐπί τροπον, ἐπί τροπον), и вишеструко помагати.¹¹⁴⁶ Братственицима се упућују разни духовни налози.¹¹⁴⁷

Овај тестамент садржи и кодицил упућен монаху, господину Данијелу Скутариоту, већ поменутом извршитељу завештаочеве воље.¹¹⁴⁸ Завешталац легира цркву, са упутствима у погледу њеног осликавања и посвећења, а која се налазе и претходно у тестаменту.¹¹⁴⁹ Манастиру оставља и књиге и псалтир.¹¹⁵⁰ Такође већ поменутом, Макарију, на овом месту означеном као игуман, легира молитвени тепих (πέυ κη).¹¹⁵¹

4.4. Теодор Керамеа (1284)

Одредбе Теодоровог тестаamenta односе се на његов Манастир, посвећен Христу Свемогућем (Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Παντοδυνάμου).¹¹⁵² То здање, за спомен (εἰς ζμνημόσυνον) царева, затим, себе и својих родитеља, ставља у царску руку.¹¹⁵³ У тестаменту се наводи да је реч о цару, господину Михаилу Комнином Палеологу (Μιχαὴλ Κομνηνῶν Παλαιολόγῳ),¹¹⁵⁴ док завештаочев брат, доместик источних тема (δομestikῶν δυτικῶν θεμάτων) Никола Керамеа, треба да се побрине за његову изградњу и опремање.¹¹⁵⁵

Новоствореном Манастиру Керамеа завештава (ἀφ' ἡμῶν) цркву τοῦ Ἐξυπολίτου, посвећену Светом Николи, а која се налазиу околини града (περιχώροις) источно (ἀνατολικῶς) од Солуна,¹¹⁵⁶ са виноградом (μετὰ ἀμπελῶνος), земљом (χωραφίων) и свиме што се може пронаћи у њој.¹¹⁵⁷

¹¹⁴⁶*Ibid.*, A: 1. 72-75; B: 1. 101-104.

¹¹⁴⁷*Ibid.*, A: 1. 75-79; B: 1. 105-109.

¹¹⁴⁸*Ibid.*, A: 1. 88-99. Кодицил се не налази у препису В.

¹¹⁴⁹*Ibid.*, A: 1. 89-93.

¹¹⁵⁰*Ibid.*, A: 1. 93.

¹¹⁵¹*Ibid.*, A: 1. 96; cf. Parani, *Reconstructing*, 184.

¹¹⁵²*Lavra II*, № 76, l. 16.

¹¹⁵³*Ibid.*, l. 21-22.

¹¹⁵⁴*Ibid.*, l. 23. Ради се о Михаилу IX Палеологу (владао у периоду 1294/1295–1320), најстаријем сину Андроника II.

¹¹⁵⁵*Ibid.*, l. 24.

¹¹⁵⁶*Ibid.*, l. 28-29.

¹¹⁵⁷*Ibid.*, l. 29-30.

У месту τὸ νΚά νωπονΚεραмеа има купљени (ἐξ ἄγορασί αστεριελθόντα)¹¹⁵⁸ виноград који оставља Манастиру (καταλιμπάνω),¹¹⁵⁹ а који се налази у близини брда (περὶ τὸ νβουνὸν) τῆς Χήρας, на брежуљцима (ἀνακύματα).¹¹⁶⁰ У месту Ἐλαιῶνος, у близини иметка (πλησίον τῶνδικαίων)¹¹⁶¹ господина Панкалоса, налази се још један виноград од три модија, док у месту τοῦ Κοντρεά βουτακοῆе има виноград.¹¹⁶²

Изван (ἐξωθεν) Солуна, на западној страни (πρὸς δεύσιν) налази се баштински посед (γονικό νμουχωράφιον) имена τοῦ Παλάδη, величине 22 „царска“ модија.¹¹⁶³ Уз посед, Κεραмеа завештава рибњак (μετὰ βιβάριου) и друга права (ἀλλοίωνδικαίων) која постоје на тој воденој површини (βάλα),¹¹⁶⁴ а која је стекао на основу обновљивог закупа (ἀνακαμπτικῶς)¹¹⁶⁵ од клира градске цркве Свете Софије (ἀγιοσοφитικοῦ κλήρου), за који се годишње (ἐτησίως) плаћало 30 перпера.¹¹⁶⁶

Један налог упућен је господину Димитрију, епископу Πελαγονије, а односи се на књиге које чува (περισώζονται) за завештаоца, а које треба да буду предате (ἀποδότω) поменутом Манастиру.¹¹⁶⁷

Посебна одредба односи се на Κεραмеину могућно пронађену ствар (ἀναφανῆ πρὸς γμασις) која није пронађена и одузета (ἀφαίρεθέν) током ранијег сакупљања његових ствари (ἐν τῇ προγεγονύα) спроведеног према царској одлуци (ἐκ βασιλικῆς προσταγῆς), не узимајући у обзир ствари дате у царску ризницу (ἐν τῶν βασιλικῶν βεστιαρίων), које је цар *хоризмом* (ὀρισμός) поконио Манастиру τοῦ Σωτήρος (sic).¹¹⁶⁸

Нека Ана Μελισиниса и њена ћерка дугују завештаоцу 60 перпера написмено (ἐγγράφος), и осигурано хипотеком (μετὰ ῥητῆς ἐπιποθήκης) над њиховим повртњаком (κηποπερίβολος) у окружењу τῶν Σεβῶν, пољем (χωραφίων) од 400 модија, као и кућама

¹¹⁵⁸ *Ibid.*, 1. 31.

¹¹⁵⁹ *Ibid.*, 1. 30-31.

¹¹⁶⁰ *Ibid.*, 1. 31.

¹¹⁶¹ *Ibid.*, 1. 32.

¹¹⁶² *Ibid.*, 1. 33.

¹¹⁶³ *Ibid.*, 1. 34.

¹¹⁶⁴ *Ibid.*, 1. 34-35.

¹¹⁶⁵ *Ibid.*, 1. 35.

¹¹⁶⁶ *Ibid.*, 1. 35-36.

¹¹⁶⁷ *Ibid.*, 1. 36-37.

¹¹⁶⁸ *Ibid.*, 1. 38-40.

(οἱ κῆματα)које поседују у граду.¹¹⁶⁹ Међутим, поред ознаке о хипотеци стоји да је успостављена и ἡ κάνωσις (μετὰ ἰ κανοδοσί ας)¹¹⁷⁰ која се у грчким текстовима јавља у значењу компензације,¹¹⁷¹ али и као превод римског института персоналног осигурања – *cautio suffisante*.¹¹⁷² То би значило, да је осим реалног осигурања, у овом случају можда било успостављено и персонално осигурање, преко треће особе која је јемчила¹¹⁷³ – премда то није напоменуто у тексту тестаментa.

Друго Керамеино потраживање је према Андронику Саванасу Вутрихасу, износи 24 перпера, направљен на основу мелиоризације (ἐ νδιᾶ στικός) једног винограда, коју је Карамеа учинио за дужника.¹¹⁷⁴

Керамеа има и дугова, па неком господину Димитрију Спартиносу, сину солунског *прокатименоса* Јована Спартиноса дугује 159,5 перпера, на основу признанице (δι' ἐ νυποῦρά φουμουῦρά μματος), које је уложио на Манастир.¹¹⁷⁵ Као компензацију за тај дуг, Керамеа даје Спартиносу три женке говечета (βουβά λιαθηλυκά), са три младунчета (σύ μμασχα) и једним младим (παλαιομό σχιον) за један део дуга, док ће остатак намирити из 24 перпера колико износи потраживање према Саванасу, као и 60 перпера потраживања према Мелисиниса и њеној кћерки, односно на стварима датим у залогу у том износу.¹¹⁷⁶ Ником другом не дугује, нити њему ко дугује, нити је дао нити примио шта (туђе) у оставу (εἰ σπαρακαταθή κην).¹¹⁷⁷

4.5. Јован, муж Потите и зет Стасена (датум настанка тестаментa непознат; документ о извршењу из 1303)

Извор података за тестамент неког Јована, по свему судећи, са почетка XIV века, документ је о извршењу последње воље. У њему се сазнаје садржина тестаментарних одредаба, путем располагања и налога које је Јован упутио својој супрузи Потити и њеном

---

¹¹⁶⁹*Ibid.*, 1. 40-42.

¹¹⁷⁰*Ibid.*, 1. 41.

¹¹⁷¹Вид. *LBG*, 707.

¹¹⁷²Вид. Ρού σσος, *Λεξί λογιον*, 243.

¹¹⁷³*Cf.* Berger, *Encyclopedic dictionary*, 690.

¹¹⁷⁴*Ibid.*, 1. 42-43; *cf.* *LBG*, 507.

¹¹⁷⁵*Ibid.*, 1. 43-45.

¹¹⁷⁶*Ibid.*, 1. 45-48.

¹¹⁷⁷*Ibid.*, 1. 49.

брату Стасену. Једна од одредаба подразумевала је легирање баштеничког поседа (τὸ χωρὶ φιοντὸ ἐ κυονικό θενδιαφέ ρον) површине 12 модија, лоцираног код потока (εἰς τὸ ῥύα κιον) τοῦ Μελισσηνοῦ ,и онеу суседству тоῦ Κορμοῦ , једном манастиру, за спас душе завештаоца (ψυχική σωτηρία).¹¹⁷⁸Одредбе упућују у то да је посед код потока Мелисина покојник наследио од својих родитеља. Међутим, у другом документу, који је морао настати након тестаментa и документа о извршењу последње воље, датованог 1307. годином, видљиво је да је и породица Стасена и Јованове супруге Потите, такође поседовала баштину у истом месту.¹¹⁷⁹ То је прецизно одређено, тако што се наводи да је Стасено ту добио свој наследни део (ἃ δελφοί ριον).¹¹⁸⁰ Исти документ је извор и за друге податке о Стасеновој и Потитиној породици, па се помиње њихов отац Курила, као и сестра Ирина.¹¹⁸¹ Према том документу, обављена је купопродаја имања величине 5 и по модија, које се налази у области Мелисина, а које је Ирина дала Манастиру Ксиропотамау за спас своје душе.¹¹⁸² Тај посед су, од иконома пирга Манастира Ксиропотама купили монаси Манастира Ватопеда. Са друге стране, Иренин заветовани посед је био у близини Стасеносовог наследног дела,¹¹⁸³ тако да је јасно да је цела породица имала баштину у области потока Мелисина. Тај податак може пробудити сумњу у порекло Јовановог поседа који се заветује према тестаменту, премда није прецизирано да га је стекао на основу мираза, што се у сличним случајевима обавезно наглашава. Чини се, уколико се таква могућност искључи, остаје шанса да су Потита и Стасенос дали део своје баштине за спас душе свога мужа, односно, зета. Коначно, није искључено да је и сâм покојник потицао из исте области, и у њој, према томе, имао баштину.

Остали поседи су, вероватно такође тестаментарно расподељени (καταλειφθήναι), између његове жене и покојниковог детета (τῶ παιδί ἐ κείνου).¹¹⁸⁴

Извршиоци су очигледно били у недоумици коме да оставе легат, како завешталац није прецизно одредио име манастира у којем ће се одржавати помени његовог имена, те

¹¹⁷⁸*Vatopedi* I, № 35, l. 7-8.

¹¹⁷⁹*Vatopedi* I, № 42.

¹¹⁸⁰*Ibid.*, l. 13.

¹¹⁸¹*Ibid.*, l. 11-12.

¹¹⁸²*Ibid.*, l. 10-11.

¹¹⁸³*Ibid.*, l. 13.

¹¹⁸⁴*Vatopedi* I, l. 9-10.

су својом вољом одлучили да легат доделе Манастиру Ватопеду.¹¹⁸⁵ Манастир ће посед држати као господар и власник (αὐθεντικῶς καὶ δεσποτικῶς), и са њим чинити према овлашћењу којег закони признају потпуном и стварном власнику да има (καὶ ποιεῖν νέπ' αὐτῶ σατοῖ ζτελεῖ οἰς καὶ ἀληθέ σιδεσπό ταισοῖ νό μοιτῆ νέ ξουσί ανδιδό ασιν).¹¹⁸⁶

Уколико нека особа, из породице или са стране, или неко од извршилаца то спречи, на Потити и Стасеносу је обавеза да обезбеде повраћај поседа Манастиру (ἀ νασώ σεωσ).¹¹⁸⁷

4.6. Протопоп Георгије (датум настанка тестаментa непознат; документ о извршењу из 1309)

Протопоп Георгије саставио је тестамент у коме је располагао земљишним поседом (χωρά φιον) у месту тоῦ Μελισσηνοῦ, површине пет модија, у корист Манастира Ватопеда, за спас душе (ψυχικῆ σωτηρί α).¹¹⁸⁸ Његову вољу извршавају његов зет Георгије, са завештаочевим ћеркама Зојом и Иреном. Завешталац ће бити помињан у службама у Манастиру (μνημοσυνό ν) како је и записан у црквени *вравион* (ἐ γρά φηεῖ ζτὸ βραβεῖ онтῆ ζε κκλησί ας).¹¹⁸⁹

Други документ, који је настао годину дана након документа о извршењу последње воље, дакле 1308. године, показује да су ћерке протопопа Георгија, Зоја и Ирина, уз сагласну вољу (μετὰ τῆ ζβουλῆ ζ) свог стрица (θεῖ ος) хартофилакса Георгија, продале имање (χωρά φιον) у области Старог пирга (тоῦ Παλαιοῦ Πύ ρου) величине 10 модија, монасима Манастира Ватопеда, по цени од 14 перпера.¹¹⁹⁰ Овај документ се не може узети као додатно сведочанство о извршењу последње воље протопопа Георгија, јер у њему, за разлику од првог документа, нема такве напомене. Ипак, и посед у Старом пиргу, ћерке су сигурно добиле као заоставштину.

4.7. Димитрије Пехлаб (без датума, вероватно око 1310)

---

¹¹⁸⁵*Ibid.*, I, 11-12.

¹¹⁸⁶*Ibid.*, I, 15-17.

¹¹⁸⁷*Ibid.*, I, 17-20.

¹¹⁸⁸*Vatopedi* I, № 43 (V), I, 30-31.

¹¹⁸⁹*Ibid.*, I, 32.

¹¹⁹⁰*Vatopedi* I, № 43 (IV), I, 24-26.

Сасвим кратки запис последње воље Димитрија Пехлаба, упућује у његова тестаментарна располагања. Тај завешталац завештава Манастиру Ватопеду земљу (χωράφιον) у месту τῆ ν Νοσοί ναν, у близини (πλησίον) неког Николе Клостомалоса,¹¹⁹¹ затим у близини места Мелисина,¹¹⁹² поље у τῆ ζ Αλουπό τρυπαν близу τοῦ Πισσιά νου,¹¹⁹³ као изапуштени виноград (χερσά μπελον)¹¹⁹⁴ који има у месту τὰ Κουβί τζη, близу Димитрија Ликоматиса. Виноград у месту где је Манастир Алоп (τοῦ Ἄλωπου) завештава (ἐ παφί ημι) монасима Манастира Алопа, за спомен (ἵ ναμνημονεύ ωσι) његових родитеља (γονεῖ ζ).¹¹⁹⁵ Свој део (μερί διμου) засада (κατασπορά), који Пехлаб има заједнички са неким Константином Анастасисом, као и париканеког Девлициноса, завештава Манастиру Ватопеду.¹¹⁹⁶

4.8. Теодор Карава (1314)

Теодор Карава започиње своје располагање навођењем детаљног списка имовине. Шест кућа (οἶ κή ματα)¹¹⁹⁷ које поседује у четврти (ἐ ντῆ γειτονί α)¹¹⁹⁸ Солунапод називом Св. Мина, а које се налазе на заједничком пољу (ἐ νέ ποκοί νωαύ λῆ)¹¹⁹⁹ на коме је и имање (μετὰ τῶνδικαί ων)¹²⁰⁰ његовог нећака Јована Аталиота. Куће су описане: две са двосливним кровом (δί ρρυτα),¹²⁰¹ са доксомом (μετὰ τοζά τοων),¹²⁰² четири са једносливним кровом (μονό ρρυτα).¹²⁰³ Источно од тих кућа (πρὸ ζά νατολά ζ),¹²⁰⁴ налази се једна кућа на спрат (οἷ κημά νωγεωκατώ γεων),¹²⁰⁵ подељена на три дела (διηρημέ νονεῖ ζ τρι α),¹²⁰⁶ коју је откупио (ἐ ξωνησά μην)¹²⁰⁷ од неког Моненоса (ἀ πὸ τοῦ μέ ρουζτοῦ Μονενοῦ).¹²⁰⁸

¹¹⁹¹ *Vatopedi* I, № 43 (XXI), l. 111-112.

¹¹⁹² *Ibid.*, l. 112.

¹¹⁹³ *Ibid.*

¹¹⁹⁴ *Ibid.*

¹¹⁹⁵ *Ibid.*, l. 113.

¹¹⁹⁶ *Ibid.*, l. 114.

¹¹⁹⁷ *Chilandar* I, № 30, l. 24.

¹¹⁹⁸ *Ibid.*, l. 23.

¹¹⁹⁹ *Ibid.*, l. 23-24.

¹²⁰⁰ *Ibid.*, l. 24.

¹²⁰¹ *Ibid.*, l. 24.

¹²⁰² *Ibid.*, l. 24-25.

¹²⁰³ *Ibid.*, l. 25.

¹²⁰⁴ *Ibid.*

¹²⁰⁵ *Ibid.*

¹²⁰⁶ *Ibid.*

¹²⁰⁷ *Ibid.*, l. 26.

Καραва даље поседује двекуће са једносливним кровом, са неподељеним¹²⁰⁹ пољем (μετὰ μονομερῆ ζαὺ λῆ ζ),¹²¹⁰ бунаром (φρέ ατος)¹²¹¹ и „каналом“ (κά ναλος)¹²¹² и заједничким јужнимулазом (πρὸ ζμεσημβρί ανέ πικοί νουεῖ σοδοεξό δου).¹²¹³ Две друге куће које се наводе су једностране, прва је са доксом, а имају заједничко двориште са његовим нећаком Димитријем Малакисом и мужем његове „духовне“ кћи, господином Лавом.¹²¹⁴ У истом кварту, на тргу (ἐ ντῶφό ρω)¹²¹⁵ Σταυρί ου, Καραваима кућу са приземном спаваоницом и тремом (χαμαί γεωνκουβού κλειονμετὰ προστώου),¹²¹⁶ уз коју је заједничка окућница (αὺ λή) на коју права има и Μанастиρ τῆ ζ Περιβλέ πτου.¹²¹⁷

На територији (ἐ ντῆ περιοχῆ)¹²¹⁸ села (χωί ον)¹²¹⁹ Ραβδῶ , у месту (ἐ ντῆ τοποθεσί α) Βαρεῶν¹²²⁰ Καραва има 6 царских модија (μοδί ον βασιλικῶν)¹²²¹ истрошеног винограда (ἀ μελεῶ νακαματηρό ν).¹²²² Други виноград, величине осам модија (μοδί ον) налази се у месту τῶν Παλαιαμπέ λων,¹²²³ затим у истом месту, на две парцеле (ἐ νδυσί τμή μασι)¹²²⁴, пет модија. Помиње се још неколико винограда: у околини τῶν Λωρωτοῦ , три модија,¹²²⁵ у околини τοῦ Καστρί ου, четири модија,¹²²⁶ виноград на три парцеле у τὰ Πιά σματα, тринаест модија,¹²²⁷ у околини τῶν Βακῶν, тринаест модија,¹²²⁸ у околини τῆ ζ Γαβροβινικεῖ ας девет модија¹²²⁹ на једној парцели од пет модија.¹²³⁰ Тај је

¹²⁰⁸ *Ibid.*

¹²⁰⁹ Упор. Острогорски, „Пронија“, 254. Исти термин означава и неподељено земљиште, које припада господару, тј. није део паричког стаса.

¹²¹⁰ *Ibid.*

¹²¹¹ *Ibid.*

¹²¹² *Ibid.*

¹²¹³ *Ibid.*

¹²¹⁴ *Ibid.* 1.27-28.

¹²¹⁵ *Ibid.* 1. 28.

¹²¹⁶ *Ibid.* 1. 29.

¹²¹⁷ *Ibid.*

¹²¹⁸ *Ibid.*

¹²¹⁹ *Ibid.*

¹²²⁰ *Ibid.* 1. 29-30.

¹²²¹ *Ibid.* 1. 30.

¹²²² *Ibid.* 1. 30. Cf. *LBG*, 754.

¹²²³ *Ibid.* 1. 30.

¹²²⁴ *Ibid.* 1. 31.

¹²²⁵ *Ibid.*, 1. 31.

¹²²⁶ *Ibid.*, 1. 32.

¹²²⁷ *Ibid.*

¹²²⁸ *Ibid.*, 1. 33.

¹²²⁹ *Ibid.*

¹²³⁰ *Ibid.*

последњи посед Карава стекао из првог брака (κατὰ πρῶτον γάμον),¹²³¹ путем брачног уговора (διὰ γαμηλῆς οὐσυσμφώνου)¹²³² кроз мираз (ἐκ προικισθέ ν),¹²³³ и сину добијеном у првом браку (τῶν πρὸ πρώτου συνοικεσί οὐδ' ποτε χθέρ ντιμοῖ ω̄)¹²³⁴ на име «мајчиног дела» (εἰς κληῖρον μητρικὸν ν)¹²³⁵ «написмено га предао» (ἐγγράφως παραδοθέν ν),¹²³⁶ да би га овај касније продао («διαπραθέν ν»)¹²³⁷ трећем лицу, господину Димитрију Калографу. На основу сâмог текста обавештени смо да је посед ипак враћен Карави, путем правног спора, који је укључивао заштиту од евикције (κατὰ τὴν πονέ κνική σεως).¹²³⁸ Како се евикција у Византији често истицала на основу повређеног суседског права, могуће је да је и тај посед Карави враћен по том основу, како је у својој студији о евикцији истакла М. Живојиновић, јер се већ из истог докумената сазнаје да је у селу у којем се налазио спорни посед било још Каравине имовине.¹²³⁹

Други документ, сачуван у истој манастирској архиви, представља основ стицања поменутих винограда у месту τῶν Βακῶν. Реч је о документу насталом двадесетак година пре Каравиног тестаментa, 1296. године, и насловљеног као διὰ πρᾶσις, односно, πρᾶτήριον ἔγγραφον, што одговара опису купопродајног акта.¹²⁴⁰ Манојло Вивлодондис, зидар (οἱ κωδός μος), уз присуство суседа (πλησιαστός) Теодора Малакиса продаје четири царска модија земље, која се састоје од три нова засада (νεὸν φυτονσπορέας) винове лозе, које је самостално засадио, као и суседног некултивисаног земљишта. Како се сазнаје из уговора, тло (ἐν ἐδάφει) на чијој површини се налазе засади, односно оно које још увек није култивисано, припада неком достојанственику, *актуарију* Кавасиласу. Кавасила није присуствовао писању уговора, међутим на полеђини документа потписан је његов представник, неки Димитрије Калојида, за ознаку тога да се Кавасила одриче свих права. Купац је Теодор Карава, који за та земљишта даје осам перпера и три *дуката*, и који ће,

¹²³¹ *Ibid.*, 1. 34.

¹²³² *Ibid.*

¹²³³ *Ibid.*

¹²³⁴ *Ibid.*

¹²³⁵ *Ibid.*, 1. 35.

¹²³⁶ *Ibid.*

¹²³⁷ *Ibid.*

¹²³⁸ *Ibid.*, 1. 35-36.

¹²³⁹ Вид. М. Живојиновић, „Евикција у Византији и средњовековној Србији”, *Трећа југословенска конференција византолога*, ур. Љ. Максимовић, Н. Радошевић, Е. Радуловић, Београд-Крушевац 2002, 75-84, 78.

¹²⁴⁰ *Chilandar I*, № 16.

заједно са својим наследницима, посед држати у пуној својини, те са тим имањем могу располагати као власници (уобичајена формула о имању као предмету разних уговора и побољшањима). Та продаја је законита, како се сусед Малакис у потпуности одрекао права прече куповине, а продавац је потврдио да неће тражити вишу суму од оне уговорене. Осим тога, наглашено је да ће продавац помоћи купцу пред судом (заштита од евикције), а предвиђени су пенали у случају купчевог одустанка, или суседовог повлачења.¹²⁴¹

Набрајање заоставштине наставља се поменом 300 мера (μέτρα)¹²⁴² вина (οἶνον), што је око 3,120 литара¹²⁴³ 30 тетартија (τέταρτια) жита (σίτου), тј. 1,728 kg,¹²⁴⁴ и 10 тетартија – 576 kg проса (κέγχρου).¹²⁴⁵

На поседу τοῦ Ραβδῆ Карава има вола (βοῖδιον)¹²⁴⁶ са женком (μετὰ τῆς κατασπορῆς αὐτοῦ);¹²⁴⁷ краву (ἡ γελᾷδιον)¹²⁴⁸ држи заједнички са неким Константином Куруписом, као и две куће (καὶ οἱ κήματαδύο)¹²⁴⁹. У Κάτωловима засад пшенице (σίτουκατεσπαρμένον)¹²⁵⁰ мере 10 стремата (στρέμματα);¹²⁵¹ у Δριμύγκλαβандве тетартије истог засада, заједнички (κοινὰ)¹²⁵² са нећаком неког Михаила Веријота.

Карава је био имућан земљопоседник, чије је богатство уложено у непокретности у граду (13 кућа процењене вредности 130 перпера),¹²⁵³ уз које се истина помињу поља, али као окућнице, које чак ни не држи у потпуности самовласно. Најбоља слика Каравиног богатства, како је још Ж. Рујар истакла,¹²⁵⁴ а затим и А. Каждан,¹²⁵⁵ виногради су површине 61 модиј (процењена вредност 854 перпера),¹²⁵⁶ које за њега обрађују надничари или парици, о којима нема помена. Додатак Каравином богатству представљају залихе вина

¹²⁴¹Chilandar I, № 16, l. 8 sqq.

¹²⁴²Chilandar I, № 30., l. 36.

¹²⁴³Ibid. Вид. Laiou, "Agrarian Economy", 361.

¹²⁴⁴Ibid. Вид. Laiou, "Agrarian Economy", 361.

¹²⁴⁵Ibid. Вид. Laiou, "Agrarian Economy", 361.

¹²⁴⁶Ibid., l. 37.

¹²⁴⁷Ibid.

¹²⁴⁸Ibid.

¹²⁴⁹Ibid., l. 37-38.

¹²⁵⁰Ibid., l. 38.

¹²⁵¹Ibid.

¹²⁵²Ibid., l. 39.

¹²⁵³Morrison, "Byzantine Money", 939.

¹²⁵⁴Rouillard, *La vie rurale dans l'empire byzantin*, 171.

¹²⁵⁵Каждан, *Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв.*, 60.

¹²⁵⁶Morrison, "Byzantine Money", 939.

(процењена вредност 30 перпера), пшенице (процењена вредност 12 перпера), јечма (процењена вредност 1,5 перпер).¹²⁵⁷ Морисон је у реконструкцију Каравиног богатства урачунала и животиње (5 перпера), одећу и накит (70 перпера) и очекивани принос са земљишта на коме је засађена пшеница (7.5 перпера).¹²⁵⁸ Од кућа Карава вероватно није имао цивилне плодове, односно, оне су коришћене за личну употребу завештаоца и његове породице, и као такве их и легира. Лају оправдано закључује да је Теодор Карава стицао преваходно од продаје производа са својих поседа, па је употреба производа, и уопште природа његових имања потпуно другачија од Скаранове.¹²⁵⁹ На тај начин у Каравиним поседима препознајемо извор примарних сировина, које су вероватно даље продаване и раздељиване власницима солунских радионица и продавница.¹²⁶⁰

У оквиру покретних ствари наводи се седам бурића (βαρένια),¹²⁶¹ пет тегли (βουδίγια),¹²⁶² запрега (κουβαλητήριον),¹²⁶³ две бачве (βαρύλια),¹²⁶⁴ три котлића (σιτλοεπιχυτήρια),¹²⁶⁵ три веће посуде (κακάβια) и две мање,¹²⁶⁶ две бакарне посуде (χαλκοστάμνια),¹²⁶⁷ два врча (ζεστήα),¹²⁶⁸ три посуде за расхлађивање воде (κρυωτήρια),¹²⁶⁹ три плус један котао (κουκούμια),¹²⁷⁰ две гајбе (κασσέλια)¹²⁷¹ од којих је једна велика (ήμί αμεγάλη),¹²⁷² сандук (σινδούκιον),¹²⁷³ три памучна јоргана (έφαπλώματα βελεσικάσις),¹²⁷⁴ један свилени јорган (έφάπλωμα μεταξωτόν),¹²⁷⁵ две посуде

---

¹²⁵⁷*Ibid.*

¹²⁵⁸*Ibid.*

¹²⁵⁹Laiou, "Agrarian Economy", 361.

¹²⁶⁰K. P. Matschke, "Commerce, Trade, Markets, and Money", 801; вид. фн 173.

¹²⁶¹*Ibid.*

¹²⁶²*Ibid.*

¹²⁶³*Ibid.*

¹²⁶⁴*Ibid.*

¹²⁶⁵*Ibid.*, l. 40.

¹²⁶⁶*Ibid.*

¹²⁶⁷*Ibid.*

¹²⁶⁸*Ibid.*

¹²⁶⁹*Ibid.*; cf. LBG, 890.

¹²⁷⁰*Ibid.*, l. 40.

¹²⁷¹*Ibid.*, l. 41.

¹²⁷²*Ibid.*

¹²⁷³*Ibid.*

¹²⁷⁴*Ibid.*

¹²⁷⁵*Ibid.*

за вино (οἱ νοχεῖ α),¹²⁷⁶ два пара памучног веша (ἐ σωκουρτζοῦ βακαβελεστικᾶ),¹²⁷⁷ два ношена одела (τζὸ χαιπεφορημέ ναι).¹²⁷⁸

Списак драгоцености почиње набрајањем 52 дуката (δουκά τα),¹²⁷⁹ два сребрна медаљона (ἐ γκό λπιαᾶ ργυρᾶ),¹²⁸⁰ два златна прстена (δακτυλί διαχρυσᾶ)¹²⁸¹ тежине 4 хексагија (ἰ σῶνταῖ ξᾶ γιατέ σσара),¹²⁸² два сребрна (ᾶ ργυρᾶ)¹²⁸³ прстена, појас (ζωνά ριον)¹²⁸⁴ позлаћени (ᾶ ργυροελί χρυσον),¹²⁸⁵ у вредности од осам перпера (ὀ περпύ ρων)¹²⁸⁶ и једног магарета (ὀ νικό ν).¹²⁸⁷

Карави се дугује (χρεωστεῖταιμοι)¹²⁸⁸ нешто производа (γέ ννημα)¹²⁸⁹ и грожђа (σταφυλί ς),¹²⁹⁰ чији се износ налази у његовим документима (κατά στιχᾶ μου).¹²⁹¹ Са друге стране, он дугује (χρεωστῶ)¹²⁹² написано (ἐ γγρᾶ φως)¹²⁹³ господину Георгију Спастрикосу 15 златних перпера (номизми, хексагија)¹²⁹⁴ и седам перпера у дукатима (δουκά ταὐ περпύ ρωνῆ πτά),¹²⁹⁵ у односу један перпер за 12 дуката,¹²⁹⁶ што ће рећи непун перпер. Други дуг је према монахињи госпођи Меланији, и износи два перпера.¹²⁹⁷ Осим

---

¹²⁷⁶ *Ibid.*, 1. 42.

¹²⁷⁷ *Ibid.*

¹²⁷⁸ *Ibid.*

¹²⁷⁹ *Ibid.*

¹²⁸⁰ *Ibid.*

¹²⁸¹ *Ibid.*, 1. 43.

¹²⁸² *Ibid.*

¹²⁸³ *Ibid.*

¹²⁸⁴ *Ibid.*

¹²⁸⁵ *Ibid.*

¹²⁸⁶ *Ibid.*, 1. 44.

¹²⁸⁷ *Ibid.*

¹²⁸⁸ *Ibid.*

¹²⁸⁹ *Ibid.*

¹²⁹⁰ *Ibid.*

¹²⁹¹ *Ibid.*, 1. 44-45. Издавач је тај термин оценио као “comptes“. Напомињемо да је *катастих* често синоним практику (cf. Ф. Успенски, „Значение византијской и јужнославјанской пронии“, *Сборник статей по славяноведению в честь В.И. Ламанского*, Санк Петербург, 1901, 1-32, 19), те би дуг који се на овом месту наводи, могао имати основа у неизмирену феудалном намету.

¹²⁹² *Ibid.*, 1. 45.

¹²⁹³ *Ibid.*

¹²⁹⁴ *Ibid.*, 1. 46.

¹²⁹⁵ *Ibid.*

¹²⁹⁶ *Ibid.*

¹²⁹⁷ *Ibid.*

тих потраживања, завешталац гарантује да нема других дужника нити поверилаца,¹²⁹⁸ као и да је измирио обавезе према својој духовној деци.¹²⁹⁹

Мираз (ἃ πασαντροῖ κα)¹³⁰⁰ добијен из првог брака (κατὰ πρῶτονσυζευχθεί σηςμοιγά μου)¹³⁰¹ подељен је његовој покојној ћерки, супрузи неког Колокиндоса, и сину Јовану.¹³⁰² Деције раније дато „не мало и разних ствари“ (οὐ κό λί γακαὶ διά φορα ... πρᾶ γματα)¹³⁰³ као bona paternas (εἰ σπατριὸ κκληρον),¹³⁰⁴ које се проналазе у њиховим брачним уговорима.¹³⁰⁵ То важи посебно за сина Јована, који га је очито надживео, и који је добио «различитих ствари, не мало», написмено (ἔ γγρᾶ φως).¹³⁰⁶ Добра која је Јован добио као bona paternas, као што смо видели, наведена су раније.

Тестаментарна располагања Карава започиње легатима својој другој супрузи, госпођи Ани, од чијег мираза ништа није преостало.¹³⁰⁷ Из тог разлога, као надокнаду, Карава јој завештава кућу коју је купио од Моненоса, са свим правима и повластицама (πᾶ ντωνδικαί ωνκαὶ проνομί ων).¹³⁰⁸ На име винограда који је у брак унела као мираз, добија половину (ἕ μισυ)¹³⁰⁹ винограда од 13 модија у месту τῶνΒακῶν. Ани завештава и других девет модија винограда у месту τὰ Πιᾶ σματα,¹³¹⁰ са напоменом, да јој буде дато и још нешто уколико зафали да надокнади износ мираза према брачном уговору.¹³¹¹

Сину Јовану легира (ἃ φί ημ...ληγά του)¹³¹² једну од две куће са двориштем, које има заједнички са Малакисом, и то ону без доксата (ἃ νευτοῦ τοξά του),¹³¹³ затим виноград у месту τῆςΓαβροβικεῖ ας површине девет модија, и пшенице мере шест

---

¹²⁹⁸*Ibid.*, 1. 93-94.

¹²⁹⁹*Ibid.*

¹³⁰⁰*Ibid.*, 1. 47.

¹³⁰¹*Ibid.*, 1. 48-49.

¹³⁰²*Ibid.*, 1. 49.

¹³⁰³*Ibid.*, 1. 50-51.

¹³⁰⁴*Ibid.*, 1. 51.

¹³⁰⁵*Ibid.*, 1. 51-52; покретне ствари, вид. *Chilandar I*, pp. 211.

¹³⁰⁶*Ibid.*, 1. 53. Ту се очигледно може навести виноград у Анкони (Ἀ γκῶνα), непознат из садржине тестамена, који је Јован добио као bona paternas.

¹³⁰⁷*Ibid.*, 1. 55-56.

¹³⁰⁸*Ibid.*, 1. 60.

¹³⁰⁹*Ibid.*, 1. 59.

¹³¹⁰*Ibid.*, 1. 80-81.

¹³¹¹*Ibid.*

¹³¹²*Ibid.*, 1. 61.

¹³¹³*Ibid.*, 1. 62.

тетартија.¹³¹⁴ Правну судбину неких од ових непокретности можемо да пратимо даље.¹³¹⁵ На основу уговора састављеног између Јована Караве и Манастира Хиландара, сазнаје се да је сâм Јован предмете из очеве заоставшине легирао том Манастиру непосредно након настанка очевог тестаментa, већ у току 1314. године.¹³¹⁶ Међутим, убрзо се покајао, и пошто је изашао из Манастира, тражио их је натраг. Куће је продао (διὰ πωλή σας), а добијену вредност (τί μηνα) дао маћехи, госпођи Ани за поравнање (εἰς ἰσασμόν)¹³¹⁷, као и за намирење дугова (εἰς ἰσά πό φλησινχρεῶνμου) према разним особама.¹³¹⁸ Са друге стране, једино виноград у Анкони је препустио Манастиру, док је био речено да ће остали виногради бити њему на коришћење (εἰς χρῆσιν) за време живота, а предвиђено је да након његове смрти припадну Манастиру.¹³¹⁹ Спор је настао око винограда, пошто их је Јован продао упркос поменутом договору, а новац потрошио на разне ствари. Монаси су се жалили на суду, и пошто су платили цену, виногради су им припали. Међутим, они су тражили и виноград у Анкони, као и неке друге ствари које је Јован заветовао Манастиру.¹³²⁰ На основу документа који посматрамо, договорено је да ће на име продатих винограда Јован монасима предати 90 венецијанских дуката у перперима, и виноград у Анкони, на којем ће монаси имати пуну својину, као и остале покретне и непокретне ствари које се тамо налазе.¹³²¹ Предвиђено је да Јована сахране у цркви која припада Манастиру Хиландару у Солуну, да његово име упишу у диптих, као и да одржавају молитвене помене за њега и његовог оца Теодора.¹³²²

¹³¹⁴*Ibid.*, I, 62-63.

¹³¹⁵Ту се помињу две куће у Солуну, али чак пет винограда, од тога три окружењу Рабде, један у окружењу Пијасмата и један у окружењу Анконе (*Chilandar* II, № 81, I, 3), дакле примећује се да он завештава не само оно што је и сâм добио тестаментарно, већ и оно што му је отац дао пре него што је саставио завештање, на основу „очинског дела“, тј. као bona paterna, то уосталом Јован у документу и каже Ὁ σατερὶῆ λθονμοῖά πό κληρονομί ασπατρικῆς ζ (*Chilandar* II, № 81, I, 2).

¹³¹⁶*Chilandar* II, № 81, I, 20-21. Тај документ је датован 1322. годином, у њему Јован каже да је протекло девет година од када је завештавао наслеђе које је добио од свог покојног оца. У две хрисовуље цара Андроника II Палеолога, из 1317. године, такође се налази податак да је Јован (заједно са кумићима) Манастиру Хиландару дао bona paterna, *Chilandar* I, № 34, I, 167; № 25, I, 56.

¹³¹⁷Cf. *LBG*, 716.

¹³¹⁸*Chilandar* II, № 81, I, 4. Очигледно обавезе које је и Теодор навео да дугује, као и дуговања која су оцењена као могућа према супрузи Ани.

¹³¹⁹*Chilandar* II, № 81, I, 4-5.

¹³²⁰*Chilandar* II, № 81, I, 9.

¹³²¹*Chilandar* II, № 81, I, 9.

¹³²²*Chilandar* II, № 81, I, 10. О договору Јована са Хиландарцима, вид. и М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, Београд 1998, 171.

Ако се вратимо на Теодорог тестамент, можемо прочитати да новчане испоруке припадају деци његове покојне ћерке, унуци Марији, супрузи господина Николе Агулакиса, припада 10 перпера, њеном брату Манојлу пет перпера,¹³²³ свакоме од нећака, један перпер.¹³²⁴

За спасење душе (ψυχικῆ σωτηρί ας)¹³²⁵ Карава легира свом „духовном“ сину Николи другу кућу, који „држи“ заједнички са Малакисом, виноград у месту τῶν Βαρεῶν површине шест модија и десет перпера.¹³²⁶ Другом „духовном“ сину, Атонијату, завештава кућу која је најјужније (τὸ μεσημβρινώτερον)¹³²⁷ у истом месту, а у месту τῶν Παλαιαμπέλων, од две парцеле површине од пет модија винограда, њему да се да два и по модија, односно, једна парцела,¹³²⁸ откупљена (ἐξωνησάμην)¹³²⁹ од неког Арестоса. „Духовном“ сину Димитрију у месту τὰ Πιάματα једна парцела са два модија винограда, и новчана испорука од три перпера.¹³³⁰ „Духовној“ ћерки Ани, у близини исте парцеле, два модија винограда, и десет перпера.¹³³¹ Ћерки Каравине духовне кћи Ирине у месту τὸ Λωρωτόν, три модија винограда, одевни предмет вредности четири перпера, што јој припада на основу неког уговора од раније (διὰ συμφώνου προίτεσχε ἠθυσic).¹³³²

Карава легира и свештеницима, Катавасу и Колокиндосу, свакоме по три перпера,¹³³³ док по једну перперу добијају Сгиропулос, Кармацис, Макринос и παλῶ Ксенос.¹³³⁴ Издвојен је Мендонис, коме ће осим поменути једне перпере, припасти још четири.¹³³⁵ а који одржава црквотоῦ Ἀρχιστρατήγου, који ће га сахранити и помињати (ἔνεκεν ἐνταφιαστικοῦ καὶ μνήμης μου).¹³³⁶

---

¹³²³ *Chilandar I*, № 30, l. 64.

¹³²⁴ *Ibid.*, l. 64-65.

¹³²⁵ *Ibid.*, l. 65. Као што ће се приметити, на основу хрисовуља Андроника II Палеолога из 1317. године, види се да су и кумићи њима завештане поседе дали Манастиру Хиландару, за спас душе завештаоца (*Chilandar I*, № 34, l. 167; № 25. l. 56).

¹³²⁶ *Ibid.*, l. 66-67.

¹³²⁷ *Ibid.*, l. 68.

¹³²⁸ *Ibid.*, l. 68-69.

¹³²⁹ *Ibid.*, l. 69.

¹³³⁰ *Ibid.*, l. 70.

¹³³¹ *Ibid.*, l. 71.

¹³³² *Ibid.*, l. 72.

¹³³³ *Ibid.*, l. 72-73.

¹³³⁴ *Ibid.*, l. 73-74.

¹³³⁵ *Ibid.*, l. 74.

¹³³⁶ *Ibid.*, l. 75-76.

Μαναстиру τῆς Περιβλέπτου завештава приземну кућу на тргу τοῦ Σταυροῦ, коју је током времена имао у пуној својини (ἐξ ἧς ζωσδεσπότης τελεῖα),¹³³⁷ уз налог да његово име, као и име његове супруге, имена монаха Лаврентија, Марије, Илије, Јеврозина, и монахиња Катарине и Марије, буду унета у црквени диптих (ἐνὶ ἐροῖς διπτύχοις ἐγγράψασα),¹³³⁸ и дакле, да буду читана за време богослужења.

Последњи легат односи се на крвне сроднике (αἱ μασσυγγενέσι),¹³³⁹ којима опоручује по 3 траχέα.¹³⁴⁰

Супруга Ана именована је као извршилац (ἐπί τροπονκαὶ οἱ κονόμονε πιπῶσιν οἱ ζδιεταξάμην; ἐπί τροπον πᾶντων ὧν διατεταγμένων μοι),¹³⁴¹ те ће она водити бригу да се у његово име обдарују сиромашни (πένητοι).¹³⁴²

4.9. Јеромонах Калиник (1323)

У ишчекивању смрти,¹³⁴³ Калиник предаје (παράδοσις) Μанастир Светог Николе Каменикијског Μанастиру Хиландару, на основу претходног придруживања (προσεκυρώθη)¹³⁴⁴, као и царских хрисовуља које се односе на тај посед, а према којима их има као својег (ὡς οἱ κείαν).¹³⁴⁵ Завешталац је јасан да је Μанастиру Хиландару моментално (διὰ τῆς νσήμερον) придружио наведена добара (προσκυρώκαὶ ἀνατίθημι),¹³⁴⁶ да управља (οἱ κονομεῖν),¹³⁴⁷ како је тамо проводио много времена, и “постао брижљив надзорник његових послова”.¹³⁴⁸ То је манастир са припадајућим њивама, виноградима, воћњацима, баштама и воденицама, односно, са свим

¹³³⁷ *Ibid.*, I. 77.

¹³³⁸ *Ibid.*, I. 77-78.

¹³³⁹ *Ibid.*, I. 94.

¹³⁴⁰ *Ibid.* Може бити исто што и τραχηλέα/τραχηλατία/τραχήλιον, која се јавља у значењу огрлице, која може бити привезана за мушко одело, вид. M. Parani, "Byzantine Jewellery", 187.

¹³⁴¹ *Ibid.*, I. 96-97; 86.

¹³⁴² *Ibid.*

¹³⁴³ Објашњава

„Ἐκ κριναγὰ ρώσεῖ περπαρ' ἐμαυτοῦ ἔτι τῆς ντοιαύτην κατέχω μονὴν καὶ καταμικρὸν νόσον ἐν πορρεῖ μοιχρόνος”
, *Chilandar II*, № 92, I. 11-12.

¹³⁴⁴ Претходно га је придружио, *Chilandar II*, № 73, I. 12.

¹³⁴⁵ *Chilandar II*, № 92, I. 5.

¹³⁴⁶ *Chilandar II*, № 92, I. 23-24.

¹³⁴⁷ *Chilandar II*, № 92, I. 29.

¹³⁴⁸ *Chilandar II*, № 92, I. 8-9, Mošin, „Kalinik“, 130.

стварима које има и држи (ἔχειπεριοχῆς καὶ διακρατήσεως) које је на основу хрисовуље.¹³⁴⁹

4.10. Теодор Сарандин (1325)

Сарандин завештава Манастиру Јована Претече за помен својим родитељима (ὁ πὲρ μνήμηστων γονέων) и брату.¹³⁵⁰ Прво су набројане покретне ствари: велике иконе (εἰς κοινὰ σματα μεγάλα)¹³⁵¹, као и друге иконе са прецизним објашњењима у погледу величине, начина израде, и тога коме свецу су посвећене.¹³⁵² Даље су набројане драгоцености: шест појасева (ζωνάρια),¹³⁵³ један нови (καινούργιον),¹³⁵⁴ ношени (ἄστυρος)¹³⁵⁵, позлаћени (ἀργυροδιάχρυσον),¹³⁵⁶ са специфичним дугуљастим украсима (ἔχονστίλους ἐὺμόρφους; στίλους ἀρχαίους),¹³⁵⁷ други су са украсним тракама (συρματέινον)¹³⁵⁸ на којима има 16 φόλα,¹³⁵⁹ други позлаћени појасеви са пуним (ὁλόγομον)¹³⁶⁰ φόλα, затим други повез (βητάριον) такође са посребрена 33 украса,¹³⁶¹ и други позлаћени масивни, исто са φόλα.¹³⁶² Од њих, три појаса, први старински (τὸ ἀρχαῖον),¹³⁶³ тешки (τὸ βαρὺ)¹³⁶⁴ и друга два гломазна са округлим украсима Сарандин легира Манастиру, док три стара остају код њега (ἔστωσαν ἐνέμοι).¹³⁶⁵ Код њега остају и три посуде (μουγούρια),¹³⁶⁶ сребрна чаша (κοῦπα ἀργυρή)¹³⁶⁷, велика позлаћена чинија (χελδόντιον) са орнаментима штита (μετὰ ἀσπίδων),¹³⁶⁸ златни панагијар

¹³⁴⁹ *Chilandar* II, № 92, l. 24-25.

¹³⁵⁰ *Vatopedi* I, № 64, l. 41.

¹³⁵¹ *Ibid.*, l. 43.

¹³⁵² *Ibid.*, l. 41-49.

¹³⁵³ *Ibid.*, l. 50.

¹³⁵⁴ *Ibid.*, l. 51.

¹³⁵⁵ *Ibid.*

¹³⁵⁶ *Ibid.*, l. 50.

¹³⁵⁷ *Ibid.*, l. 51. Вид. Parani, "Byzantine Jewellery", 189.

¹³⁵⁸ *Ibid.*, l. 51.

¹³⁵⁹ *Ibid.*, l. 51-52. Φόλα је метални украс округлог облика, вид. Parani, "Byzantine Jewellery", 189.

¹³⁶⁰ *Ibid.*, l. 52; cf. *LBG*, 1119.

¹³⁶¹ *Ibid.*, l. 52.

¹³⁶² *Ibid.*, l. 53.

¹³⁶³ *Ibid.*, l. 53.

¹³⁶⁴ *Ibid.*

¹³⁶⁵ *Ibid.*, l. 54.

¹³⁶⁶ *Ibid.*

¹³⁶⁷ *Ibid.*, l. 54-55.

¹³⁶⁸ *Ibid.*, l. 55.

(παναγιάριον),¹³⁶⁹ двадесет сребрних кашика (κοχλιάρια),¹³⁷⁰ златне копче (πούκλαι),¹³⁷¹ две са драгим камењем и бисерима (μετὰ λιθαρίων καὶ μαργαριταρίων)¹³⁷² – пет каменчића и двадесет „перли“ (κοκκία)¹³⁷³ бисера, позлаћена посуда (κανίον),¹³⁷⁴ двадесет ἄμπάρια (κομβία)¹³⁷⁵ и друге набројане копче (κούμαρα) комада 15,¹³⁷⁶ 11 златних прстенова,¹³⁷⁷ две ὑελοξέστια сребрне,¹³⁷⁸ чаша σέρβικος,¹³⁷⁹ два друга златна прстена,¹³⁸⁰ огрлица (μαργαριτάριον),¹³⁸¹ 400 πανίοντήχεις,¹³⁸² завеса са златним тракама (μαγνὰ διονχρυσόλωρον),¹³⁸³ друге завесе са златом (μετὰ χρυσαφίου),¹³⁸⁴ три нове (καινούργια)¹³⁸⁵ завесе (κορτίνα),¹³⁸⁶ две навлаке за душек (πιλωτοψίδια),¹³⁸⁷ један нови пурпурни (ὀλόβυρον),¹³⁸⁸ други са украсима (συρματέιον),¹³⁸⁹ четири душека (πιλωτά)¹³⁹⁰ од којих два имају „горњи део“, јастучницу (μετὰ προσκεφαλαίων).¹³⁹¹

Од набројаног Сарандин одмах завештава Манастиру три позлаћена појаса, три посуде, чаше, чинију, панагијар, кашике, копче, запреге (βαστία), сво прстење, огрлицу, а и остале ствари које ће монаси моћи да продају у случају нужде.¹³⁹² Манастиру такође оставља два сребрна крчага за вино (οἰνοχεῖρα) мере за 10 литри,¹³⁹³ и половину уштеђевине у перперима која остане после њега.¹³⁹⁴

¹³⁶⁹ *Ibid.*

¹³⁷⁰ *Ibid.*

¹³⁷¹ *Ibid.*; cf. Parani, "Byzantine Jewellery", 188-189, напомиње да то може бити брош или шнала каиша.

¹³⁷² *Ibid.*, 1. 56.

¹³⁷³ *Ibid.*

¹³⁷⁴ *Ibid.*

¹³⁷⁵ *Ibid.*, 1. 57.

¹³⁷⁶ *Ibid.*

¹³⁷⁷ *Ibid.*

¹³⁷⁸ *Ibid.*, 1. 57-58.

¹³⁷⁹ *Ibid.*, 1. 58.

¹³⁸⁰ *Ibid.*

¹³⁸¹ *Ibid.*

¹³⁸² *Ibid.*

¹³⁸³ *Ibid.*, 1. 59.

¹³⁸⁴ *Ibid.*

¹³⁸⁵ *Ibid.*

¹³⁸⁶ *Ibid.*

¹³⁸⁷ *Ibid.*

¹³⁸⁸ *Ibid.*

¹³⁸⁹ *Ibid.*, 1. 60.

¹³⁹⁰ *Ibid.*

¹³⁹¹ *Ibid.* cf. LBG, 1440.

¹³⁹² *Ibid.*, 1. 60-63.

¹³⁹³ *Ibid.*, 1. 64.

¹³⁹⁴ *Ibid.*

Сарандин има четири имања (ζευγηλατεῖ ον, зевгилатион) које завештава Манастиру, са свим правима и привилегијама, али задржава коришћење њихових прихода током свог живота (εἰς κυβέ ρνησί νμου), што се прецизира као приходи дошли од парика и осталих људи (καὶ ἄ νθρώπωνμουκαὶ ἔ τέ ρουλαοῦ μου) који живе на њима.¹³⁹⁵

Први посед (ζευγηλατεῖ ον)¹³⁹⁶ који Сарандин легира са правима и повластицама (μετὰ πά ντωντῶνδικαί ωνκαὶ προνομῶν), шумом (λό γγος) и правом искоришћавања шуме (ὑ λοκοπί α), а зове се Κομανί τζη.¹³⁹⁷ То је, дакле, посед на коме вероватно постоје сеоска домаћинства, али и неподељена Сарандинова земља, међу којом је и шума. Објашњава се да је посед Команица добијен преко жениног мираза (παρεδὸ θηπρό σμεδιὰ γυναικεῖ ασπροικὸ ς),¹³⁹⁸ те потиче од имовине његовог таста Алексија Султана, вероватно Селцука, дворанина цара Михаила VIII, који га је даровањем таквог поседа приволео у своју службу. Међутим, такође се напомиње да је цар (Андроник II) својом хрисовуљом потврдио Сарандинова овлашћење (νομή) на том поседу.¹³⁹⁹

Други повлашћени посед, на територији Команицезове се Νεοχώριον.¹⁴⁰⁰

Трећи посед зове се τοῦ Σκοτεινοῦ, припао му је (τὸ περιελθὸ νμοι) од покојног брата, а величине је 40 модија.¹⁴⁰¹ Увећао га је куповином више од 200 модија суседне њиве, тако да се 1338. године имање састојало од 250 модија земље¹⁴⁰², а о чему се сазнаје из купопродајних уговора (πρατή ρια).¹⁴⁰³ На тај начин повећан зевгилатион Сарандин је држао заједно са Аравандиносом, обе стране једнако, по део од 90 модија. Сарандин је Аравандиносу и његовом брату понудио (ὑ πελή φθη) 66 перпера, да би откупио имање и тиме стекао власништво (δεσποτεῖ α) над целокупном површином.¹⁴⁰⁴

---

¹³⁹⁵ *Ibid.*, 1. 82-86.

¹³⁹⁶ *Ibid.*, 1. 64.

¹³⁹⁷ *Ibid.*, 1. 65.

¹³⁹⁸ *Ibid.*, 1. 65-66.

¹³⁹⁹ *Ibid.*, 1. 69-70.

¹⁴⁰⁰ *Ibid.*, 1. 71.

¹⁴⁰¹ *Ibid.*, 1. 72.

¹⁴⁰² Théocharidès, *Μί αδιαθήκη*, 31.

¹⁴⁰³ *Vatopedi I*, № 64, 1. 71-77.

¹⁴⁰⁴ *Ibid.*, 1. 78-80.

Последњи „повлашћени“ посед у Кричиштима(εἰς τὴν Κριτζίαν), Теодор је добио царском хрисовуљом.¹⁴⁰⁵ То је посед на помен чијег практика наилазимо у сачуваној хрисовуљи Андроника II, из које се сазнаје да је у питању пронија, која је припадала неком покојном Богдану, са рентом (ποσότης) од пет перпера.¹⁴⁰⁶ Изгледа да у тој земљи Сарандин није уживао богза какав луксуз – ради се о пашњацима (νομαδιαὶ ἀγῆ), отргнутим од земље неког пронијара Богдана, а наш завешталац није имао ни економски имунитет, за који је замолио у име Манастира којем је то земљиште поклонιο, и који му је цар хрисовуљом доделио.¹⁴⁰⁷ Такође, из истог извора види се да је Сарандин на територију Крижишта населио елевтере, и да моли за економски имунитет и у том погледу, тј. да сељаци непознати фиску, остану ослобођени државних давања.¹⁴⁰⁸ Коначно, видимо уобичајени захтев о изостанку намета за побољшање земљишта која је учинио. Нема помена о војној служби. Дакле, пронија која је након неког Богдана распоређена на Сарандина, најпре је изузета од државног добра тј. ослобођена фискалних намета (1324), а онда ју је Сарандин легирао свом Манастиру (1325). Цар је потврдио да ово земљиште неће бити повећано при попису државних чиновника, нити да ће насељеници плаћати дажбу (тзв. *митатон*, μῖτῶν).¹⁴⁰⁹ Из истог документа може се видети правни статус других Сарандинових поседа: посед добијен преко жениног мираза поседован је као баштина (ἀπὸ γονικό τητος), од стране његовог таста, а затим и њега, укупно 40 година; тај је поседослобођен намета држави путем тзв. «заједничке хрисовуље» (δὲ κοινῶς χρισσοβοῦ λλων) издате становницима Верије.¹⁴¹⁰ Тим поседима, у заједничкој хрисовуљи уподобљени су и поседи које је Сарандин накнадно стекао купопродајом.¹⁴¹¹ Иако практик настаје годину дана пре тестаментa, у њему већ цар изражава одобрење да набројани поседи пређу у својину Манастира, у истом статусу у којем би били код Сарандина, дакле, са економским имунитетом, и неузнемиравани од стране државних чиновника.

¹⁴⁰⁵ *Ibid.*, 1. 80-81, упор. № 62, 1. 23-24.

¹⁴⁰⁶ *Vatopedi* I, № 62, 1. 53.

¹⁴⁰⁷ *Ibid.*, 1. 54-55.

¹⁴⁰⁸ *Ibid.*, 1. 56-57.

¹⁴⁰⁹ *Ibid.*, 1. 67-68. За митат, вид. Максимовић, *Провинцијска управа*, 70, 95-96.

¹⁴¹⁰ *Ibid.*, 1. 70-75.

¹⁴¹¹ *Ibid.*, 1. 75-76.

У истом извору налази се јасан помен да су сви Сарандинови поседи уживаоци фискалног имунитета.¹⁴¹² Дакле, прецизније речено, Сарандин је носилац фискалног имунитета, тако што су његови „људи“ ослобођени давања према централној власти, а уместо тога дажбине, чији се износ у тестаменту не наводи, дају сâмом Сарандину.

Након навођења земљишних поседа, наведени су млинови – један у близини „царских“ врата,¹⁴¹³ затим друга два у месту τὰ Παλατί τζια,¹⁴¹⁴ и три млина на зевгилатиону тоῦ Σκοτεινοῦ,¹⁴¹⁵ које Сарандин завештава Манастиру, уз поменути изузетак повезан са зевгилатионом који остаје у његовом поседу (εἰ ζέ μὴ νκυβέ ρνησιν) током његовог живота.¹⁴¹⁶ Власт (κυρί α) на завештаним млиновима треба да буде неометана (ἀ νεμποδί στως), односно изузета од пореза централној власти и неометана (ἀ τара χως).¹⁴¹⁷

Манастиру се завештавају и три дворишта која Сарандин поседује у Верији. У четврти тоῦ Σκορονύ χου налази се двориште (αὐ λή), у којем је Сарандин основао Манастир и где обитава,¹⁴¹⁸ затим, са кућом на спрат (μετὰ ἀ νογαιοκατώ γου)¹⁴¹⁹, и другим непокретностима (амбари – ὠρεία, велики διρητοσυμπροστώων, и другим зградама),¹⁴²⁰ дрвећем и изданцима (τῶνδὲ νδρωνκαὶ κλημά των),¹⁴²¹ шупом за ложење (тоῦ φουρναρί ου),¹⁴²² бунарима (φρεά των)¹⁴²³ ὀ ρορυγμέ νουκαὶ ἀ γωγοῦ,¹⁴²⁴ келијама (τῶνκελλί ων),¹⁴²⁵ капијом (πουλονικῶνεὶ σοδοεξό δων)¹⁴²⁶ над којима Сарандин има сва права и повластице.¹⁴²⁷

---

¹⁴¹²*Ibid.*, 1. 48-77.

¹⁴¹³*Vatopedi I*, № 64, 1. 87-88. У Верији, вид. *Vatopedi I*, pp. 345.

¹⁴¹⁴*Vatopedi I*, № 64, 1. 88.

¹⁴¹⁵*Ibid.*

¹⁴¹⁶*Ibid.*, 1. 90.

¹⁴¹⁷*Ibid.*, 1. 91.

¹⁴¹⁸*Ibid.*, 1. 91-92.

¹⁴¹⁹*Ibid.*, 1. 92.

¹⁴²⁰*Ibid.*, 1. 93.

¹⁴²¹*Ibid.*

¹⁴²²*Ibid.*

¹⁴²³*Ibid.*, 1. 94.

¹⁴²⁴*Ibid.*

¹⁴²⁵*Ibid.*

¹⁴²⁶*Ibid.*, 1. 94.

¹⁴²⁷*Ibid.*, 1. 95.

Друго двориште Сарандин је купио (ἐ ξωνησά μην) од покојне Куналине, где је саградио пар кућа, према северу (ἐ ντῆ ἀ ρκτικῆ ὀ δῶ),¹⁴²⁸ са вртом (περί βολος)¹⁴²⁹ и „дуплом“ келијом (διπλῶν κελί ων).¹⁴³⁰ Сарандин помиње још једно двориште, саунутарњим вртом (ἐ σωκή πιον) које садржи плодносно дрвеће (δενδρουμέ νων ὀ ποροφό ρων)¹⁴³¹ и окућнице, а које је стекао на основу купопродајног уговора (ἐ ξῶ γορασί ας)¹⁴³² закљученог са децом неког Калократаса, по цени 66 перпера.

Завештава се 10 модија винограда, који се налазе у поседу тоῦ Κομανί τζη, других 12 модија су εἰ ζτὸ ν Κοσοβόν, у месту τὸ ν Πλατή ν шест модија, четири модија у тоῦ Σκαμνά κη, два модија у Παραπό ταμον, два модија у тоῦ Σκοτεινοῦ, четири модија у τὸ ν Σωποτό ν, четири модија у Ἐλαί αν, у τὸ ν Ἀ σημού τζην девет модија,¹⁴³³ виноград (ἀ μπελών) у месту тоῦ Πλατύ, засад у тоῦ Βουνί ου.¹⁴³⁴ Принос са последња три винограда Сарандин задржава за време свог живота.¹⁴³⁵

У Сарандиновом тестаменту налази се и на појам ὕ λη, у значењу суђа која се налази у склопу куће (тоῦ ὀ σπητιοῦ)¹⁴³⁶, после којих се набрајају ствари из покућства, попут великих и малих бакарних посуда (χαλκώ ματος κακά βια, δύ ομεσοκά каβα),¹⁴³⁷ појилице за овце (κακά βιοντῶ ν προβά των),¹⁴³⁸ четири треношца (πυρωστί αι),¹⁴³⁹ два велика котла (κού κουμοι),¹⁴⁴⁰ три бакрене посуде за вино (οἰ νοχεῖ α),¹⁴⁴¹ три друге бакарне посуде (χαλκοστά μνια),¹⁴⁴² три комада (κομά τια)¹⁴⁴³ калаја (κασιτέ ρια),¹⁴⁴⁴ два комада гвожђа (σιδηροί) отпорна на топлоту (ватру)

¹⁴²⁸*Ibid.*, l. 96-97.

¹⁴²⁹*Ibid.*, l. 97.

¹⁴³⁰*Ibid.*

¹⁴³¹*Ibid.*, l. 99.

¹⁴³²*Ibid.*, l. 100.

¹⁴³³*Ibid.*, l. 103.

¹⁴³⁴*Ibid.*, l. 104.

¹⁴³⁵*Ibid.*, l. 104-105.

¹⁴³⁶*Ibid.*, l. 109.

¹⁴³⁷*Ibid.*, l. 109-110.

¹⁴³⁸*Ibid.*

¹⁴³⁹*Ibid.*, l. 110.

¹⁴⁴⁰*Ibid.*

¹⁴⁴¹*Ibid.*

¹⁴⁴²*Ibid.*, l. 110-111.

¹⁴⁴³*Ibid.*, l. 111; cf. *LBG*, 853.

¹⁴⁴⁴*Ibid.*, l. 111.

(πυρομάχοι),¹⁴⁴⁵ три посуде (τή γανα) за спремање хране,¹⁴⁴⁶ десет посуда за расхлађивање (κρивοντήρια),¹⁴⁴⁷ два умиваоника (χερνιβόξεστα)¹⁴⁴⁸, других гвоздених алата за обраду винограда, дикела (δικέλλια) тридесетшест, други гвоздени рамови (σιδηρόπτυα),¹⁴⁴⁹ четрнаест мотика (τζαπία).¹⁴⁵⁰

Завешталац поседује 300 грла оваца (прόβατα), стотину говеда (βουβάλια), стотину крава (ἀγελάδια), десет грлатоварних коња (ἄλογαφορβάδια);¹⁴⁵¹ то и све друго оставља Манастиру, али после своје смрти, а за живота их он користи (εἰςκυβέρνησιν).¹⁴⁵²

Сарандин тестаментом оставља Манастир свом брату Герасиму, са свим покретним и непокретним стварима које су претходно набројане, а за опрост, спас и помоћ својој души и души својих сродника (ὁπὲρσυγχωρήσεωςκαὶσωτηρίαςκαὶβοηθείαςτωνἡμετέρωνψυχῶν).¹⁴⁵³

Посед тоῦ Κομανίτζη, од 600 модија земље и шумског терена, а у вредности од 300 перпера, Сарандин је дао у мираз (εἰςκληρονομία) својој покојној ћерки. Уколико се из тог разлога јаве захтеви његових унука (ἐγγονοίμου), по њиховом пунолетству (τήαὐτῶνἐνηλικιώσει), монаси Манастира биће дужни да им исплате износ од 300 перпера, и на тај начин задрже посед.¹⁴⁵⁴

Посед тоῦ Σκοταينوῦ, са придруженим поседима које је Сарандин куповао, са млином (σὺνμυλωνικῷζέργαστηρίοις),¹⁴⁵⁵ свим правима (πάντωναὐτῶντωνδικαίων), орасима (τῶνκαρυῶν) и паровима запрежне стоке (τῶνζευγαρίων) завешталац је хтео да буде продат (διαπραθένα) и „дат“ за душу (ψυχικοῦμου),¹⁴⁵⁶ ипак завештава га монасима, који ће сваке године, за душу оставиоца (ὁπὲρτηῆςψυχῆς) са његових приноса давати 100 модија ἀνονικὰ пшенице и 150 мера вина женским манастирима (εἰςγυναικεῖας

¹⁴⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁴⁶ *Ibid.*

¹⁴⁴⁷ *Ibid.* cf. *LBG*, 890 (κρивοντήριον).

¹⁴⁴⁸ *Ibid.*, 1. 111.

¹⁴⁴⁹ *Ibid.*, 1. 112; Pitarakis, "Objects métalliques", 249.

¹⁴⁵⁰ *Ibid.*

¹⁴⁵¹ *Ibid.*, 1. 112-113; Упор. Ферјанчић, „Сточарство”, 114.

¹⁴⁵² *Ibid.*, 1. 114-115.

¹⁴⁵³ *Ibid.*, 1. 129-130.

¹⁴⁵⁴ *Ibid.*, 1. 132-135.

¹⁴⁵⁵ *Ibid.*, 1. 137.

¹⁴⁵⁶ *Ibid.*, 1. 137-138.

μοναστήρια), монахињама и братственицима у нужди (τοῖς ζῶντες δελφοῖς ζμουπένησι).¹⁴⁵⁷ Заправо, Сарандин налаже да његов брат Герасим, а и потоњи игумани Манастира, наставе обичај Сарандинове покојне супруге, рођене у породици Дука и Анђела, која је сваког Великог четвртка (ἔπι τῆς μεγάλης Πέμπτης) и Великог петка (ἔπι τῆς μεγάλης Παρασκευῆς) бринула о убогим (ὁ πόδ' οὐσακαὶ τρέφουσα τοὺς πτωχοὺς).¹⁴⁵⁸

Легати су предвиђени за сроднике (γνήσιοι μου): по једног коња оставља својим нећацима, који носе достојанства великог хетеријарха и протојеракарија.¹⁴⁵⁹ Унуку Константину опоручује један позлаћени појас, два коња, златни прстен и 50 перпера,¹⁴⁶⁰ „сину“ Теодору Сарандину такође завештава „неношени“ појас и 60 перпера,¹⁴⁶¹ кућу (ὁ σπήτια) τὰ δ' ἄνώστατα у месту τῆς Προβατιανῆς, са свим правима и повластицама, затим, златни прстен тежине од пет *хексагија* (ἔξαγίων), два коња, запреге (ἄρματα),¹⁴⁶² посебни комад одеће (καζακάν),¹⁴⁶³ оклоп (ἔσοκώρικον, λωρίκιον),¹⁴⁶⁴ штит (κασίδιον)¹⁴⁶⁵ којег је купио (ἡ γόρρασα) εἰς τῆς Πόλις, по вредности од 18 перпера, затим „старинску“ (σάμπια)¹⁴⁶⁶ сабљу (σπαθίον)¹⁴⁶⁷ и двадесет перпера, унуку Нићифору завештава коња за вучу (παρίπλιον) и 30 перпера.¹⁴⁶⁸ Нећаку Лувросу завештана су два коња, позлаћени појас са украсима, златни ῥοῦχον,¹⁴⁶⁹ доњи део одеће, као и 50 перпера.¹⁴⁷⁰ Посебно је напоменуто да би за нећака Лувроса цар могао да учини неко добро.¹⁴⁷¹

Што се тиче Сарандинових „људи“, „храњеника“, како их је назвао (τὰς ζῶντας νατροφάζμου),¹⁴⁷² завешталац жели да они остану са Герасимом, у служби (εἰς δουλείας) на манастирским поседима. То су Сарандинови парици, који након

¹⁴⁵⁷ *Ibid.*, 1. 139-140.

¹⁴⁵⁸ *Ibid.*, 1. 142.

¹⁴⁵⁹ *Ibid.*, 1. 147-148.

¹⁴⁶⁰ *Ibid.*, 1. 148-149.

¹⁴⁶¹ *Ibid.*, 1. 149.

¹⁴⁶² *Ibid.*, 1.150-152; затο ἄρμα, вид. *LBG*, 199.

¹⁴⁶³ *Ibid.*, 1. 151. Cf. Parani, "Intercultural Exchange", 367.

¹⁴⁶⁴ *Ibid.*, 1.151.

¹⁴⁶⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶⁶ *Ibid.*, 1. 152. Cf. σάβουκος, *LBG*, 1518.

¹⁴⁶⁷ *Ibid.*, 1.152.

¹⁴⁶⁸ *Ibid.*, 1. 153; Упор. Ферјанчић, „Сточарство“, 114.

¹⁴⁶⁹ *Ibid.*, 1. 154. У питању је комад одеће, вид. *LBG*, 1512.

¹⁴⁷⁰ *Ibid.*, 1. 153-154.

¹⁴⁷¹ *Ibid.*, 1. 154-155.

¹⁴⁷² *Ibid.*, 1. 155.

Сарандинове смрти очито остају у истој «служби» Манастиру. Као и у тестаменту примикирија Јована, види се њихова присна веза са завештаоцем: набрајају се њихови легати. Господину¹⁴⁷³ Манојлу Кападоки припада коњ,¹⁴⁷⁴ његовом брату, господину Алексију коњ и теле (ἄ γελά διονσύ μασχον),¹⁴⁷⁵ Николи Фламулину припада коњ, говече, крава и осам перпера,¹⁴⁷⁶ Карамалону припада коњ и ζυγή ν (пар) ῥ οὔ χα,¹⁴⁷⁷ Димитрију Катарону припада коњ и шест перпера,¹⁴⁷⁸ Арину припада коњ,¹⁴⁷⁹ Хрисовергинису припада коњ,¹⁴⁸⁰ Агапитону припада коњ,¹⁴⁸¹ Андронику припада 8 перпера и крава,¹⁴⁸² Атанасију Лаханану припада теле и четири перпера,¹⁴⁸³ Василију завештава шест перпера,¹⁴⁸⁴ Јовану Финикису, којег поверава „у руке“ (ταῖ χερσί) свог брата, завештава коња и пар ῥ οὔ χα.¹⁴⁸⁵ Брат ће преузети (κυβερνήσει) и Сарандинове кућне слушкиње (παιδὸ πουλά μουκαὶ τὰ ζυναῖ κας).¹⁴⁸⁶

У последњем делу свог тестаментa Сарандин обавештава о ἐ κλειώματα (sic)¹⁴⁸⁷ очигледно напуштеним домаћинствима зевгилатиона τοῦ Κομανί τζη, у вези са којима је водио поступке против *проталагатора* Аспијетоса. На основу царских одлука (προστά γματα) и заклетве (ὄρκος) коју је Аспијетос поднео, један мањи део угарених паричких домаћинстава дат је (ἐ δόθησαν) Аспијетосу, а остало је припало Сарандину.¹⁴⁸⁸ То је потврђено и другом одлуком (ὁ ποκυρωτικὸ νπρό σταγμα),¹⁴⁸⁹ и Манастир коме је Теодор легирао тај посед, имаће сва права и на тим сељачким стасовима.

Завршне одредбе овог тестаментa садрже гаранције у погледу завештаочевих права. Сарандин обећава да ће једино Манастир и монаси имати права

¹⁴⁷³Необично је да се парик назива *киром*, међутим, таквих случајева ипак има, вид. Острогорски, „Проблеми“, 394.

¹⁴⁷⁴*Ibid.*, 1. 157.

¹⁴⁷⁵*Ibid.*

¹⁴⁷⁶*Ibid.*, 1. 157-158.

¹⁴⁷⁷*Ibid.*, 1. 158.

¹⁴⁷⁸*Ibid.*

¹⁴⁷⁹*Ibid.*, 1. 158-159.

¹⁴⁸⁰*Ibid.*, 1. 159.

¹⁴⁸¹*Ibid.*

¹⁴⁸²*Ibid.*

¹⁴⁸³*Ibid.*, 1. 159-160.

¹⁴⁸⁴*Ibid.*, 1. 160.

¹⁴⁸⁵*Ibid.*, 1. 160-161.

¹⁴⁸⁶*Ibid.*, 1. 161-162.

¹⁴⁸⁷*Ibid.*, 1.162; Laiou, *Peasant Society*, 55.

¹⁴⁸⁸*Ibid.*, 1. 165-166.

¹⁴⁸⁹*Ibid.*, 1. 167-168.

(πά ντηκαὶ ἄ νεπηρεά στως),и да то не могу угрозити ни унуци, ни њихов отац, Сарандинов зет (γαμβροῦ μου) Аријанитос, нити било ко други.¹⁴⁹⁰ Завешталац се куне (ὠμνυμίσαι εἰς Κύριον) да ни отац *проталагаторија*,ни он сâм, нису господарили (ἐδέστωσεν εἰς) угашеним стасовима (ἐκλειώματα), већ једино његов таст (Алексије Султан) и након њега он, четрдесет година, и више.¹⁴⁹¹ Мисли се на то да је једино Алексије Султан био господар на том земљишту, а да је оно, путем мираза његове ћерке, дошло у руке Сарандина. Пошто је измирио дуговања према својим сродницима (ἢ ἔτερον τὸ νοῦ αἰμάτων μου), као и свом зету, манастиру ће припасти кроз „својину, овлашћење и власт“ (διὰ δεσπότην, ἐξουσιαστήν καὶ κύριον).¹⁴⁹²

Сарандин жели да његов покојни брат Јован, чији је био извршилац последње воље, буде сматран суоснивачем (συνκτίτορα) Манастира, и бити обележаван заједно са Теодором (συνμνημονεύμενον).¹⁴⁹³ Жеља за оснивањем манастира на имању τοῦ Σκοτεινοῦ, и који би уживао и друге поседе која је Теодор добио у миразу, родила се раније, како сазнајемо, у тестаменту Јована Сарандина.¹⁴⁹⁴ Међутим, на основу некакве разрешенице (διαλυταῖς οὐγράμμα), и важећег обичаја (συνήθεια) он није могао то да постигне.¹⁴⁹⁵

За извршиоца овог тестаментa (ἐπίτροπος) постављен је други Теодоров брат, Герасим Сарандин, који је вишеструки наследник (κληρονόμονμουτήν ψυχὴν μου καὶ τὸ μοναστήριον)¹⁴⁹⁶ и он ће бити власник и носилац овлашћења (διοικητήν, δεσπότην, καὶ ἐξουσιαστήν).¹⁴⁹⁷ Њему ће помагати нећаци, Георгије Сарандин, Теодор Капантринис и Алексије Султан Палеолог, наведени као високи достојанственици и цареви дворани (οἱ κοῖοι).¹⁴⁹⁸ Луврос од рода Сарандина, остаће са својим оцем Герасимом у Манастиру.¹⁴⁹⁹

¹⁴⁹⁰ *Ibid.*, 1. 169-170.

¹⁴⁹¹ *Ibid.*, 1. 170-171.

¹⁴⁹² *Ibid.*, 1. 172-173.

¹⁴⁹³ *Ibid.*, 1. 179.

¹⁴⁹⁴ *Ibid.*, 1. 174-177.

¹⁴⁹⁵ *Ibid.*, 1. 178-179.

¹⁴⁹⁶ *Ibid.*, 1. 181.

¹⁴⁹⁷ *Ibid.*, 1. 181-182.

¹⁴⁹⁸ *Ibid.*, 1. 184-187.

¹⁴⁹⁹ *Ibid.*, 1. 188-189.

4.11. Матија, ктитор Манастира Анапуса (1330. или 1345¹⁵⁰⁰)

Као што је прот Исак уредио у свом документу (Ἐ γγραφονέ κδοτή ριον,¹⁵⁰¹ Ἐ γγραφονἔ κδοσις¹⁵⁰²)¹⁵⁰³, са знањем и вољом (βουλῆ καὶ γνώμη),¹⁵⁰⁴ Матије и његових монаха („нас“), тако је и Матија својим документом предаје (ἔ κδί δωμ) манастир Кутлумушу, са свим манастирским иметком (δί καα),¹⁵⁰⁵ са обавезом давања годишње осам литара уља и 12 мера вина проту.¹⁵⁰⁶ Целокупан манастирски приход (εἰ σοδή ματα), колико га је било, такође ће припасти Кутлумушу и његовим монасима.¹⁵⁰⁷

Матија ће боравити у Анапесу и у Кутлумушу, без ометања, а имаће право на храну и пиће и друге потрештине онолико колико је уобичајено, не више.¹⁵⁰⁸

Документ садржи прецизирања, па се осим манастира и његове територије (μετὰ πά σηςτῆ ζπεριοχῆ ζ), спомињу и три молчалница (ἡ συχαστηρί α), као „и све остало“ (καὶ τῶνλοιπῶνπά ντων).¹⁵⁰⁹ Напомиње се да ће целокупни приход Анапусе (εἰ σοδή ματα) као и све што се тиче тог Манастира, бити у власти (ὁ πὸ τῆ νδεσποτεῖ α καὶ куриό τηта) Кутлумуша.¹⁵¹⁰

4.12. Нил, игуман Манастира Св. Јована Претече (1330/1331)

У Ниловом тестаменту се налазе вести о обавезама и ограничењима настојатеља малог манастира у односу на игумана и братство Манастира Дохијара, које су углавном условљене годишњом помоћи коју Манастир Дохијар даје за одржавање Ниловог монидијона.

---

¹⁵⁰⁰ У допуни Кутлумушких аката проналази се ново датовање, *Kutlumis*, pp. 350.

¹⁵⁰¹ *Kutlumis*, № 16, l. 21-22.

¹⁵⁰² *Kutlumis*, № 16, l. 25, 38.

¹⁵⁰³ То је документ *Kutlumis*, № 15.

¹⁵⁰⁴ *Kutlumis*, № 16, l. 20.

¹⁵⁰⁵ *Kutlumis*, № 16, l. 23.

¹⁵⁰⁶ *Kutlumis*, № 16, l. 23-24; *Kutlumis*, № 15, l. 85-86.

¹⁵⁰⁷ *Kutlumis*, № 15, l. 26-27.

¹⁵⁰⁸ *Kutlumis*, № 15, l. 28-31. Код Исака је то у грубим цртама речено, „имаће склониште (ἄ ναπαύ σεως) до краја живота“, cf. *Kutlumis*, № 15, l. 91-92.

¹⁵⁰⁹ *Kutlumis*, № 15, l. 71.

¹⁵¹⁰ *Kutlumis*, № 16, l. 26.

Прва одредба односи се на завештаоачеве духовне синове, Данила и Јакова, који ће водити рачуна (ἐ πισταῶσι) о основаном Манастиру (τοῦ μοναδρί ου), и водити рачуна о монасима у заједници. Ипак, завешталац предвиђа Данијела као настојатеља, уколико он пригрли монашки начин живота.¹⁵¹¹ Ни Данијел, ни Јаков, неће моћи да присвоје ништа од манастирске имовине, односно, неће моћи да поседују ни коња ни своју послугу, нити било шта друго што је у супротности са духовним обичајима тог Манастира, и што не служи томседишту (κἀ θισμα).¹⁵¹² Штавише, у свет (εἰ ζκό σμον) ће ићи највише једном годишње, уколико постоји потреба.¹⁵¹³ Манастир нема коња, али има једно магаре, како је терен на којем живе тежак и неприступачан (σκληρὸ νκαὶ βεβαισμέ vonτοῦ τό που).¹⁵¹⁴ Данијел неће моћи да управља потпуно сâм, већ ће морати да се усаглашава са Јаковом, и на тај начин доприноси хармонији међу монасима.¹⁵¹⁵ На службама ће се помињати цареви, свецитори Манастира Дохијара, игуман, целокупно братство, као и сâм завешталац.¹⁵¹⁶ Сваког петка одржаваће се служба за сећање (κὸ λυβα), како је обичај у великим манастирима.¹⁵¹⁷ Испред икона (προσκυνημά τα) Пресвете Богородице, Јована Претече и Успења Богородице требаувек да горе свеће (κανδύ λια).¹⁵¹⁸ Допринос (ἀ πετά χθη) који је покојни господин Арсеније, игуман Манастира Дохијара заједно са старешинама давао Ниловом Манастиру за завештаоачевог живота, а за помен Дохијаревих ктитора и осталих братственика, даваће се и даље.¹⁵¹⁹ Уколико Данило напусти световни живот и уђе у Манастир, биће настојатељ: у супротном, биће избачен, и „неће моћи да додирне Манастирске ствари без Божје казне“.¹⁵²⁰ Након Данилове смрти, настојатељ ће бити Јаков, који ће га водити под истим правилима.¹⁵²¹ Након њих двојице, завештаоачевих наследника, потребно је да Манастир има свештеника и духовног оца, као и (новог) настојатеља.¹⁵²²

¹⁵¹¹ *Ibid.*, 1. 16-19.

¹⁵¹² *Ibid.*, 1. 19-20.

¹⁵¹³ *Ibid.*, 1. 20-21.

¹⁵¹⁴ *Ibid.*, 1. 21-22.

¹⁵¹⁵ *Ibid.*, 1. 22-23.

¹⁵¹⁶ *Ibid.*, 1. 24-25.

¹⁵¹⁷ *Ibid.*, 1. 25-26.

¹⁵¹⁸ *Ibid.*, 1. 26-27.

¹⁵¹⁹ *Ibid.*, 1. 25-30.

¹⁵²⁰ *Ibid.*, 1. 30-33.

¹⁵²¹ *Ibid.*, 1. 33-35.

¹⁵²² *Ibid.*, 1. 35-37.

Следи списак манастирске имовине. Завешталац Манастиру завештава (ἡ φιλία ρωσα) иконе и књиге, којих има око 100; један (диско)путир (δισκοποτήριον),¹⁵²³ дарци (ποτηροκαλύμματα) од свиле (μεταξωτά),¹⁵²⁴ две одоре (ἄλλαγαί),¹⁵²⁵ један пар зарукавља (ἡ πομάνικα),¹⁵²⁶ два епитрахилја, две златне тканине (ποδέαι), две свилене (μεταξωταί), два тањира (λάμναι),¹⁵²⁷ улазни чираци (μανουάλια),¹⁵²⁸ кадионица (θυμιατόν).¹⁵²⁹ Затим се набрајају књиге: четворојеванђеље са апостолским записима (πραξαλόστολος) у пергаменту,¹⁵³⁰ осам минеја, дванаест минеја, све у пергаменту, псалтир у пергаменту, Свете књиге (лакуна) у пергаменту, Мавроподов Богородичан (... τοῦ Μαυρόπου) у пергаменту,¹⁵³¹ књига Михаила Глике,¹⁵³² евхологион у пергаменту, два синаксара, Параклитике “друга књига”, Богородичан у папиру, две Лествичникове књиге, једна у пергаменту, друга у папиру; књига са различитим поглављима; књига Св. Макарија (Великог) и књига Св. Марка (?), књига Св. Теодора Едеског, Панигирик у пергаменту, старозаветна пророчанства и Триод са старозаветним садржајем.¹⁵³³ Помиње се бунар, виноград и маслињак које је он раније обезбедио, и чију је половину (винограда и маслињака) дао за свој Манастир, док је другу половину наменио Манастиру Дохијару.¹⁵³⁴ Међутим, земљиште је уништено током једне зиме, па је Нил засадио нови виноград и маслињак εἰς τὴν μετὰ ληνπέτραν; тај засад припашће Манастиру Дохијару, са изузетком дела који ће бити „за келију“.¹⁵³⁵ Стари виноград и маслињак припадају у потпуности келији.¹⁵³⁶ Манастиру Дохијару припада и 10 перпера πρὸς εὐλογία.¹⁵³⁷

¹⁵²³ *Ibid.*, 1. 37.

¹⁵²⁴ *Ibid.*

¹⁵²⁵ *Ibid.*

¹⁵²⁶ *Ibid.*, 1. 37-38.

¹⁵²⁷ *Ibid.*, 1. 38.

¹⁵²⁸ *Ibid.*

¹⁵²⁹ *Ibid.*

¹⁵³⁰ *Ibid.*, 1. 38-39.

¹⁵³¹ *Ibid.*, 1. 39.

¹⁵³² *Ibid.*, 1. 40.

¹⁵³³ *Ibid.*, 1. 37-42.

¹⁵³⁴ *Ibid.*, 1. 43-44.

¹⁵³⁵ *Ibid.*, 1. 44-47.

¹⁵³⁶ *Ibid.*, 1. 47.

¹⁵³⁷ *Ibid.*, 1. 47-48. Еулогија или посмртно слово, није јасно у ком смислу се овде помиње.

4.13. Игуман Гервасије (1335)

У очекивању смрти¹⁵³⁸ Гервасије својевољно (ἔκουσίως) и и без присиле и покајања (ἀβιάστωςκαὶ ἀμεταμέλητως)¹⁵³⁹завештава и предаје на основу документа село Худине са 40 перпера приноса, са свим правима и повластицама (μεθ' ὧν ἔχει πάλιν τῶνδικαίωνκαὶ προνομίων) Манастиру Хиландару, да га он има, и поседује као власник (κατέχουσα, δεσπότηζουσακαὶ νεμομένη).¹⁵⁴⁰Манастир ће уживати тај приход, без икаквих оптерећења, почев од дана састављања Гервасијевог документа.

4.14. Игуман Харитон (1370;1370;1378)

Харитонове тестаментарне одредбе налазе се и у прва два документа која је он саставио. Међутим, у њима се тек донекле решавају ствари које ће имати дејство након његове смрти, у смислу налога монасима за случају његове изненадне смрти, претежно у погледу манастирског поретка и односа са влашким представницима. Тако, у првом завештању се монаси упућују да ништа не мењају у свом општежићу без обавештавања влашког војводе, који ће, наводно, послушати све њихове примедбе.¹⁵⁴¹

Слично је поновљено у другом завештању. Уколико војвода Јован Владислав исплати манастирски дуг, и изгради цркву и конак, као и обдарије Манастир земљом, животињама и виноградима, Харитон ће дозволити влашким монасима да живе по свом нахођењу, односно, у условима ослабљене киновије.¹⁵⁴²

Трећи тестамент, написан у току епидемије куге,¹⁵⁴³ такође садржи тестаментарне одредабе. Харитон легира свој медаљон (ἔγκόλιον) патријарху, а мантију и одоре (μανδύος, προσοῦσα, ἀλλαγῆ) оставља монасима, да их продају (πωληθῆναι) за

¹⁵³⁸Chilandar II, № 92, l.14-15.

¹⁵³⁹Chilandar II, № 127, l. 54.

¹⁵⁴⁰Chilandar II, № 92, l. 20.

¹⁵⁴¹Kutlumus, № 29, l. 69-70.

¹⁵⁴²Kutlumus, № 30, l. 115-121.

¹⁵⁴³Kutlumus, № 36, l. 6-7.

прибављање новца за ослобађање заробљених монаха (χάριτωνῶναι χματῶτων).¹⁵⁴⁴ Након његове смрти налаже одржавање служби за спас његове душе.¹⁵⁴⁵

4.15. Манојло (Манасија) Халкеопул (1377)

Манојло Халкеопул је већ даривао Манастиру Кутлумушу своју Цркву Чудотворца Јована са двориштем и свим што је детаљно садржао претходни даровни акт (ἔν τῶν φιερωηρί ωγρᾶ μματι).¹⁵⁴⁶ Он је дао и суму од 300 перпера, за куповину суседног земљишта (тоῦ Фаκουκί), са одобрењем (ἔ ἰδῆ σει) митрополита Солуна.¹⁵⁴⁷ Манастирје дао 50 перпера да се изгради млин.¹⁵⁴⁸ Он је држао тај посед од тада, док није одлучио да га подари Манастиру. Тада је чуо да је претходне године, Харитон, игуман Кутлумуша и митрополит Угровлахије постао прот Свете Горе, и пошао је њему да га он замонаши, али овај је због посла отишао у Цариград (εἰ ζτηνῶ λιν).¹⁵⁴⁹ Он тај поклон потврђује својим тестаментом.¹⁵⁵⁰

Наиме, овај документ настаје ради потврде претходног даровања, учињеног путем претходно поменуте даровнице, у корист Манастира, односно завештајнице (ἰ ερωτή ριονγρᾶ μμα),¹⁵⁵¹ и у складу са њим, све горе написано у овом потписаном завештању (ἔ νπογρᾶ φωδιαθή κη).¹⁵⁵²

4.16. Велики примикирије Јован (1384)

Након Алексијеве смрти, Јован је довршио изградњу Манастира, и посвећеног Христу Пантократору, и својим тестаментом завештао му имања са покретним стварима (κτῆ ματακαῖ πρᾶ γματα) у различитим местима.¹⁵⁵³ Пише свој „делимични” тестамент

¹⁵⁴⁴ *Kutlumis*, № 36, l. 36-37. А. Фотић наводи да су дарови монахиње Јелисавете дати за откуп заробљених монаха, вид. А. Фотић, *Света гора и Хиландар у Османском царству (XV-XVII век)*, Београд 2000, 22.

¹⁵⁴⁵ *Ibid.*, l. 38.

¹⁵⁴⁶ *Kutlumis*, № 35, l. 7-8.

¹⁵⁴⁷ *Kutlumis*, № 35, l. 9-10.

¹⁵⁴⁸ *Kutlumis*, № 35, l. 12.

¹⁵⁴⁹ *Kutlumis*, № 35, l. 13-16. Да ли је Харитон можда тада отишао у патријаршију?

¹⁵⁵⁰ *Ibid.*, l. 25-28.

¹⁵⁵¹ *Kutlumis*, № 35, l. 25, 26-27, 31.

¹⁵⁵² Самој потврди претходног дара, доприноси и избор речи код потписа, па је написано да се Халкеопул στῆ ργωνῶ πῆ γραψα, *Kutlumis*, № 35, l. 35, што је употребљено на једном месту и у тексту.

¹⁵⁵³ *Pantocrator*, № 10, l. 8-10.

(μερικὴ διαθήκη) поводом само неких располагања, да га смрт не би затекла пре него што то уреди.¹⁵⁵⁴

Манастиру Јован завештава Цркву посвећену Св. Јовану Претечи, коју је подигао из темеља, пирг и одбрамбени зид унутар којег су куће (... τὸ πύργονκαὶ τὸ περὶ αὐτὸ νφρούριον ἅπανμετὰ τῶν ἐναὐτῶν κημῶν), са свим правима и повластицама (μετὰ πάτων τῶν δικαίων καὶ προνομίων);¹⁵⁵⁵ као и луку (λιμή) коју окружује утврђење,¹⁵⁵⁶ а која се налази испод (ὑποκάτω) пирга, и још ако шта ће он, уз Божју помоћ, додати.¹⁵⁵⁷ Уз то прилаже велику територију у окружењу, а које се састоји од ораница и некултивисане земље (... γῆν ἡν περὶ γονκαὶ χερσαίαν), а која се простире до *катизме* (τοῦ καθί σματος), назване тоῦ Προαστείου.¹⁵⁵⁸ Места која се помињу у периору у Јовановом тестаменту поменута су у нашем делу о завештаоцима. Ту треба додати да се од места Светог Сисинија, даље десно и ка западу (πρὸ ζδυσμῶν) пење ка неком гробљу (τὰ ξενотаφεῖα)¹⁵⁵⁹ уз којег је поток (ὁ ὑακὸν ποῦλον), са њега се даље иде на пут за τῆς Ποταμίας, ка Сидерокапси која се простире на десно. Иза обронка брда (εἰς τοῦ ζπρό ποδαστοῦ βουνοῦ), помиње се виноград у τὸ Προάστειον, као и извор (βρύσις) који припада *катизми*, а виноград, земљишта и плодносно дрвеће, бурад за гњечење грожђа (ληνός) и сав иметак налази се унутар међа и припадају Алексијевом и Јовановом Манастиру.¹⁵⁶⁰ Граница земљишта Манастира Пантократора иде све до пирга и луке на северу, а завршава се на обали (εἰς αἰγιαλόν), у поменутом месту τῶν Κλιβανίων, где се налази стара обалска црква, камени споменик и виноград Билилиса.¹⁵⁶¹

Међутим, требало би поменути још земље коју Јован дарује Пантократору, као што је селу тоῦ Ποταμοῦ маслињак од 200 стабала, и дрвеће бадема (ὁ μυγαλέα), док у месту

---

¹⁵⁵⁴ *Ibid.*, I, 11; 35.

¹⁵⁵⁵ *Ibid.*, I, 20-21.

¹⁵⁵⁶ Вид. *Pantocrator*, № 11, I, 6-7.

¹⁵⁵⁷ *Pantocrator*, № 10, I, 21.

¹⁵⁵⁸ *Ibid.*, I, 22. Вишезначна реч. Вероватно се ради о некаквом седишту (вид. Папахрисанту, *Атоско монаство*, 136) могуће и келија вид. *Actes de Lavra I*, eds. P. Lemerle et al., Paris 1970, № 61. I, 29.

¹⁵⁵⁹ То је гробље за странце, или могућно за елевтере, који се често називају странцима.

¹⁵⁶⁰ *Ibid.*, I, 26-29.

¹⁵⁶¹ *Ibid.*, I, 29-34.

τοῦ Θεολόγου даје обрасла земљишта површине 78 модија (τὰ παλαιὰ χωράφια) места Киладинадона и неког Јанија.¹⁵⁶²

Јованов тестамент односи се и на људе (παιδία), очигледно зависног положаја, које је он «одгојио», а који су се показали као њему „верни и исправни“, а који се на основу овог документа „ослобађају“ (ἐλεύθεροὶ καὶ ἀκαταδούλωτοι).¹⁵⁶³ Ти људи, ослобођени су не само од стране завештаоца, већ су такви и у односу на његове сроднике, па и Манастир; а не само они већ и њихова деца, унуци, и цео род. Они су за Јована деца, браћа, део душе, и желео би да може некако да се побрине за њих након своје смрти као и у животу – зато, имаће склониште у Манастиру (Христа) Пантократора, али не на основу паричења ни какве службе (οὐ λόγω παροικίᾳ ἀπὸ δουλείας),¹⁵⁶⁴ већ као „слободни“. Уколико се након Јованове смрти, неко од његових рођака понесе према њима на погрешан начин, Манастир треба да преузме бригу о њима.

На самом крају тестамента налази се додатна одредба, у којој се помиње аделфат (ἀδελφάτα) који је Јован установио у Манастиру или на неком од његових метоха за једног или оба лица (παιδία), које назива тоῦ Παλαιολογοπούλου τοῦ Δούκα, уколико га надживе.¹⁵⁶⁵

Посебан однос примикирија Јована и његових парика, Г. Острогорски анализирао је у оквиру познате студије о пронији. Ипак, он није сматрао Јована за пронијара већ за баштиника, без обзира на јасно напоменуто војну каријеру, како „пронијар није могао да тако слободно располаже својим земљама и својим сељацима“.¹⁵⁶⁶ Ипак, Острогорски је био става да „ослобођени“ парици настављају да буду у истом том положају, али према Манастиру, уз оградe о изостанку сваке (недопуштене) сметње и томе слично.¹⁵⁶⁷

Заиста, да је Јован држао парике као пронијар, па да је добио царско решење о измени стања свог феудалног прихода са проније на баштину, ваљда би таква одлука, која вишеструко иде у прилог завештаоцу, била негде у тестаменту напоменута. Тешко је

---

¹⁵⁶²*Ibid.*, 1. 34-35.

¹⁵⁶³*Ibid.*, 1. 36-37.

¹⁵⁶⁴*Ibid.*, 1. 38-40.

¹⁵⁶⁵*Ibid.*, 1. 52-54.

¹⁵⁶⁶Острогорски, „Пронија“, 275. Вид. и P. Lemerle, *Phillipes et la Macédoine orientale*, 206.; Острогорски, *Серска област*, 147.

¹⁵⁶⁷Острогорски, „Пронија“, 274.

замислити да је без таквог одобрења могао да поступа на такав начин. „Служба“ која се на једном месту везује за Јованове људе, а које су они, наводно, ослобођени, у супротном би се могла схватити као дужност према цару, коју имају парици са пронија (са делимичним имунитетом, на пример) – како је пронија обично и даље схватана као државно земљиште. Можда је острво Тасос било пронија Јована и његовог брата, а царска одлука о којој је већ било речи, претворила ју је у баштину. Дакле, ти ситни чиниоци могу пробудити сумњу у разлоге ограничења које Јован наводи, као и детаљног описа њиховог положаја.

Документ Јована V, којим су нашем завештаоцу Јовану и његовом брату Алексију додељени спорни поседи, познат је из италијанског превода.¹⁵⁶⁸ Из текста се види да се ради о царевом одговору на неку молбу (*como ha pregado et demandado lo mio imperio*).¹⁵⁶⁹ Ради се о поседима “*de questa concessionis*“, који се састоје од “*castelli*“, очигледно утврђења на острву Тасосу, којима захваљујући доброј вољи цара браћа могу да “*dominar, mantegnir, comandar et far como soa propria cosa*“.¹⁵⁷⁰ Штавише, они ће моћи да “*mantegnire et miorare et sostegnir et grandar*“ своје поседе. Даље се наводи да ће поменуто острво (Тасос) и утврђења Алексије и Јован поседовати доживотно, и да ће оно прећи даље “*ad suo flioli per soccession*“.

Све то осликава закључке о царским одлукама поводом поклањања поседа (директно) у баштину,¹⁵⁷¹ наравно под условом да неки делови наше одлуке нису изостављени из превода. Дакле, за поседе баштиника нису наведени износи ренте (πρόσ της) као код добара извучених из пронија, а имамо и доказ о типичним овлашћењима баштиника, која се ретко срећу код претварања проније у наследно добро, а која обухватају могућност сваколиког располагања и улагања. Такође, говора нема о обавези службовања, која се по правилу наводи у таквим одлукама.

Међутим, када се вратимо Јовановим „људима“, они чак и ако су након тестаментарног располагања остали парици, били су врло повлашћени. О томе говори одредба којом им се дозвољава одлазак из Манастира. Одредбе напомињу ситуацију у

---

¹⁵⁶⁸*Diplomatarium veneto-levantinum* Volume 2. A. 1351–1454, ed. R. Predelli, Cambridge 2012 (reprint), № 166-167.

¹⁵⁶⁹*Ibid.*

¹⁵⁷⁰*Ibid.*

¹⁵⁷¹ Вид. Острогорски, „Пронија“, 238-239.

којој било ко од њих ко пожели да изађе из Манастира и живи одвојено, може да прода виноград, кућу или други иметак који је стекао (ἐ κτή σατο) на територији Манастира, а нико од монаха то не може да заустави. Сама чињеница да могу стећи – не објашњава њихов положај, јер су стећи могли и зависни сељаци. Међутим, како је већ било речи, тешко да су парици могли тек тако, без властелинског одобрења, да напусте његов феудални посед. Тако је Јован својим тестаментом осигурао ту могућност за своје људе, као важну привилегију, а на уштрб феудалца – свог Манастира. Једино чиме их Јован у тој ситуацији задужује помињање је његовог имена, и сећање на љубав и добробит коју им је он као „отац и брат“ пружио.¹⁵⁷²

Ипак, из документа којим је патријарх Нил потврдио Јованова тестаментарна располагања (1386) сазнаје се да су Јованови људи били и фактички задужени, попут осталих парика. Наиме, из тог акта сазнаје се да је Јован саставио и један додатни документ, који је такође дошао код патријарха на потврду,¹⁵⁷³ а који се односи на висину давања његових људи. Обавеза (τέ λοςκαί ὕ ποταγή) Јованових људи износила је два перпера по стреми земљиштавинограда, за восак (διὰ κηρό ν) у манастирској цркви.¹⁵⁷⁴

4.17. Монахиња Нимфодора (1445)

Монахиња Нимфодора изражава жељу да је Манастир Ксиропотам издржава (ἴ ναμετρέ φωσιν ἔ ωσθανά του)¹⁵⁷⁵ до краја живота, а Манастиру легира цркву Св. Николе са свим „припацама“ (μετὰ πά ντωνεῖ τιῶ νῆ χη),¹⁵⁷⁶ две келије и све што се у њима пронађе (εἴ τιεῦ ρί σκεται ἔ ντον)¹⁵⁷⁷, као и у цркви, просторији за чување вина (ἐ νβαγεναρί ω)¹⁵⁷⁸, од покретних ствари, књиге (βί βλος)¹⁵⁷⁹, и шкрињу (σκεῦ ος)¹⁵⁸⁰, малу и велику бурад (βουτζή ἢ τοιβουτζό πολον).¹⁵⁸¹ За шкриње које се наводе, прецизирано је да су од дрвета (ἐ κτοῦ ξύ λου) и калаја (εἰ καί κασιτέ ρουσις), а располагање обухватаи такорећи све што

¹⁵⁷² *Pantocrator*, № 10, 1. 40-44.

¹⁵⁷³ *Pantocrator*, № 11, 1. 30.

¹⁵⁷⁴ *Ibid.*, 1. 30-31.

¹⁵⁷⁵ *Χερόποταμου*, № 30, 1. 28.

¹⁵⁷⁶ *Ibid.*, 1. 29.

¹⁵⁷⁷ *Ibid.*, 1. 29-30.

¹⁵⁷⁸ *Ibid.*, 1. 30.

¹⁵⁷⁹ *Ibid.*

¹⁵⁸⁰ *Ibid.*

¹⁵⁸¹ *Ibid.*

се пронађе у келијској шкрињи (πά ντατὰ σκεύη τοῦ κελί ου).¹⁵⁸² Цркву окружује виноград (ἄ μπελος) са баштом (μετὰ κή που) и воћњаком – плодносим дрвећем (ξύ λωνκαρποφό ρων).¹⁵⁸³

У месту Извор (τὸ νεῖ ζβρον) Нимфодора има кућу (σπή τη)¹⁵⁸⁴ са виноградом, баштом и воћњаком.¹⁵⁸⁵ Друга кућа (σπή τη) налази се εἰ ζτὰ Σιδηροκαύ σια, са дохотком (μετὰ τοῦ εἰ σοδή ματος),¹⁵⁸⁶ а Нимфодора заједно са неким Јакшом има четвртину некаквог механизма (τροχὸ ζέ ργαστικό ζ).¹⁵⁸⁷ Острогорски је био става да се ради о “покретачким точковима”, коришћеним за експлоатацију руде гвожђа, којој је област Сидерокапсије позната.¹⁵⁸⁸ Половину другог τροχὸ ζέ ργαστικό ζ, држи са Јанијем, названим као и Јакша „ἰ διό νμου“.¹⁵⁸⁹

Μονασима налаже одржавање различитих служби за њено име и опрост грехова.¹⁵⁹⁰

4.18. Теодор Ватац (1445)

Теодор Ватац документом (ἄ φιερωτή ριονγρά μμα)¹⁵⁹¹ који је датован 15. октобром 1445. године завештава (ἄ φιερω μετὰ θά νατό νμου)¹⁵⁹² Манастиру Свих Светих на Атосу.¹⁵⁹³ Предмет располагања је Ватачева кућа (ὀ σπή τιν) у Цариграду, која се налазина обали (εἰ ζτὸ ναί γιαλὸ ν), а коју је стекао из купопродајног уговора (έ ζωνησά μην), од супруге неког покојног папија Вране.¹⁵⁹⁴ У манастиру ће се одржавати молитвени помени за спас душе Ватачевих родитеља, монаха Макарија и Теодоре, световних имена Теодор и Евдокија.¹⁵⁹⁵

¹⁵⁸² *Ibid.*, 1. 29.

¹⁵⁸³ *Ibid.*, 1. 32.

¹⁵⁸⁴ *Ibid.*, 1. 31-32.

¹⁵⁸⁵ *Ibid.*, 1. 32.

¹⁵⁸⁶ *Ibid.*, 1. 33. Cf. Binon, *Xéropotamou*, 135.

¹⁵⁸⁷ *Ibid.* Cf. Binon, *Xéropotamou*, 135.

¹⁵⁸⁸ Острогорски, *Серска област*, 74-75.

¹⁵⁸⁹ *Ibid.*, 1. 33, 34. Код Острогорскод, “ортак”, вид. *Серска област*, 74.

¹⁵⁹⁰ *Ibid.*, 1. 34-38.

¹⁵⁹¹ *Lavra III*, № 170, В: 1. 1.

¹⁵⁹² *Lavra III*, № 170, А: 1. 3-4.

¹⁵⁹³ О

томе

вид.

Ф.

Κουκουλέ, “Αί παρὰ τῶ Θεσσαλονί κης Εὐ σταθί ωδημῶδεις παροιμί ανκαί παροιμῶδεις γρά σεις “ΕΕΒΣΗ”, (1931) 1-148, 84 fn 1, Матовић, “Μετὰ θά νατον δῶρον”, 432-438.

¹⁵⁹⁴ *Lavra III*, № 170, А: 1. 1-3; В: 1. 4-5.

¹⁵⁹⁵ *Lavra III*, № 170, А: 1. 8-9; В: 1. 13-15.

Додатне одредбе у овом документу, на истом парчету пергаментна на којем стоји написано завештање Теодора Ватаца, наводе да почев од 1. септембра 11 индикта (1447. године), архонт Ватац даје Манастиру двадесет номизми годишње за живота, за закуп „мирне државине“ (ἔ νοί κιοσεί ρηνικῆ σκαταστά σεως),¹⁵⁹⁶ и дугује за могући будући трошак (ἔ ξοδον), који ће дати од ренте (ἀ πὸ τὸ αὐ τὸ ἔ νοί κιον), ако премашава износ ренте, додаће трошак и даће у целини (τὰ πλεά) за осигурање (εἰ ζί κά νοσιν) ренту од двадесет номизми.¹⁵⁹⁷

Дакле, документ А издан у актима архиве Манастира Лавре, представља завештање Теодора Ватаца, на коме су додате одредбе једног уговора, који су о истом предмету закључили Ватац и монаси Манастира Свих Светих, а који је укинуо завештање претходно дато о истој ствари, будући да се односе на исти предмет. Наиме, документ којим је Ватачево завештање прекројено у посмртни поклон, са клаузулом о закупу куће за Ватачевог живота, садржи неоубичајене правне елементе. То писмено је нажалост изгубљено, али малобројни подаци од значаја су ипак сачувани.

О самом посмртном поклону сазнаје се из преписа Б, у којем се ипак не говори о закупу. Дакле, препис Б, из јуна 1447. године, даје још увек само податке према којима ће кућа Теодора Ватаца постати посед (κτῆ μα) Манастира Свих Светих (као уговорна страна се помиње игуман Мелетије) од тог тренутка (ἀ π’ ἀ υτῆ ζῆ δητῆ ζση μερον)¹⁵⁹⁸ па до вечности. У та три месеца, између јуна 1447. године, и 1. септембра 1447. године, наступио је нови уговор између Ватаца и монаха, о закупу куће која је претходно била предмет завештања и посмртног дара.

¹⁵⁹⁶ *Lavra III*, № 170, А: 1. 18.

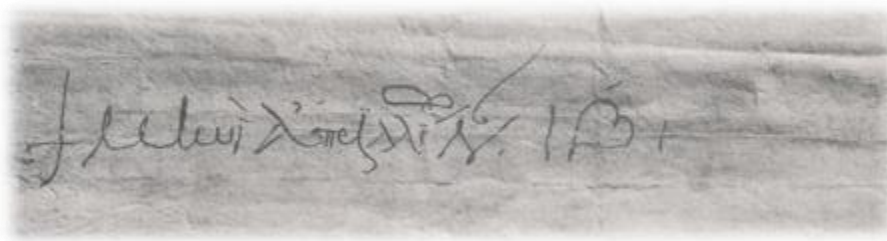
¹⁵⁹⁷ *Lavra III*, № 170, А: 1. 12-15.

¹⁵⁹⁸ *Lavra III*, № 170, В: 1. 3, 5. О посмртном поклону у Византији, Матовић, „Μέ ταθά νατονδῶρον“, 432-441.

6.Формалноправне и дипломатичкеодлике

6.0. Општа запажања

Позновизантијски документи суисписани на комадима пергаментаци(σφιδάτια)и на папириу (βράμβουκινα). Ради се о оригиналним писменима, овереним, аутентичним копијама, као и каснијим преписима. Документи, који су у архиве дошли пратећипоседе, како се обично наглашава, за сигурност (εἰςἀσφάλεια), сачувани су захваљујући педантном архивирању од стране монаха, преписивању, и ојачавању постојећих докумената додатним попорним папирима и другим материјалима. Веродостојност и целовитост докуменатадобила је уметањем комада папира – спојнице (κολήμα, *колима*), односно више њих, на полеђину документа, на којој су се уписивале белешке које су се на њега односиле.

Фигура 5: Натпис на полеђини тестаментаци Теодора Керамеа. Може се прочитати индикт и месец додавања тестаментаци у архиву. Преузето из серије Archives de l'Athos.

Велики број познатих византијских докумената који датирају из позног периода записали су бележници у црквеним средиштима. Међутим, иако је према прописима писменим лицима током византијске правне историје било дозвољено да састављу поднеске и писмена сами,¹⁵⁹⁹ није било довољно познавати слова и имати неку садржину воље, да би се документ о томе правилно саставио. Примети се да позновизантијска завештања међусобно личе, односно, да имају одређену форму и модел по којем се

¹⁵⁹⁹ Термин χειρόχρηστοι односи се, очигледно, на лица која знају да пишу, а поред осталих ствари можда и познају облике правних докумената. Саради је напоменула да је управо тим термином у Еклоги означено лице које помаже завештаоцу који не уме да пише, да наведе имена наследника. Вид. Saradi, *Notariat*, 124. Маргетић је на потпуно други начин разумео ту одредбу, па је исти термин превео као ознаку крста, вид. Margetić, „Ekloga”, 66.

састављају, а са различитим „моделима” били су најчешће упознати писари. И ту има одступања, па су поједине одредбе у неким завештањима крајње аутентичне; различитости има и на нивоу правописа.

Тестаменти су увек састављани у првом граматичком лицу, односно, у субјективној форми. Уз хирографон (χειρό γραφον),¹⁶⁰⁰ у византијским документима наилази се на појам (τὸ) ἰδιόχειρον, који је треба да значи документ написан својеручно, а уобичајено је приповедан у субјективној форми. Како је објашњено у извору, радило се најчешће о исправи која је пратила разне уговоре, а коју су састављале саме уговорне стране.¹⁶⁰¹

Међу светогорским актима налазе се онакоја носе назив својеручно записаних (οἱ κειοχειρὸν ἢ γράμμα), која су написана у првом граматичком лицу. Ипак, као што ће се видети, такав опис документа, не мора да гарантује да је акт у целини и написало лице које је претпостављени аутор. Често се документ диктира или садржински саставља од стране аутора, а бележи га писар. Сагласност и ауторство се тако, на својеврсан начин, потврђује управо изјавом да се ради о својеручно састављеном документу, када је само потпис аутографски.¹⁶⁰²

Црквени нотаријат. У вези са тим, дакле, разликује се лице које документ записује (διὰ χειρὶ / διὰ χειρόσ, “руком”), писар, од лица на чији налог је акт настао (ἐκ κληροτροπῆσ, „по налогу“). Претпостављамо да је друго лице диктирало садржину, можда након

¹⁶⁰⁰Појам хирографа (χειρό γραφον) у правној историји везује се, пре свега, за документ састављен у субјективној форми – односно, приповедан у првом граматичком лицу. У византијским документима, вид. Медведев, *Очерки*, 15. Хирографје и у римском праву означавао исправу која је сведочила о дугу неког лица према другом лицу, а била је написана у субјективној форми. Међутим, документ назван хирографон нема извор ни у римском праву, већ је име понео по литералном уговору античког грчког права, у коме је запис једне апстрактне обавезе стварао правно дејство. По проширењу римског грађанства 212. године, *ius civile* се проширило на остатак царства, па су и перегрини почели да користе вербалну стипулацију за предузимање обавеза, која је на тај начин истисла дипозитивност исправе хирографа, те је свела на пуки доказ о предузетом послу. О томе вид. вид. Horvat, *Rimsko pravo*, 258.

¹⁶⁰¹С. 8, 17, 11. Cf. Saradi, *Notariat*, 45; Ρούσσοу, *Λεξιλόγιον*, 237.

¹⁶⁰² У тексту тестамена игумана Харитона наилази се на формулу у којој се каже да је све написано и уређено од стране њега (ταῦτα ἐγράφη καὶ διετέθη παρ’ ἐμοῦ), међутим, само је почетак тестамена (а)та Харитон засигурно својеручно исписао, тј. завешталац је ставио тзв. натписани потпис (... ΟΚΕΙΑΧΕΙΡΠΡΟΕΤΑΞΑ). Из тог разлога би требало нагласити да је глагол γράφω, у имперфекту (у српским средњовековним актима као “*nusax*”) често у значењу “израдити”, “оформити”, односно “диктирати”, а не директно записати. То се најбоље види уколико се погледа формулар у другом Харитоновом тестаменту, где се очигледно супротстављају поменути ἐγράφη καὶ διετέθη παρ’ ἐμοῦ са изјавом у наставку те реченице, према којој се сазнаје да је Харитон документ тек својеручно потписао (ὁ ποιητὴς ἐστὶν ἐμὸς καὶ ἀχειρῆς).

консултације са странком, и формирало образац који је затим писар записивао. Можда је у извесном смислу постојало и правничко знање „налогодаваца“, односно, лица на чији „захтев“ се документ састављао, а које је најчешће уважени црквени достојанственик.¹⁶⁰³ Тако се у формулама проналазе асоцијације на некадашње правне процедуре, али и отклони од проблема које састављање непрецизног документа може да проузрокује. Наведимо само као пример обавезно наглашавање правног основа стицања, као и претходниковог права, али и друге формуле о којима ће бити речи, могу да иду томе у прилог. У ту сврху служе и детаљни описи некретнина, као и прецизирање њихових граница. Ипак, из неколицине докумената може се прочитати учињена интервенција црквеног чиновника који би неуким или неписменим странкама појаснио поједине елементе у писменом (ἐ ρηγεύειν),¹⁶⁰⁴ што се може односити и на правне ствари. Свакако је могуће да се правничко упућивање странака у карактеристике правног посла за који су се определили не ограничава на канцеларију у којој документ настаје. Могуће и оправдано размишљати да су у посебној потреби, странке одлазиле и код правника, и тражиле подуку о свом случају (ἀ ναμανθά νειν).¹⁶⁰⁵

Достојанственик који је иницирао састављање документа, обично га потврђујући потписује (“βεβαιῶνύ πέ γραψα”),¹⁶⁰⁶ у знак оверавања.

---

¹⁶⁰³ Вид. Kravari, “Les actes privés“, 77-78.

¹⁶⁰⁴ Вид. Матовић, „Грчки црквени достојанственици“, 131.

¹⁶⁰⁵ Вид. Kravari, “Les actes privés“, 83.

¹⁶⁰⁶ Свака хришћанска епархија имала је низ црквених достојанственика, који су подељени у два реда – први, тзв. десни хор, и други, тзв. леви хор. У достојанственике првог реда убрајају се најважнији чиновници које свака црквена општина има. Најважнији, и уједно прворанжирани чиновници, чинили су митрополитов и епископов савет, који је уједно преставаљао суд црквене општине. Значи, ради се о посебно угледним лицима, који осим судске власти коју у појединим питањима обављају, преузимају и различите друге компетенције. Различита задужења имали су и други, нижи црквени чиновници, који се уобичајено називају општим називом ἄ ρχονεςῆ κκλησιαστικοί, када су везани за цркву; односно, аналогно ἄ ρχονεςτῶν μοναστηρίων, када се ради о лицима задуженим за разне послове у манастиру. Највиши достојанственици, који се најчешће појављују у улози нарочилаца документа су хартофилакс, иконом, сакеларије, сакелије, дикеј. Чиновници друге пентаде су углавном карактеристични за мање центре. Међу сведоцима појављује се и реферндарије, чиновник првобитно задужен за односе између патријарха и владара. Једно лице именовано је као протоканунарх, а о тим нижим чиновницима нема пуно података у литератури. Дарузес је закључио, посматрајући хијерархијске лествице, да је реч о нижим чиновницима, у чију службу улазе чтејци (анагности). У тој групи налази се и чиновник имена протопоп или протопапије, у литератури често наведен као задужен за поједина брачна питања. За разлику од протопопа, термин поп, односно отац (πά πας, πατῆ ς, πά πας), најчешће се користи да означи свештеника. Вид. Соловјев, „Судије и суд“, 152; Живојиновић, „Судство“, 207, Матовић, „Грчки црквени достојанственици“.

Писар.Формула διὰ χειρὶ/διὰ χειρὸς/διαχειροῦ „руком“, најдиректније говори о лицу које је документ писало. Из ње се сазнаје да је већину византијских тестаментата заправо написало лице за то обучено, према тестаторовој вољи, коју тестатор понекад својим потписом потврђује у присуству сведока.Завешталац вероватно чита садржину тестаментатакоје је написало друго лице, уколико је и сâм писмен, или му се она чита, и то понекад “одобрава”тако што се након потписује (ὁ ποιῶν φεῖν).Писари су најчешће потписани као тавулари, иако тавуларева служба у епархији „прераста“ пуко писање докумената, односно, од већег је значаја за црквено средиште него што се на први мах може учинити.¹⁶⁰⁷

* * *

Оригинални тестамент уобичајено има препознатљиву форму. Поред елемената које иначе средњовековна документа имају, попут инвокација и то религијске, затим, различитих философских или других порука и поука у облику аренге, уобичајене наратије у којој се сазнаје о животу оставиоца, и коначно, диспозиције, која је у правном смислу главни део документа, постоје још неки чиниоци вреди пажње.¹⁶⁰⁸

Сигнон је знак крста, на којем се могу уписати генералије завештаоца или сведока. Уобичајено се такав сигнон, са именом састављача документа, налази на почетку, пре било којег другог дипломатичког елемента. Документа у којима је поштована нотарска форма, пре даљег текста, садрже сажетак са правнорелевантним и другим битним чињеницама. Један број завештања почиње “обичним” потписом завештаоца. Тај, тзв. натписани потпис често садржи најближе податке о завештаоцу, и обично је написан својеручно.

---

¹⁶⁰⁷ Они су утемељени у црквеној организацији, међутим, не у оквирима посебног ὀφική ον-а, већ тзв. заједничких служби, па осим што обављају послове писања докумената, најчешће носе и достојанства, по којима имају додатне компетенције. То се види и из чињенице да су бројни виши достојанственици који су носили епитет тавулара, а познат је и случај Димитрија Дијавасимера, чиновника серске митрополије, који је, уз друге примере, као тавулар досегао највиша црквена достојанства. На тај начин могућ је случај да један достојанственик, који је уједно и тавулар(ије) у свом црквеном средишту, документ написао и потврдио, а често како је често напоменуто, он је и у улози сведока. Поред писара, у документима се јавља и лице наведено као протонотар или примикирије нотара. Уз примикирија анагноста и примикирија нотара, ти чиновници немају потпуно јасне дужности, а могуће је да се ради о синонимима за означавање неколико сличних служби. Примикирије тавулара (πριциκί ριοστῶνταβουλλαρί ον) проналази се у пар случајева у улози тумача документа, онда када су уговорне стране неписмене. Заправо, ради се о чиновнику друге пентаде, начелнику епископове канцеларије која се састојала од неколико писара, па је у средиштима у којима се на ту функцију наилази, протонотар надређен осталим писарима. Живојиновић, „Судство”, 225, Бубало,*Номици*, 67; фн 90.

¹⁶⁰⁸ О форми византијских тестмената са тла Италије, вид. Ferrari, *I documenti*, 106 sqq.

Клаузула о конверзији. Посебно правно значајни дипломатички елементи, односно значајне клаузуле, налазе се на крају завештања, у оквиру завршних формула. Једну од њих називамо “клаузулом о конверзији”, а она обавештава да ће састављени тестамент важити у свим облицима које закони признају за изражавање последње воље. Наиме, таква формула, која се налази у великом броју докумената, посведочена је много раније, већ у рановизантијским (или протовизантијским) тестаментима.¹⁶⁰⁹ Она је имала стварни правни значај. Из ње се сазнаје да заиста уколико учињени правни посао (тестамент) не испуњава законске услове за тестамент (који су тада још увек строги) важиће као кодицил. У тој ситуацији ради се о кодициларној клаузули, међутим, јављају се и разноликости.

Печатирање. У византијским документима облик претходно описане клаузуле садржи формулу “желим да тестамент важи записани или усмени, као јавни тестамент, као тајни тестамент, као кодицил, као печатирани тестамент, или на било који други начин којег закони познају као последњу вољу”. До сада смо углавном анализирали наведене облике тестаamenta, као и на кодицил, и увидели да су они посведочени и у позном периоду. Сада ћемо се задржати на карактеристици печатираности. „Трипартитини тестамент”, како је назван облик прописан за време цара Теодосија II, и усвојен у законодавству Јустинијановом, предвиђао за потребно печатирање тестаmenta од стране сведока (signare, σφραγί ζειν).¹⁶¹⁰ То није случај само у рановизантијском периоду: и у познијим византијским законима преузимане су одредбе које предвиђају да сведоци, као и завешталац, (потпишу и) печетирају настали документ (ἐ ναὺ τῆ κατὰ ταὺ τὸ νῦ ποῦραφὸ ντων καὶ σφραγίζὸ ντων).¹⁶¹¹ Печатирање се радило за живота завештаоца,¹⁶¹² а имало је за сврху потврду потписа сведока (σφραγῖ δεσὰ ξιοπιστί απαρεχὸ μεναιταῖ ζὺ ποῦραφαῖ ζ).¹⁶¹³ Новелом цара Лава Мудрог установљено је да је такав обичај постао ирелевантан за настанак и правоваљаност једног тестаmenta.¹⁶¹⁴

¹⁶⁰⁹ Вид. Beaucamp, “Le testament de Grégoire de Nazianze“, 214-215.

¹⁶¹⁰ С. 6, 23, 21, рг (који се, интересантно, не проналази у Василикама).

¹⁶¹¹ На пример *Шестокњ*. 5, 1.

¹⁶¹² *NL* 42.

¹⁶¹³ *NL* 42.

¹⁶¹⁴ *NL* 42.

И поред тога, у тестаментима се и у позном периоду јављају формуле о печатирању. Ипак, осим формула, ретки су другачији докази о употреби печата у византијским документима. Сасвим је јединствен тестамент из архиве Манастира Ивирона, који потиче из ранијег периода, средине XI века (1036), који чува директно сведочанство о печатима завештајних сведока. Ради се о завештању Луке, игумана Манастира Јована Претече у Калиагри.¹⁶¹⁵ Лукин тестамент записан је на парчету пергаменту сачуваног, а након тестаментарних диспозиција и завршних одредаба стоје потписи позваних (πρωτῆς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ κυρίου Λουκάσις) сведока, четири игумана, који су се махом потписали својеручно (ὁ κληρικὸς, οἱ κληρικοί).¹⁶¹⁶ Међутим, на полеђини се проналазе описи печата (Σφραγὶς ...) сваког од тестаментарних сведока (1-4), као и још три додатна лица (4-7).¹⁶¹⁷

Приређивачи докумената архиве Манастира Ивирона констатовали су да је ово једини тестамент у светогорским архивама у којем се јасно види да је био печатан.¹⁶¹⁸ Податак да се уопште ту налазе печати, који још од X века нису били услов за његову правоваљаност, као и да се проналазе три додатна сведока, који су на тај начин потврдили његову веродостојност, говори о посебним гаранцијама подузетим за тај документ. Након настанка тестаменту, и потписивања тестаментарних сведока, тестамент је „затворен”, а на полеђини су стављени печати. Након делације, тестамент је отворен, печати поломљени и њихове врпце склоњене.¹⁶¹⁹

Санкција. Друга специфична формула односи се на санкцију која се налази у готово сваком тестаменту. Претње у тестаментима обично нису праћене санкцијом у виду новчаних глоба, како се то проналази у другим приватноправним актима,¹⁶²⁰ већ једино у

---

¹⁶¹⁵ *Iviron I*, № 25.

¹⁶¹⁶ *Iviron I*, № 25, l. 46-49.

¹⁶¹⁷ *Iviron I*, № 25, verso.

¹⁶¹⁸ *Iviron I*, pp. 234-235.

¹⁶¹⁹ О томе да печатирање тестаменту од стране сведока није било усамљено у XI веку, може се сазнати из тестаменту Симвата Пакуријана, који је настао око педесетак година након тестаменту игумана Луке. У завршним формулама проналази се свест да се тестамент настао у присуству сведока који су га потписали и печатирали (κατὰ παρούσιν αὐτῶν πρωτῶν καὶ ποιῶν καὶ σφραγιστῶν τεσσάρτων), *Iviron II*, № 44, l. 25. То није усамљени случај, те су познати и други тестаменти, из истог временског раздобља, које су сведоци печатирали, односно у којима постоји то обавештење. Тестамент Христула из Епира, који такође потиче са почетка XI века (1093), садржи формуле које говоре у прилог томе да је дошло до печатирања (...καὶ ἐσφράγισα), *MM6*, № 20 (pp. 81).

¹⁶²⁰ Вид. V. Mošin, „Sankcija u vizantijskoj i u južoslovenskoj ćirilskoj diplomaciji“, *Anali Historijskog instituta Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 3 (1954) 27-52, 28.

понеким случајевима као духовне казне.¹⁶²¹ Како је Саради показала, такве претње, потпуно непознате римским законским текстовима, у складу су са источном традицијом, нарочито античко-грчком и хебрејском,¹⁶²² служе као својеврсно осигурање правног посла. Затим, честа су одлучења („ὁ φορί ζω“) од светих, на пример, Свете Тројице.¹⁶²³ Јављају се и многобројне другеклетве (ὁ παί). Једна од њих је клетва 318 отаца са Сабора у Nikeји,¹⁶²⁴ па затим, клетва светих људи,¹⁶²⁵ клетва Аријева,¹⁶²⁶ Светог Јуде (Тадеја),¹⁶²⁷ и Божјег сина,¹⁶²⁸ претње Судњим даном,¹⁶²⁹ клетва вечне казне,¹⁶³⁰ све клетве,¹⁶³¹ и слично.¹⁶³² Такве формуле су упућене лицима која оспоравају тестамент „ὁ ἦ ζιςῆ μὲ μψιςῆ ὁ κύ ρωσιςκαὶ ὁ τέ λεια“, према Саради, као својеврсни гарант извршења правног посла.¹⁶³³

Сведоци. Завршне формуле су и оне које обавештавају о форми тестамена су и оне које обавештавају о томе да ли је тестамент учињен пред сведоцима (ἐ νόπιον, παρoυσί α, κατενόπιον, ἔ μπροσθεν). Дакле, и у тим формулама се осети потреба за наглашавањем испуњења чињеница које су некада биле актуелна правна правила, и без којих тестамент није важио. Закони су увек тражили да се у улози сведока појави веродостојно лице (dignus testis, ὁ ζιό πιστοζμύ ρυς).¹⁶³⁴ Код докумената који

¹⁶²¹ Анатема, изопштење из цркве, уз избацавање из монашке заједнице код Харитона. *Kutlunus*, № 29, l. 71-72. *Kutlunus*, № 30, 146-147.

¹⁶²² H. Saradi, "Cursing in the Byzantine Notarial Acts: A Forma of Warranty", *Βυζαντινῶ* 17 (1994) 441-533, 444.

¹⁶²³ *Vatopedi* I, № 12, l. 27.

¹⁶²⁴ Saradi, "Cursing", 506. *Vatopedi* I, № 15, 308-309; *Vatopedi* I, № 64, l. 194; *Pantocrator*, № 10, l. 47 (само Светих отаца); *Lavra* III, № 170, A. l. 7-8, B. l. 11-13 (ту је и клетва Светог Јуде); *Lavra* II, № 75, l. 53; *Kutlunus*, № 17, l. 42 (Светих очева).

¹⁶²⁵ *Kutlunus*, № 36, l. 69-70.

¹⁶²⁶ *Xéropotamou*, № 30, l. 43.

¹⁶²⁷ *Vatopedi* I, № 12, l. 27; *Vatopedi* I, № 15, l. 309; *Vatopedi* I, № 64, l. 194-195.

¹⁶²⁸ *Vatopedi* I, № 12, l. 309.

¹⁶²⁹ *Lavra* II, № 75, l. 52; *Docheiariou*, № 17, l. 51-52. *Kutlunus*, № 29, l. 71; *Kutlunus*, № 30, l. 146-147.

¹⁶³⁰ *Kutlunus*, № 35, l. 27-30.

¹⁶³¹ *Chilandar* I, № 30, l. 104.

¹⁶³² *Kutlunus*, № 35, l. 28; *Xéropotamou*, № 30, l. 38-46.

¹⁶³³ Пицакис је дао у коментару Шестокњижја еквивалентне латинске установе: ρηγνύ μενοζје *testamentum ruptum*, ὁ κυρεζ *testamentum irritum* (pp. 288), ὁ τέ λη ζδιαθη κηβιο би *testamentum imperfectum*, непостојећи, ништав од самог настанка; μὲ μψις, такође оспоравање, оспоравани тестамент.

¹⁶³⁴ *Προχ. Νομ.* 27, 1; *Proch. Auct.* 27, 2; У грчком документима из јужне Италије често се проналазе синтагме καλῶνκαὶ ὁ ζιόπi στoνμαρτύ ρων или οκαλῶνδᾶ νθρώπων, што је приметио Ferreri, *Documenti greci*, 55. У изворима на грчком језику, пак, истиче се поверење (ὁ πό ληψις) које треба да постоји у погледу веродостојног сведока (*Шестокњ.* 1, 6, 8). Наилази се на још неке пожељне епитете: требало би да га одликује одлучност (στερρό της) као и морал (ἦθη), *Шестокњ.* 1, 7, 6. Веродостојност – достојност поверења, појављује се као тражени квалитет и међу одредбама које се баве установом завештања у византијском праву, односно, појединачним облицима тестамена. Изгледа, са тим је повезан захтев да

настају на Светој Гори, то се постизало тако што се угледни манастирски игумани, великих манастира, или манастира који су на неки други начин релевантни (на пример, суседних), појаве у улози сведока. У другим случајевима, није ретко да се нађе и до десет људи који су већ у самом тексту наведени као присутни у чину завештања, поново са циљем да се оствари веродостојност документа.

Узевши у обзир чињеницу да је већина тестамената записана у црквеним средиштима, карактеристична је појава црквених достојанственика и чиновника као јемаца насталих докумената. Међутим, није неуобичајено да се као сведоци појаве приватна лица која јесам завешталац позвао, пре свега нарочито блиска њему (рођаци) или правно заинтересована (на пример, сусед). То су збиља „позвани” сведоци (προσκληθέντες ἄρτους), који се представљају се именом или неком значајном одликом. Сведоци се потписују уз уобичајену формулу (μαρτυρῶν ὃν πρὸς γράψα).

сиромаси (πρὸς νητες, χαμερπὲς) не могу бити узимани за сведоке, понекад са тачно одређеним имовинским цензусом (*Шестокњ.* 1, 6, 1; 33; *Прох. Ноџ.* 27, 1, NL 49). У науци је дискутована Новела царице Ирине (Burmans, *Die Novellen der Kaiserin Eirene (FM IV)*, Frankfurt am Main 1981, 1-37, 1. 54-56) из чије садржине се сазнаје да су људи достојни поверења „свештеници, архонти, људи војног и грађанског staleжа који имају одређени иметак и службу, и који живе богојажљиво”. У Шестокњижју се говори о сведочењу протоспатарија и других високих достојанственика, који се ипак не могу против своје воље натерати на сведочење. У вези са веродостојношћу, за законодавце се често налазе и другачије особености: истиче се да сведоци не смеју бити „потпуно непознати“ (μηδὲ παντοῖ ὡς ἄσημοι), али ни припадници традиционално неомиљених занимања, попут играча (ὁ ρησταί), забављача (θηριόμαχοι) и глумаца (μῖμοι) (*Шестокњ.* 1, 6, 9). Поверење се ускраћује и лицима која су претходно осуђивана за поједина кривична дела – помињу се они који чине светогрђе (οἱ ἐπὶ τῆς ζήτησεως ληστείας ναστρεφόμενοι), преступници као што су клеветници (σοκοφάνοι), прељубници (μοιχοί), лопови (κλέπται) (*Шестокњ.* 1, 6, 7) па се јасно наглашава да сведок мора да буде поштован (τίμος) и невин, односно, часан (ἄμεμπτος). Из прописа који објашњавају βῆσανος, античкогрчку традицију мучења ропског становништва ради добијања исказа, долази се до сазнања о односу према неким сведоцима (*Шестокњ.* 1, 6, 1). Наиме, нешколована лица (ἄγνοστοί) сведоче, али уколико је потребно, могу бити подвргнути мучењу у циљу добијања истинитог исказа. То решење је одабрао да подржи нешто раније цар Лав VI Мудри, када је Новелом бр. 43 дозволио сведочење неписменог лица (ἄμαθῆς ἄρτους) у завештању.

Како се примети, већина одредба које се налазе у оквиру глава посвећених сведоцима (Περὶ μαρτύρων), односе се на сведочење пред судом. Такви прописи садрже и списак неподобности, које онемогућавају неко лице да сведочи у једном поступку. Оне су махом познате већ у римском праву, а на овом месту неће бити појединачно набрајане. Од осталих неподобности, набрајају се оне које подразумевају психичку, односно, физичку болест лица, која га онемогућава у образовању или исказивању воље. Махнита, глувонема и психички болесна лица такође припадају тој категорији (*Шестокњ.* 1, 6, 51). Донекле су са њима поистовећене и жене, које су углавном сведочиле када се није на други начин могао добити исказ, или се није могло обезбедити присуство мушкарца. Тако је и цар Лав VI Мудри изразио дубоки презир према пракси женског сведочења, која је у његовој Новели ограничена на „у потпуности женске ситуације“ (NL 69). Једна одредба забрањује рукоположеним лицима да сведоче пред судом, али са широко постављеним изузетком. Чини се да је одредба која се тиче тих питања написана са два кумулативна захтева: архијереји (ἄρχιερεῖς) ће моћи да дају исказе о правним питањима, искључиво у месту њиховог пребивања и када се ради о стварима из њихове надлежности. Такође, у законским одредбама је описано сведочење свештеника који врше богослужење, *Шестокњ.* 1, 6, 9.

Потврда веродостојности. Други вид потврде,¹⁶³⁵ у којем се налази на оверовљавање једног документа од стране достојанственика, а најчешће епископа, дешава се у случајевима стварања идентичног примерка, тј. копије документа (ἴσον). Таква завештања садрже формулу да је копија упоређена са оригиналним актом (πρωτό τυπος), и да је након тога нађено да су у свему идентичне. Потпис црквеног достојанственика то обично потврђује.

Други преписи, који могу бити временски удаљени од оригинала и неколико векова, може у потпуности да прати садржину изворног документ, те се и из њега сазнају подаци о постојању потписа, именима сведока, датуму настанка првог акта и слично.

Формуле о непостојању мана воље. У склопу завршних формула, али некада и на самом почетку тестаментa, налазе се обавештења да је завешталац свесан, односно, “здраве памети” (τὸ νοῦν εἶρῳ μένων). Додатно се наглашава да је радња завештања учињена без мана воље, својеволјно и без присиле (ἐκούσιν ὡς, ἂν βιάστωσιν).

Менолог. На крају треба поменути да тестаменти најчешће садрже менолог. У идеалном случају, на крају документа, али не одвојено од остатка текста, пре потписа сведока, налазе подаци о месецу, индикту и години (од стварања света). Са друге стране, у једном тестаменту налазимо датум (односно годину настанка) изражен према години месечевог и сунчевог циклуса, уз напомену *отемелиону*, темељуили другог имена, епактору (θῆ μελον).¹⁶³⁶

---

¹⁶³⁵Први је описан на стр. 190.

¹⁶³⁶Ради се о хронолошкој одредници за израчунавање дана Ускрса, вид. V. Grumel, *La chronologie*, Paris 1958, 190. Вид. и Ђ. Трифуновић, „Упутство за одређивање хронологије у старим српским рукописима“, *ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ. Mélanges offerts à Mirjana Živojinović*, ур. Б. Миљковић, Д. Целебџић, Београд 2015, 495-505, 497 фн 9.

6.1. Завештање митрополита Павла

Завештање митрополита Павла познато је из преписа који припада XIV или XV веку. Препис је исписан на хартији димензија дужине 190 мм и ширине 304 мм, која је појачана другим папиром. На полеђини се проналази ознака да је реч о тестаменту (διὰ ταξίς) митрополита Павла, док је друга рука унела ознаку „о Катунци“.¹⁶³⁷

Тестамент почиње инвокацијом констатацијом о пролазности живота, након чега завешталац објашњава шта га нагони на састављање тестамена. Непознато је када смрт долази, а он је болестан (νόσωπολυμῆ ρωκαταλιθείς),¹⁶³⁸ и жели да предузме тестаментарна засполагања (διαθέσθαι). То чини здраве памети (τὸ νοῦν ἐν ῥωμῆ νοῦν ἔχων), и прецизним речима (τῆ νηλῶττανπρὸς τὸ φθέγγεσθαιεὔλογον).¹⁶³⁹

Затим следи средишњи део, нарација и располагање.¹⁶⁴⁰

Формуле о конверзији садрже типичну жељу завештаоца о важењу тестамена, на било који начин који закони познају (ἢ δὲ παροῦσιαμουδιατύπωσις, ὡςφανερὰ καὶ τελευταῖα βούλησις, καθῆξαιτὸ βέβαιονὡςπᾶν...), која додуше у овом случају није у потпуности сачувана.¹⁶⁴¹

Тестамент се завршава молитвом (συγχωρῶ) за опрост православним хришћанима, и његовој духовној деци свима другима,¹⁶⁴² санкцијом,¹⁶⁴³ и завршним формулама. Текст је написан по Павловој жељи (ἐγὼ φητῆ θελήσειμου) руком (διὰ χειρὶ) ђакона Јована Камициса, хартофилакса и примикирија тавулара, а потписан од стране позваних сведока (ὁ πεγρὰ φητὰ τῶνπροσκληθῆντωνμαρτύρων), уз белешку о месецу, индикту и години.¹⁶⁴⁴

¹⁶³⁷VatopediI, pp. 119.

¹⁶³⁸Vatopedi I, № 12, l. 1-2.

¹⁶³⁹Vatopedi I, № 12, l. 2-3.

¹⁶⁴⁰Vatopedi I, № 12, l. 2-25.

¹⁶⁴¹Vatopedi I, № 12, l. 27-28.

¹⁶⁴²Vatopedi I, № 12, l. 25-26.

¹⁶⁴³Vatopedi I, № 12, l. 26-28.

¹⁶⁴⁴Vatopedi I, № 12, l. 28-29.

6.2. Завештање ктитора Максима

Изворни документ из 1247. године је изгубљен, а приређивачи су користили оверени препис такође датован 1247. годином, сачуван на петоделном пергаменту (769, 668, 552, 659, 706 x 268, 275 mm).¹⁶⁴⁵

Тестамент садржи натписани, својеручни потпис Максима, јеромонаха Манастира τῆς Βορηνῆς (οἱ κεῖ ἀχειρὶ προεταξασίς).¹⁶⁴⁶ Затим следи аренга о пролазности живота, са старозаветном тематиком,¹⁶⁴⁷ која се завршава признањем завештаоца о страху од пролазности живота, због којег преузима своја тестаментарна располагања. Молитва за све хришћане да нађу љубав и утеху у Христу.¹⁶⁴⁸ Нарација, у којој се налази историја Манастира, инвентар добара, правила о животу у манастиру и избору настојатеља, добра која припадају манастиру (τὰ προσὸς ντα), напомена у вези са добрима гђе Манкафе.¹⁶⁴⁹

Даље се наводи санкција, упућена свима онима који поступе супротно тестаменту, и жеља ктитора да његов „отворени” тестамент буде чврст и не буде “узнемираван” убудућности (βεβαί ανεῖ νακαὶ ἄ περικλό νητονεῖ ζτὸ ναὶ ὤνατὸ νᾶ παντα).¹⁶⁵⁰

Тестамент је написан по тестаторовом нахођењу (ἐ κπροτροπῆς), од стране ђакона – хипомниматографа у митрополији Филадельфије, Михаила Паксимадиса, у присуству доле набројаних сведока (ἐ νόπιοντῶνυ ποτεταγμέ νωνμαρτύ ρων), чијих имена, међутим, нема на препису.¹⁶⁵¹ Следи податак о месецу, индикту и години.¹⁶⁵²

Податак о датуму односи се на оригинални документ, то је датум када је завештање састављено. Међутим, објављени препис, је настао касније, а по мишљењу приређивача сигурно након 1258. године, с обзиром на интитулацију која се налази у царском потпису. Тај документ садржи аутограф написан црвеним мастилом, цара Михаила VIII Палеолога, интитулисаног као „βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ ῥωμαίων“,

¹⁶⁴⁵ *Vatopedi* I, № 15, pp. 136.

¹⁶⁴⁶ *Vatopedi* I, № 15, l. 1-2.

¹⁶⁴⁷ *Vatopedi* I, № 15, l. 1-13. Вид. *BMFD*, 1180.

¹⁶⁴⁸ *Vatopedi* I, № 15, l. 14.

¹⁶⁴⁹ *Vatopedi* I, № 15, l. 15-303.

¹⁶⁵⁰ *Vatopedi* I, № 15, l. 303-309.

¹⁶⁵¹ *Vatopedi* I, № 15, l. 310-312.

¹⁶⁵² Новембра, индикта шестог, 6756. године (1247). *Vatopedi* I, № 15, l. 312,

потписаног као Анђео Комнин Палеолог.¹⁶⁵³ Документ је садржао и вулу, која је изгубљена.¹⁶⁵⁴

6.3. Завештање Теодосија (Теодула) Скарана

Познат је изворни документ на коме је записан Скаранов тестамент, као и два преписа (ἴσον). Оригинални документ написан је на пергаменту, димензија 970x280 mm.¹⁶⁵⁵ Као што се види из дела о располагањима, оригинал садржи специфичности у правопису. Препис Б, на папиру, такође је објављен у цитираном издању аката Кутлумуша, и ми смо га у више наврата упоређивали са извором, документом А. На полеђини документа А налази се неколико натписа који наговештавају да се ради о завештању.¹⁶⁵⁶

У уводу постоји напомена да је Скаран близу смрти (θανά τουτὸ πέ ραϑπλησί νεῖ ναί), што га је и подстакло да сачини тестамент. Направљене је паралеле са старозаветном тематиком, након чега се налази опширно располагање, са наведеним дуговима и потраживањима завештаоца и другим налозима, поменутих у нашем одељку о располагањима.¹⁶⁵⁷

Тестамент је настао пред бројним сведоцима, међу којима су били свештеник Хермилије, господин Дионисије јеромонах и духовник господин Θεοτοκί ουτοῦ Κερατινιώτη, отац Константин Агромаринитис, као и отац Константин Лехит и друга духовна лица из села (στο χωρί ον) Светог Илије, господин Леон Опскијан, Василије Петров, неки τοῦ Παγγά λου, као и други, којих није било мало (καὶ ἐ τέ ρωνοῦ κωλύ γωνsic).¹⁶⁵⁸ Следи санкција.¹⁶⁵⁹ На крају тестаментa налази се потпис номика Хермилије, монаха Макарија, који сусведочи.¹⁶⁶⁰

---

¹⁶⁵³ *VatopediI*, № 15, l. 312-319. По једном мишљењу то може бити и основ да се размишља о томе да је потпис дат post factum, вид. Nästurel, "Récherches", 74-75.

¹⁶⁵⁴ *VatopediI*, № 15, pp. 136.

¹⁶⁵⁵ *Xéropotamou* № 9, pp. 71.

¹⁶⁵⁶ *Xéropotamou* № 9, pp. 71-72.

¹⁶⁵⁷ *Xéropotamou* № 9, l. 1-66.

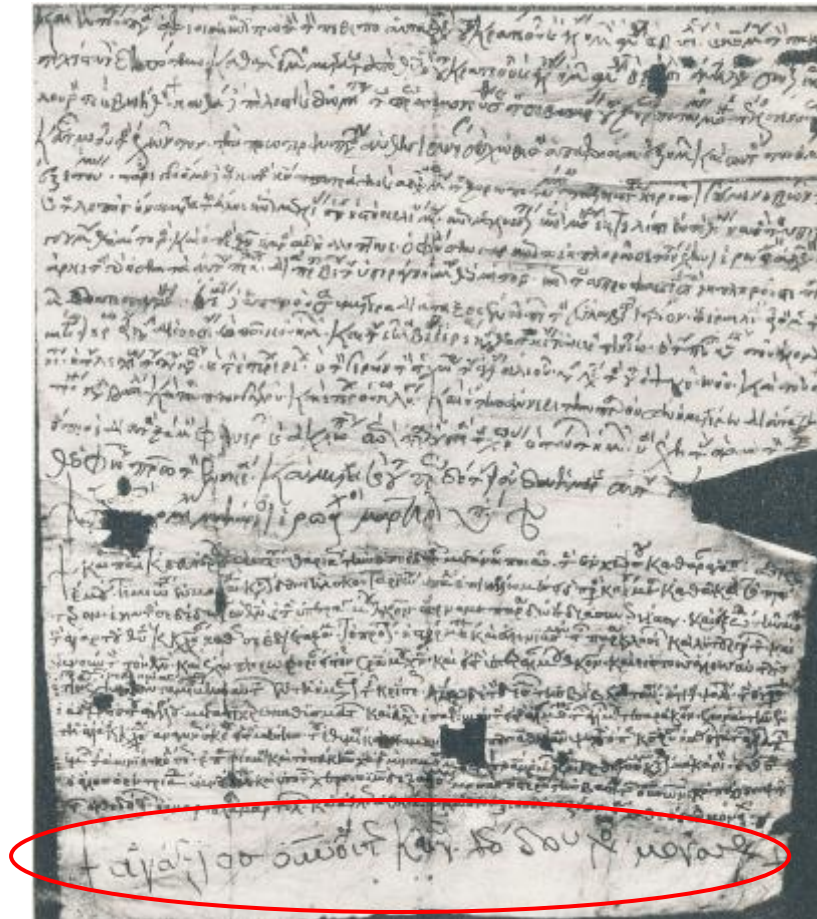
¹⁶⁵⁸ *Xéropotamou* № 9, l. 81-85.

¹⁶⁵⁹ *Xéropotamou* № 9, l. 86.

¹⁶⁶⁰ *Xéropotamou* № 9, l. 87.

Овај тестамент садржи и кодицил,¹⁶⁶¹ (није тако означен) у којем је записан легат и налог за одржавањем служби.

Потпис Теодосија Скарана¹⁶⁶² је на самом крају документа, где је тестатор потписан као ἡ ξιοσοῦ ρανοῦ τεκαὶ γῆ ϑεό δουλοζμοναχό ϑ.¹⁶⁶³

Фигура 6: Тестамент Теодора Скарана, документ "А". Означен је потпис завештаоца, рукопис очигледно различит од остатка документа. Преузето из Archives de l'Athos.

Тестамент није датован. На основу више претпоставки, Жак Бомпер је утврдио *terminus ante quem* и *terminus post quem* у којем је документ настао.¹⁶⁶⁴

¹⁶⁶¹ *Xéropotamou* № 9, 1.

¹⁶⁶² Рекли бисмо својеручни.

¹⁶⁶³ *Xéropotamou* № 9, 1. 99.

¹⁶⁶⁴ *Xéropotamou*, pp. 74 ("Notes").

6.4. Завештање Теодора Керамеа

Тестамент Теодора Керамеа познат је из преписа, који датира из XIV века.¹⁶⁶⁵ На полеђини преписа налази се *колима*, на којој стоји менолог, који се, по свему судећи, односи на оригинални документ („април, индикта 12-ог”).¹⁶⁶⁶

Тестамент почиње резимеом (нечитљиво, лакуне).¹⁶⁶⁷ Након тога се налази натписани потпис Теодора Керамеа, који је можда био својеручан,¹⁶⁶⁸ затим инвокација (у име Оца и Сина и Светога духа).¹⁶⁶⁹ Керамеа је „болесног тела“ (λυσιμελῆ μοιτοῦ σώματος πολυχρόνιον νόσον)¹⁶⁷⁰ он сачињава дату потписану исправу последње воље (τῆς βουλῆς καὶ διαταγῆς), иако је болесног тела али је здраве памети (νοσηρῶς τοῦ σώματος ἔχων, ἃ λωσδὲ ὑ γαίανων τὸ νόσιν νοθεοῦ χάριτι, ἐρωμέ νοστῆς φρένας).¹⁶⁷¹ На његову молбу (ἐκ προσκλήσεώς μου) скупили су се сведоци.¹⁶⁷² То су епископи Петре и Касандрије, Јовани Георгије, затим црквени архонти митрополије Солуна, хартофилакс Јован Ставракије, велики сакеларије Јован Потос, сакелије Лав Ператикос, пансеваст, севаст и доместик источне теме, рођени брат завештаоачев Никола Керамеа, игуман Манастира Горгеапника Дионисије, ђакон и клирик Теодор Керамеа, и друга два завештаоачева рођена брата Константин и Василије, господин Теофилакт Пезос, Петар Кунстулат, Димитрије Палат, Масос Калацис, Јован Амарантис, иконом реченог манастира Горгеапника (лакуна), нећаци Теодоровог зета Нићифора Ставровонарија, и други.¹⁶⁷³

Жеље за царева.¹⁶⁷⁴ Следе нарација и диспозиција, која обухвата дуговања и потраживања завештаоца¹⁶⁷⁵

---

¹⁶⁶⁵ *Lavra II*, pp. 57.

¹⁶⁶⁶ *Lavra II*, № 75, l. 63 (verso).

¹⁶⁶⁷ *Lavra II*, № 75, l. 1.

¹⁶⁶⁸ *Lavra II*, № 75, l. 2.

¹⁶⁶⁹ *Lavra II*, № 75, l. 3.

¹⁶⁷⁰ *Lavra II*, № 75, l. 4.

¹⁶⁷¹ *Lavra II*, № 75, l. 5-6.

¹⁶⁷² *Lavra II*, № 75, l. 6.

¹⁶⁷³ *Lavra II*, № 75, l. 7-12.

¹⁶⁷⁴ *Lavra II*, № 75, l. 13-16.

¹⁶⁷⁵ *Lavra II*, № 75, l. 16-50.

Клаузула о конверзији
(τὸ παρὸ νμουῖ γγραφονθέ λωί σχύ εινῶ πουῖ νπροκομί ζηταικαὶ ὡςῖ γγραφοςκαὶ ᾗ γραφοςβ
οὐ λησιςῶςφανερὰ καὶ ἔ σφραγισμέ νηδιαθή κη, ὡςμυστικῆ ,
ὡςκωδί κελλοςκαὶ παντοῖ ονᾗ λλοῒ πιτελεύ τιονῖ γγραφονθεί οισνὸ μοιςῖ γνωσμέ νον).¹⁶⁷⁶

Духовна претња је усмерена ономе ко буде оспоравао
тестамент(ὁ πειραθησό μενοςπρὸ ср ἦ ξις ἦ μέ μπισ ἦ ᾗ κυρωσί анкаὶ ᾗ τέ λειαν)¹⁶⁷⁷ јер
Керамеа жели да његова жеља и заповест (βουλῆςκαὶ διαταγῆς) буду непромењене
(ἔ ρρῶσθαι)¹⁶⁷⁸.

Тестамент је записан руком писара (διᾗ χεριός) Лава Фобина, на захтев
(ἔ κпротропῆ) хартофилакса солунске митрополије, и тавулара Јована Ставрикија,
претходно поменутог. Документјеод стране завештаоца сачињен (ἔ κтеθέ ν), априла, 12
индикта, друге године; (1284),¹⁶⁷⁹ пред долепотписаним сведоцима.

У препису, дакле, постоји напомена о потписима. Први потпис припадао је великом
сакеларију митрополије Солуна, Јовану Потосу, који је сведочећи потписао
(μαρτυρῶνὸν πέ γραψα). Након њега, сакелије Лава Ператикос, па клирик и ђакон Теодор
Керамеа, након њега, Јована Амарандиса. Сведочење великодостојника наставља
сведочанство референдаријасолунске митрополије, ђакона имена Георгије Фазос. Након
њега је потпис Георгије Фобин (Γεώργιοςὸ Φοβηνός), а сведочећи је потписао
(συμμαρτυρῶνὸν πέ γραψα) и писар, Лав Фобин. Хартофилакс митрополије Солуна, Јован
Ставрикије потврђујући потписује (βεβαιῶνὸν πέ γραψα).¹⁶⁸⁰

Ово је био оверени препис на основу којег је настао каснији препис из XIV века.
То знамо зато што је у документу писало да је упоређењем са показаним оригиналом

¹⁶⁷⁶ *Lavra* II, № 75, l. 50-51. „Ово писмено желим да важи онако како су га саставили, као писмена и усмена
воља, као јавни и печатирани тестамент, као и као тајни, као кодицил, и на сваки други начин на који закони
познају као завештање“.

¹⁶⁷⁷ *Lavra* II, № 75, l. 52-53.

¹⁶⁷⁸ Дословно, јаке. *Lavra* II, № 75, l. 54.

¹⁶⁷⁹ *Lavra* II, № 75, l. 56.

¹⁶⁸⁰ *Lavra* II, № 75, l. 54-61.

(μετὰ τοῦ ἑμφανισθέντος μοι πρωτοτύπου) нађено је да се два документа у потпуности поклапају, што је хартофилакс потписом потврдио.¹⁶⁸¹

---

¹⁶⁸¹ *Lavra II, № 75, l. 62.*

6.5. Завештање Димитрија Пехлаба

Текст кратког завештања се налази у регесту разних приватних аката, као 21. документ, од 23. сакупљена. Почиње религијском инвокацијом.¹⁶⁸² Нарација и дипозиција, изражене у првом лицу.¹⁶⁸³ Документ настаје за потврду и сигурност (εἰς βεβαίωσιν καὶ ἀσφάλειαν), и да се нико не успротиви (ἀνταίρων) написаном.¹⁶⁸⁴

Документ био је написан у присуству (παρουσίᾳ) еклезијарха Манастира Ватопеда, иконома, и других старешина, кир Николе Колокинта, Киријака Кулилиса, и номика (νομικὸς), сина неког Георгија.¹⁶⁸⁵

Налазио се и сигнон завештаоца, потписаног као „Димитрије, сина Пехлабе“.¹⁶⁸⁶

6.6. Завештање Теодора Караве

Завештање је сачувано на оригиналном документу, материјал је папир.¹⁶⁸⁷ Документ садржи почетни сажетак.¹⁶⁸⁸ Затим се проналази завештаочева ознака крста (сигнон).¹⁶⁸⁹ Религијска инвокација.¹⁶⁹⁰ Нарација.¹⁶⁹¹ У присуству замољених сведока¹⁶⁹² (протопоп црквене општине Светог Мине кир Теодор Катава, кир Константин Колокинт, кир Димитрије Макрин, кир Никола Гуропул, кир Јован Мегтон, кир Георгије Кармацис, кир Константин Агалијан, часни монаси Манастира Богородице Перилепте Григорије и кир Нифон Стравозвонарије, даље, уважени клирици, кир Теодор Хинара, кир Георгије Анђео, кир Христифор Гуропулу, даље кир Арон Асклипт, кир Теофилакт Атинопул, кир

¹⁶⁸² *Vatopedi* I, № 43 (21), l. 109.

¹⁶⁸³ *Vatopedi* I, № 43 (21), l. 109-115.

¹⁶⁸⁴ *Vatopedi* I, № 43 (21), l. 115.

¹⁶⁸⁵ *Vatopedi* I, № 43 (21), l. 116-117.

¹⁶⁸⁶ *Vatopedi* I, № 43 (21), l. 118.

¹⁶⁸⁷ О карактеристикама, вид. *Chilandar* I, № 30, pp. 214.

¹⁶⁸⁸ *Chilandar* I, № 30, l. 1-12.

¹⁶⁸⁹ *Chilandar* I, № 30, l. 13.

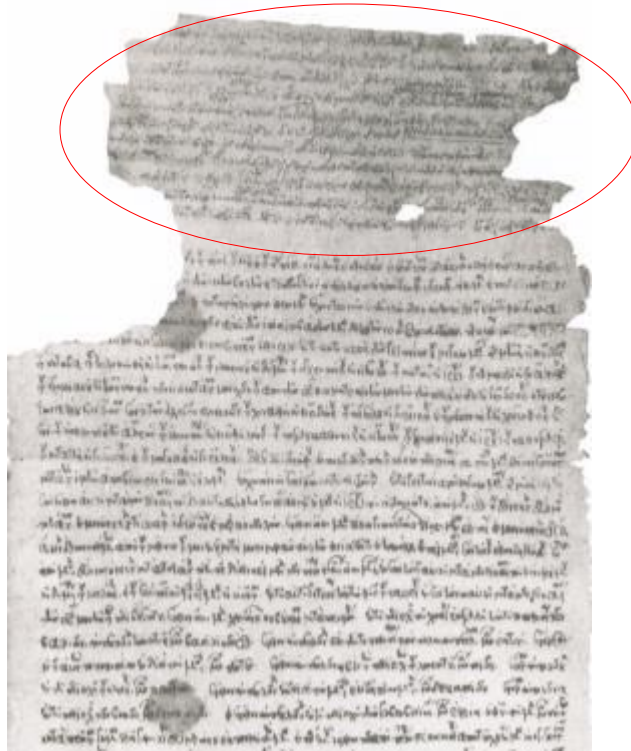
¹⁶⁹⁰ *Chilandar* I, № 30, l. 13.

¹⁶⁹¹ Идентична формула као код Керамеа, о разлозима састављања документа, болести тела, разборитости ума; „дајем своју вољу и заповест у потписаном завештању својевољно...“ (садржи лакуне). *Chilandar* I, № 30, l. 14-16.

¹⁶⁹² „од нас замољених“ (ἐξ ἡμῶν μετὲρ παρακλήσεως), *Chilandar* I, № 30, l. 16-17.

Никола Тавуларопул, кир Јован Карава,¹⁶⁹³ кир Георгије Метакса и кир Георгије Манкафа).¹⁶⁹⁴

Фигура 7: Обележен је почетни нотарски резиме у тестаменту Теодора Карава. Преузето из Archives de l'Athos.

Диспозиција.¹⁶⁹⁵ Претња за оне који прекрше завештаочеву вољу.¹⁶⁹⁶Формула о конверзији.¹⁶⁹⁷ Проклетство за оне који обарају тестамент, Карава жели да његова жеља и заповед изражена у документу буде сматрана чврстом (ἐρῶσθαι),¹⁶⁹⁸ а написана је руком (διὰ χειρό ς) клирика Јована од Пира, по налогу (ἐ κπρωτροπῆ ς) клирика и тавулара Димитрија Дијавасимера, са подацима о датуму,¹⁶⁹⁹ испред доле потписаних сведока (ἐ νώπιοντῶνύ πογραψά ντωνμαρτύ ρων).¹⁷⁰⁰

¹⁶⁹³ „мог рођеног сина“ (τοῦ γνησί ουί οὔ μου), *Chilandar I*, № 30, l. 21.

¹⁶⁹⁴ *Chilandar I*, № 30, l. 16-22.

¹⁶⁹⁵ *Chilandar I*, № 30, l. 23-97.

¹⁶⁹⁶ На Судњи дан. *Chilandar I*, № 30, l. 97-99.

¹⁶⁹⁷ Скоро у потпуности иста као код Керамеа. “.τὸ παρόν μου ἔ γγραφον θέ λω ἰ σχύ ειν ὅ που ἄ ν проκομί ζηται καί ὡς ἔ γγραφος καί ἄ γραφος βοῦ λησις ὡς φανερά καί ἐ σφραγισμέ νη διαθή κη, ὡς μυστικῆ, ὡς κωδί κελλος καί παντοῖ ον ἄ λλο ἐ πιτελεύ τιον ἔ γγραφον νό μοις ἐ γνωσμέ νον θεί οις, καί τὸ κῦ ροσταῖ ς τῶντελευτῶντωνβουλαῖ ς χαριζό μενον (... и да то моје писмено Господ као изразе последње воље болагослови), *Chilandar I*, № 30, l. 99-102.

¹⁶⁹⁸ Поново као код Керамеа, *Chilandar I*, № 30, l. 102-104.

¹⁶⁹⁹ Месеца маја, индикта 12., 6822. године од стварања света (1314).

¹⁷⁰⁰ *Chilandar I*, № 30, l. 107. Тестамент је очигледно написан у Солуну, истакнуто код *Chilandar I*, pp. 211.

Испод текста стоји седам потписа, са назнаком о томе да су потписници били присутни и сведочећи потписали (μαρτυρῶνὺ πέ γραφα) завештање. То су Димитрије Милинарис, Теодор клирик Хиландара, Атанасије Пападопул иконом Манастира Асоматона, Јован Халаза лекар (ἰ ατρός) и клирик, протоканунарх Димитрије Аморијатис. Писар Јован је сусведочећи потписао (συμμαρτυρῶνὺ πέ γραφα).¹⁷⁰¹ Димитрије Дијавасимер, клирик и тавулар је сведочећи и оверовљујући потписао (μαρτυρῶνκαὶ βεβαῶνὺ πέ γραφα).¹⁷⁰²

На полеђини се налази *колима*, са податком о томе да је тестамент означен за сигурност, датума, месеца и индикта назначеног.¹⁷⁰³

6.7. Завештање јеромонаха Калиника

Оригинални документ, који је окарактерисан као „документ о предаји“, написан на танкој кожи, заиста и нема форму завештања. Опширна нарација и диспозиција.¹⁷⁰⁴ Придруживање поменутих добара је основу предајног акта, који носи својеручни потпис Калиников за потврду (οἱ κειό χειρό νομφέ ρουσανὺ πογραφή νεὶ ζβεβαί ωσιν)¹⁷⁰⁵, да би био јак и веродостојан за сва времена (τὸ στέ ργονε ξεικαὶ βέ βαιονεὶ ζτὸ νε ξη̄ ζχρο̄ νον).¹⁷⁰⁶ Менолог.¹⁷⁰⁷ Потпис јеромонаха Калиника, и оверовљујући потпис скевофилакса и тавулара Димитрија Дијавасимера.¹⁷⁰⁸

6.8. Завештање Теодора Сарандина

Тестамент је сачуван у оригиналном облику, записан на пергаменту.

¹⁷⁰¹ Потписници се, дакле, разликују од умољених сведока наведених у склопу нарације.

¹⁷⁰² *Chilandar I*, № 30, l. 108-114.

¹⁷⁰³ *Chilandar I*, № 30, verso.

¹⁷⁰⁴ *Chilandar II*, № 92, l. 1-23; 23-33.

¹⁷⁰⁵ *Chilandar II*, № 92, l. 35.

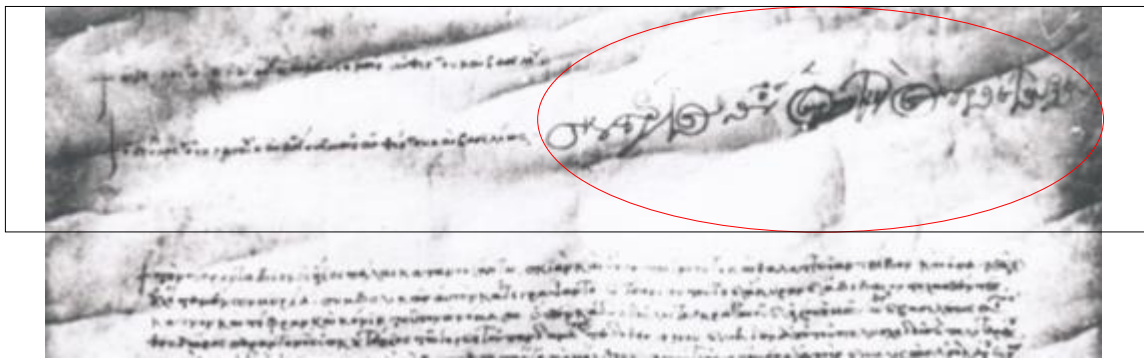
¹⁷⁰⁶ *Chilandar II*, № 92, l. 34.

¹⁷⁰⁷ *Chilandar II*, № 92, l.

¹⁷⁰⁸ Октобар, индикта 7, 6832. године од стварања света (1323).

На почетку може се видети натписани потпис човека моћног цара, скутерија Теодора Сарандина.¹⁷⁰⁹ Кратка аренга о пролазности живота.¹⁷¹⁰ Теодор Сарандин је у годинама и притиснут животом.¹⁷¹¹ Проклетство за оне који се оглуше о његову вољу.¹⁷¹² Религијска инвокација.¹⁷¹³ Нарација. Диспозиција са инвентаром добара.¹⁷¹⁴ Проклетство за оне који оспоравају тестамент.¹⁷¹⁵ Клаузула о конверзији.¹⁷¹⁶

Тестамент је по његовој жељи записао (διὰ χειρὶ) клирик Јован Катакалица, по налогу (ἔ κπρωτροπῆ ς) хартофилакса митрополије Верије, и архонта женских манастира (ἄ ρχοντος τῶν γυναικεῖ ων μονῶν) кир Јована Хијеракарија, менолог,¹⁷¹⁷ у присуству доленабројаних сведока (παρουσί ατῶν ὑ ποτεταγμέ νων μαρτύ ρων).¹⁷¹⁸

Фигура 8: Натписани потпис Теодора Сарандина. Видљиво је да је само текст после речи *βασιλέ ως, завешталац својеручно написао. Преузето из Archives de l’Athos.*

„ + ὁ δοῦλοστοῦ κραταιοῦ καὶ ἀ γί ουή μῶνα ὑ θέ ντου καὶ βασιλέ ως
 + ὁ δοῦλοστοῦ κραταιοῦ καὶ ἀ γί ουή μῶνα ὑ θέ ντου καὶ βασιλέ ως,
 σκουτέ ριος Θεό δωροϛ Ὁ Σαραντηνὸ ς προέ ταξα“
 (+ роб моћног и светог нашег господара и цара
 + роб моћног и светог нашег господара и цара, скутерије Теодор Сарандин натписа)

¹⁷⁰⁹ Нема гаранта да је својеручан, а о томе ни нема напомене (ὁ δοῦλοστοῦ κραταιοῦ καὶ ἀ γί ουή μῶνα ὑ θέ ντου καὶ βασιλέ ως σκουτέ ριος Θεό δωροϛ Ὁ Σαραντηνὸ ς προέ ταξα), *Vatopedi* I, № 64, l. 2. Cf. *Vatopedi* I, pp. 344.

¹⁷¹⁰ *Vatopedi* I, № 64, l. 3-5.

¹⁷¹¹ *Vatopedi* I, № 64, l.

¹⁷¹² *Vatopedi* I, № 64, l.

¹⁷¹³ *Vatopedi* I, № 64, l.

¹⁷¹⁴ *Vatopedi* I, № 64, l. 22- 162.

¹⁷¹⁵ *Vatopedi* I, № 64, l. 190-195.

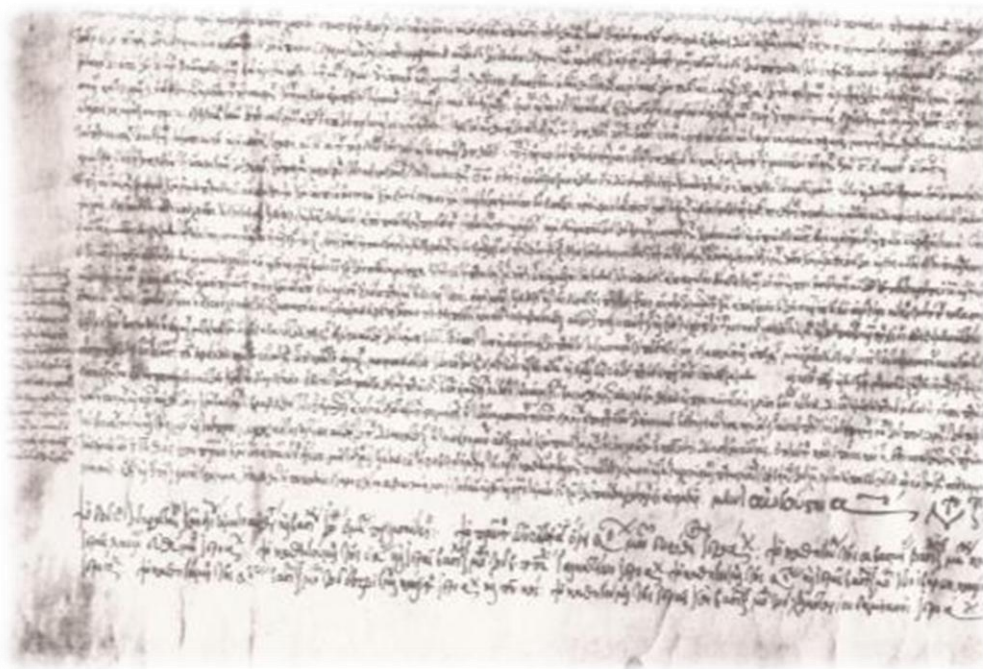
¹⁷¹⁶ “τοῦ τοδὲ ἰ σχῦ εινε θε λω καὶ ὡς βρέ βαιον καὶ ὡς κωδι κελλοϛ καὶ ὡς ἔ γγραφοϛ καὶ ἄ γραφοϛ βου ληϛιϛκατὰ νό μουϛ γινὸ μενον“. *Vatopedi* I, № 64, l. 195-196.

¹⁷¹⁷ Октобар, индикта 9., године 6834. од стварања света (1325), *Vatopedi* I, № 64, l. 197-198.

¹⁷¹⁸ *Vatopedi* I, № 64, l. 198.

Испод се налазе два имена. Конастанкин Палеолог Торник, царев “човек” и велики друнгарије вигле¹⁷¹⁹; хартофилакс Верије, Јован Ђакон Хијеракарије исправу је супотписао и оверовљујући потписао (τὸ παρὸ νοσηγγραψά μενοσυρά μακαὶ βεβαῖωνὺ πέ γραψα).¹⁷²⁰

На полеђини се налазе *колимате*, са наводом о томе да је тестамент затворен. Ту се налази формула према којој је документ који садржи последњу вољу „приказан“ црквеним достојанственицима (ἔ μφανισθεῖ σανκαὶ ὕ παναγνωσθεῖ σαν),¹⁷²¹ који су нашли да је он у складу са законом. Као резултат тога, тестамент треба да буде вечно истинит (ἀ ληθῆ σκαὶ βέ βαιος).¹⁷²² Они су га потписали за помоћ и сигурност (ἀ λωγή νκαὶ ἀ σφά λειαν), означеног месеца и индикта.¹⁷²³ На том месту следе потписи седморице достојанственика (митрополит Верије Максим, велики иконом у митрополији Верије Георгије Комит, велики сакеларије митрополије Верије Константин Сита, сакелије митрополије Верије – Константин –лакуна–, Макарије Сига, Никандар Мирон, Моћије

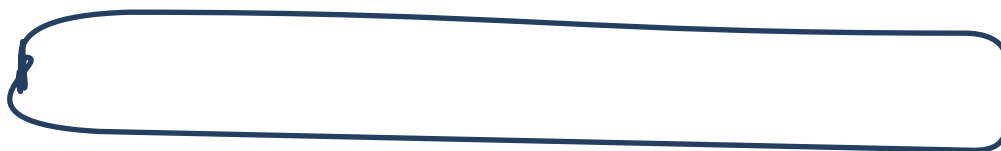
¹⁷¹⁹Реч је о ὁ μέ γασδρουγγά ριοστῆ σβί γλης, који је изворно био војни старшина престоничке гардијске јединице, од XI века његова функција се знатно променила, *ODB*, 663. *Vatopedi* I, № 64, l. 199-200.

¹⁷²⁰*Vatopedi* I, № 64, l. 201-202.

¹⁷²¹*Vatopedi* I, № 64, versol.1-5.

¹⁷²²*Vatopedi* I, № 64, verso l. 5-6.

¹⁷²³*Vatopedi* I, № 64, verso l. 8.

Фигура 9: Тестамент Теодора Сарандина. Означен је додатак који се односи на аделфат Јованових људи, који није означен као кодицил. Преузето из Archives de l'Athos. Потписи су пре додатка.

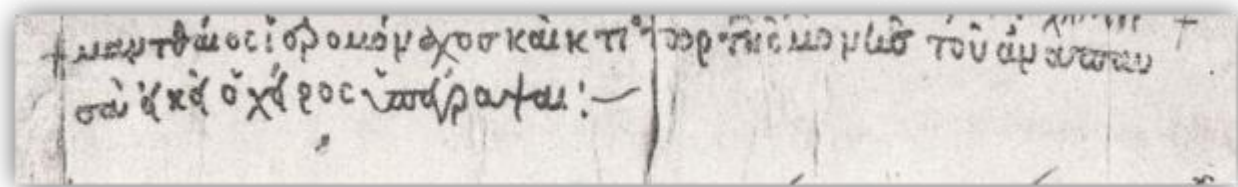

¹⁷²⁴ Vatopedi I, № 64, ve

Фигура 10: Тестамент Теодора Скарана. Означен је кодицил. Преузето из Archives de l'Athos. Испод кодицила потпис самог завештаоца.

6.9. Завештање ктитора Матије

Тестамент је оригиналан, написан на пергаменту. Одмах на почетку налазе се разлози за завештавање, наратија. Своју жељу и вољу (βούλησινκαὶ θέλησιν) је изложио својевољно и непокајнички (ἐκουσίως, ἀμεταμέλητως).¹⁷²⁵ Претња и клетва онеме ко буде оспоравао документ.¹⁷²⁶ За потврду и сигурност (εἰςβεβαίανκαὶ ἀσφάλειαν), Матија је исправу означио својеручно (σημειωσάμενοςἰκειοχείρως).¹⁷²⁷ Менолог.¹⁷²⁸ Испод текста се налазе четири аутографа. Први припада Матији, како је назначено још у тексту. Други припада игуману Велике Лавре Григорију, трећи игуману Ивируна Андреји,¹⁷²⁹ четврти игуману „царског“ манастира Ватопеда, јеромонаху Григорију.

Фигура 11: Матијин потпис, који се налази изнад осталих аутографа. Преузето из Archives de l'Athos.

„+ Μαντθαί ος ἰερομόναχοςκαὶ κτίτωρ τῆς μονῆς τοῦ ἀναπαύσεως εἰς κειοχείρως πὲρ γραψα“

(+ Матија јеромонах и ктитор Манастира Анапуса својеручно потписа)

Документ су потписали и други достојанственици (дикеј Кареја Теодосије јеромонах, игуман „царског“ Манастира Ксиропотама Неофит јеромона, игуман царског манастира Ксенофонта Клеоник јеромонах, игуман царског манастира Каракала Игнат

¹⁷²⁵ *Kutlumis*, № 16, l. 37-38.

¹⁷²⁶ *Kutlumis*, № 16, l. 41-43.

¹⁷²⁷ *Kutlumis*, № 16, l. 44.

¹⁷²⁸ 19. маја, индикта 13, *Kutlumis*, № 16, l. 44 (приређивач датује у 1330. или 1345., вид).

¹⁷²⁹ Написано грузијским писмом.

јеромонах, игуман царског манастира Филотеја Лука јеромонах, Теофил од Плаке епитирит Свете Горе, Макарије монах и игуман манастира Гомат, Хакинт монах и игуман манастира Равдух, Калист игуман манастира Кситри, Мелетије јеромонах и духовнику Равди, Методије монах и игуман Хрисофарија, Нифон монах и игуман Манастира Јона, Теодул монах и игуман Хане, Агапије монах и игуман Минице).¹⁷³⁰ На полеђини је потпис митрополита Јериса и Свете Горе, Јакова.¹⁷³¹

6.10. Завештање ктитора Манастира Светог Јована Претече

Оригинал на пергаменту.¹⁷³² Документ је оштећен, завршне формуле и могући потписи сведока су изгубљени. Примедба коју је на полеђину документа 1775. године унело непознато лице, показује да је вероватна година настанка тог завештања 1330. или 1331. године, што одговара години 6839. „од Адама”, односно, од стварања света, како стоји на том натпису.¹⁷³³

Нарација, разлози за састављање завештања, старост и пролазности живота, настанак манастира, диспозиција.¹⁷³⁴ Завештава се испред доле потписаних сведока (κατενώπιονκαὶ τῶνὺ ποῦραψά ντωνά νδρῶν).¹⁷³⁵

6.11. Завештање игумана Гервасија

Оригинал, записан на пергаменту.¹⁷³⁶ Постоји сачуван и оверени препис, које од оригинала разликује у једној појединости.¹⁷³⁷

Религијска инвокација.¹⁷³⁸ Нарација и диспозиција.¹⁷³⁹ Документ носи својеручни потпис за потврду и сигурност свог предајног и даровног акта (παρά δόσινκαὶ ἄ φιέ ρωσιν),

¹⁷³⁰ *Kutlumis*, № 16, l. 53-63. Лемерл наводи да су ови потписи написани истом руком, те вероватно потписани са Исаковог акта, вид. *Kutlumis*, pp. 76.

¹⁷³¹ *Kutlumis*, № 16, verso.

¹⁷³² *Docheiariou*, pp. 133. Издавачи су дали знак питања поред оцене да је реч о оригиналу.

¹⁷³³ Вид. *Docheiariou*, pp. 133, 134.

¹⁷³⁴ *Docheiariou*, № 17, l. 1-54.

¹⁷³⁵ *Docheiariou*, № 17, l. 54-55.

¹⁷³⁶ *Chilandar II*, pp. 358-362.

¹⁷³⁷ У питању је короборацијска, оверовљујућа формула, потписана од стране митрополита Мелника, вид. доле у тексту. *Chilandar II*, № 129, “B”.

¹⁷³⁸ *Chilandar II*, № 129, l. 1.

да буде „чврст“ и „истинит“ за сва времена, и да га нико не оспорава (τὸ στέργον ἔξεικαὶ βέβαιον εἶς τὸ νῆξιν νυχρὸν παρὰ μηδενὸς ὄλωσά νατραπησομένη τὸ σὺ νολον).¹⁷⁴⁰ Менолог.¹⁷⁴¹ Потписи (Гервасије; Георгије Рамата присутан и сведочећи потписао¹⁷⁴², велики иконом и тавуларије Димитрије Дијавасимер потврђујући потписао¹⁷⁴³, велики сакеларије митрополије Солуна Никола Синадин, замољен да потпише од стране Гервасија за сигурност¹⁷⁴⁴).

Препис, који је упоређен са оригиналом, показао се као истоветан у потпуности. У њему постоји напомена о потписима који су на оригиналу.¹⁷⁴⁵ Митрофан, митрополит Мелника је потписао.¹⁷⁴⁶

6.12. Завештања игумана Харитона

Садржина тестаментна који је игуман Харитон саставио 1330. године, позната је из три документа, од којих је сачуван и оригинални документ. Поред оригинала, позната је и једна копија. Трећи сачувани документ разликује се од прва два, у појединостима у вези са именима дароваоца Манастира Кутлумуша, на основу чега је П. Лемерл тај документ описао као „други оригинал“, који је настао вероватно тек мало времена након (првог) оригинала, а повод је био управо убацивање имена која су, можда омашком, заборављена.¹⁷⁴⁷

Оригинални документ почиње аренгом о пролазности живота.¹⁷⁴⁸ Нарација.¹⁷⁴⁹ Харитон је здравог разума (τὰ σφρέ ναςέ ρρωμέ ναςέ χων)¹⁷⁵⁰ и здравог тела (καὶ τὸ σῶμα εὐεκτοῦ ν).¹⁷⁵¹ Уколико буде међу живима, када дође време унеће исправке у

---

¹⁷³⁹ *Chilandar* II, № 129, l. 2-26.

¹⁷⁴⁰ *Chilandar* II, № 129, l. 26-28.

¹⁷⁴¹ Марта, индикта трећег, године 6843 (1335).

¹⁷⁴² “παρῶν καὶ ματῆ ροντεγραψασίς”, *Chilandar* II, № 129, l. 31.

¹⁷⁴³ “βεβαίῳνυ πέ γραψα”, *Chilandar* II, № 129, l. 32.

¹⁷⁴⁴ “αὶ τηθεὶς (sic) ὁ λογρὰ ψαιτῆ νπαροῦσαν τοῦ γράμματος βούλησιν παρὰ ... κυροῦ Гервасίου πέ γραψαῦ τὸ ζδιὰ ἄσφάλειαν”, *Chilandar* II, № 129, l. 33-34.

¹⁷⁴⁵ Које наводимо изнад у нашем тексту.

¹⁷⁴⁶ *Chilandar* II, № 129, „B“ l. 5.

¹⁷⁴⁷ Међутим, тај документ није потписао Харитон, већ други игуман (неидентификован).

¹⁷⁴⁸ *Kutlumis*, № 29, l. 1-4. Превод на енглески *BMFD*, № 51 (pp. 1413 sqq).

¹⁷⁴⁹ *Kutlumis*, № 29, l. 4-67.

¹⁷⁵⁰ *Kutlumis*, № 29, l. 67.

¹⁷⁵¹ *Kutlumis*, № 29, l. 67.

свој тестамент (τὴν ὑποσὴν κουσανδιδίον ρθωσινὲ ναὺ τοῖ ζποιή σομαι), захваљујући Богу.¹⁷⁵²
Претња упућена онима који се супротставе Харитоновој вољи.¹⁷⁵³

Све је написано и састављено од стране Харитона (ταῦ ταέ γρά φηκαὶ διетέ θηπαρ' ἐ μοῦ), а потврђено потписима (ἐ πεψηφί σθηκαὶ ἐ πεκυρώθη) „господара и оца“ прота, јеромонаха Саве, као и епископа Јериса и Свете Горе, Давида.¹⁷⁵⁴ Менолог.¹⁷⁵⁵

Испод текста се налази својеручни потпис светогорског прота Србина Саве, на старосрпском,¹⁷⁵⁶ а на полеђини аутографи Давида, епископа Јериса и Свете Гори, и самог завештаоца Харитона.¹⁷⁵⁷

Фигура 12: Потпис прота Саве испод одредаба Харитоновог тестаментa. Преузето из Archives de l' Athos

Други тестамент је оригинал. На почетку тестаментa Харитон је ставио натписани потпис (... ОΚΕΙΑΧΕΙΡΠΡΟΕΤΑΞΑ).¹⁷⁵⁸ Аренга са старозаветном и новозаветном тематиком.¹⁷⁵⁹ Нарација.¹⁷⁶⁰ Диспозиција.¹⁷⁶¹ Још увек здравог разума и тела.¹⁷⁶² Уколико

¹⁷⁵² *Kutlumis*, № 29, l. 68. Дакле саставиће нови тестамент и опозвати стари.

¹⁷⁵³ *Kutlumis*, № 29, l. 70-72.

¹⁷⁵⁴ *Kutlumis*, № 29, l. 72-74.

¹⁷⁵⁵ Године 6878, индикта 8. *Kutlumis*, № 29, l. 75.

¹⁷⁵⁶ *Kutlumis*, № 29, l. 76.

¹⁷⁵⁷ *Kutlumis*, № 29, l. 77-79.

¹⁷⁵⁸ *Kutlumis*, № 30, l. 1.

¹⁷⁵⁹ *Kutlumis*, № 30, l. 1-8. За превод на енглески језик вид. *BMFD*, № 51, pp. 1418.

¹⁷⁶⁰ *Kutlumis*, № 30, l. 1. 8-105.

¹⁷⁶¹ Оппрост за православне хришћане, молба за војводу, живот у манастиру, избор игумана. *Kutlumis*, № 30, l. 105-139.

¹⁷⁶² Иста формула као у првом тестаменту. *Kutlumis*, № 30, l. 140.

буде доживео да унесе неке измене, биће захваљујући Богу.¹⁷⁶³ Претња и проклетство за оне који се супротставе Харитиновој вољи.¹⁷⁶⁴

Све написано је саставио Харитон (ταῦτα ἐγράφη καὶ διετέθη παρ' ἐμοῦ), и потписао и одобрио својеручно, за сигурност (ἂ ποκυρωθέ ντακαὶ ὁ πογραφέ ντατῆ ἐ μῆ οἱ κεί αχειρὶ δι' ἂ σφά λειαν).¹⁷⁶⁵ Менолог.¹⁷⁶⁶ Након текста налази се својеручни потпис Харитона.¹⁷⁶⁷

Затим је написано следеће обавештење. Како се у светим законима (ἰ ἐροῖ ζκαὶ φιλευσεβέ σινὸ μεις) прописује да „општи тестамент“ (καθολικὴ διαθήκη) и њему пратећи кодицил (τὸ ναὺ τῆ ἐ πακολουθηοῦ ντακωδί κελλον), треба да буду потписани и зајечемчени (ὁ πογραφαῖ ζκαὶ μαρτυρί αις) од стране веродостојних сведока, и тако потврђени (καὶ οὗ τωζῆ χειντὸ βέ βαιον), светогорски прот, и епископ Јериса и Свете Горе, и игумани светогорских манастира, у свом „службеном задатку“ (као архонти и ефори)¹⁷⁶⁸ и као веродостојно сведочанство (ὡςᾶ ξιοπί στουςμᾶ ρτυρας), својеручним потписом оверовљавају (πιστώσασθαι) тестамент, да би он био потврђен (ἔ χητὸ βέ βαιον) за сва времена.¹⁷⁶⁹

Својеручни потписи прота Саве, и игумана манастира Ватопеда Јосифа.¹⁷⁷⁰

Тестамент је потврђен¹⁷⁷¹ (ἐ δέθη) месеца новембра, индикта деветог. Потпис Давида, епископа Јериса и Свете Горе.¹⁷⁷²

Трећи тестамент је такође оригинал. Својеручни натписани потпис игумана Харитона.¹⁷⁷³ Наставак тестамента има форму коју смо већ виђали код Керамеа и Караве.

¹⁷⁶³ Иста формула као у првом тестаменту. *Kutlumis*, № 30, l. 142-143.

¹⁷⁶⁴ *Kutlumis*, № 30, l. 142-143.

¹⁷⁶⁵ *Kutlumis*, № 30, l. 151-152.

¹⁷⁶⁶ Месеца новембра, индикта деветог, године 6879 (1370), *Kutlumis*, № 30, l. 152.

¹⁷⁶⁷ *Kutlumis*, № 30, l. 153.

¹⁷⁶⁸ ὡςᾶ ρχονταζκαὶ ἐ φὸ ρους

¹⁷⁶⁹ Цео пасус: *Kutlumis*, № 30, l. 154-159.

¹⁷⁷⁰ *Kutlumis*, № 30, l. 160-161.

¹⁷⁷¹ Код VMFD, № 51, pp. 1424 стоји “was published“. Изабрала сам ипак „потврђен“ (вид. *Brill Dictionary of Ancient Greek*, 471, “to confirm“, “to ratify“), јер претходно и јесте описана процедура потврде тестаментa, каква се описује у византијским зборницима. Глагол δέω може да значи и „затварам“, тако да се у обзир можда може узети и тај случај.

¹⁷⁷² *Kutlumis*, № 30, l. 162-165.

¹⁷⁷³ Означен и као епарх Амасије.

Религијска инвокација.¹⁷⁷⁴ Харитон даје потписани завештајни документ који садржи његову вољу и заповед, слободном вољом, без присиле и промишљено (ἔκουσίως, ἀβιάστως, εὐπροθύμως), здравог ума и богоугодно (ἐρωμέ νοῦ ἁπλοῦς καὶ ὑγιᾶ, χάριτι τοῦ Χριστοῦ), са могућношћу јасног и разумљивог говора (τῆ νῦν ἡμῶν παρὰ φόρον εἰς τὸ φθῆ γγεσθαι).¹⁷⁷⁵ Харитон је потакнут на састављање завештања својим лошим стањем, и инфекцијом куге која се шири.¹⁷⁷⁶ Нарација.¹⁷⁷⁷ Диспозиција.¹⁷⁷⁸ Клаузула о конверзији.¹⁷⁷⁹ Претња и клетва за онога ко оспорава тестамент.¹⁷⁸⁰ Молба за „свете очеве“, тј. све игумане, прота, и епископа Јериса и Свете Горе и да својеручно доле означе тестамент и тако га потврде (ὡς δὲ νοί κεῖ αἰς ὑποσημῶν σικαῖ προσελικυρώσσωσι χερσί), „за правоснажност“ (ἐρωσθαίταύτην).¹⁷⁸¹ Менолог.¹⁷⁸²

Својеручни потпис Харитона, и још девет потписника (први тек делимично читљив, епископ Исак, игуман Велике Лавре Кирил, игуман Ватопеда Теодул, игуман Ивирина Калист, игуман Хиландара Сисоје, игуман Филотеја Евтимије, дикеј Дохијара – нечитљиво –, девети потпис нечитљив).¹⁷⁸³

6.13. Завештање Манојла Халкеопула

Документ из којег се сазнаје о Халкеопуловој последњој вољи је оверени препис.¹⁷⁸⁴ Текст почиње кратком аренгом о пролазности живота.¹⁷⁸⁵ Нарација.¹⁷⁸⁶ Диспозиција се састоји у потврди претходно учињеног даровања.¹⁷⁸⁷ Проклетство за онога ко не поштује Манојлову вољу. Тестамент који потврђује (претходно) даровање

¹⁷⁷⁴ *Kutlumis*, № 36, l. 4.

¹⁷⁷⁵ *Kutlumis*, № 36, l. 5-6.

¹⁷⁷⁶ *Kutlumis*, № 36, l. 6-7.

¹⁷⁷⁷ *Kutlumis*, № 36, l. 7-36.

¹⁷⁷⁸ *Kutlumis*, № 36, l. 37-66.

¹⁷⁷⁹ *Kutlumis*, № 36, l. 66-67.

¹⁷⁸⁰ *Kutlumis*, № 36, l. 68-70.

¹⁷⁸¹ *Kutlumis*, № 36, l. 72-73.

¹⁷⁸² Месеца јула, првог индикта, 6886 (1378), *Kutlumis*, № 36, l. 73.

¹⁷⁸³ *Kutlumis*, № 36, l. 73-84.

¹⁷⁸⁴ *Kutlumis*, pp. 132.

¹⁷⁸⁵ *Kutlumis*, № 35, l. 1-2.

¹⁷⁸⁶ *Kutlumis*, № 35, l. 2-25.

¹⁷⁸⁷ *Kutlumis*, № 35, l. 25-27.

(κυρωτικὴ τοῦ ἰ ερωτηρί ουμουδιαθήκη) написано је у Кареји,¹⁷⁸⁸ испред монаха кир Теофила од Плаке и јеромонах и духовника кир Теодосија Кокина, кир Дионисија, кир Јосифа епитирита Свете Горе, и свих других поштованих црквених јеромонаха.¹⁷⁸⁹ Менолог.¹⁷⁹⁰ Преписани су и потписи: Манасије монах Халкеопул, потврђујући потписа (στέ ρωνὺ πέ γραψα), Теофил од Плаке, Теодосије јеромонах и духовник Кокин, Дионисије монах Харон, Јосиф монах епитирит, Теонас монах Макриген.¹⁷⁹¹ Оверени препис је упоређен са оригиналом, и нађено је да су у свему истоветни. Потпис епископа Јериса и Свете Горе, Исака, који то потврђује.¹⁷⁹²

6.14. Завештање великог примикирија Јована

Ради се о препису на пергаменту.¹⁷⁹³ Аренга.¹⁷⁹⁴ Нарација.¹⁷⁹⁵ Због близине смрти Јован жели да састави делимични тестамент (μερικὴ διαθήκη).¹⁷⁹⁶ Диспозиција.¹⁷⁹⁷ Проклетство упућено онима који би оспоравали његова права.¹⁷⁹⁸ Документ дат Манастиру Пантократору, за сигурност (εἰ ζᾷ σφᾷ λειαν).¹⁷⁹⁹ Менолог.¹⁸⁰⁰

Затим следи седам потписа, од којих је први Јованов (даљи потписници су: прот Свете Горе Доротеј, игуман Лавре Евтимије, игуман Ватопеда Галактик, игуман Ивирона Калиник, игуман Есфигмена Калист, игуман Хиландара Дамјан).¹⁸⁰¹

Последњи одељак документа, одвојен ознаком крста, садржи додатну напомену о аделфату за завештаоче људе, Палеологопула и Дуку.¹⁸⁰² Није означен као кодицил.

---

¹⁷⁸⁸ *Kutlumis*, № 35, l. 27-30.

¹⁷⁸⁹ *Kutlumis*, № 35, l. 31-35.

¹⁷⁹⁰ Јуни, индикта 15. *Kutlumis*, № 35, l. 35.

¹⁷⁹¹ *Kutlumis*, № 35, l. 31-32.

¹⁷⁹² *Kutlumis*, № 35, l. 32-38. Запажање Лемерла је да је формулу о аутентификацији (не и Исаков потпис) написала друга рука у односу на остатак текста, *Kutlumis*, 382.

¹⁷⁹³ *Pantocrator*, pp. 95.

¹⁷⁹⁴ *Pantocrator*, № 10, l. 1-8.

¹⁷⁹⁵ *Pantocrator*, № 10, l. 8-19.

¹⁷⁹⁶ Такав карактер тестаментa понавља и након описивања граница земље коју завештава Манастиру. *Pantocrator*, № 10, l. 11; 35.

¹⁷⁹⁷ *Pantocrator*, № 10, l. 10-44.

¹⁷⁹⁸ *Pantocrator*, № 10, l. 44-48.

¹⁷⁹⁹ *Pantocrator*, № 10, l. 48.

¹⁸⁰⁰ Августа првог, индикта седмог. *Pantocrator*, № 10, l. 48. Кравари га према томе датује 1384. годином, вид. *Pantocrator*, pp. 95.

¹⁸⁰¹ *Pantocrator*, № 10, l. 49-51.

6.15. Завештање монахиње Нимфодоре

Препис на папиру.¹⁸⁰³ Нарација¹⁸⁰⁴, диспозиција¹⁸⁰⁵. Тестамент је настао испред сведока (Ἔ μρσθενμαρτῶν), који су га и потписали.¹⁸⁰⁶ Проклетство усмерено онима који се успротиве Нимфодориној вољи. Оставиља је болесна и има 84 године.¹⁸⁰⁷ Апрекација (... Ἀμήν).¹⁸⁰⁸ Менолог.¹⁸⁰⁹ Набрајање сведока (Синан и Сарча, Папајанис, Пападимитриј, Стефан, Мелетик, Михалина, Јован Мелетик, Јакша, Јанис Богдановић, Иванко Кнезић, Станиша Трикалезић).¹⁸¹⁰

---

¹⁸⁰²*Pantocrator*, № 10, l. 52-64.

¹⁸⁰³*Xéropotamou*, pp. 215.

¹⁸⁰⁴Тестамент садржи бројна реторичка места, која не наводимо.

¹⁸⁰⁵*Xéropotamou*, № 30, l. 28-38.

¹⁸⁰⁶*Xéropotamou*, № 30, l. 38.

¹⁸⁰⁷*Xéropotamou*, № 30, l. 58-59.

¹⁸⁰⁸*Xéropotamou*, № 30, l. 63.

¹⁸⁰⁹Септембар, 19., индикта 9, темељ други, године 6954 (1445). Наведени су и месечев и сунчев круг (10 и 19).*Xéropotamou*, № 30, l. 63. Приређивач је утврдио да је темељ нетачан; упор. како није преписан у кривотворено завештање „монахиње Анастасије“, види код нас „Прилог 1“.

¹⁸¹⁰*Xéropotamou*, № 30, l. 64-66. Нека имена указују на турско и српско порекло сведока.

6.16. Завештање Теодора Ватаца

Сачуван је оригинални документ,¹⁸¹¹ али ми смо анализирали према препису који је објављен у *Actes de Lavra III*.¹⁸¹² Уз то, објављен је документ Б, којим је извршена промена природе учињеног дара.¹⁸¹³

Документ је написан у субјективној форми, и одмах се прелази на диспозицију.¹⁸¹⁴ Документ је својеручан (οἱ κειό χεριό νμουγρά μμα), изражава се проклетство за оне који се успротиве.¹⁸¹⁵ Молба за одржавање помена. Менолог.¹⁸¹⁶ Својеручно је написао и потписао (οἱ κειοχεῖ ρωζγρά ψαζῦ πέ γραψα) Теодор Ватац.¹⁸¹⁷

На истом парчету пергамента, у наставку стоји да је све садржано у документу својеручно завештао архонт Ватац, и потписао написано на пергаменту.¹⁸¹⁸ Нова диспозиција.¹⁸¹⁹ Написано и потписано од стране Ватаца за сигурност (δι' ἄ σφά λειον).¹⁸²⁰ Потпис Теодора Ватаца. Додатна напомена о томе да је препис упоређен са изворним документом, и да је нађено да су у свему написаном једнаки, уз шта стоји датум (јун 10 индикта 6955 тј. 1447),¹⁸²¹ што је утврдио и на крају потписао номофилакс, ђакон Лав Атрапис.¹⁸²²

Документ Б је такође написан у субјективној форми. Диспозиција.¹⁸²³ Проклетство за оне који се успротиве.¹⁸²⁴ Молба за одржавањем помена. За сигурност сачињени даровни акти предаје Манастиру у два преписа (ἔ νδυσί νά ντιγρά φοις).¹⁸²⁵ Менолог.¹⁸²⁶ Потпис Теодора Ватаца.¹⁸²⁷ Потпис номофилакса,¹⁸²⁸ ђакона Лава Атраписа.¹⁸²⁹

---

¹⁸¹¹ *Lavra III*, pp. 188.

¹⁸¹² *Lavra III*, pp. 190-191.

¹⁸¹³ *Lavra III*, pp. 191.

¹⁸¹⁴ *Lavra III*, № 170, l. 1-5.

¹⁸¹⁵ *Lavra III*, № 170, l. 5-8.

¹⁸¹⁶ Октобра, индикта деветог. *Lavra III*, № 170, l. 9.

¹⁸¹⁷ *Lavra III*, № 170, l. 9.

¹⁸¹⁸ *Lavra III*, № 170, l. 10-11.

¹⁸¹⁹ *Lavra III*, № 170, l. 12-15.

¹⁸²⁰ *Lavra III*, № 170, l.

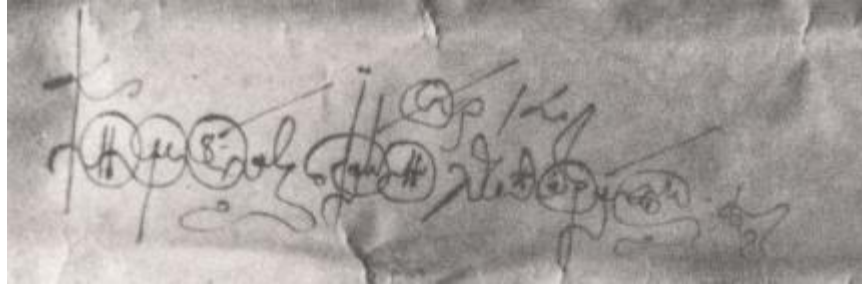
¹⁸²¹ *Lavra III*, № 170, l. 15-16. Након тога се поново налази потпис Теодора Ватаца (l. 17).

¹⁸²² *Lavra III*, № 170, l. 18 (потпис је монокондил).

¹⁸²³ *Lavra III*, № 170, B: l. 1-9.

¹⁸²⁴ *Lavra III*, № 170, B: l. 15-16.

¹⁸²⁵ *Lavra III*, № 170, B: l. 15-16.

Фигура 13: Монокондил (потпис из једног потеза) номофилакса Лава Атраписа. Преузето из *Archives de l'Athos*.

(+ ὁ νομοφύλαξ διάκονος Λέων ὁ Ατράπης)

(+ номофилакс љакон Лав Атрапис)

6.17. Документи о извршењу последње воље

Исправа о извршењу Јованове последње воље је оригиналан документ на чијем почетку се налазе сигнони Потите и Стасена. Текст почиње религијском инвокацијом (“У име Оца и Сина и Светога духа”).¹⁸³⁰ Следе наратија и диспозиција.¹⁸³¹

За узнемиравања које би наступила (ὁ χλησινπροβαλλομέ νοуεῦ λογονтуχὸ νῆ ἄ νεύ λογον), без обзира од кога (рођака покојника или особе са стране (ξέων)), Стасен и Потита би били дужни да очувају вољу завештаоца, а уколико у томе не успеју, треба да обезбеде повраћај.

Документ предају Манастиру (Ватопеду) за сигурност (εἰ ζά σφά λειαν).¹⁸³² Менолог садржи податке о месецу, индикту и години.¹⁸³³

Након текста налази се пет ознака у облику крста (сигнон), од којих се на првом, налазе уписани подаци. То је сигнон сведочанства (σί γνονμαρтурί ас) неког Киријака Кулулиса.¹⁸³⁴ На потоњим сигнонима се не налазе подаци.¹⁸³⁵

¹⁸²⁶ Јуна, 10 индикта 6955. године (1447) *Lavra* III, № 170, В: 1. 16-17.

¹⁸²⁷ *Lavra* III, № 170, В: 1. 17.

¹⁸²⁸ Ради се о једној цариградској канцеларији. Вид. Dagrouzès, *Οφφί κια*, index (pp. 606).

¹⁸²⁹ *Lavra* III, № 170, В: 1. 18.

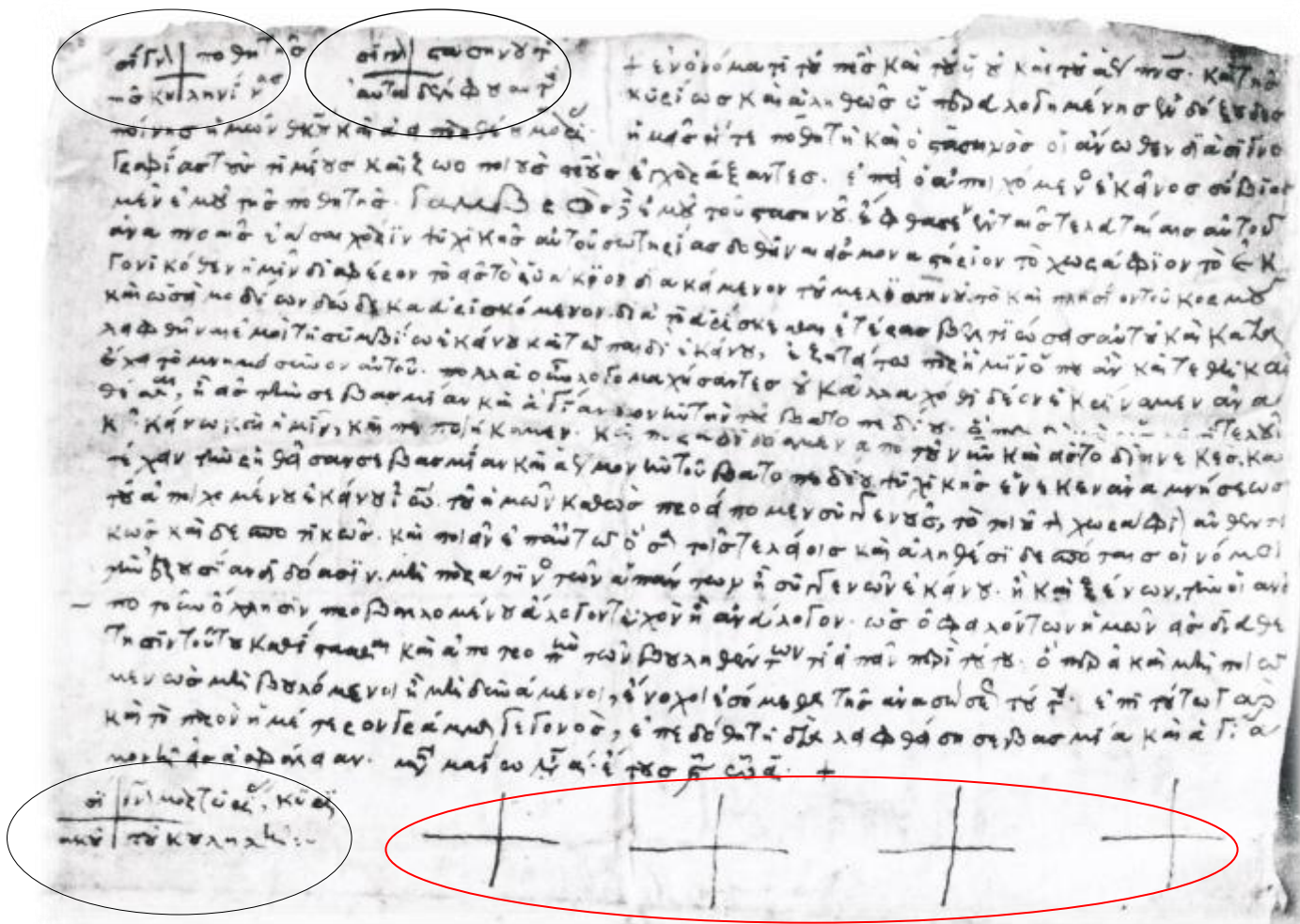
¹⁸³⁰ *Vatopedi* I, № 35, 1. 2.

¹⁸³¹ *Vatopedi* I, № 35, 1. 4-20.

¹⁸³² *Vatopedi* I, № 35, 1. 20-21.

¹⁸³³ *Vatopedi* I, № 35, 1. 21. Година од стварања света 6801 (1282/1293), која је наведена, не одговара написаном индикту (1). Издавачи предлажу да се година преправи на 6811 (1303), што одговара индикту, а и документу *Vatopedi* II, № 42, из 1307.

На крају читамо да је документ написао писар (τὸ πᾶ ρονγρᾶ μμαγραφῆ νπαρ' ἐ μοῦ),
 који је за сигурност доле потписао (εἰ ζᾶ σφᾶ λειανῦ πεγρᾶ φη).¹⁸³⁶

Фигура 14: Документ о извршењу тестаментa Јована, мужа Потите и зета Стасена. Преузето из Archives de l'Athos. Означени су сигнони са натписима имена Потите и Стасена, као и доле,

¹⁸³⁴VatopediI, № 35, l.22.

¹⁸³⁵Киријаков крст је својеручан, име је уписао скриба. Према томе, четири додана крста су такође својеручна, и припадају вероватно другим сведоцима, али писар из неког разлога није унео њихова имена. Вид. Vatopedi I, pp. 217.

¹⁸³⁶Vatopedi I, № 35, l.23.

* * *

У серији од 23 документа која су преписана заједно у облику регеста, на папиру, пети је документ о извршењу последње воље протопопа Георгија. Документ садржи почетни сигнон хартофилакса Георгија, једног од тестаментарних извршилаца, након којег следи религијска инвокација.¹⁸³⁷ Текст је приповедан у субјективној форми. Након диспозиције, обавештава се да је настала исправа за сигурност (εἰ ζῶ σφόδρα λειπν), а да манастир од тог тренутка па на убудуће неузнемиравано и неоптерећено (ἂ νενοχλή τωσκαὶ ἂ τара́ χως) поседује завештано.¹⁸³⁸ Ту је и налог о одржавању помена и упису у црквени вревион. Менолог.¹⁸³⁹

---

¹⁸³⁷*Vatopedi* I, № 43 (V), l. 28-29.

¹⁸³⁸*Vatopedi* I, № 43 (V), l. 32.

¹⁸³⁹Месеца августа, индикта 7. *Vatopedi* I, № 43 (V), l. 33.

7. Закључак

Непосредан предмет нашег истраживања чинило је 18 докумената написаних на грчком језику, који чувају податке о правним пословима *mortis causa*, насталим у периоду од 1216. до 1445. године. Ти документи, у највећем броју случајева наменски, као докази о правним трансакцијама, а тек изузетно насумично, нашли су се у архивама светогорских манастира: Ватопеда, Ксиропотама, Дохијара, Велике Лавре, Хиландара, Кутлумуша и Пантократора.

Тестаменти се означавају карактеристичном речју *διαθήκη*, која је још у античком грчком праву означавала израз последње воље. Међутим, тај правни посао, означен као *διαθήκη*, али и *διά ταξίς* и *διατύπωσις*, у византијском праву је усвојен као установа римског права. Још позновизантијске збирке прописа обухватају правила римског права о тестаменту, познајући и друге, сродне институте, попут легата (*ληγῶν*), кодицила (*κωδίκελλος*), фидеикомиса (*φιδεϊκόμισσον*) и поклона за случај смрти (*μετὰ θάνατον δῶρον, δῶρον ἐν αἰτίᾳ θανάτου*).

Значајан правни извор, који употпуњује и рашчлањује релевантне податке о завештању из збирака прописа, јесу документи. На основу њих се сазнаје који су правни послови *mortis causa* у правном животу позне Византије били најчешћи, и каква је била њихова природа. Коначано, разумевањем дипломатичких формула, добија се бољи увид у постојање, или непостојање појединих правних института, о којима збирке прописа садрже пасивна сазнања. У том смислу, сматрамо да тек заједничко сагледање прописа и докумената може да допринесе исправном разумевању података које пружају оба извора.

Различити од тестамената, једностраних изјава воља код којих правна дејства уобичајено наступају након смрти завештаоца, и који су макар изворно садржали именовање универзалног наследника, јесу поклони. О природи завештања која су учињена поклоном, такође се ближе сазнаје из садржине документа. На тај начин се могу одредити тестаменти од поклона, како је у поклонима обично назначено да власништво на предмету дара прелази на поклонопримца одмах, без одлагања. За историчаре права то је релевантна чињеница, али с обзиром на то да је кауза и таквих поклона у чињеници

смрти, и њих смо посматрали као завештања. Термине „тестамент“ и „завештање“ нисмо користи као синониме, већ управо с обзиром на претходну напомену.

Документи означени као завештања могу да садрже легате, налоге, манумисије. Међутим, оно што поред набројаних чинилаца посебно одликује византијска завештања је попис завештаоачеве имовине, те њено приписивање правном лицу, манастиру, којег је завешталац основао. Такви, ктиторски тестаменти, према свом средишњем располагању које је у корист завештаоачевог манастира, садрже особености и у погледу свих других појединости која се могу наћи у њиховој садржини.

Осим тог случаја, није неуобичајено да се легати и у другим завештањима упућују манастирима. То се, као и оснивање манастира, врши под мотивом вишег циља, обично за спас душе завештаоца, и помињање његовог имена, те имена његових блиских сродника у службама. Чак је и установа тестаментарног извршиоца у таквим завештањима донекле особена, па су веома распрострањени извршиоци задужени за посебне налоге у вези са испуњењем *психикона*, даривањем угрожених, и материјалим обезбеђењем завештаоачевих блиских лица, у виду *аделфата*. Из докумената који сведоче о извршавању, уочава се који је опсег слободеепитрон могуће имао у тим питањима.

Посебно место у нашој анализи имала су монашка завештања. То су углавном документи које су посредно или непосредно саставили игумани, настојатељи манастирских заједница, који завештањем исказују своју последњу вољу у погледу будућег живота у манастиру. Неки од тих угледних монаха су имали и важне улоге у политичким и дипломатским мисијама, за шта су били награђивани од стране цара. Проматрањем изворних података може се закључити о правној, пословној и тестаментарној способности тих лица.

Форма завештања је неуједначена, и обично је условљена местом на којем је документ настао. Текст се пише на различитим материјалима, потписује га различит број сведока, оверовљава се, или таква потврда веродостојности изостаје, а све у зависности утицаја завештаоца и широј важности његових одредаба. Међутим, тестаменти обично имају међусобне сличности у формалном смислу, која се најпре испољава у формулама одређене садржине, и на основу тога се разликују од других докумената.

Иако је тек у ретким приликама дипломатичким формуларима приписиван било какав правни значај, неколицина тих општих места које се проналазе у позновизантијским завештањима врло је стара, и посведочена је у првим сачуваним римским тестаментима написаним на грчком језику. Једна од тих формула, тзв. кодициларна клаузула, у ранијем римском праву имала је важан значај за конверзију мањкавог тестаента у правоваљани кодицил. Она се проналази још и у позновизантијским тестаментима, допуњена другим општим местима, али без посебног правног смисла који је некада имала. И у другом случају, при помену приказивања завештања достојанственицима, препознамо алузију на један ранији правни институт. Жеља аутора је, да је из нашег рада, барем у појединостима, буде видљиво да познавање корена византијских *mortis causa* располагања, и у овом смислу, доприноси и бољем разумевању византијске дипломатике.

Осим што је вишеструки извор података за различита питања уобичајених средњовековних друштвених појава и правних установа, позновизантијски тестаментодликују и особености карактеристичне за сложене историјске прилике те земље. Њена почетна позиција, која се односи на Римско царство и поред промена опстала је, као и у другим случајевима, у виду асоцијације од суштинског значаја. Све друго је битно измењено.

Извори

- Acta Diplomata Graeca Medii Aevi sacra et profana collecta*, eds. F. Miklosich, J. Müller, t. III, Vindobonae 1865.
- Actes de Chilandar I*, eds. M. Živojinović, C. Giros, V. Kravari, Paris 1995.
- Actes de Chilandar: 1. Actes grecs*, ed. L. Petit (VV17), Saint Petersburg 1911.
- Actes de Dochiarou*, ed. N. Oikonomides, Paris 1984.
- Actes de Kutlumus*, ed. P. Lemerle, Paris 1988.
- Actes de Lavra I*, eds. P. Lemerle *et al.*, Paris 1970.
- Actes de Lavra II*, eds. P. Lemerle, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Paris 1977.
- Actes de Lavra III*, eds. P. Lemerle *et al.*, Paris 1979.
- Actes de Lavru*, eds. G. Rouillard, P. Collomp, Paris 1937.
- Actes de Vatopedi I*, eds. J. Bompaire *et al.*, Paris 2001.
- Actes de Xéropotamou*, ed. J. Bompaire, Paris 1964.
- Actes du Pantocrator*, ed. L. Petit (VV 10), Saint Petersburg 1910.
- Actes du Pantocrator*, ed. V. Kravari, Paris 1991.
- Basilicorum libri 60*, eds. H. J. Scheltema, D. Holwerda, N. van der Wal, Groningen 1953-1988.
- Codex Iustinianus*, ed. P. Krueger, Berolini 1895.
- Collectio librorum iuris anteiustiniani 3*, eds. P. Krüger, W. Studemund, T. Mommsen, Berolini 1890.
- Das Zwölftafelgesetz. Leges XII tabularum*, ed. D. Flach, Darmstadt 2004.
- Die Novellen der Kaiserin Eirene (FM 4)*, ed. Burmann L, Frankfurt am Main 1981.
- Diplomatarium veneto-levantinum Volume 2. A. 1351–1454*, ed. R. Predelli, Cambridge 2012 (reprint).
- Ecloga - das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos' V*, ed. L. Burgmann, Frankfurt am Main 1983.

- Géométries du fisc byzantin*, eds. J. Lefort *et al.*, Paris 1991.
- Georges Pachymérès : Relations historiques II*, eds. A. Failler, V. Laurent, Paris 1984 (= *CFHB* 24/1).
- Incipiunt tituli legum Novellarum divi Valentiniani*, ed. Hänel, Leipzig 1849 (reprint 2012).
- Jus Graeco Romanum I. Novellae et Aureae Bullae imperatorem post Justinianum*, eds. I. Zepi, P. Zepi, Athenis 1931/1962 (reprint).
- Jus Graeco Romanum I. Prochiron*, eds. I. Zepi, P. Zepi, Athenis Aalen 1962 (reprint).
- Jus Graeco Romanum VII. Prochiron Auctum*, eds. I. Zepi, P. Zepi, Aalen 1962 (reprint).
- Jus Graeco Romanum VII. Πρόνυμα Ἀτταλειώτου*, eds. I. Zepi, P. Zepi, Aalen 1962 (reprint).
- La Synopsis Major des Basiliques et ses appendices*, ed. N. Svoronos, Paris 1964.
- Le codex B du monastère Saint-Jean Prodrome (Serrès) - A (XIIIe -XVe siècles)*, eds. L. Bénou, P. Odorico, Paris 1998.
- Le traité des officies du Pseudo-Kodinos*, ed. J. Verpeaux, Paris 1966.
- Les Nouvelles de Léon le Sage*, ed. C. A. Spulber, Cernauti 1934.
- Les Nouvelles de Léon VI, le Sage*, eds. P. Noailles, A. Dain, Paris 1944.
- Les Nouvelles des empereurs macédoniens*, ed. N. Svoronos, Athènes 1994.
- Margetić L., „Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 1 (1980) 53-78.
- Ponemata diafora*, ed. G. Prinzing, Berlin 2002.
- Practica ex actis Eustathii Romani*, ed. C. E. Z. a Lingenthal, Lipsiae 1856 (*JGR I*).
- Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, eds. R. Macrides, J. A. Munitiz, D. Angelov, Routledge 2013.
- The Land Legislation of the Macedonian Emperors*, ed. E. McGeer, Toronto 2010.
- The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*, eds. C. Pharr *et al.* Princeton 1952 (reprint 2001).
- The Theodosian Code and Novels*, eds. Pharr *et al.*, Princeton 1952.
- Théocharidès G., „Μί α διαθήκη καὶ μί α δί κη βυζαντινή”, *Εταιρεία μακεδονικῶν σπουδῶν, Θεσσαλονίκη* 1962.

Γεδεών Μ., "Διαθήκη Μαξίμου μοναχού κτίτορος της εν Λυδία Μονής Κοτινής (1247)", *Μικρασιατικών Χρονικών* 2 (1939) 271-290.

Γεδεών Μ., *Εκκλησιαστική Αλήθεια εκδιδόμενη άπαξ της εβδομάδος*. Ετος Θ' (1888-1889) 263-266.

Γούδας Μ., "Βυζαντιακά έγγραφα της εν Άθω ιεράς Μονής του Βατοπεδίου", *ΕΕΒΣ* 4 (1927) 211-248.

Ευδοκίμου Προηγούμενου Ξηροποταμηνού, *Η εν Αγίω Ορει τού Αθω Ιερά Μονή τού Ξηροποτάμου*, Θεσσαλονίκη 1926 (репринт 1972).

Ευστρατιάδης Σ., „Η εν Φιλαδελφεία μονή τής Υπεραγίας Θεοτόκου τής Κοτινής", *Έλληνικά* 3 (1930) 325-339.

Κτενάς Χ., "Ο Πρώτος του Αγίου Όρους Άθω και η "μεγάλη μέση" ή "Σύναξις"', *ΕΕΒΣ* 6 (1929) 233-281.

Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων, eds. Γ. Ράλλη, Μ. Ποτλής, Άθήνησιν 1859.

Византинская книга Эпарха, ed. М.Я. Сюзюмов, Москва 1962.

Гај – Институције, прир. О. Станојевић, Београд 2009.

Законоправило или Номоканон Светог Саве. Иловички препис, прир. М. Петровић, Горњи Милановац 1991.

Κ. Ἀρμενοπούλου. Πρόχειρον νόμων ἢ Ἐξάβιβλος, ed. Κ. Γ. Πιτσάκης, Αθήνα 1971.

М. Властар. Синтаγμα, превод са старословенског Т. Суботин Голубовић, Београд 2013.

Новаковић С., *Законски споменици*, Београд 1912.

Новаковић С., *Матије Властара синтагмат, азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила, словенски превод времена Душанова*, Београд 1907.

Соловјев А., Мошин В., *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936.

Литература

Ahrweiler Glykatzi H., "La concession des droits incorporels. Donations conditionnelles", *Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines*, Ochride 1961, 103-114.

Ahrweiler H., "La région de Smyrne : villes et campagne", *TM* 1 (1965) 1-74, 71.

Arangio-Ruiz V., *Instituzioni di Diritto Romano*, Napoli 1941.

Artefacts and Raw Materials in Byzantine Archival Documents / Objets et matériaux dans les documents d'archives byzantins, L. Bender et al., URL: <http://www.unifr.ch/go/typika>.

Beaucamp J., "Les filles et la transmission du patrimoine à Byzance : dot et part successorale", *La transmission du patrimoine*, eds. J. Beaucamp, G. Dagron, Paris 1998, 11-34.

Beaucamp J., "Proikoüpobolon, hupobolon, hupoballô", *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο* I, Rethymno 1986, 153-161.

Beaucamp J., "Tester en grec à Byzance", *Ευψυχία: Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, Paris 1998, 97-107.

Bénoü L., *Pour une nouvelle histoire du droit byzantin. Théorie et pratique juridiques au XIVe siècle*, Paris 2012.

Binon S., *Les origines légendaires et l'histoire de Xéropotamou*, Louvain 1942.

Boras M., Margetić L., *Rimsko pravo*, Zagreb 1980.

Bošković B., *Chilandar et les pays roumains (XVe-XVIIe siècles)*, Paris 2010.

Brandileone F., „La “traditio per cartam” nel diritto bizantino”, *Studi di diritto romano, di diritto moderno e di storia del diritto pubblicati in onore di Vittorio Scialoja*, ed. F. Brandileone, Milano 1905, I 1–26.

Browning R., "Literacy in Byzantine world", *BMGS* 4 (1978) 39-54.

Bury J. B., *The imperial administrative system, in the Ninight Century*, London 1911.

Byzantine Monastic Foundation Documents (Dumbarton Oaks Studies 35), I-V, eds. J. Thomas, A. C. Hero, G. Constable, Dumbarton Oaks 2000.

Charanis P., "On the social structure and economic organization of the Byzantine Empire in the thirteenth century and later", *Byzantinoslavica* 12 (1951) 94-154.

Cheyne J. C., Caseau B., "Sealing practices in the Byzantine administration", eds. I. Regulski, K. Duistermaat, P. Verkinderen, *Seals and sealing practices in the middle East*, Leuven-Paris-Walpole 2012, 133-149.

Cheyne J.C., E. Malamut, C. Morrisson, "Prix et salaires à Byzance (X^e-XVe siècle)", *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin*, II, eds. V. Kravari, J. Lefort, C. Morrisson, Paris 1991, 339-374.

Costa E., *Storia del Diritto Romano Privato*, Milano-Torino-Roma 1911.

Cutler A., "The Industries of Art", *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002, 555-589.

Dagron G., "Hèriter de soi-même", *La transmission du patrimoine*, eds. J. Beaucamp, G. Dagron, Paris 1998, 81-99.

Dain A., "Le second appendice de la Synopsis Basilicorum", *RIDA* 4 (1950) (=Mélanges Fernand de Visscher t. III) 303-317.

Dain A., "Sur le "peculium castrense"", *REB* 19 (1961) 253-257.

Darrouzès J., *Recherches sur le ὀφφί κια de l'église byzantine*, Paris 1970.

Dölger F., *Aus Den Schatzkammern Des Heiligen Berges, 115 Urkunden Und 50 Urkundensiegel Aus 10 Jahrhunderten*, Munich 1948.

Dölger F., *Byzantinische Diplomatie: 20 Aufsätze zum Urkundwesen der Byzantiner*, Ettal 1956.

Dölger F., Karayannopoulos I., *Byzantinische Urkundenlehre*, Munich 1968.

Dunn A., "The exploitation and control of woodland and scrubland in the Byzantine world", *BMGS* 16 (1992) 235-298.

Encyclopedic Dictionary of Roman Law, ed. A. Berger, Philadelphia 1953.

Entwistle C., "Byzantine Weights", *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002, 611-615.

Ferrari G., *I documenti greci medioevali di diritto privato dell'Italia meridionale*, Leipzig 1910.

Forum Romanum, ур. Ж. Бујуклић, Београд 2015 (седмо издање).

Francois V., Spieser J. M., "Pottery and Glass in Byzantium", *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002, 598-609.

Galatariotou C., "Byzantine ktetorika typika – a comparative study", *REB* 45 (1987) 77-138.

Giros C., "Remarques sur l'architecture monastique en Macédoine orientale", *Bulletin de correspondance hellénique* 116 (1992) 409-443.

Gofas D., "The Byzantine Law of Interest", *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002, 1095-1104.

Gorski O., Majnarić N., *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagreb 2005.

Greek Lexicon of Roman and Byzantine Periods, ed. E. A. Sophocles, New York 1909.

Grumel V., *La chronologie*, Paris 1958.

Guilland R., "Les Logothètes : Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin", *REB* 29 (1971) 1-115.

Guilland R., "Préteur du peuple, skoutérios, protokomès", *Revue des Etudes Sud-Est Européennes* 7 (1969) 81-89 (= *Titres et fonctions de l'Empire byzantine*, London 1976).

Hadjinicolaou Marava A., *Recherches sur la vie des esclaves dans le Monde Byzantin*, Athènes 1950.

Hendy M., *Studies in Byzantine monetary policy*, Cambridge 1985.

Hommes et richesses dans l'Empire byzantin, II, eds. V. Kravari, J. Lefort, C. Morrisson, Paris 1991.

Horvat M., *Rimsko pravo*, Zagreb 1947 (reprint 2007).

Irigoin J., "Les débuts de l'emploi du papier à Byzance", *BZ* 46 (1953) 314-319.

Janin R., *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris 1975.

Kaplan M., *Les hommes et la terre à Byzance du Vie au Xie siècle*, Paris 1992.

Konstrenčić M., *Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka*, Beograd 1930.

Kraus F., *Die Formeln des griechischen Testaments*, Leipzig 1915 (необјављена докторска дисертација).

Kravari V., "Note sur le prix des manuscrits (IXe-XVe siècle)", *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin*, II, eds. V. Kravari, J. Lefort, C. Morrisson, Paris 1991, 375-384.

Kravari V., "Les acts privés des Monastères de l'Athos et l'unité du patrimoine familial", *Eherecht und Familiengut in Antike und Mittelalter*, hg. D. Simon, Oldenbourg 1992, 77-88.

Kravari V., *Villes et villages de Macédoine occidentale*, Paris 1989.

Krsmanović B., *The Byzantine province in change*, Belgrade-Athens 2008.

Ladić Z., *Last will: passport to heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia with special attention to the legacies pro remedio animae and ad pias causas*, Zagreb 2012.

Laiou A., "Marriage prohibitions, marriage strategies and the dowry in the thirteenth century Byzantium", *La transmission du patrimoine*, eds. J. Beaucamp, G. Dagron, Paris 1998, 129-160.

Laiou A., "The Agrarian Economy", *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002, 311-377.

Laiou A., "The Human Resources", *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D. C. 2002, 47-57.

Laiou A., *Mariage, amour et parenté à Byzance aux XIe - XIIIe siècles*, Paris 1992.

Laiou A., *Peasant Society in the Late Byzantine Empire. A Social and Demographic Study*, Princeton 1977.

Lefort J., "Les villages de Macédoine orientale au Moyen âge", *Les villages dans l'Empire byzantin (IVe - XVe siècle)*, eds. J. Lefort, C. Morrisson, J.P. Sodini, Paris 2005, 289-299.

Lefort J., "The Rural Economy, Seventh–Twelfth Century", *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D. C. 2002, 231-311.

Lefort J., Martin J.M., "Organisation de l'espace rural: Macédoine et Italie du sud", *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin*, II, eds. V. Kravari, J. Lefort, C. Morrisson, Paris 1991, 11-26.

Lefort J., *Société rurale et histoire du paysage à Byzance*, Paris 2006.

Lefort J., *Village de Macédoine. 1. La Chalcidique occidentale*, Paris 1982.

Lemerle P., *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, Paris 1977.

Lemerle P., *Phillipes et la Macédoine orientale*, Paris 1945.

Lex Iuridica Byzantina, eds. L. Burgmann et al., Frankfurt am Main 1990 (= *FM 8 = Forschungen zur Byzantinische Rechtsgeschichte 17*).

Lexikon zur byzantinischen gräzität besonders 9. – 12. Jahrhunderts, 1-7, eds. E. Trapp et al., Wien 1994 – 2011.

Lingenthal v. Z., „Beiträge zur Geschichte des byzantinischen Urkundenwesens”, *BZ 2* (1893) 177-186.

Lingenthal v. Z., *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, Leipzig 1864 (reprint: Weidmann 1892).

Margetić L., „Bizantsko bračno imovinsko pravo”, *3PBH 18* (1978) 19-50.

Margetić L., „Naše najstarije oporuke i rimsko-bizantsko pravo”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 31* (1981) 424-436.

Margetić L., „O javnoj vjeri i dispozitivnosti srednjovjekovnih notarskih isprava sa osobitim obzirom na hrvatske primorske krajeve”, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 4 (1973) 5-79.

Margetić L., „L' esecutore testamentario nei piu' antichi testamenti dalmati”, *Studi in onore di Arnaldo Biscardi* 3 (1982) 511-534.

Maridaki-Karatza O., „Legal Apects of the Financing of Trade”, *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002, 1105-1120.

Matović T., „Monasteries In Everyday And Extraordinary Risks: The Case of the Byzantine Law“, saopštenje pročitano na 70. skupu *SIHDA* (Pariz, 13-17. septembar 2016).

Matović T., „Concerning diverse legal significance of a document in Byzantine private law”, *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies: Thematic Sessions of Free Communications*, eds. D. Dželebdžić, S. Bojanin, Belgrade 2016, 329.

Matschke K. P., „The Late Byzantine Urban Economy”, *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002, 463-497.

Michaelides Nouaros G., *Contribution à l'étude des pactes successoraux en droit byzantin Justinien et post – Justinien*, Paris 1937.

Miller T., *The Birth of Hospitals in Byzantine Empire*, London 1997.

Miller T., *The Orphans of Byzantium: Child Welfare in the Christian Empire*, Baltimore 1985.

Moris R., „Legal terminology in monastic documents of the X and XI centuries”, *JÖB* 32/2 (1982) 281-291(= XVI. *Internationaler Byzantinistenkongress* II/2).

Morrison C., „Byzantine Money: Its Production and Circulation”, *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002, 909-967.

Morrison C., Cheynet J.C., „Prices and Wages in the Byzantine World”, *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002, 815-878.

Morrison C., Schaaf G., *Byzance et sa monnaie (IVe-XVe siècle). Précis de numismatique byzantine*, Paris 2015.

Mošin V., „Filigranologija kao pomoćna historijska nauka”, *Zbornik historijskog instituta Jugoslavenske akademije* 1 (1954) 25-93.

Mošin V., „Hilandarac Kalinik srpski diplomata XIV veka“, *Istorijsko-pravni zbornik* 1 (1949) 117-132.

Mošin V., „Sankcija u vizantijskoj i u južnoslovenskoj ćirilskoj diplomaciji”, *Anali Historijskog instituta jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*3(1954) 27-52.

Muthesius A., ”Production of Silk Textiles”, *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002., 147-171.

Năsturel P., ”Recherches sur le testament de Maxime Skoteinè”, *Philadelphie et autres études*, ed. H. Ahrweiler, Paris 1984,69-100.

Năsturel P., *Le mont Athos et les roumains : recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma 1986.

Oikonomides N., ”The Role of Byzantine State in the Economy”, *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002., 973-1059.

Oikonomides N., ”Writing Materials, Documents, and Books”, *EHB*,ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002.,589-592.

Oikonomides N., *Les Listes de Préséance Byzantines Des IXe et Xe Siècles*, Paris 1972.

Oikonomides N., *Les Listes de Préséance Byzantines Des IXe et Xe Siècles*, Paris 1972.

Ostrogorski G., ”Die Pronoia unter den Komnenen”, *3PBH* 12 (1970) 41-54.

Ostrogorski G., ”La Pronoia: Contribution à l'étude de la féodalité à Byzance et chez les Slaves du Sud”, *Byzantion* 22 (1952/1953) 437-517.

Ostrogorski G., *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Bruxelles 1954(*Corpus Bruxellense historiae Byzantinae, Subsidia* 1).

Ostrogorski G., *Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine*, Bruxelles 1956 (*Corpus Bruxellense historiae Byzantinae, Subsidia*2).

Papachryssanthou D., “Maisons modestes à Thessalonique au XIVe siècle“, *AMHTOΣστήμνήμηΦ. Αποστολοπούλου*, Αθήνα 1984, 254-268.

Papagianni E., ”Legal Institutions and Practice in Matters of Ecclesiastical Propriety”, *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002., 1059-1069.

Papagianni E., ”Protimesis (Preemption) in Byzantium”, *EHB*, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002., 1071-1083.

Papazoglou F., *Laoi et paroikoi*, Beograd 1997.

Parani M., *Reconstructing the Reality of Images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography 11th-15th Centuries*, Leiden-Boston 2003.

Parani M., "Intercultural exchange in the field of material culture in the Eastern Mediterranean: the evidence of Byzantine legal documents (11th to 15th centuries)," *Diplomatics in the Eastern Mediterranean, 1000-1500: Aspects of Cross-Cultural Communication*, eds. A. D. Beihammer *et al.*, Leiden and Boston 2008, 349–371.

Parani M., "Byzantine Jewellery: The Evidence from Byzantine Legal Documents", *Intelligible Beauty: Recent Research on Byzantine Jewellery*, eds. C. Entwistle, A. Adams, London 2010, 186-192.

Petrak M., „Rimsko-bizantsko pravo i intestatno nasljeđivanje pro anima u Splitskom statutu”, *Splitski statut iz 1312. godine: povijest i pravo*, eds. Ž. Radić *et al.*, Split 2015, 255-271.

Pitarakis B., "Objects métalliques dans le village médiéval", *Les villages dans l'Empire byzantin (IVe- XVe siècle)*, eds. J. Lefort, C. Morrisson, J.P. Sodini, Paris 2005, 247-265.

Polemis D., *The Doukai: a contribution to Byzantine prosopography*, London 1968.

Polemis D., *The Doukai: A contribution to Byzantine prosopography*, London 1968.

Reinsch D. R., "Über das Hypobolon", *FM 7*, ed. D. Simon, Frankfurt am Main 1986, 239-252.

Riječnik rimskog prava, ur. A. Romac, Zagreb 1983.

Romac A., *Rimsko pravo*, Zagreb 1981.

Rouillard G., *La vie rurale dans l'empire byzantin*, Paris 1953.

Rüfner T., "Testamentary Formalities in Roman Law", *Testamentary formalities in comparative law*, eds. K. Reid, M. de Waal, R. Zimmermann, Oxford 2011, 2-27.

Saradi H., "Cursing in the Byzantine Notarial Acts: A Form of Warranty", *Byzantina* 17 (1994) 441-533.

Saradi H., "Evidence of Barter Economy in the Documents of Private Transactions", *BZ* 88 (1995) 405-418.

Saradi H., "L'enregistrement des actes prives (insinuatio) et la disparition des institutions municipales au VIe siècle", *Cahiers des Etudes Anciennes* (Quebec) 21 (1988) 117-130.

Saradi H., *Le notariat Byzantin du IXe au XVe siècles*, Athens 1991.

Saradi H., *Notai e documenti greci dall'età di Giustiniano ad XIX secolo, I – Il sistema notarile Bizantino*, Milano 1999.

Saradi, H., "La ratification des actes prives byzantins par une autorite civile et ecclesiastique", *REB46* (1988) 167-180.

Šarkić S., "The concept of will in Roman, Byzantine and Serbian mediaeval law", ed. L. Burgmann, *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte* 26 (FM 11), Frankfurt am Main 2005, 427-433.

Šarkić S., "Natural persons (individuals) and legal persons (entities) in Serbian medieval law", *3PBI* 45 (2008) 223-229.

Šarkić S., "A "Thing" – The Concept and Division in Serbian Mediaeval Law", *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies: Thematic Sessions of Free Communications*, eds. D. Dželebdžić, S. Bojanin, Belgrade 2016, 715.

Schilbach E., *Byzantinische Metrologie*, München 1970.

Simon D., "Das Ehegüterrecht der Pira. Ein systematischer Versuch", *FM* 7, ed. D. Simon, Frankfurt am Main 1986, 193-239.

Simon D., "Erbvertrag und Testament", *3PBI* 24/25 (1986) 291-306.

Smyrlis K., *La fortune des grands monastères byzantins (fin du Xe – milieu du XIVe siècle)*, Paris 2006.

Spieser J.M., Morrison C., Schaaf G., *Byzance et sa monnaie (IVe-XVe siècles)*, Paris 2015.

Stipišić J., *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb 1972.

Stojčević D., *Rimsko privatno pravo*, Beograd 1966.

Taubenschilag R., *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri (332 B.C.– 640 A.D)*, Warszawa 1955.

The Economic History of Byzantium, ed. A. Laiou, Washington D.C. 2002.

Thomas J. P., *Private religious foundations in the Byzantine empire*, Washington D.C. 1987.

TIB10: Aigaion Pelagos, ed. J. Koder, Wien 1998.

TIB 6: Thrakien, ed. P. Soustal, Wien 1991.

Verpeaux J., "Hiérarchie et préséances sous les Paléologues", *TM* 1 (1965) 421- 437.

Weiss E., *Griechisches Privatrecht*, Leipzig 1923.

White D., "Property Rights of Women: The Changes in the Justinian Legislation Regarding the Dowry and the Parapherna", *JÖB* 32/2 (1982) 539–548(= XVI. *Internationaler Byzantinistenkongress* II/2).

Zhishman J., *Das Strifterrecht in der morgenländischen Kirche*, Vienna 1888.

Zhisman J., *Die Synoden und die Episkopal – Ämter in der morgenländischen Kirche*, Wien 1867.

Živojinović M., “Concerning Turkish assaults on Mount Athos in the 14th century, based on Byzantine sources“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 30 (1980) 501-516.

Živojinović M., “The Houses of Hilandar Monastery in Thessalonike during the Fourteenth Century“, *To Ellēnikon – Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr., eds. J Langdon et al.*, New York 1993, 465-474.

Živojinović M., „O napadima Turaka na Svetu Goru na osnovu vizantijskih izvora“, *Jugoslavenski istorijski časopis* 1-2 (1979) 5-19

Κουκουλέ Φ., „Περὶ τῆν Βυζαντινῆν οὐκίαν“, *ΕΕΒΣ* 12 (1936) 76-139.

Κουκουλέ Φ., „Αἱ παρὰ τῶν Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου δημῶδεις παροιμίαν καὶ παροιμιώδεις γράσεις“, *ΕΕΒΣ* 8 (1931) 1-148.

Λεξιλόγιον ἑκκλησιαστικοῦ δικαίου I. Βυζαντινὸν δίκαιο, ed. Ρούσσοσ Ε., Αθήναι 1948.

Μανάφης Κ., *Μοναστηριακὰ τυπικὰ – Διαθήκαι*, Αθήναι 1970.

Παπαγιάννη Έ., *Ἡ νομολογία τῶν ἑκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς περιόδου σέ θέματα περιουσιακοῦ δικαίου III. Κληρονομικό δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή 2010.

Ζέπος Π. Ι., “Ἡ παράδοσις δι' ἐγγράφου ἐν τῷ Βυζαντινῷ καὶ Μεταβυζαντινῷ δικαίῳ“, *Τόμος Ἀρμενοπούλου*, Θεσσαλονίκη 1952, 199-242

TIB9: Paphlagonien und Honorias, ed. K. Belke, Wien 1996.

Аврамовић С., „Разлике у садржини и правној природи римског тестаментa и тзв. легатског тестаментa старог грчког права“, *Анали ПФБ* 1 (1987) 9-18.

Аврамовић С., „Разлике у садржини и правној природи римског тестаментa и тзв. тестаментарне адопције старог грчког права“, *Анали ПФБ* 1 (1986) 3-13.

Аврамовић С., „Разлике у садржини и правној природи римског тестаментa и тзв. легатски тестаментa старог грчког права“, *Анали ПФБ* 1 (1987) 9-17.

Аврамовић С., *Еволуција слободе тестирања у античком грчком праву*, Београд 1981 (необјављена докторска дисертација)

Аврамовић С., Станомировић В., *Упоредна правна традиција*, Београд 2007.

Бикић В., *Византијски накит у Србији. Модели и наслеђе*, Београд 2010.

Благојевић М., „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII–XV век)“, *Историјски гласник* 2/3 (1966) 3-95.

Благојевић М., *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973.

Бубало Ђ., *Српски номици*, Београд 2004.

Бујуклић Ж., *Римско приватно право*, Београд 2013.

Гранић Ф., „Црквеноправне одредбе Хиландарског типика Св. Саве о настојатељу и осталим манастирским функцијама“, *Богословље* 10 (1935) 171-188.

Гранић Ф., „Акт оснивања манастира у грчким областима позноримског царства у V и VI веку“, *ГСНД* 7/8 (1929/1930) 77-81.

Гранић Ф., „Одредбе Хиландарског типика Св. Саве о харитативној делатности манастира“, *ГСКА* 179 (1938) 165-176.

Гранић Ф., „Правни положај и организација грчких манастира по Јустинијановом праву“, *Богословље* 3 (1928) 269-278.

Гранић Ф., „Приватноправни положај монаха у грчким областима позноримске империје у V и VI веку“, *ГСНД* 5 (1928) 131-135.

Гранић Ф., „Прилози правној историји манастира у грчким областима позноримског царства у IV-VI веку“, *Богословље* VI (1931) 191-200.

Гранић Ф., „Прилози правној историји манастира у грчким областима позноримског царства у IV-VI веку“, *Богословље* VII (1932) 1-22.

Гранић Ф., „Узимање монаха у клир у Старој цркви“, *Богословље* 7 (1932) 282-289.

Гранић Ф., „Црквеноправне одредбе Хиландарског типика Св. Саве“, *Светосавски зборник* (Посебна издања СКА), Београд 1936, 65-128.

Ђукић Д., *Правноисторијска анализа статуса и организације светогорске монашке заједнице*, Београд 2016 (необјављена докторска дисертација).

Енциклопедија православља, 1-3, прир. група аутора, Београд 2002.

Живојиновић М., „Аделфати у Византији и средњовековној Србији“, *ЗРВИ* 11 (1968) 241-270.

Живојиновић М., „Акти о аделфатима. Прилог византијско-српској дипломатици“, *ЗРВИ* 50/2 (2013) 663-682.

- Живојиновић М., „Византијске правне норме и судска надлежност у средњовековној Србији”, *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*, Београд 2009, 151-164.
- Живојиновић М., „Монашки аделфати на Светој гори”, *ЗФФ* 12-1 (1974) 291-303.
- Живојиновић М., „Судство у грчким областима српског царства”, *ЗРВИ* 10 (1967) 197-249.
- Живојиновић М., „Атон – појава општежића и почечи особеножића“, *Седма казивања о Светој гори*, Београд 2011, 31-53.
- Живојиновић М., „Евикција у Византији и средњовековној Србији”, *Трећа југословенска конференција византолога*, ур. Љ. Максоровић, Н. Радошевић, Е. Радуловић, Београд-Крушевац 2002
- Живојиновић М., „Запис о грчким повелјама манастира Хиландара“, *Хиландарски зборник* 9, Београд 1997, 27-34.
- Живојиновић М., „О Јовану Палеологу, брату Михаила VIII“, *ЗФФ* 14-1 (1979) 103-122.
- Живојиновић М., „Света гора у доба Латинског царства“, *ЗРВИ* 17 (1976) 77-92.
- Живојиновић М., *Историја Хиландара I*, Београд 1998.
- Живојиновић М., *Светогорске келије и тргови у средњем веку*, Београд 1972.
- Каждан А., *Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв*, Москва 1952.
- Лексикон српског средњег века*, ур. С. Ћирковић, Р. Михалчић, Београд 1999.
- Максимовић Љ., „Севасти у средњовековној Србији”, *ЗРВИ* 32 (1993) 137-147.
- Максимовић Љ., *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, Београд 1972.
- Маленица А., Деретић Н., *Римско право*, Нови Сад 2011.
- Марковић Б., „Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића. Превод и правноисторијска студија”, *Споменик САНУ* 126 (1985) 7-64.
- Матовић Т., „*Μαρί α* као основ за развод брака у Новелама СХI и СХII Лава VI Мудрог”, *ЗРВИ* 50 (2013) 269-282.
- Матовић Т., „Μετὰ θάνατον δῶρον у светогорским актима”, *ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ. Mélanges offerts à Mirjana Živojinović*, ур. Б. Миљковић, Д. Целебџић, Београд 2015, 427-441.

Матовић Т., „Грчки црквени достојанственици у пословима приватног права (XIV век)”, *Зборник у част 125. година од рођења А. В. Соловјева*, Београд 2017, 121-137.

Матовић Т., „Епитроп (ἐπίτροπος) – извршилац тестаментa”, *ЗРВИ* 51(2014) 187-214.

Матовић Т., „Прилог проучавању средњовековног права: ослобађање у византијским тестаментима”, *Анали ПФБ* 64/1 (2016) 238-259.

Медведев И., „Поздние копии византийских документов в собрании Библиотеки Академии наук СССР”, *ВВ* 32 (1971) 223-231.

Медведев И., *Очерки византийской дипломатики*, Ленинград 1988.

Милаш Н., *Достојанства у православној цркви*, Панчево 1879.

Милошевић М., *Римско право*, Београд 2008.

Мирковић Л., *Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве* I, Сремски Карловци 1918.

Острогорски Г., „Византийские писцовые книги“, *Byzantinoslavica* 9/2 (1948) 203-306.

Острогорски Г., „Елевтери. Прилог историји селаштва у Византији”, *ЗФФ* 1 (1949) 45-62.

Острогорски Г., „К истории иммунитета в Византии“, *ВВ* 13 (1958) 55-106.

Острогорски Г., *Историја Византије*, Београд 1959.

Острогорски Г., *Пронија: Прилог историји феудализма у Византии и у јужнословенским земљама*, Београд 1951 (= *Посебна издања Византолошког института* 1).

Острогорски Г., *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965.

Папахрисанту Д., *Атонско монаштво*, Београд 2003.

Радић Р., „Обласни господари у Византији“, *ЗРВИ* 24-25(1986) 152-289.

Соловјев А., „Судије и судови по градовима Душанове државе”, *ГСНД* 7-8 (1930) 147-162.

Станојевић О., „О карактеру државе и права Византије од VII до XI века“ *Анали ПФБ* 15/2-3 (1967) 219-234.

Станојевић О., *Римско право*, Београд 2010.

Стојчевић Д., *Порекло и функција тестаментa calatis comiitis*, Београд 1946.

Трифунуовић Ђ., „Упутство за одређивање хронологије у старим српским рукописима“, *ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ. Mélanges offerts à Mirjana Živojinović*, ур. Б. Миљковић, Д. Целебцић, Београд 2015, 495-505.

Троицки С., „Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији“, *ГСКА* 168 (135) 81-132.

Успенски Ф., „Значење византијској и јужнословјанској проишлости“, *Сборник статей по славјановедению в честь В.И. Ламанского*, Санкт Петербург 1901, 1-32.

Успенский П., „Указатель актов, хранящихся в обителях св. Горы Афонской“, *Журнал Министерства народного просвещения* 2, Петербург 1947. Ферјанчић Б., „Сточарство на поседима светогорских манастира у средњем веку“, *ЗРВИ* 32 (1993) 35-127.

Ферјанчић Б., „Савладарство у доба Палеолога“, *ЗРВИ* 24-25 (1986) 307-383.

Фотић А., *Света гора и Хиландар у Османском царству (XV-XVII век)*, Београд 2000.

Хвостова К. В., *Особенности аграрно-правовых отношений в поздней Византии (XIV - XV вв.)*, Москва 1968.

Целебцић Д., „Провинцијски севасти од краја XII до средине XIII века“, *ЗРВИ* 50 (2013): *Mélange Ljubomir Maksimović*, 537-548.

Целебцић Д., *Друштво у епирској држави прве половине XIII века*, Београд 2013 (необјављена докторска дисертација).

Шаркић С., „О стицању пословне способности у средњовековном српском праву“, *ЗРВИ* 43 (2006) 71-76.

Шаркић С., „Појам тестаментa у римском, византијском и српском средњовековном праву“, ур. Љ. Максимовић, Н. Радошевић, Е. Радуловић, *Трећа југословенска конференција византолога*, Крушевац 2000, 85-90.

Шаркић С., „Уговор о размени (permutatio) у римском, византијском и српском средњовековном праву“, *ЗРВИ* 52 (2015) 331-342.

Списак фигура

Фигура 1: Илустрација коју је направио Кукуле у свом раду о византијској кући, у којој се види разлика између једносливног и двосливног крова. Према томе се може замислити конструкција кућа које Караву у свом тестаменту назива $\mu\omicron\nu\beta\ \rho\rho\upsilon\tau\eta$ и $\delta\acute{\iota}\ \rho\rho\upsilon\tau\eta$. Преузето из Κουκουλέ, „Περὶ τῆς Βυζαντινῆς οἰκίας“, 94.	82
Фигура 2: Старе охридске куће са доксомом, извор интернет. Упор. тестаментарне одредбе Теодора Караве	82
Фигура 3: Δικέλλα за уређивање винограда. Представа са Paris Gr. 2786, fol 140R (друга половина XIV века).	87
Фигура 4: Мапа на којој је приказан положај великих светогорских манастира. Извор интернет: http://tadic.education/vizantijsko-vreme/	107
Фигура 5: Натпис на полеђини тестаменту Теодора Керемеа. Може се прочитати индикт и месец додавања тестаменту у архиву. Преузето из серије Archives de l’Athos.	179
Фигура 6: Тестамент Теодора Скарана, документ "А". Означен је потпис завештаоца, рукопис очигледно различит од остатка документа. Преузето из Archives de l’Athos.	191
Фигура 7: Обележен је почетни нотарски резиме у тестаменту Теодора Караве. Преузето из Archives de l’Athos.	196
Фигура 8: Натписани потпис Теодора Сарандина. Видљиво је да је само текст после речи βασιλέως, завешталац својеручно написао. Преузето из Archives de l’Athos.	198
Фигура 9: Тестамент Теодора Сарандина. Означен је додаток који се односи на аделфат Јованових људи, који није означен као кодицил. Преузето из Archives de l’Athos. Потписи су пре додатка.	200
Фигура 10: Тестамент Теодора Скарана. Означен је кодицил. Преузето из Archives de l’Athos. Испод кодицила потпис самог завештаоца.	201
Фигура 11: Матијин потпис, који се налази изнад осталих аутографа. Преузето из Archives de l’Athos.	201
Фигура 12: Потпис прота Саве испод одредаба Харитоновог тестаменту. Преузето из Archives de l’Athos.	204
Фигура 13: Монокондил (потпис из једног потеза) номофилакса Лава Атраписа. Преузето из Archives de l’Athos.	210
Фигура 14: Документ о извршењу тестаменту Јована, мужа Потите и зета Стасена. Преузето из Archives de l’Athos. Означени су сигнони са натписима имена Потите и Стасена, као и доле, крајње лево, исписани сигнони са именом једног сведока (видљиво да га је исписала иста рука као и остатак документа). Четири сигнона са његове десне стране, можда су други сведоци означили својеручно, али писар није попунио имена.	211

Прилог 1: Кривотворено завештање “монахиње Агате” (1441)

У архиву Манастира Ксиропотама налази се документ већ објављиван и у целини и у појединостима.¹⁸⁴⁰ Ради се о тестаменту Анастасије, монашког имена Агата.¹⁸⁴¹ Агата је супруга неког покојног Астерија,¹⁸⁴² обновитеља Манастира. Након његове смрти остала је сама у Сидерокапси, а желела је да располагањима у свом тестаменту осигура Манастир како не може ићи на Свету Гору.¹⁸⁴³ Легира Манастиру села Палеохорион и Изворо, са земљом плодном и богатом металом, која је купила (просή λοσα) од неког покојног Димитрија Музалона, *јатрофилософа*.¹⁸⁴⁴ Томе се придодaju црква Светог Николе и метоси, тако да све заједно чини један ставропигијални метох.¹⁸⁴⁵ Братственицима у “епископији” Сидерокапсе, Агата легира своју резиденцију, коју је она “из темеља саградила” и разне друге предмете (свеће, фењер).¹⁸⁴⁶ Жели да се она и њен муж, и Георгије (“мој вољени”), треба да се помињу у молитвама.¹⁸⁴⁷ Све написано потврђују веродостојни сведоци потписима.¹⁸⁴⁸

Документ је написан на пергаменту.¹⁸⁴⁹ Садржи многа реторичка места и аренге,¹⁸⁵⁰ краћу нарацију и диспозицију, претњу и проклетство онима који се оглуше о тестамент, апрекацију. Написани датум је 20 септембар, индикта 9, 6950 (1441), Сунчевог циклуса 10 година, Месечевог циклуса 19. година.¹⁸⁵¹ На дну се налази потпис епископа Јериса, већ поменутог Никандра, који потврђујући потписује (βεβαῶνύ πέ γραψα).¹⁸⁵²

Тестамент монахиње Агате садржи очигледне сличности са завештањем монахиње Нимфодоре. Датум је је погрешан, те се наведени индикт не поклапа са Сунчевим и

---

¹⁸⁴⁰ *Xéropotamou, Appendix 4*. Претходна издања су наведена на том месту. Ми смо се помагали детаљно анализом код Binon, *Xéropotamou*, 139-143.

¹⁸⁴¹ *Xéropotamou, Appendix 4*, l. 8.

¹⁸⁴² *Xéropotamou, Appendix 4*, l. 12.

¹⁸⁴³ *Xéropotamou, Appendix 4*, l. 13-14.

¹⁸⁴⁴ *Xéropotamou, Appendix 4*, l. 20-24.

¹⁸⁴⁵ *Xéropotamou, Appendix 4*, l. 23.

¹⁸⁴⁶ *Xéropotamou, Appendix 4*, l. 24-26.

¹⁸⁴⁷ *Xéropotamou, Appendix 4*, l. 32-33.

¹⁸⁴⁸ *Xéropotamou, Appendix 4*, l. 33.

¹⁸⁴⁹ *Xéropotamou*, pp. 235.

¹⁸⁵⁰ Почетна арена од речи до речи као Нимфодорина, вид. Binon, *Xéropotamou*, 140.

¹⁸⁵¹ *Xéropotamou, Appendix 4*, l. 36.

¹⁸⁵² *Xéropotamou, Appendix 4*, l. 37.

Месечевим циклусом,¹⁸⁵³ што је за научнике био при показатељ кривотворености, поред поменуте сличности са Нимфодориним тестаментом. Завештава се цело село Изворо, те располагање није уверљиво, а потпис једног сведока такође је наведен као прилог у корист кривотворености.¹⁸⁵⁴ У архиву Ксиропотама налази се и једна хрисовуља цара Андроника II, за коју се данас зна да је кривотворена, а која се позива на непостојећи дар покојне Ане Комнин, у манастиру Агате, који се састојао од метоха у Сидерокапси, са две ставропигијалне цркве, посвећене Богородици и Светом Николи, тридесет радионица и две *катизме*, које Ана дала за сећање на њене сроднике.¹⁸⁵⁵ По мишљењу научника, мора бити да је лажни Агатин тестамент написан први, да би подупро наводе из лажне хрисовуље, у времену када су се Ксиропотам и епископија Јериса спорили око цркве Светог Николе у Сидерокапси.¹⁸⁵⁶

---

¹⁸⁵³*Xéropotamou*, pp. 236; Binon, *Xéropotamou*, 140.

¹⁸⁵⁴*Xéropotamou*, pp. 236.

¹⁸⁵⁵*Xéropotamou*, Appendix 3, 26-27.

¹⁸⁵⁶*Xéropotamou*, pp. 236, Binon, *Xéropotamou*, 143.

Прилог 2: Списак правнорелевантних термина

ἀ βιά στωϲ 178, 194, 212

ἀ γοράζω 126, 134, 145

ἀ γορασί α 128, 134, 146, 151, 170

ἀ γράμματος 50 φη 243, 56

ἄ γραφος 201, 203 φη 1698 , 205 φη 1717

ἀ δελφῶ τον 78, 93, 117, 120, 181

ἀ δελφοί ριον 153

ἀ δελφό ϲ 78

ἀ δελφό της 68 φη 370

ἀ δέσποτος 126

ἀ δημοσί ευτος 146

ἀ δικέω 41

αἴ τησιϲ 68

αί χμά λωτος 56, 179

ἀ καταδού λωτος 182, 129, 181

ἄ κυρος, ἀ κυρῶ 41

ἄ λαλοϲ 55

ἀ λεστική 137

ἀ μά ρτυροϲ 130

ἀ μέ τοχοϲ 126

ἀ μφιβά λλων 56

ἀ ναγράφω 42

ἀ νακαμπτικῶϲ 102, 151

ἀ νακτορικό ϲ 127

ἀ ναλαμβάνω 72

ἀ ναμανθά νω 188

ἀ νάπαυσιϲ 175 φη 1509

ἀ νασφραγισμό ϲ 41

ἀ νά σωσιϲ 155

ἀ ναφαιρέ τωϲ 68

ἀ νεμποδί στωϲ 99, 169

ἀ νενοχλή τωϲ 68, 218

ἀ νεπηρέά στωϲ 99, 174

ἀ νεπιό ϲ 64, 65, 66, 67, 71

ἄ νηβοϲ 53, 53 φη 260

ἄ νθρωποϲ 117, 167, 193 φη 1635

ἀ νταί ρω 201

ἀ νταλλαγή 135, 137

ἀ νταλλάσσω 130

ἀ ντιγραφεύϲ 41

ἀ ντίγραφοϲ 215

ἀ ξιοπιστί α 40

ἀ παιτῶ 42

ἀ πετά χθη, ἀ ποταγή 116, 176
 ἀ ποβί ωσις 68
 ἀ πογράφω 42, 43
 ἀ ποδίδωμι, ἀ ποδό τω 151
 ἀ ποφλύ ζω 162
 ἀ ποχαρίζομαι 126
 ἀ ρή 137
 ἀ σφά λεια 186, 202, 206, 207, 209 φη 1745, 212, 214, 216, 217, 218, 219
 ἄ σωτος 56
 ἀ ταρά χως 169, 218
 ἀ τελό ς 146
 αὐ θέ ντης 66, 78
 αὐ θεντικῶς 155
 αὐ τά δελφος 65, 71
 αὐ τεξούσιος, αὐ ταδέ λφη 53, 67
 αὐ τοδέ σποτος 129
 ἀ φαιρέω 152
 ἀ φανίζω 47
 ἀ φανισμός 129
 ἀ φιερό ω 138, 148, 184
 ἀ φί ημι 107, 148, 150, 161
 βά σανος 193 φη 1635
 βέβαιος, βεβαιόω 40, 41, 189, 197, 201, 202, 203, 206, 207, 209 φη 1744, 240
 βελτί ωσις 68, 74, 105
 βουλή 50, 154, 175, 199, 201, 203 φη 1698, 206
 βού λησις, διά θετος 47
 βού λησις, ἄ γραφος 200
 βού λησις, ἔ γγραφος 200
 βού λησις, τελευταί α 49, 195
 βρέ βαιον 111, 154
 γαμβρό ς 65, 66, 80, 173
 γά μος 157, 161
 γνή σιος 172
 γνώμη 43, 73, 175
 γονεῖ ς 82, 155, 165
 γονικό της 168
 γράμμα, ἀ φιερωτικό ν; ἀ φιερωτή ριον 48, 179, 184
 γράμμα, βρεβαιοεπιτελεύτιον 49
 γράμμα, βρέ βαιον 49, 205 φη 1717
 γράμμα, διαλυτέον 174
 γράμμα, ἐ κδοτή κον 75
 γράμμα, ἐ νυπό γραφον 51, 152
 γράμμα, ἐ πιτελεύτιον 49, 201, 203 φη 1698
 γράμμα, ἰ ερωή ριον 48, 179, 213
 γράμμα, παραδοτικό ν 49
 γράμμα, παραδώσεις 74, 158

γράμμα, οἰ κειόχειρον 51, 215
 γραφή, ἔκδοτήριος 176
 γυνή 50 φη 243, 56
 δεσπόζω 130, 174, 178
 δεσποτεία 148, 167, 175
 δεσπότης, τελεία 42, 78, 163, 174
 δεσποτικῶς 155
 δέχομαι 66
 δέω 212
 διάδοχος 83
 διαθέμενος 43, 45, 50 φη 243
 διαθήκη 32, 41, 49, 111
 διαθήκη, ἀκυρής 41, 201
 διαθήκη, ἀνατραπησομένη 209
 διαθήκη, ἀτελής 146, 192 φη 1634, 201,
 διαθήκη, ἐνδιάθετος 51
 διαθήκη, ἐνυπόγραφον 179
 διαθήκη, ἐσφραγισμένη 200, 201 φη 1698
 διαθήκη, ἰδιόγραφος 37
 διαθήκη, καθολική 50, 125, 211
 διαθήκη, κατὰ τὸν μυστηριώδη 50 φη 243
 διαθήκη, κυρωτική 51, 214
 διαθήκη, μερική 50, 180, 213
 διαθήκη, μυστική 50 φη 243, 201, 203 φη 1698
 διαθήκη, ῥηγνυμένη 192 φη 1634,
 διαθήκη, στρατιωτική 33 φη 119
 διαθήκη, ὡςφανερὰ 50, 195, 201, 203 φη 1698
 διακρίσεις 139, 136, 165
 διαπράσσω 157, 171
 διαπωλῶ 130, 163
 διαταγή 50, 199, 201
 διάταξις 49, 50, 51, 111, 195, 220
 διατάσσω 49, 195
 διατίθημι 49
 διατυπῶ 49
 διατύπωσις 49, 111, 195, 220
 δίδωμι 145, 146, 173
 δίκαια 69, 106, 139, 151, 155, 161, 167, 171, 175, 178, 180
 δικαίωμα 146
 διοικητής 174
 διορθόω 205
 δουλεία 116, 172, 181
 δουλευτός 116
 δουλοπάροικος 116
 δωρησάμενος 42
 δῶρον ἐν αἰτίᾳ θανάτου 45, 46, 220
 δῶρον μετὰ θάνατον 45, 46, 220
 δῶρονμετὰ τὴν τελευτήν 46

δῶρον, ἄνεμφά νιστον 40, 43
 δῶρον, προγαμιαίον 98
 ἔγγονος 171
 ἔγγραφονδιαθηκῶν 52 φη 246
 ἔγγραφον, ἔκδοσις 76, 175
 ἔγγραφον, ἐκδοτήριον 175
 ἔγγραφον, πρατήριον 157
 ἔγγραφοςδιάταξις 51
 ἐγγράφος 152, 157, 160, 161
 ἐγγειῶν 75
 ἔδαφος 157
 εἰσόδημα 175, 184
 ἐκδίδομι 72, 127, 175
 ἐκδιώκω 128
 ἐκεῖνος, ἐκεῖνη 65 φη 349, 67, 72, 154
 ἐκλείωμα (ἐξαλείμμα) 101, 173, 174
 ἐκνίκησις 157
 ἐκουσίως 178, 194, 206, 212
 ἐκπρικήζω 157
 ἐλευθερία 44, 117
 ἐλεύθερος 102, 148, 181
 ἐλκέω 42
 ἐμφανίζω, ἐνφανίζω 40, 41, 42, 201, 205, 206
 ἐνδιάστικτος 153
 ἐνδυμένα 127
 ἐνέχυρον 138, 148
 ἐνήλικος 171
 ἐνοίκιος 185
 ἔνστασις 33, 44
 ἐντολή 50, 73, 147
 ἐξάδιαθέτου 47
 ἐξάδελφος, ἐξαδέλφη 81
 ἔξοδος 78, 185
 ἐξουσία 125, 129, 174
 ἔπαρχονπόλεως 40
 ἐπαφίημι 107
 ἐπίκοινος, ἐπικοινωνῶς 89, 106
 ἐπιλαμβάνω 68
 ἐπιμελέομαι 68
 ἐπιμερίζω 140
 ἐπιτέλια 102
 ἐπίτροπος 121, 150, 164, 174
 ἐπιχαρίζομαι 146
 ἐρμηνεύω 188
 ἐρῶνόμενος, εἶναι 43
 ἔχω 68, 148, 149, 163
 ζευγηλατεῖον 87, 140, 141, 167
 ἥλικία 62

θεῖος 62, 154
 θέλησις 50, 195, 206
 θυγάτηρ 66
 θυγάτηρ, πνευματική 68, 78
 ἰδιοδέσποτος 129
 ἰδιόκτητα 53, 55
 ἰδιόχειρον 187
 ἰκάνωσις 153, 185
 ἰσασμός 162
 ἴσον 41, 194, 197
 ἰσχύος 41, 42
 ἰσχύω 43, 200
 κανίσκια 99, 148
 κανονικόν 110, 126
 καταλιμπάνω 151, 154
 καταλλάσσω 145, 146
 καταστάσις εἰρηνική 185
 κατάστιχα 160
 κατέχω 68, 178
 κλέπτῃς 193 φη 1635
 κληρονητρικόν 97, 157
 κληρονπατριόν 98, 161
 κληρονομία 44
 κληρονόμος 44, 83
 κοιαίστωρ 40, 41
 κοινῶς 106
 κρίνω 42
 κρίσις 40
 κριτής 41, 42
 κτέομαι 130, 183
 κτήμα 64, 148, 149, 185
 κτήμα, δωροῦμενον 42
 κτήτωρ 63, 77, 79, 82, 108
 κυβέρνησις 78, 162, 167, 169, 171, 173
 κυρία 169, 174
 κυριότης 148, 175
 κωδίκελλος 43, 45, 201, 211
 κωφός 55
 λαός 117, 167
 ληγῶτον 32, 45, 107, 161
 λιβάδιον 87, 137
 λοιπός 78
 λύμη 129
 μάγιστρος 41, 42
 μάγιστροστῶν κήνσων 42
 μαινόμενος 55
 μαμμή 62
 μάργυρος ἀμαθής 193 φη 1635
 μάργυρος, ἀξίπιστος 192, 211

μά ρτυς,προσκληθέ ντος 193, 195	ὄ ρκος 173
μά ρτυς,σφραγισά ντος 191 φη 1620	παγανικά 54
μά ρτυς,ὕ πογραψά ντος 42, 191 φη 1620, 202	παιδί ον, παιδί α 62, 65, 68φη 349, 70, 81*, 154, 181*
μέ μψις 192 φη 1634,	πά ππος62
μεταπίπτω 42	παραδίδωμι 157
μετό χιον 125	παρά δοσις 49, 74, 164
μητρυιά 162	παρακαταθή κη 95, 152
μί σθιος 116	παράκλησις 68, 74
μιτᾶ τον 168	παροικί α 118, 148, 181
μοιχό ς 193 φη 1635	πά ροικος 117
μονομερό ς 156, 156 φη 1211	πατή ρ 62
νέμω 178	πατριό ς126
νεῦ μα 73	πειραθησό μενος 200
νηφαλέ ωσις 129	πεκού λιον 53
νομή 69, 167	πέ νης 164, 171, 192 φη 1635
νό μος 42	πενθερό ς 167
νοτάριος 41	περιοχή 69, 165
νουθετίζω 128	περισώζω 152
νύ μφη 145	πί στις καταλιμπανομέ νος 44
νωθρός 129	πιστόω 211
οί κοκύ ριος77, 79	πλανώ μενος 56
οί κονομέω 164	πλησιαστό ς 157
οί κονομί α, παροί κων64, 148	ποιέ ω(διὰ) 148

πολιστή ς 64
 ποσό της 74, 168
 πρά γμα64, 129, 148, 149, 161
 πρά γμα, ά ναφανέ ς 95, 151
 πρά γματα, ά κί νητα 127
 πρά γματα, αυ τοκί νητα 127
 πρατή ρια 167
 προγεγονυί α 95, 152
 προί κα 97, 160, 167, 171
 προϊστημι 62
 προνομί α 106, 161, 167, 178, 180
 προπωλῶ 138, 178
 προσαφιερῶ 107
 πρόσειμι 69
 προσκυρό ω 164
 πρό σοδα 130
 προσταγή 152
 πρό σταγμα 173
 πρό σταγμα, ὕ ποκυρωτικό ν173
 πρό σωπα γονικά ρια137
 προτά σσω 196
 προτί μησις 101
 προτροπή 187, 191, 196, 201, 202, 203
 πρωτό τυπος 194, 201
 σιτηρέ σιον 120
 σκά νδαλος 128
 στάσις 146
 στίχος 86, 137
 σύγγαμβρος 137, 146
 συγγενή ς79, 164
 σύ ζυγος70, 82
 συκοφά ντης 193 φη 1635
 σύ μβιος 65, 82
 σύ μφωνον 97, 146, 163
 σύ μφωνον, γαμή λιον 157
 συναδέ λφη 78
 συναί νεσις
 συναινέω 75, 81
 συνάπτω 73
 συνεισφορά 130
 συνήθεια 40, 174
 συνίστημι 68, 74
 συνκλή τωρ 174
 σύ ντεκνος 145
 σύντροφος 72
 συντυχί α 129
 σφραγί ζω 125, 190
 ταβουλά ριος 42
 τέ λη 42

τέλος 183
τετοκυῖ α 62
τιμή 126
τίμημα 162
τιμήμα 86, 141, 156
τροφή 127
τυπικό ν 111
τύπος 49 φη 238
τυφλό ς 50 φη 243, 56
υῖός ς 66, 71 φη 402,
υῖός ς, πνευματικός ς 67
υῖλικά 140
υῖλοκοπί α 167
υῖπαναγιγνώσκω 205
υῖπανδρεύω 78
υῖπεξούσιος 53
υῖπόβολον 98
υῖπογράφω, βεβαιῶν 188, 201
υῖπογράφω, μαρτυρῶν 193, 201, 203
υῖπογράφω, συμμαρτυρῶν 201, 203
υῖποθήκη 51, 153
υῖποθήκη ἐνδιάθετος 51
υῖποκατάστασις 44
υῖπολαμβάνω 167
υῖπόστασις 128
υῖποταγή 183
υῖπουργός 72
υῖποψία 130, 192 φη 1635
φαλκίδιος 33 φη 116
φιδεϊκόμισσον 44, 45
φυτεύω 145
χαρίζομαι 125, 146
χειρόχρηστος 186 φη 1600
χήρα 136
χειρόγραφον 187, 187 φη 1601
χρέος 162
χρεωστέω 122, 148, 160
χρεωφειλέτης 78, 160
χρήμα 162
χωράφιον γονικόθεν, γονικό ν 128, 151, 153
ὄμνημι 174
ὠνέομαι 135, 136, 163, 170, 184
ὡς ἴδιος 68
ὡσανείκανστέσαι 54

Summary

In this work we have analysed 18 documents conserved in the Athonite monasteries, written in Medieval Greek language, which represent original documents and copies, described with characteristic words as wills and endowments.

Testamentum is a legal deed originating from Roman law, and it is present in Byzantine legal codes, prescribed with all legal characteristics it once had in Roman law. However, the late Byzantine documents that are described as *diathēke* (or *diataxeis*, or *diatypōsis*) have a little formal or material resemblance with the deed stipulated by the provisions of Roman law. We cannot forget that antique Greek will, without characteristics of Roman *testamentum*, was also named *diathēke*. The other documents that attest endowments of individuals to monasteries, also in the cause of death, sometimes are similar to legacies and therefore we consider them as forms of bequest.

Endowing monasteries is found in many disposals, and it is particularly motivated by soul salvation of a testator and his loved ones. *Epitropos*, testamentary executor, has particular assignments in regards with testator's *psyhika*, which usually are the endowing of the poor and endangered ones.

Numerous testamentary manumissions, even in XI century, were motivated by soul salvation. There are no genuine slaves in the late era: still, there are some disposals that remind us to manumission, but as a matter of fact, those are just pecuniary bequests.

One particular benefit from analysing the late Byzantine wills is connected to understanding social and legal backgrounds of that era. When reading about the content of testator's bequest, one can easily acknowledge his social status and lifestyle. As we consider that, we can move on to discussion about the person's rights and obligations, enjoyments, grants and their boundaries, etc. All of this is maybe surprisingly true not only for laymen but also for monks and monasteries as legal entities, and accordingly not only for good-standing rich noblemen, but for of dependent class of poor or less poor peasants.

A good number of testamentary disposals deal with testamentary requests. Some of them have strictly religious nature; however, there are also requests in regards to testator's burial, commemorations, and the other services. On the other side, request for protection and security of testator's loved ones equally represented, in form of *adelphaton*.

When considering the question about the form of a will, it is clear that beside the obvious legal stipulations, the most influential factor of its outlook is the place, *i.e.* the church center where the document is written down. Texts of the last wills are written on different materials, in presence of or without listed witnesses, also with or without different the evidence of corroboration. Beyond the intention for highlighting the legal provisions, this theme provides a lot of information about the role of clergymen in a form of a private deed, and particularly of a will.

Diplomatics is an additional discipline for better understanding of documents through their content and the text patterns in it. Still, it is rarely perused in regards to the legal history and its tradition. We have tried to associate *formulae* with well-known, yet archaic legal institutes which are found in many Byzantine legal codes.

As it can be seen, the late Byzantine wills from 13th to 15th centuries, which have the origin in the region of the Balkan peninsula, with the one exception of Asia Minor, are source for different fields of Byzantine studies, and especially for Byzantine legal history, to which they are yet fairly unknown. Their content and legal form is highly dependent on changeable historical and political events. However, we can conclude that legal tradition of Roman private law persisted, if nothing, in a form of primary allusion, as it was the case in Byzantium in general.

Биографија докторанда

Име и презиме: Тамара Матовић

Адреса: Кнез Михаилова35

Телефон: 00381 11 2637 095 E-mail:

tamara.matovic@vi.sanu.ac.rs

Образовање

- од 2012: Докторске студије на Правном факултету Универзитета у Београду, Правноисторијска научна област
- 2012: Последипломски специјалистички курс из Упоредног уставног права, Правни факултет Универзитета у Београду
- 2011-2012: Мастер студије на Правном факултету Универзитета у Београду, Компаративно – историјски подмодул
- 2010-2011: ’’Правна клиника за Облигационо право’’, клиничко правно образовање, Правни факултет Универзитета у Београду
- 2007-2011: Правни факултет Универзитета у Београду, основне студије

Запослење

- 2015: Истраживач сарадник, Византолошки институт САНУ
- 2013: Истраживач приправник, Византолошки институт САНУ

Награде и стипендије

- 2008-2011: Стипендија Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије
- 2007-2011: Похвалница Правног факултета Универзитета у Београду за остварени успех у студирању, у току једне школске године

Учешће на научним скуповима

- 2016: 23. међународни конгрес византијских студија, Београд
- 2016: Форум младих историчара права, Београд
- 2015: Шеста национална конференција византолога, Београд
- 2015: „125 година од рођења А. В. Соловјева”, Правни факултет Универзитета у Београду
- 2013: „Ниш и Византија XII”, научни симпозијум, Ниш

Учешће на пројектима

- 2013: Традиција, иновација и идентитет у византијском свету

Остале професионале активности

- 2016: Секретар Организационог одбора 23. међународног конгреса византијских студија
- од 2015: Сарадник на библиографији часописа *Byzantinische Zeitschrift* за Србију
- 2014-2017: Библиотекар Византолошког института САНУ
- 2010-2011: *Pro bono* рад са клијентима, „Правна клиника за Облигационо право”, Правни факултет Универзитета у Београду

Чланство у професионалним и стручним организацијама

- од 2014: Српски византолошки комитет
- од 2013: Друштво пријатеља Свете Горе Атонске

Знање језика

- Активно: енглески, француски
- Пасивно: немачки, шпански, грчки, класични грчки, латински

Библиографија докторанда

Чланци

- *Т. Матовић*, „Грчки црквени достојанственици у пословима приватног права (XIV век)”, Зборник у част 125. година од рођења А. В. Соловјева, Београд 2017, 121-137.
- *Т. Матовић*, Прилог проучавању средњовековног права: ослобођења у византијским тестаментима, *Анали Правног факултета у Београду* 64-1 (2016), 238-259;
- *Т. Матовић*, Μετὰ θάνατονδῶρονу светогорским актима, ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ, Mélanges offerts à Mirjana Živojinović (2015), 427-441;
- *Т. Матовић*, Επιτροπ(ἔ πί τροπος)–извршилац тестаментa, Зборник радова Византолошког института 51(2014), 187-214;
- *Т. Матовић*, Μανίαкао основ за развод брака у НовеламаСХиСХИЛава VI Мудрог, Зборник радова Византолошког института 50/1 (2013), 269-282;
- *Т. Матовић*, Намерни побачај и чедоморство у византијском кривичном праву, Ниш и Византија XII (2013), 661-672.

Прикази

- „Legal history at the 23rd International Congress of Byzantine Studies”, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade* 3 (2016) 319-322.
- „Зборник радова Византолошког института 50”, *Иницијал* 3 (2015) 243- 250, заједно са *Б.Павловић, М.Живковић*;
- „Зборник радова Византолошког института 50”, *Flogiston* 23 (2015), (у штампи), заједно са *Б.Павловић, М.Живковић*.

Изјаве о ауторству

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а ТАМАРА М. МАТОВИЋ
број индекса 38-2012

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Завештања у архивама свештогорских
манастира (XIII-XV век)

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 09.03.2017.

Т. Матовић

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Тамара Матовић
Број индекса 38-2012
Студијски програм Правна историја
Наслов рада ЗАВЕШТАЊА У АРХИВАМА СВЕТОГОРСКИХ МОНАСТИРА (XIII-XV6.)
Ментор Проф.др С. Аврамовић, Проф.др С. Шарлић

Потписани/а Т. Матовић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 09/03/2017.

Т. Матовић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Завештања у архивама Светогорских
монастира (XIII-XV в.)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 09.03.2017.

Т. Милошевић

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.